

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
II ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ

МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ: ТАВРІЯ. ХЕРСОНЩИНА. КАХОВКА

14-15 вересня 2017 р.

Виконавчий комітет
Каховської
міської ради

Відкритий міжнародний
університет розвитку
людини «Україна»
Новокаховський
гуманітарний інститут

Національна спілка краєзнавців України
Херсонська
обласна організація

Херсонський обласний
краєзнавчий музей
Каховський історичний музей

Виконавчий комітет Каховської міської ради
Новокаховський гуманітарний інститут
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
Херсонська обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Каховський історичний музей – філія Херсонського обласного краєзнавчого музею

*З нагоди 100-річчя початку Української революції
та національно-визвольних змагань 1917-1921 років*

65-річчя заснування міста Нова Каховка

50-річчя відкриття під Каховкою меморіалу «Легендарна тачанка»

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
II ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ**

МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ: ТАВРІЯ. ХЕРСОНЩИНА. КАХОВКА

14-15 вересня 2017 р.

видавництво
ГІЛЕЯ

Каховка – Херсон
2017

УДК 94(908)(930.85)
ББК 63.3(4УКР-4ХЕС)я43 9(У)кр
М 62

Рекомендовано до друку Вченою радою Новокаховського гуманітарного інституту Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (протокол № 2 від 21.09.2017 р.).

Упорядник: **Гончар Михайло Васильович** – кандидат педагогічних наук, начальник відділу освіти Каховської міської ради.

М 62 Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції з міжнародною участю (14 – 15 вересня 2017 р.) / Упоряд. М. В. Гончар. – Каховка – Херсон: Гілея, 2017. – 212 с.

До збірника увійшли доповіді учасників II Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції з міжнародною участю «Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка», що проходила протягом 14–15 вересня 2017 р. у м. Каховка Херсонської області.

Цьогоріч в роботі конференції узяли участь науковці та краєзнавці зі Словаччини та восьми регіонів України, зокрема з Автономної Республіки Крим, Херсонської, Миколаївської, Запорізької, Кіровоградської, Харківської, Донецької, Житомирської областей.

Тематика доповідей охоплює різні аспекти історії, краєзнавства, культури, географії, економіки Каховки, Херсонщини та Півдня України у минулому й сьогодні.

Доповіді надруковані в авторській редакції. Автори несуть відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу.

Видання побачило світ завдячуючи розумінню та підтримці
ректора Новокаховського гуманітарного інституту
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Севрюкова Георгія Івановича

Інформаційний партнер конференції

**Каховська
ЗОРЯ**

www.kahzorya.org.ua

ISBN 978-966-97419-1-2

© Виконавчий комітет Каховської міської ради, 2017
© Автори, 2017

ЗМІСТ

II Всеукраїнська науково-практична краєзнавча конференція з міжнародною участю «Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка» (14 – 15 вересня 2017 р., Каховка, Херсонська область)

CONTENT

2Nd All-Ukrainian Scientific and Practical Local History Conference with International Participation «Past and Present: Tavria. Kherson Region. Kakhovka» (September 14-15, 2017, City of Kakhovka, Kherson Region (Ukraine).

13 **СЕКЦІЯ І:**
Культурні надбання краю
у минулому і сучасності України:
археологічні, етнографічні,
джерелознавчі, музеєзнавчі,
літературознавчі, релігієзнавчі студії

SECTION I:
Cultural Acquisition Of The Region In The Past And
Present Of Ukraine: Archaeological, Ethnographic,
Sources, Museums, Literature, Religious Studies.

14 **Алексєєнко А. О.**
Проектування Нової Каховки:
аналіз інформації документів
Центрального державного науково-
технічного архіву України

Alekseenko Anna
Design Of The Nova Kakhovka: Analysis Of Information Of
The Documents Of The Central State Scientific And Technical
Archives Of Ukraine

The article analyzes the documents from the funds of the Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine (Kharkiv) for the design of Nova Kakhovka. The questions of the possibility of their attraction as a source base in scientific and local history studies, as well as practical use are revealed.

Keywords: Nova Kakhovka, building, project, scientific and technical documentation, the Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine (CSSTA of Ukraine).

17 **Атаманчук І. В.**
Роботи Михайла Жука в колекції
Запорізького обласного художнього
музею та на виставці «Спецфонд»
(Національний художній музей України,
2015 р.)

Atamanchuk Inesa
Works By Mykhailo Zhuk In The Collection Of The
Zaporizhzhya Regional Art Museum And At The «Spetsfond»
Exhibition (National Art Museum Of Ukraine, 2015)

The article gives information about the collection of Mikhail Zhuk in the Zaporizhzhya Regional Art Museum and the circumstances of its formation, as well as the names of the works of the artist, exhibited at the «Spetsfond» exhibition in the National Art Museum of Ukraine in 2015.

Keywords: Zaporizhzhya Regional Art Museum, Mykhailo Zhuk, portrait, collector, art critic, Ukrainian Academy of Arts.

20 **Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.**
Основні результати досліджень античного
поселення та святилища Вікторівка-І

Bondarenko Denys, Smyrnov Oleksandr
Main Results Of Antique Settlement And Temple Victorivka-I

A new archaeological researches of antiquity settlement of Victorivka-I in Lower Bug region added some new aspects in the history of this region. This article devoted to the history of investigation of this monument and the main conclusion of this works.

Keywords: Victorivka-I, settlement, dugout, stone object, temple, ash pit, burial.

23 **Бянов Г. Н.**
Болгары на Херсонщине
(конец XIX – первая треть XX века)

Byanov Georgy
The Bulgarian In Kherson Region
(At The End Of The 19Th – The First Third Of The 20Th Century)

The article examines some aspects of the appearance and dwelling of Bulgarian immigrants within borders of Kherson region at the end of the 19th – the first third of the 20th century. The characteristic features of the life of the Bulgarians are analyzed, specific situation with the residence of representatives of the Bulgarian ethnos in the urban environment which is at variance with other territories of the south of Ukraine is indicated. A number of settlements of Kherson region, where the Bulgarian population lived are determined. The article is one of the first attempts to summarize and analyze existing sources on the history of the Bulgarians of the Kherson region within the specified chronological period.

Keywords: Bulgarians, Kherson Region, South of Ukraine, the end of the 19th century – the first third of the XX century.

28 **Година Н. О.**
Печатки Введенської старообрядницької
церкви в колекції Херсонського
обласного краєзнавчого музею

Hodyna Nataliya
The Stamps Of The Vvedenska Old Believer Church In The
Collection Of The Kherson Regional Museum Of Local Lore

The article deals with the history of the stamps of the Vvedenska Old Believer Church in the city of Kherson, which is located in the collection of the Kherson Regional Museum of Local Lore.

Keywords: stamp, Old Believers, Kherson, Mikhey Tropin, sphragistics.

30	Гоманюк М. А. До питання про територіальну ідентичність мешканців міста Каховка	Homanyuk Mykola To The Question Of The Territorial Identity Of The Kakhovka City The article presents the results of the sociological research of territorial identities in the city of Kakhovka, Kherson region. These surveys indicate that the local identity is dominate. National-political identity is in second place, and all others are significantly inferior to them. At the same time, supranational identities (European, soviet, cosmopolitan) are generally poorly perceived by respondents, while regional (South-Ukrainian and Tauridian), although they do not cause rejection, are also widespread in a minor way. <i>Keywords: Kakhovka, territorial identity, sociological survey.</i>
33	Горбенко К. В., Смирнов О. І., Смирнов Л. І. Археологічні дослідження Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського на території Херсонської області	Gorbenko Kyrylo, Smyrnov Oleksander, Smyrnov Leonid Research Of Mykolayiv National University In Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynsky In The Territory Of The Kherson Aria The article gives a brief overview of the history of archaeological research on the territory of the Kherson region, reveals the results of research on the territory of the Kherson region, carried out by experts of the Laboratory of Archeology and Ethnology of the Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlynsky. <i>Keywords: archaeological research, Kherson region, laboratory of archeology and ethnology, schurfovka, factor, stratigraphy, artefacts.</i>
36	Євсєєва Т. М., Євсєєва Є. Ю. Кам'яні вишиванки – шедеври Півдня України. Роботи Григорія Довженка в Новій Каховці	Yevseyeva Tetyana, Yevseyeva Yelyzaveta Stone Embroiderings – Unique Masterpieces Of The South Of Ukraine. Grygoriy Dovzhenko's Handmade Works In Nova Kakhovka One of the most valuable treasures of the south of Ukraine are ornamental panels that decorate every house in the streets of old part of Nova Kakhovka. They make the town original, unique and undoubtedly place it into the rank of monuments of national importance. <i>Keywords: ornamental panel, «Boichuck» school of Ukrainian monumental artists, facade monumental decoration, Nova Kakhovka.</i>
39	Матвієнко Л. В. Національні меншини Херсонщини: етнографічний контекст	Matvienko Lyudmyla National Minorities Of Kherson Region: Ethnographic Context The main periods of national minorities of Kherson region have been considered. Their influence on forming of ethnic membership of the region has been defined. <i>Keywords: ethnic membership of population, ethnic groups, national building, Kherson region.</i>
41	Неділько А. Г. Традиції народного виноробства Каховщини у 1950–1980-х роках.	Nedilko Anatoly Traditional Folk Winemaking In The Kakhovka Locality In 1950–1980's The article discloses folk traditions, methodology and customs associated with viticulture and winemaking in the Southern Ukraine. Starting with a new notion of folk winemaking, the article discusses its principal divergences with big-scale winemaking, reveals specific features of folk winemaking in Kakhovka locality and its influence on mentality and culture of village population. The chronological span of the research permits to trace the dynamics and changeability of folk winemaking patterns as stipulated by gradual transformations in society. The project which is based on both literature and personal research results, outlines methodology of folk winemaking, its typical forms, locally used terminology and emphasizes the necessity of preserving the traditions of folk winemaking as an important component of the mentality of the local population. <i>Keywords: Kakhovka and Low Dniepre area, ethnology, viticulture and winemaking, traditions and customs, small private wineries, local and terroir wines.</i>
44	Оленковський М. П. Історія найдавнішого заселення Каховщини (енеоліт, доба ранньої та середньої бронзи)	Olenkovsky Mykola History Of The Most Ancient Settling Of The Kakhovsky Region (Eneolit, Era Of Early And Average Bronze) Article is continuation of a research about the most ancient settling of the territory of the Kakhovka region. Material about settling of the region in the Stone Age is published in the previous collection (2016). In article the short historiography of archaeological researches of monuments of the eneolit and the first half of an era of bronze in the territory of the Kakhovka region is given. Information on region archeology monuments is given. Reconstruction of history of settling of the Kakhovka region at the time of the eneolit is given and an era of bronze. <i>Keywords: the history of the Kakhovka region, archaeological culture, archaeological monument, eneolit, a bronze era.</i>

47	Пендак Л. С. Карти в експозиціях Нижньосірогозької історико-краєзнавчої кімнати	Pendak Larysa Maps In Expositions Of Nyzhni Sirohozy Museum Of History And Geography The report covers the issue of the types and role of museums in the life of society, provides information on the new lacerated Nyzhni Sirohozy Museum of History and Geography, analyzes the value of map sin exhibitions of local museums. <i>Keywords: Local museums, Y.V. Besukh, ethnographers, geographic, maps, vintagemaps.</i>
51	Петролюк Ю. П. З історії Свято-Введенського храму міста Берислава	Petroluyk Yuriy From The History Of The Holy-Vvedenska Church Of The City Of Beryslav The brief on the history of the the Holy-Vvedenska Church of the city of Beryslav in the Kherson region. Timeline – from the construction of the temple at the beginning of the 18th century to the present. <i>Keywords: Beryslav, Perevolochna, the Holy-Vvedenska Church, Catherine II, Poltava Province, Kherson Province.</i>
53	Прохоров Д. А. До питання про появу караїмських громад у Херсонській губернії на початку ХІХ сторіччя	Prokhorov Dmytro On The Question Of The Emergence Of The Karaites Communities In The Kherson Province At The Beginning Of The Nineteenth Century The article deals with the problem of the emergence of Karaites communities in the Kherson province in the late 18th – early 19th. Analyzed archival documents allow us to assert that Karaites moved from Crimea to Kherson, Mykolaiv, Odessa and other cities of the South of the Russian Empire in connection with the expansion of their economic activity. It was clarified that the Karaites communities of the mentioned region at the beginning were few, but by the end of the century the number of Karaites in it has increased significantly; Karaites-industrialists, traders and entrepreneurs were a notable segment in the economy of the Kherson province. <i>Key words: Kherson province, Crimea, Karaites, industry, statistics</i>
56	Сидорович Є. С. «Французький слід» в археологічній науці	Sydorovych Yegor «French Consequence» In Archaeological Science The article deals with one of the aspects of the activities of the French settlers in the South of Ukraine, namely their role in the development of archaeological science. The author emphasizes the special role in the development of the scientific thought of Duke Arman Emmanuel de Richelieu and the Count of Oleksander Langeron. <i>Keywords: archeology, monuments, science, duke, subsidies.</i>
57	Ташкінова О. М. Церкви Горностаївського району: втрачені, збережені та діючі	Tashkinova Olena Churches Of Gornostaevka District: Lost, Preserved, And Existing The article investigates the network of churches of Gornostaevka District in the 1920s and the policy of the Soviet government regarding religious worship. <i>Keywords: Gornostaevka District, church, religious communities, 1920s.</i>
59	Цветкова К. М. Особливості будівництва житла на Кінбурнській косі	Tsvetkova Krystyna Features Of Building Of Dwelling-Houses In Kinburn Spit The article describes the traditions of residential construction at Kinburn at all its stages. Technology of building walls, ceilings, roofs is given; recipes for paints and building mixtures. The following examples of rites were accompanied by the process of completion of the construction and hosting of hosts. <i>Keywords: South of Ukraine, Kinburn Spit, folk architecture, types of traditional dwellings.</i>
62	СЕКЦІЯ II: Краєзнавство і туризм, природно-географічні, екологічні та соціально-економічні особливості краю	SECTION II: Regional Studies And Tourism, Natural, Geographic, Ecological And Socio-Economic Features Of The Region.
63	Васильковська М. О. Екотуристичні стежки Херсонщини	Vasylkovska Maryna Ecoturistic Steps Of Kherson Region The article considers ecotourism tracks in the territory of the Oleshky and Gola Prystan Districts of the Kherson Region. On the territory of the National Nature Park «Oleshkivsky Sands» two pedestrian ecological trails have been developed and arranged: «Oleshkivsky Desert» - Radens'k Nature Protection Research Branch and Birch Grove – Nature Research and Research Branch «Burkuty». <i>Keywords: ecotourism, ecological path , «Birch grove», «Oleshky Desert», species stop.</i>

66	<p>Горобець А. Я. Годонімікон Новотроїцького району Херсонської області в контексті топонімічної гносеології</p>	<p>Gorobets Artem Godonimikon Novotroitsk District Kherson Region In The Context Toponimical Gnoseology In article was considered the name of streets and lanes Novotroitsk District in the context process of decommissioning. Gone in the science community new definitives «toponimical gnoseology». Was considered the classification godonimies from the semantic features. Was created a toponymic map «Godonimical base of the Novotroitsk District». <i>Keywords: Novotroitsk District Kherson Region, toponymy, godonimies, godonimikon, toponimical gnoseology, toponimical socialization, semantics.</i></p>
70	<p>Коваль Г. П. Вопросы строительства трамвая в порту в работе Николаевской городской думы в 1914 году</p>	<p>Koval Gennady Questions Of Building A Tram At The Port In The Mykolayiv City Council In 1914 The article discusses the activities of the Mykolayiv City Council in matters of the construction of the tram in the port of Nikolayev in 1914. Opinions of public opinion councils, debates, different approaches, planning of tram ways in the port, disputes with the head of the commercial port and the chairman of the tram commission are presented. <i>Keywords: Mykolayiv City Council, tram to the port.</i></p>
73	<p>Сидорович Є. С., Жук Н. М. Пріоритетні напрямки екскурсійних маршрутів Херсонщини</p>	<p>Sydorovych Yegor, Zhuk Nataliya Priority Directions Of Kherson's Excursion Routes The article deals with the development of excursion activities and the priority directions of excursion routes. Kherson is famous for its tourist attractions attracting tourists. <i>Keywords: Excursion, excursion, excursion agencies, services, priority destinations, Askania Nova, Kherson, patios, canyon, spit, Oleshkivsky sands, winemaking, wine tourism, wine tours.</i></p>
75	<p>Сидорович Є. С., Рачиба К. В. Вплив франчайзингових мереж на розвиток туристичного бізнесу Херсонщини</p>	<p>Sydorovych Yegor, Rachyba Konstyantyn The Effect Of The Franchising Networks On The Development Of Khersonschiya Tourism Business This article describes the impact of franchising networks on the work of tourist enterprises in the Kherson region, the development of inbound and outbound tourism in the region, and general information on the theoretical understanding of the concept of franchising. <i>Key words: franchising, tourist enterprise, tourism, flights, tour operator, image.</i></p>
77	<p>Скавронський П. С. Каховське водосховище та його проблеми</p>	<p>Skavronskiy Pavlo Kakhovka Storagepool And His Problems Geographical description of the Kakhovka storage pool is given in the article, negative influence of the created storage pool is exposed on the natural complex of edge. The historical facts of creation of it is created hands sea complement the geographical aspects of problem in lower reaches of Dnepr. <i>Keywords: Kakhovka, New Kakhovka, Kakhovka storage pool, building, Large Meadow.</i></p>
81	<p>Чечина В. В. Топоніми, що є калькою назви міста Каховки</p>	<p>Chechyna Valentyna Toponyms That Are A Tracing Of The Name Of Kakhovka The work deals with the distribution of the toponyms of «Kakhovka», «Kakhovska», «Kakhovsky» among the proper names of settlements and streets in the former USSR. <i>Keywords: toponymic, toponym, oikonim, astonium, comonomy, hodonim, dromonim, «Kakhovka», «Kakhovska», «Kakhovsky».</i></p>
85	<p>Юрченко В. В. Особливості розвитку туризму, як соціально-економічної основи функціонування регіону</p>	<p>Yurchenko Victor Peculiarities Of Tourism Development As Socio-Economic Basis Of Region Functioning The article analyzes the concepts and theoretical approaches to understanding the essence of the concept of «tourism». Its place and role in the socio-economic development of the region and the country as a whole are determined. The tourist potential of the region is analyzed and the most important problems performing as the obstacles in the development of tourism industry are considered. <i>Keywords: tourism, tourist region, domestic tourism, socio-economic development, economic growth.</i></p>

87	СЕКЦІЯ III: Каховка, Херсонщина, Таврія, Південь України в контексті вітчизняної історії	SECTION III: Kakhovka, Kherson Region, Tavria, South Ukraine In The Context National History.
88	Базака Р. В. Ідейно-політичний дискурс преси Кіровоградщини періоду Денікінщини	Bazaka Roman Ideological And Political Discourse Of The Kirovograd Press During The Denikin Regime The article is about the peculiarities of the informational activity of the White Guard regime in Yelysavetgrad and the region. It analyzes the place of the periodical press in the processes of propaganda and information struggle for power during the period of national liberation competitions from 1917 to 1921. It also characterizes the ideological and political discourse of the White Guard press of the Kirovograd region in 1919. It explains the place of the White Guard press in the typological press system of the Kirovograd region. <i>Keywords: «Voyna i mir», White Guards, Yelysavetgrad, ideological and political discourse, Kirovograd region, press, typological system, periodicals.</i>
92	Безух Ю. В. Розвідка щодо обставин загибелі десантників у Північній Таврії наприкінці 1941 – середини 1942 років	Bezukh Yuriy Exploration Of The Circums Tances Of The Death Of Paratroopers In Northern Tavria At The Late 1941 – Mid 1942 The article describes the search work on establishing the circums tances of the death of paratroopers in Northern Tavria at the late 1941 – mid 1942 years. <i>Keywords: paratroopers, paratroopers, Northern Tavria, end of 1941 – mid 1942.</i>
94	Березняк Я. В. Участь Ялтинського земства у сприянні розвитку тютюнярства на початку ХХ ст.	Bereznyak Yaroslav Participation Of The Yalta Council In Promoting The Development Of Tobacco In The Early 20 Century The article discusses the methods used by Yalta Council to improve the development of the tobacco industry in the region. The cooperation of the county councils with the Department of Agriculture, the content of the activities of the tobacco instructor and financing in the given direction was investigated. The reasons for the rise of the tobacco industry in the Yalta District are highlighted, the program for conducting experiments on the use of mineral fertilizers has been analyzed. <i>Keywords: tobacco industry, council, Department of Agriculture, tobacco instructor, mineral fertilizers.</i>
96	Вайс Я., Хавер Н. П. Колонии гуттеритов в Таврической губернии	Weiss Jan, Khaver Nadiya The Colonies Of The Gutterites In The Tavria Province The article describes the basis and socio-economic life of the colonies of the gutterites Guttertal and Yoganuesuin the Tavria Province. <i>Keywords: Reformation, Hutterites, the Colonies of the Hutterites, Tavria Province, Melitopol County, Guttertal, Yoganuesue.</i>
100	Вовчук Л. А. Роль іноземних консулів у розвитку освіти і науки Півдня України (середина ХІХ – поч. ХХ ст.)	Vovchuk Lyudmyla The Role Of Foreign Consuls In The Development Of Education And Science Of The Southern Ukraine (Mid 19Th – Early 20Th Century) The article examines the role of foreign consuls in the development of education and science in the south of Ukraine. Special attention is paid to such consular representatives as F. P. Rodokanaki, I.M. Efrussi, Ya. A. Brodsky, A. Yu. Mas, I. A .Demole, V.I. Bossalini, E. P. Caruana et al., who, due to their active position and indifference, left a vivid mark on the history of the region's development. <i>Keywords: consul, education, science, South of Ukraine, Kherson, Mykolaiv, Odesa.</i>
103	Довбня О. А. Політичні репресії проти науково-педагогічної інтелігенції Півдня України (1920 – 1930-ті рр.): вітчизняна історіографія ХХІ ст.	Dovbnia Olha Political Repression Against The Scientific And Pedagogical Intellectualsin The South Of Ukraine (1920–1930-S Years): National Historiography Of The Xxi Century This article sheds light on the current state of study by Ukrainian historians of the problem of political repression against the scientific and pedagogical intellectuals in the South of Ukraine(1920 – 1930-s years).The main aim of the article is to analyze the main historiographical approaches to studying the issue, as well as the prospects for further investigation of the causes, forms, methods and consequences of implementing the repressive policy of the Soviet state against the scientific and pedagogical intellectuals in the South of Ukraine(1920–1930-s years). The analysis of scholarly writings on this topic allowed the author to recognize five historiographical groups. In each of the groups, the author identified both achievements and opportunities for further investigation. <i>Key words: Ukrainian historiography, Soviet totalitarian state, repressive politics, state terror, the «Great Terror», pre-revolutionary intellectuals, soviet intellectuals.</i>

106	Кондрашов В. Ф. Сторінки історії профспілки сільськогосподарських робітників Херсонщини в 20-ті роки ХХ ст.	Kondrashov Viktor Pages Of The History Of The Trade Union Of Agricultural Workers Of The Kherson Region In The 20'S Of The XX Century The article deals with the activities of the trade union of agricultural workers of the Kherson region, which played a prominent role in the socio-political life of the village in the 20 years of the XX century. <i>Keywords: agricultural proletariat, South of Ukraine, Kherson region, trade union of agricultural workers, hire, new economic policy (NEP), collectivization.</i>
109	Лиховид О. М. Вибори до Установчих зборів у Дніпровському повіті Таврійської губернії у листопаді 1917 р.	Lyhovyd Oleg Elections To The Constituent Assembly In The Dnipro District Of The Tavria Province In November 1917 The article is devoted to the century of democratic elections in 1917 to the Constituent Assembly of the Russian Republic in the Dniprovskyy District of the Tavria province. The paper examines the main issues of preparation for elections and their results in five cities of the county. The author also researched the unknown pages of the biography of the elected deputy of the Constituent Assembly from the Dniprovskyy District. <i>Keywords: Constituent Assembly, Elections, Dniprovskyy District, 1917, socialist revolutionaries, bolsheviks.</i>
112	Любак В. І. Особливості та підсумки виборів до Дмитрівської сільської ради Каховського району у листопаді 1923 року	Lyubak Volodymyr Features And Results Of The Elections To Dmytriy Village Council In Kakhovka District In November 1923 An analysis of the documents of the State Archives of Kherson oblast concerning the conduct of the election campaign of the Dmytriy Village Council of Workers 'and Peasants' Deputies of the Kakhovka District of Kherson Oblast, Odessa Province, on November 4, 1923 are presented in the article. The legal base of the election campaign, with respect to the human right to choose and to be elected, is described, and the quantitative and qualitative composition of the village council is described. <i>Keywords: Kakhovka district, rules of electoral law, kulaks, village council, election campaign</i>
114	Макієнко О. А. Революція і земство на Херсонщині: від революційного романтизму до державницького прагматизму (березень 1917 р. – травень 1918 р.)	Makiyenko Oleksiy Revolution And Zemstvo In Kherson Region: From Revolutionary Romanticism To State Pragmatism (March 1917–July 1918) The article examine the problems of functioning of the organs of zemstvo self-government in the Kherson region in the conditions of the revolutionary transformations of 1917 – the first half of 1918. The changes in the legal status of zemstvos, the main directions of their socio-political, cultural and economic activity, and relations with state authorities are revealed. <i>Keywords: zemstvo, local self-government, power, revolution, Kherson region.</i>
118	Пархоменко В. А. Українізація Херсонського гарнізону в 1917 році	Parkhomenko Vladyslav Ukrainianization Of The Kherson Garrison In 1917 The report, mainly on materials of the local periodicals, considered the process of creation of the armed forces of the Ukrainian Central Rada in Kherson during 1917. <i>Keywords: Kherson, ukrainization, Haidamak tent, Kherson Revolutionary Council, «Ukrainian Home».</i>
121	Передрій Л. М. Ракова січ на Кінбурнській косі	Peredriy Liliya Rakova Sich On The Kinburn Spit The work is devoted to little-known pages of the history of the Cossacks on the territory of the Kinburn peninsula. Before the liquidation by the Russian government of Sich in 1775, since 1787 the beginning of the formation of the «Faithful Zaporozhian Army» by Sydsr Bilyi and the founding of the Rakova-Vasilivska Sich on the Kinburn Spit took place in the year 1787. Otaman Sydir Bilyi was killed during the naval battle for Kinburn in June 1788, buried in place of the former Fortress Kinburn. <i>Keywords: Vasylykivska (Rakova) Sich, Kinburn Spit, otaman Sydir Bilyi.</i>
123	Сидьолкіна С. Л. Лютнева революція і Каховка: хроніка подій	Sydolkina Svitlana February Revolution And Kakhovka: Chronicle Of Events The article deals with the events of the time of the February Revolution in Kakhovka in 1917 on the basis of archival materials, periodicals, memoirs of participants. <i>Keywords: February Revolution, Kakhovka, committee of public organizations, council of workers and soldiers deputies, Mensheviks, SRs, Bolsheviks.</i>
127	Сусоров В. Д., Момоток О. М. Відновлення народного господарства Каховщини (1943–1945 рр.)	Susorov Viktor, Momotok Olena Reconciliation Of The People's House Of Kakhovka Region (1943–1945) The report reveals the difficulties and successes in restoring the national economy of Kakhovka region in the first post-war years. <i>Keywords: industrial enterprises, Kakhovka region, agriculture, workers, rural workers.</i>

<p>130 Токаленко П. О. Причини та наслідки селянських заворушень у Херсонській губернії в роки першої російської революції 1905–1907 років</p>	<p>Tokalenko Pavlo Causes And Consequences Of Peasants Uprisings In Kherson Province During Of The First Russian Revolution 1905–1907 In the article the author reveals the causes and consequences of peasant unrest in the Kherson province during the years of the First Russian Revolution of 1905-1907. All the information was grouped by the author, according to the thematic in the article. The main attention is paid to the socio-economic level of life of peasants in the Kherson province at the beginning of the twentieth century. <i>Key words: First Russian Revolution, Kherson province, agrarian question, reactionary policy.</i></p>
<p>133 Тригуб О. П. Українська Автокефальна Православна Церква на Херсонщині (1920-ті роки)</p>	<p>Trygub Oleksandr The Ukrainian Autocephalic Orthodox Church In The Kherson's Region In 1920s The article deals with the formation and development of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in the Kherson's region. The first steps of the Ukrainian community for the ukrainianization of Orthodoxy were reconstructed. The history of the only two temples of the UAOC – the Church of St. Oleksandra in Kherson and the Church of All Saints in Beryslav is considered. Their place in the life of Orthodoxy and inter-confessional relations of the region is noted. <i>Keywords: Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC), ukrainianization of Orthodoxy, Prosvita, schism of the Russian Orthodox Church, Kherson, Beryslav, interconfessional relations.</i></p>
<p>137 Федорченко О. П. Участь жителів Нижньосірогозького району у процесі відбудови промисловості УРСР у 1943–1953 рр.</p>	<p>Fedorchenko Oleg Participation Of Population Of Nyzhni Syrohozy District In Process Of Industry Rebuilding Of Ukrainian Soviet Socialist Republic In 1943–1953 In the article, on the documents of archives and reminiscences, the participation of the population of the Nyzhni Syrohozy District in the process of industry rebuilding of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1943-1953 is enlightened. <i>Key words: Nyzhni Syrohozy District, mobilization, industry rebuilding.</i></p>
<p>140 СЕКЦІЯ IV: Історико-педагогічні дослідження краю</p>	<p>SECTION IV: Historical-Pedagogical Studies Of The Region.</p>
<p>141 Галицька Н. Є. Формування дослідницьких умінь на уроках біології, хімії передовими педагогами Херсонської області періоду 1958–1995 рр.</p>	<p>Halytska Natalia Research Skills Formation At The Biology And Chemistry Classes Used By The Greatest Pedagogues Of The Kherson District From 1958 To 1995 The article is devoted to the advanced teaching experience teachers of biology and chemistry Kherson region. The article defines the chronological period of research from 1950s to the middle of the 1990s. In this article was analyzed the specificity of the student's research skills formation on lessons. <i>Keywords: lesson, advanced teaching experience teachers, research skills.</i></p>
<p>145 Гончар М. В. Управлінська діяльність завідувачі Каховським міським відділом народної освіти Маргарити Бабіч (1975–1994 рр.)</p>	<p>Honchar Mykhailo Management Activity Of The Head Of The Kakhovka City Department Of Public Education Margaryta Babich (1975–1994) The article deals with the history of managerial activity as the head of the Kakhovka City Department of Public Education, the Honored Teacher of the Ukrainian SSR Margaryta Babich (1975–1994). <i>Keywords: Kakhovka, city department of public education, Honored Teacher of the Ukrainian SSR.</i></p>
<p>147 Данилова О. І. Розвиток професійно-технічної освіти на Херсонщині наприкінці 60-х – у 70-х роках ХХ століття</p>	<p>Danylova Olena Development Of Professional And Technical Education In Kherson Region In The End Of The 60s – In The 70s Of The XXth Century The article analyzes the normative-legal and archival documents that regulated the transition of vocational and technical educational institutions to the training of skilled workers with the getting of complete general secondary education, explores the dynamics of quantitative indicators of vocational educational institutions in the Kherson region in the late 60s – in 70s of the XXth century. <i>Keywords: vocational education, skilled worker, secondary vocational schools</i></p>

150	Куліш М. В. Школа і церква: від пошуків істини до пошуків краєзнавчих	Kulish Mykola School And Church: From The Search For Truth To The Search For Local Lore The article discusses the constructive experience of cooperation between the school and the church in the lessons of «The Basics of Christian Ethics», where, through the knowledge of God, children will know themselves, the world and learn love for truth and native land. Keywords: Christianity, church, school, lessons, regional studies, Zavodivka, Gornostaevska District.
152	Куценко І. В. Засоби моніторингу навчальних досягнень студентів у морських навчальних закладах	Kutsenko Iryna Means Of Monitoring Educational Achievements Of Students In Maritime Institutions The article analyzes the concept of monitoring students' academic progress and highlights the means of distance learning on the platform Moodle and the modular rating system of assessment. Key words: monitoring of students' academic progress, Moodle, modular rating system.
155	Рябуха І. М. Сучасні тенденції розвитку системи професійної освіти в Україні	Ryabukha Ivan Modern Tendencies Of Professional Education System Development In Ukraine Tendencies of professional education system development in Ukraine are examined in the work. Arrangement of multilevel content of educational influences in the modern professional education is given. Special attention is paid to priorities for modernization of professional education system. Keywords: professional education system, levels of professional education, modernization priorities, integration.
157	Слюсаренко Н. В., Гаврилюк Г. М. Діяльність науково-методичної лабораторії трудового навчання, креслення та основ безпеки життєдіяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»	Slyusarenko Nina, Gavrilyuk Galyna Activity Of The Scientific-Methodological Laboratory Of Labor Training, Draftsmanship And Basic Safety Training Municipal Higher Educational Institution «Kherson Academy Of Continuing Education» The activity of the scientific-methodological laboratory of labor training, draftsmanship and basic safety training of municipal higher educational institution «Kherson Academy of Continuing Education» is represented in the article. Particular attention is paid to the contribution of Kherson technology teachers to the development of the labor training of the younger generation. Keywords: scientific-methodological laboratory, technology teachers, directions of the laboratory's activities of labor training, draftsmanship and basic safety training.
161	Солодовник А. О. Фізико-математична підготовка курсантів морських навчальних закладів Херсону (1944 – 1961 рр.)	Solodovnyk Anastasia Physical–Mathematical Training Of Cadets Of Kherson Marine Educational Institutions (1944–1961) The article deals with information on the peculiarities of the development of physical-mathematical training of cadets of Kherson maritime educational institutions in 1944–1961. A number of problems have been identified that influenced the quality of the physical-mathematical training of specialists in the maritime industry during the specified period. Keywords: physical-mathematical training, physical-mathematical disciplines, maritime boarding school.
165	Султанова Н. В. Соціальне виховання дітей в закладах інтернатного типу на Півдні України (20–30-ті рр. XX століття)	Sultanova Natalya Social Education Of Children In Residential Institutions In The South Of Ukraine (The 20-30th Of The XX Century) Historical preconditions of children's social education in residential institutions in the South of Ukraine of the 20-30 th of XX century are described in the article. The features of functioning and structure of children's houses, children's outdoor playsets are distinguished; basic aims and tasks of children's social education are defined. The methodological ground on which social and educational work is built with children, who grow up without a family, is proved. The features of a practical embodiment of key aspects of children's social education are revealed. The political, socioeconomic and organizationally methodological conditions which assisted efficiency of the use of pedagogical technologies of children's social education in the history of the Ukrainian pedagogical idea are characterized. The analysis of educational activities in public institutions of orphans and children deprived of parental care is shown. The author describes the basic theory on the socio-educational work with children who grow up without a family, gives the characteristic of the main types of residential educational institutions (orphanages, boarding schools) and represents typical features of their educational process. The distinctive features of social upbringing conception of the investigated period have been analyzed in practical realization: in particular, such questions as forms, methods and tendencies of social education development in boarding schools have been considered in the content of the article. Keywords: social education, residential institutions, children's outdoor playsets, methods of education, public character of education, discipline, children's village.

168 СЕКЦІЯ V: Видатні особистості в житті краю	SECTION V: Personality In The Life Of The Region
<p>169 Дорошенко О. М. Кирило Бондарук (Отаман Лихо) – соратник Симона Петлюри</p>	<p>Doroshenko Oksana Kyrylo Bondaruk (Otaman Lyho) – Symon Petlyura's Companion</p> <p>The publication is dedicated to Kyrylo Bondaruk (Otaman Lyho) – one of the youngest leaders of rebel groups operating on the territory of Olviopol, Golta, Bogopol, and surrounding villages of modern Pervomaysk and Vradievka district during the period of the Ukrainian Revolution and national liberation struggles on the early XX century.</p> <p><i>Key words: Kyrylo Bondaruk (Otaman Lyho), village Katerynka, Pervomaysk's district Petlyura's organization, Golta, Olviopol, Southern operational district, commander of rebel forces of Kherson region.</i></p>
<p>172 Костенко А. В. Георгій Скадовський та його роль у розбудові Археологічного музею Віктора Гошкевича</p>	<p>Kostenko Anthon George Skadovskyy And His Role In Development Victor Goshkevich's Archaeological Museum</p> <p>The article deals with the participation of George Skadovskyy in development of Archaeological Museum of the Kherson provincial scientific archival commission (1898–1909) founded by Victor Goshkevich. Article shows scientific communications initiated by Skadovskyy between Kherson Archaeological Museum and scientists from other cities.</p> <p><i>Keywords: G. Skadovskyy, V. Goshkevich, Kherson, Archaeological Museum, scientific communications.</i></p>
<p>175 Костиця Д. В. Постать Михайла Жука в українській культурі XX ст.</p>	<p>Kostyrya Denys Personality Mykhailo Zhuk In The Ukrainian Culture Of The XX Century</p> <p>The article describes the life and work of the outstanding Ukrainian modernist artist, poet, cultural and public figure, the native of Kakhovka, Mykhailo Zhuk in the context of the development of Ukrainian culture of the XX century, and analyzed the historiographical and source base of the scientific problem.</p> <p><i>Keywords: Mykhailo Zhuk, biography, fine arts, Ukrainian culture, graphic art, modernism.</i></p>
<p>179 Кузьменко В. В. Наукова школа професора Ніни Слюсаренко</p>	<p>Kuzmenko Vasyl Scholar School Of Professor Nina Slyusarenko</p> <p>The article outlines the main areas of research work of scholar school of Professor Nina Slyusarenko. The main research areas of scholar school have been highlighted: theory and methods of vocational education, social pedagogy, theory and methods of education, theory and methods of professional education, general pedagogy and history of pedagogy. The themes of scientific work of young researchers of scholar school of N. Slyusarenko and information about them have been presented.</p> <p><i>Key words: N. Slyusarenko, scholar school, research area, themes of scientific work, young researchers.</i></p>
<p>182 Лахтіонова Д. О. Художники Кінбурнської коси</p>	<p>Lahtionova Diana Artists Of The Kinburn Spit</p> <p>The article describes the creative work of artists whose activities relate to the Kinburn peninsula. Among them are the names of Lucien Dulphan, Volodymyr Zebek, Volodymyr Spasolomsky, Igor Karachevsky.</p> <p><i>Keywords: artists, Kinburn, Lucien Dulphan, Volodymyr Zebek, Volodymyr Spasolomsky, Ihor Karachevsky.</i></p>
<p>185 Ляшкевич А. І. Особистісна роль і значення організаційно-педагогічної та суспільно-наукової діяльності адмірала Чорноморського флоту О. С. Грейга</p>	<p>Lyashkevych Antonina Personal Role And Meaning Of Organizational-Pedagogical And Social-Scientific Activity Of The Admiral Of The Black Sea Fleet O. S. Greyg</p> <p>The article describes the personality of Admiral of the Black Sea Fleet O. S. Greyg, in particular, about his organizational-pedagogical and socio-scientific activity. His reformist actions are of value in the city of Mykolayiv and in the Kherson province, as well as innovations in the system of communication built in the Black Sea.</p> <p><i>Keywords: fleet command, communication system, Black Sea Fleet, sea vessels, Admiral O. Greyg, reform actions.</i></p>
<p>189 Остренко Н. А. Внесок Володимира Пещанського у формування фонду Херсонського обласного краєзнавчого музею</p>	<p>Ostrenko Nataliya Contribution Of Volodymyr Peshchanskyi To The Formation Of The Fund Of Kherson Region Studies Museum</p> <p>The article is devoted to the Kherson period of life of V. P. Peshchanskyi and his contribution to the addition to the collections of Kherson Studies Museum.</p> <p><i>Keywords: Kherson, V. Peshchanskyi, Hoshkevych, museum collections.</i></p>

191	Примакова В. В. Педагогічні персоналії в історії освіти Херсонщини	Prymakova Vitaliia Pedagogical Personalities In The History Of Education In Kherson Region The article is devoted to the description of a personalistic approach to historical and pedagogical researches and highlighting the regional experience of creative teachers in Kherson region. Particularly, the life and perennial creative path of Lyudmila Lohmatova, a teacher from Kakhovka, who devoted all his professional life to the primary school, is presented. <i>Keywords: pedagogical personalities, experience of the past, primary school, pedagogical skill.</i>
194	Рідкоус О. В. Педагог за покликанням (Ліна Лаврентіївна Морозова)	Ridkous Olesya Teacher According To The Mission (Lina Morozova) Course of life and professional development of Lina Morozova is described in the article. The article is based on the memoirs of Lina Morozova: childhood, war times, first pedagogical steps, pedagogical activity. A huge pedagogical experience and people influencing her professional and personal growth are characterized here. <i>Keywords: pedagogical activity, teaching methods, pedagogical technique, pedagogical practice.</i>
197	Селецький А. А. Невідомі визначні особистості Нововоронцовки першої половини ХХ ст.	Seletskiy Andriy Unknown Famous Persons Of Novovorontsovka First Half Of XX Century In this article, two Jews, well-known far beyond Ukraine, distinguished themselves in various fields devoted themselves entirely to their cause and received recognition: one – graphic artist, PhD, and the second – lieutenant-general of the NKVS-MDB. <i>Keywords: Novovorontsovka, Jews, artist, NKVS-MDB.</i>
200	Снитко І. О., Гребенников В. Б. Володимир Ключинцев – дослідник Степового Побужжя	Snytko Ivan, Grebennikov Victor Volodymyr Klyushintsev – Researcher Of Steppe Area The article is devoted to the memory of the famous archaeologist in Ukraine – Volodymyr Klyushintsev. During his short life he made a great contribution to archaeological science. As a schoolboy he began to explore the banks of the Bug estuary. After graduating from the university he worked in the Mykolaiv New Construction Expedition, where he conducted exploration and excavations of mounds and settlements of the Bronze Age in Mykolayiv and neighboring regions. He had accumulated huge archaeological material, which still needs to be studied. <i>Keywords: Volodymyr Klyushintsev, steppe area, exploration, excavation, settlement, late bronze.</i>
203	Ташкевич Л. Л. Климентій Євдокимович Сіянко: у витоків заповідника «Асканія-Нова»	Tashkevych Liudmyla Klymentiy Siyanko: At The Sources Of The Reserve «Askania Nova» The article is devoted to Klymentiy Siyanko, a famous Ukrainian self-educated naturalist, the reserve founder's companion, a true nature lover and ornithologist, a zoo manager of many years who stood at the sources of the foundation of the reserve. <i>Key words: Frydryh Falz Fein, a peasant son, a self-educated person, a nature lover, ornithologist's diaries, a zoo manager, a companion and a helper, outstanding services, holding the memory.</i>
207	Терновий І. Ф. Герцоги Фердинанд та Генріх Ангальт-Кетенські – засновники колонії Асканія-Нова	Ternovy Ilya The Dukes Ferdinand And Heinrich Anhalt-Kethen – The Founders Of The Askania-Nova Colony The article deals with the figures of the dukes Ferdinand and Heinrich of Anhalt-Kethen, who are founders of Askania-Nova settlement. Traced the main biographical stages, considered socio-political paths, conclusions about the contribution of monarchs to the development of the economy of the South of Ukraine. <i>Keywords: Ferdinand of Anhalt-Kethen, Heinrich of Anhalt-Kethen, Nicholas I, Askania-Nova, Anhalt-Kethen.</i>

СЕКЦІЯ І:

**КУЛЬТУРНІ НАДБАННЯ КРАЮ У
МИНУЛОМУ І СУЧАСНОСТІ УКРАЇНИ:
АРХЕОЛОГІЧНІ, ЕТНОГРАФІЧНІ,
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ, МУЗЕЄЗНАВЧІ,
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ, РЕЛІГІЄЗНАВЧІ
СТУДІЇ**

**Алексеєнко
Анна Олександрівна**

начальник відділу використання інформації документів Центрального державного науково-технічного архіву України (м. Харків)

✉ alekseenkoa1@gmail.com

Проектування Нової Каховки: аналіз інформації документів Центрального державного науково-технічного архіву України

У статті проведено аналіз документів з фондів Центрального державного науково-технічного архіву України (м. Харків) щодо проектування м. Нова Каховка. Розкрито питання можливості їх залучення як джерельної бази до наукових і краєзнавчих досліджень, а також використання з практичною метою.

У 2017 р. місту Нова Каховка виповнюється 65 років. Саме стільки часу минуло від указу Президії Верховної Ради УРСР від 28 лютого 1952 р., коли йому було офіційно присвоєно найменування. У зв'язку з ювілейними подіями зростає інтерес до міської історії. Порівняно незначний вік населеного пункту дозволяє відтворити основні віхи його зведення – від прийняття рішення про спорудження.

Зокрема, перший з етапів – проектування – в деталях висвітлюють документи Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України). До цієї установи на постійне державне зберігання передається науково-технічна документація щодо найважливіших будов країни. Фонди архіву розкривають історію розвитку науки і техніки, містобудування й архітектури.

Метою статті є проведення аналізу документів ЦДНТА України з проектування м. Нова Каховка в аспекті можливості їх залучення як джерельної бази до наукових і краєзнавчих досліджень, а також використання для практичних потреб.

Характерною особливістю поселень, котрі виникли на території України у середині ХХ ст., є те, що вони були не стихійними, а прицільно будувалися за заздалегідь затвердженим планом. Фактором, що спричинив «народження» Нової Каховки, стала постанова Ради Міністрів СРСР від 20 вересня 1950 р. «Про будівництво Каховської гідроелектростанції на Дніпрі, Північно-Українського каналу, Північно-Кримського каналу та зрошення земель південних районів України і північних районів Криму».

Спорудження останньої сходинки каскаду Дніпровських ГЕС мало на меті отримання дешевої електроенергії для важкої промисловості Придніпров'я, Донбасу та Криму, водних ресурсів для зрошення земель, створення глибоководного шляху від Чорного моря по Дніпру [1]. Поставлені завдання необхідно було виконати у найкоротші терміни. Грандіозна будова потребувала залучення значної кількості будівельників та енергетиків, для їх розселення і зводилося нове місто.

Генеральним проектувальником гідровузла визна-

Ключові слова:

м. Нова Каховка, Херсонська область, будівництво, проект, науково-технічна документація (НТД), Центральный державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України).

чили Українське відділення Всесоюзного державного проектного інституту «Гідроенергопроект» (УкрГідеп). У загальному комплексі проектних робіт по Каховській ГЕС Харківському відділенню «Міськбудпроект» доручено виконати проектні роботи щодо житлового селища в наступному обсязі: генпроект, детальний проект планування і комплексні проекти забудови житлових кварталів.

Проект Каховської ГЕС зберігається у ЦДНТА України у складі фонду Р-3 «Відкрите акціонерне товариство «УкрГідропроект» ім. С. Я. Жука (без відомчої підлеглості), м. Харків», у комплексі за номером 1-4. Проект житлового селища Нова Каховка виділено в окремий комплекс 1-5 фонду Р-1 «Український Державний проектний інститут «Укрміськбудпроект» Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах будівництва (Держбуд УРСР), м. Харків». Він налічує 2771 графічну та 166 текстових одиниць зберігання, які упорядковані у 235 справ і хронологічно охоплюють період за 1944 – 1956 рр. Слід зауважити, що проект було здано в архів повністю, починаючи з передпроектних розробок, результатів геологічних вишукувань тощо і закінчуючи креслениками в робочій стадії [2, с. 1].

У документах містяться відомості, які розкривають процес його розроблення: «Початок форсування проектних робіт по селищу намічався з другої половини листопада 1950 р., виходячи з можливих термінів прийняття рішення про місце створу ГЕС і готовності геодезичних матеріалів. У кінці листопада 1950 р. УкрГідеп видав зйомку в масштабі 1:25000, а 10.01.1951 р. була видана зйомка в масштабі 1:10000 із завданням

виконати схему планування житлоселища для варіанту створу ГЕС у районі с. Козацьке. Основні положення з проектування та технічні умови на будівництво були обговорені на технічній нараді при Головному інженері Дніпробуду 13.12.1950 р. 25 січня 1951 р. ХВ «Міськбудпроект» передав Укргіддепу складену схему планування селища, розрахунки з техніко-економічного обґрунтування чисельності населення, потрібного фонду житла і соцкульту для заданої чисельності трудящих і міркування щодо організації будівництва. 10 січня 1951 р. на технічній нараді при начальнику Дніпробуду, за участю представників Діпромста і Херсонського облвідділу у справах архітектури розглядалися варіанти розміщення будівельного і експлуатаційного селищ Каховської ГЕС» [3, арк. 1].

При цьому першочерговим було питання вибору найбільш придатної для забудови ділянки. У ЦДНТА України зберігаються «Матеріали до обґрунтування розташування житлоселища Каховської ГЕС (орієнтовні підрахунки)» (1951 р.), в яких описано переваги і недоліки чотирьох варіантів: у верхньому б'єфі, поблизу с. Козацьке на правому березі, поблизу с. Мала Каховка на лівому березі та поблизу с. Ключове, який, власне, й був погоджений [3, арк. 1]. 28 березня 1951 р. Рада Міністрів УРСР постановою № 614 затвердила земельну ділянку під будівництво населеного пункту будівельників Каховського гідровузла, загальна площа якої склала 2471,5 га, з яких під житлову забудову відійшло 876 га [4]. Серед архівних документів – план ділянки під селище та геологічні розрізи [5].

Співставлення даних дає уявлення про вихідні положення, від яких відштовхувалися проектувальники при закладенні необхідних житлових площ. У «Техніко-економічному обґрунтуванні будівництва експлуатаційного та будівельних селищ Каховської ГЕС», датованому 1950 р., міститься така інформація: «...Кількість населення, що зв'язане з будівництвом Каховської ГЕС, приймаємо 37100 осіб. За завданням Гідроенергопроекту, населення розміщується на двох берегах р. Дніпро, відповідно до умов будівництва, на лівому березі 80 %, або 29680 осіб, та на правому березі 20 %, або 7420 осіб» [6, арк. 32]. У пізніших документах ці цифри значно зменшено: «У проектному завданні 1951 року було встановлено, що максимальна кількість працівників, зайнятих на будівництві Каховської ГЕС, має становити 13,7 тис. осіб, у тому числі: на будмайданчику, в районі основних споруд – 12 тис. осіб і за межами будмайданчика, в районі кар'єрів каменю і піску – 1,7 тис. осіб. Розрахункову кількість трудящих, для визначення житлового фонду на будмайданчику, було прийнято рівною – 8 тис. осіб. Кількість населення при цьому визначенні з урахуванням коефіцієнта сімейності – 1,3 дорівнює 16 тис. осіб. Зменшення кількості трудящих для розрахунків селища проти кількості трудящих, визначеної у проекті, обумовлювалася можливістю використання існуючого житлофонду і залученням робочої сили з місцевого населення» [7, арк. 206-207]. У листі головного інженера Українського відділення інституту «Гідроенергопроект» до головного інженера Харківського відділення «Міськбудпроект» від 7 липня 1952 р. зазначено: «...врахувати кількість робочих на будівництві 7500 осіб, коефіцієнт сімейності для робочих, згідно із вказівками Держкомітету, слід прийняти 1,8...» [8, арк. 35]. Копію зазначеного листа включено додатком до проекту детального планування селища.

Орієнтовну вартість житлосоцкультбудівництва Каховської ГЕС розраховували за аналогією з Дубос-

сарською ГЕС. Відповідно до технічної документації станом на 1 червня 1951 р. вона становила 24 031 300 крб. [9, арк. 10-11].

Чи не найбільший інтерес для дослідників представляє «Проект детального планування селища Нова Каховка», який є додатком до тому XVIII технічного проекту Каховської ГЕС [8]. Він складається з пояснювальної записки до проекту та світлокопій креслеників, які наочно ілюструють забудову території. Текстовий матеріал містить таку інформацію: опис та місцезнаходження ділянки, інженерно-геологічні умови, чисельність населення, житловий фонд і паспортизація кварталів, соціально-культурне та побутове будівництво, архітектурно-планувальні рішення, баланс території та планувальні показники.

В даному документі визначено принципи, якими керувалися проектувальники при забудові селища: «...містобудівна наука створила всі умови та можливості для того, щоб вирішувати архітектуру населеного пункту як єдиний ансамбль, що й закладене в основу проектування Нової Каховки. Принцип цілісної архітектурної забудови є не тільки основним естетичним фактором у нашому містобудівному мистецтві, але й являє собою також важливий державний захід, котрий забезпечує економічну доцільність будівництва. При значних масштабах будівництва не окремих будинків є темою творчої роботи архітектора-містобудівника, а поєднання цих будинків в єдиний архітектурний ансамбль» [8, арк. 26]. Разом з питаннями загальної архітектурної композиції авторському колективу необхідно було встановити принципи побудови житлових кварталів у системі населеного пункту, вирішити організацію життя населення кварталів та встановити доцільну щільність їх забудови. Вони запропонували таке рішення: «Весь житловий масив вирішено запроектувати трьома полосами. Фронтальну полосу, яка звернена до Дніпра, запроектовано типовими квартальними 2–3-поверховими кам'яними будинками однієї серії, середню полосу запроектовано 2-поверховими будинками заводського виготовлення типу переважно К-8-49 та частково типовими кам'яними будинками серії 218 та ММ-8-50, нарешті, крайню полосу кварталів запроектовано одноповерховими 1–2 квартальними будинками заводського виготовлення» [8, арк. 27].

Детальні відомості щодо типу та поверховості кожної з будівель, їх житлової площі та кількості квартир, будівельного обсягу та площі забудови вміщено у таблицю паспортизації кварталів [8, арк. 10-16]. Картографічні матеріали проекту детального планування (експлікація, схема розташування об'єктів соцкульту та зелених насаджень), а також розгортки кварталів дають просторове уявлення про місцезнаходження будинків. За «Схемою стану будівництва на 15/VII-52 р.», на якій позначено споруди та шляхи сполучення, можна оцінити ступінь виконання робіт на означену дату [8, арк. 46].

У «Попередніх міркуваннях з визначення потужності виробничих підприємств та механіко-озброєності житлового будівництва Каховської ГЕС» наведено перелік виробничих потужностей, необхідних для зведення житла: бетонорозчинний завод, цех залізобетонних виробів, арматурна майстерня, цех гіпсових виробів, каменедробильна установка з сортуванням, лісопилка, теслярсько-опалубне подвір'я, столярна майстерня, лісосушарка, слюсарно-ковальська майстерня, склад цементу, склад мастил і пального [10, арк. 2]. Тут же обраховано кількість основних механізмів та

обладнання, а також потреби основних напівфабрикатів та лісоматеріалів для 1-ї черги будівництва селища.

З дозволу та за вказівкою управління у справах архітектури при Раді Міністрів УРСР, авторський колектив архітекторів на базі типових проектів розробив додаткові варіанти архітектурних рішень фасадів. «Цю роботу було проведено в єдиному плані створення архітектури малоповерхового житлового будинку, розташованого на півдні України, з використанням елементів української народної творчості» [8, арк. 30].

Запропоновані планувальні рішення у поєднанні з виразними, але простими прийомами архітектурної обробки кожного будинку та кожного кварталу, забезпечили можливість запровадження прогресивного потоково-розчленованого методу швидкісного будівництва спеціалізованими бригадами. Слід зазначити, що не зважаючи на стислі терміни спорудження гідровузла, не було побудовано жодного тимчасового будинку. Відразу ж споруджувалося постійне житло з усіма видами комунально-побутових послуг. За проектування та будівництво Нової Каховки головний архітектор проекту А. Д. Маторін у 1957 р. був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора [2, с. 1].

1955 року, коли було завершено втілення в життя Генерального плану забудови Нової Каховки, в ній налічувалося понад 600 будинків з житловою площею близько 100 тис. м². Тут збудовано велику кількість споруд соціально-культурного й побутового призначення – медичне містечко, пологовий будинок, 6 дитячих садків і ясел, 4 школи, водну спортивну станцію та ін. У 1957 р. трудящих молодого міста обслуговувало 28 магазинів, 3 міські їдальні; вони користувалися послугами будинку зв'язку, в якому розміщувалися пошта, автоматизована телефонна станція, телеграф і переговорний пункт. Працював міський радіовузол, 2 бібліотеки для дорослих та дітей [11, с. 122].

Архівний фонд, який зберігається у ЦДНТА України, включає як ті документи, що стосуються всієї території Нової Каховки, так і документи по окремих об'єктах.

Їх систематизація дозволяє з легкістю відшукати необхідний матеріал. За передпроектними міркуваннями розташовано документацію з планування і забудови житлового селища в цілому відповідно до стадійності: технічний, техніко-робочий і робочий проект. За ними розміщено проекти споруд, які мають загальноселищне значення, зокрема прибережний парк, теплично-парникове господарство, лікарняне містечко. Після цих об'єктів підібрані матеріали з планування і забудови окремих кварталів у порядку зростання номерів. Усередині окремих об'єктів кресленники згруповані і розташовані за марками, починаючи з архітектурних (марка АР), потім опалення та вентиляція (ОВ), водопостачання та теплофікація (ВО), електропостачання та радіофікація (ЕОР) [2, с. 1-2]. Крім того, окремі томи проекту Каховської ГЕС присвячено водопостачанню, каналізації, комунальному очищенню міста [12], захисту берегів від обвалу тощо [13].

Науково-технічна документація у найдрібніших деталях відтворює зовнішній вигляд та структуру будівель. До інформації такого характеру звертаються пам'яткоохоронці та проектувальники, які здійснюють ремонт і реконструкцію, а також при оцінці значущості тієї чи іншої споруди. У м. Нова Каховка нараховується 10 об'єктів, які внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення. З них сім складають ансамбль споруд Центральної площі: палац культури, адміністративна будівля, кам'яна ротонда-тераса, кам'яна ротонда двоповерхова, споруда фонтану «Каскад», споруда фонтану і парапетна огорожа з декоративними кулями та вазонами [14].

Таким чином, аналіз документів з фондів показує їх значну інформативність та можливість застосування документної інформації як джерельної бази до наукових і краєзнавчих досліджень, а також використання з практичною метою.

© Алексєнко А. О., 2017

Список джерел та літератури:

1. Водотика Т. С. Нова Каховка [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ, 2010. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Nova_Kakhovka_mst.
2. ЦДНТА України (Центральний державний науково-технічний архів України). Опис № 2 фонду Р-1, комплексу 1-5 за 1944–1956 роки. Харків, 1973. 48 с.
3. ЦДНТА України. Ф. Р-1. К. 1-5. Оп. 2. Од. зб. 1.
4. Історична довідка. Етап спорудження Каховської ГЕС [Електронний ресурс] // Нова Каховка: сайт територіальної громади міста Нова Каховка / Управління містобудування та архітектури. – Режим доступу: <http://novakahovka.com.ua/index.php?t=6&id=3346&g=1&lng=ru>.
5. ЦДНТА України. Ф. Р-1. К. 1-5. Оп. 2. Од. зб. 2.
6. ЦДНТА України. Ф. Р-1. К. 1-5. Оп. 2. Од. зб. 5.
7. ЦДНТА України. Ф. Р-3. К. 1-4. Оп. 1. Од. зб. 275.
8. ЦДНТА України. Ф. Р-1. К. 1-5. Оп. 2. Од. зб. 7.
9. ЦДНТА України. Ф. Р-1. К. 1-5. Оп. 2. Од. зб. 6.
10. ЦДНТА України. Ф. Р-1. К. 1-5. Оп. 2. Од. зб. 4.
11. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Херсонська область / АН УРСР. Ін-т історії; Голов. редкол.: П. Т. Трощинський (голова) та ін. Київ, 1972. – 687 с.
12. ЦДНТА України. Ф. Р-3. К. 1-4. Оп. 1, т. 2. Од. зб. 1608–1621, 2086–2092.
13. ЦДНТА України. Ф. Р-3. К. 1-4. Оп. 1, т. 2. Од. зб. 1623.
14. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Нерухомі пам'ятки України місцевого значення [Електронний ресурс] // Міністерство культури України: офіційний сайт. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244948227&cat_id=244910406.

**Атаманчук
Інеса Валентинівна**

помічник відповідального секретаря
ТОВ «Газета «МИГ» (м. Запоріжжя)

✉ ataminess@gmail.com

Роботи Михайла Жука в колекції Запорізького обласного художнього музею та на виставці «Спецфонд» (Національний художній музей України, 2015 р.)

В статті представлено інформацію про колекцію Михайла Жука в Запорізькому обласному художньому музеї та обставини її формування, а також наведені назви робіт художника, експоновані на виставці «Спецфонд» в Національному художньому музеї України у 2015 р.

У 1971 році експозицією із фондів Державної Третьяковської галереї в Запоріжжі відкрився перший в місті художній музей. Власної колекції на той час музею ще не мав. Співпраця з художниками та їх спадкоємцями, відбір кращих творів з республіканських і всесоюзних виставок, експедиції по всіх регіонах України, закупівля робіт у колекціонерів, а також щедрі дарунки художників та меценатів майже півстоліття наповнюють скарбницю запорізького музею. До цієї роботи доклали зусиль перші співробітники, мистецтвознавці Ірина Миколаївна Ласка, Володимир Степанович Таран, Людмила Іванівна Травень, Алевти-

Ключові слова:

Запорізький обласний художній музей, Михайло Жук, портрет, колекціонер, мистецтвознавець, Українська академія мистецтв.

на Федорівна Медведєва, Алла Костянтинівна Парконьєва, Наталя Михайлівна Кулешова, Людмила Іванівна Прус та інші, активну участь приймав директор музею Г. О. Соколенко.

Роботи Михайла Жука надійшли до Запорізького обласного художнього музею у 1974, 1976, 1977 та 1984 роках. Тоді із родиною вже померлого художника співпрацювали одеські колекціонери-мистецтвознавці Сергій Зенонович Лушук та Тарас Іванович Максим'юк, відкриваючи та аналізуючи недооцінену на той час спадщину митця. Саме у них, а також у сусіда родини художника Івана Івановича Володіна були придбані 14 робіт (ще одна – подарована), які складають сьогодні музейну збірку Михайла Жука у Запорізькому обласному художньому музеї.

В історії української культури першої половини ХХ століття Михайлові Жуку (1883–1964) видатному та різноплановому українському художнику, поету, прозаїку, драматургу, перекладачу, педагогу, громадському діячу належить почесне місце.

Активний учасник українського культурницького руху першої половини ХХ ст. у Кракові, Києві, Чернігові, Одесі, Михайло Іванович Жук народився у Каховці – «Кахівці», як він писав у одній із своїх ранніх автобіографій. «Народився в 1883 р. 20 вересня Старого Стилю. Місце народження містечко Кахівка, Тавридської губернії, Дніпровського повіту. Батько – робітник маляр, кровельник та альфрейник, що працював у підрядчика Таранова. Мати працювала замірницю на паровому млині панів Панкєєвих. З вісьми до 13 років я працював з батьком, як підручний, готуючись до професії батька.

*Жук М. І. Портрет дівчини.
1914 р. Папір, настель. Власність ЗОХМ*

Після цього – батьки мої переїхали до Києва, де я вступив до рисункової школи М. Мурашко. Батько дістав роботу у ремонтних майстернях Південно-Західної залізниці, а мати, яка тяжко заслабла на серце, працювала вдома, як хатня господарка. Школу я кінчив у 1900 році і восени того ж 1900 року вступив до Краківської Академії Мистецтв, яку закінчив весні 1904 року медалістом і лавреатом Академії. Писати почав саме в м. Кракові, де моїм учителем був дуже талановитий художник і драматург Станіслав Виспянський. Там же в Кракові я близько зазнаючися з українським поетом Богданом Лепким також із широким колом польських літературів... Буваючи у Львові і Відні, – я познайомився з Іваном Франко(м), з Ва(си)лем Стефаником, Сембратовичем та Гнатюком. 1904 р. до року 1905 я перебував у Києві, де близько був знайомий з Нечуєм-Левицьким, Старицьким, Лисенком, Саксаганським, Садовським та іншими. Тоді ж саме трапилося так, що батька вислали до Чернігова під догляд поліції і я примушений був клопотатися про призначення мене на посаду вчителя гімназії по малюванню, щоб бути разом з батьком. Восени 1905 р. мене було призначено до дівочої гімназії в м. Чернігові, де я прожив до самої революції. З того ж 1905 року близько зійшовся з М. М. Коцюбинським. Тоді там же жив М. Вороний та Володимир Самійленко, з якими я також був добре знайомий. Моя дружба з Коцюбинським продовжувалася до дня його смерті і я лише один зі сторони був присутнім в останні хвилини його життя...» [1, с. 14-15].

Дружба із Михайлом Коцюбинським стала для Михайла Жука надзвичайно цінним життєвим дороговказом. У цей час Михайло Жук створює два портрета Михайла Коцюбинського, які є зараз власністю Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. М. Коцюбинського. «Михайло Жук не просто був знайомий з більшістю тих представників нової української культури, обертався у їх колі, підтримував дружні зв'язки, а й сам був частиною тієї нової, свідомої української інтелігенції» [2, с. 109].

Буремні події 1917 року Михайло Жук зустрів у Києві. Наприкінці липня 1917 року М. Жук разом із іншими художниками ініціював формування комісії по заснуванню Української академії мистецтв. На початок вересня було розроблено статут академії та обрано перших професорів: Михайла Бойчука, Миколу Бурачка, Михайла Жука, братів Василя та Григорія Кричевських, Абрама Маневича, Олександра Мурашка, Георгія Нарбута. 5 грудня 1917 року відбулося заснування УАМ, що супроводжувалось експозицією творів її фундаторів. ... Революція розгорталася. До Києва почали з'їжджатися діячі культури, які відчували себе українцями і прагнули працювати для України. Чого варті тільки імена Михайла Бойчука, Георгія Нарбута, Юхима Михайліва ... Видатні люди почали прибувати з Москви і Петрограда. «Хто тікав од революції, а більшість тікала од голодухи», – згадував потім Жук. – «Як гриби, росли ріжні художні організації: літературні студії, малярські студії, театри мініатюр. Організувалася спілка художників...» [3, с. 60-61]. Михайло Жук був задіяний у різного роду художніх організаціях, в комітетах по організації Українського національного театру, «Молодого театру», який очолив великий майстер театрального мистецтва Лесь Курбас. «Проф. Жук працює зараз над мальованням портретів українських поетів і письменників молодшої генерації. Вже готові портрети Тичини, Загула, Меженка, Слісаренка, Ярошенка і Курбаса», – чи-

таємо у тогочасному виданні «Музагет», обкладинку та художнє оформлення якого також виконав Михайло Жук [4].

Портрет письменника Олекси Снісаренка був придбаний Запорізьким художнім музеєм у І. Володина в 1977 році. У 1937-му Олекса був розстріляний в урочищі Сандармох, тож цей портрет зберігся дивом.

«Пошлю свою душу в юрбу.

В юрбу, що шукає раю.

Нехай мою блідну рабу

Люди візьмуть до світлого краю», – писав молодий Олекса Снісаренко у збірці «Музагет» 1919 року [там само].

У 1925 році Михайло Іванович створив серію портретних плакатів (близько тридцяти) у техніці кольорової літографії; у 1932-му – серію гравюрних портретів (з натури) українських письменників, своїх сучасників. Серед них – портретні зображення Івана Нечуя-Левицького, Івана Франка, Миколи Лисенка, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Миколи Вороного, Володимира Винниченка, Богдана Лепкого, Павла Тичини, Василя Блакитного, Василя Чумака, Миколи Хвильового, Володимира Сосюри, Миколи Зерова, Валер'яна Поліщука, Миколи Бажана, Наталі Ужвій. В доробку Жука є й портрети Григорія Сковороди та Тараса Шевченка, а також портрети інших українських художників.

Плакати «Портрет Г. Сковороди», «Портрет М. Коцюбинського», «Портрет І. Франка», «Портрет М. Куліша» стали власністю запорізького музею у 1984 році (були придбані у колекціонера Сергія Лущика). І якщо три перші персонажі не викликали сумнівів у радянської влади, то наш земляк, народжений на Херсонщині Микола Куліш був страчений у Сандармосі в один день із Олексом Снісаренком, Миколою Зеровим, Валер'яном Поліщуком та Лесем Курбасом. «Жука арештовали где-то в 30-м – на волне процесса «Спілки визволення України». Просидел он недолго – от 3 до 6 месяцев. Это было время, когда давали большие сроки и расстреливали... Жука, вроде бы, выпустили потому, что он как керамист понадобился для военной промышленности. К 1932 году ... писал портреты, ушел в керамику. А в 37-м году он, очень вовремя, уехал на фарфоровые заводы в Подмоскovie и пережил там самые опасные годы...

Семья осталась в Одессе, и в 39-м он вернулся. Здесь сохранился весь его архив, который он перевез еще в 1925-м – письма, книги, портреты... В Одессе Жук был проректором Политехникума искусств. Во время войны он с семьей остался в Одессе, но из училища ушел. В отличие от Божия, портретов Гитлера и Антонеску не писал. После освобождения его не тронули», – прокоментував в одному з інтерв'ю долю Михайла Жука Тарас Максим'юк [5].

У 1939-му були «заарештовані» дві роботи Михайла Жука, два офорти: портрет художника Г. Нарбута та портрет художника В. Пальмова. Обидва портрети були передані до спецфонду, де чекали знищення роботи інших репресованих художників. Спецфонд формувався у Державному українському музеї упродовж 1937–1939 років. Сюди з музеїв Харкова, Одеси, Києва, Полтави та із спецфондів Української художньої виставки звозили твори «ворогів народу», «формалістів», «націоналістів» – тих, хто на думку партійних ідеологів «був загрозою для нового суспільства» [6, с. 70-71, 274-275].

Майже 40 років життя митця були тісно пов'язані з Одесою, де він викладав і був проректором Художнього інституту з 1925-го по 1964 роки. Михайло Жук

працював і в літературі, і в різних жанрах живопису та графіки. Він належав до рідкісного типу художника-універсала, який відійшов у минуле з часів Ренесансу.

Крім зазначених вище портретів, в фондах Запорізького художнього музею зберігаються два пейзажі, написані у 1924 році, натюрморт «Троянда у вазі», подарована Тарасом Максим'юком дитяча книжка «Дрімайлики» авторства Михайла Жука, квітковий мотив та обкладинки книжок «Перлинки і читанка» і «Арка»,

виконані в техніці деревориту на папері, пастельні портрети: дівчини та невідомої (актриса Олімпія Добровольська). Є й інша ознака часу – портрет К. Маркса, лінорит.

Художня спадщина Михайла Жука є надбанням українського народу, яка потребує детального дослідження мистецтвознавцями й каталогізації.

© Атаманчук І. В.

Список джерел та літератури:

1. Максим'юк Т. Михайло Жук – «коротка автобіографія» / Максим'юк Т. [Електронний ресурс] // Український світ. – 2005. – Число 10-12. – С. 14-16. – Точка доступу: https://svitua.files.wordpress.com/2016/04/us_2005_10-12.pdf
2. Соколюк Л. Д. Портрети Михайла Жука першого чернігівського періоду (1905–1916) / Л. Д. Соколюк // Вісник ХДАДМ. – 2015. – № 6. – С. 102-117.
3. Соколюк Л. Д. Михайло Жук у колі фундаторів УАМ / Л. Д. Соколюк // Вісник ХДАДМ. – 2016. – № 1. – С. 58-77.
4. Музагет. Місячник літератури і мистецтва. – 1919. – Січень-лютий-березень [Електронний ресурс]. – Точка доступу: <http://uartlib.org/zhurnali/muzaget-misyashnik-literaturi-i-mistetstva>
5. Лостман І. Портфель колекціонера: Тарас Максим'юк – о Жуке, Ждахе, Коваленко и выставке из подворотни / И. Лостман // Точка доступу: https://artchive.ru/news/1496-Portfel_kolleksionera_Taras_Maksimjuk_o_Zhuke_Zhdakhe_Kovalenko_i_vystavke_iz_podvorotni – Назва з екрану.
6. Спецфонд 1937–1939 років: з колекції НХМУ: каталог / Нац. худож. музей України; авт.-упоряд. Ю. Литвинець. – Київ: Фенікс, 2016. – 408 с.

Бондаренко Денис Володимирович

методист Миколаївського обласного центру туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді, молодший науковий співробітник Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія» ІА НАН України, керівник Вікторівського загону Миколаївської археологічної експедиції, член Національної спілки краєзнавців України (м. Миколаїв)

✉ bondarenkod1987@gmail.com

Смирнов Олександр Ігорович

старший викладач Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського, молодший науковий співробітник Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія» ІА НАН України, член Національної спілки краєзнавців України (м. Миколаїв)

✉ smyrnovl@ukr.net

Основні результати досліджень античного поселення та святилища Вікторівка-І

Новітні археологічні розкопки комплексу античного поселення та святилища Вікторівка-І, розташованого в Нижньому Побужжі, внесли ряд суттєвих доповнень в історію краю. В статті розглядається історія дослідження пам'ятки та основні підсумки цих робіт.

Грецька колонізація Нижнього Побужжя починає свою історію в останній чверті VII ст. до н. е. заснуванням іонійськими колоністами поселення на о. Березань. До початку VI ст. до н. е. відноситься освоєння греками берегів Березанського та Дніпро-Бузького лиманів. Саме ці поселення почали формувати саму ранню хору в Нижньому Побужжі. До цього часу відносяться і заснування одного з самих ранніх античних поселень регіону – Вікторівки-І.

Поселення розташовано на правому високому прірвистому березі Березанського лиману в 1,5 км на північ від його гирла та в 300 м на південь від сучасного селища Вікторівка Лиманівської сільської ради Березанського району Миколаївської області. На сьогоднішнє поселення майже повністю зруйноване обвалами та зсувами льосу. Збережена західна частина поселення має протяжність вздовж прибережної смуги по вісі Пн-Пд до 400 м та заглиблена на захід від берегу на 10-20 м. Загальна площа збереженої частини пам'ятки близько 6000 м² [1].

Першу згадку про поселення в науковій літературі нам вдалося віднайти в публікації В. І. Гошкевича за 1915 р., присвяченій локалізації давнього Одессоса [2]. За свідченнями І. В. Фабріціус, саме В. І. Гошкевич і відкрив поселення у 1913 р. За цими даними херсонський дослідник провів лише збір підйомного матеріалу і визначив, що пам'ятка займає смугу прірвистого берегу довжиною 1 км [3].

Наступним етапом вивчення Вікторівки-І став 1949 р. Тоді археологічні роботи на поселенні були проведені Березанським загonom Буго-Дніпровської експедиції на чолі зі співробітником Одеського державного археологічного музею М. Ф. Болтенко. До досліджень долучилася і співробітниця Ленінградського відділення Інституту історії матеріальної культури АН СРСР С. І. Капошина.

Ключові слова:

Вікторівка-І, Миколаївська область, поселення, напівземлянка, наземна кам'яно-сирцева будівля, святилище, зольник, поховання.

Археологи знову дослідили територію пам'ятки, яка за свідченнями дослідників займала смугу 200 x 10-20 м (за С. І. Капошиною) або 350-400 x 15-20 м (за М. Ф. Болтенко). В південній частині поселення було закладено два розкопи.

Роботи на розкопі «А» очолила С. І. Капошина. Тут їй вдалося розкрити житлову напівземлянку та господарський комплекс. Котлован напівземлянки мав «майже прямокутну» із закругленими кутами форму розмірами 3,60 x 4,94 м та глибиною 0,12-0,55 м. Підлога нерівна, з помітним пониженням на південь. В найбільш заглибленій південній частині житла зафіксоване вогнище у вигляді простого заглиблення у материк. В центральній частині котловану простежені дві стовпові ямки діаметром 0,12 м. Дві, дещо менших ямки, зафіксовано в північній частині житла, де розташовувався вхід. На бортах котловану були помічені сліди сирцю, які, вірогідно, колись відносились до конструкції наземних стін споруди. Комплекс напівземлянки за твердженням автора розкопок датується 2/2 VI ст. до н. е. На схід від житла зафіксована господарська яма, що, ймовірно, відносилася до функціонування житла [4].

Роботами на розкопі «Б», розташованому дещо південніше розкопу «А», керував безпосередньо М. Ф. Болтенко. На цій ділянці було розкрито культурні на шарування двох будівельних періодів існування поселення: напівземлянка архаїчного часу та фрагменти

кам'яних кладок кінця IV – початку III ст. до н. е.

Архітектурні залишки кінця IV – початку III ст. до н. е. представлені кам'яними цоколями наземної кам'яно-сирцевої багатокамерної будівлі прямокутної в плані форми.

Напівземлянка архаїчного часу автором розкопок була віднесена до розряду споруд житлового характеру. Котлован житла, що приблизно на половину зруйнований береговою абразією, має діаметр 5,2 м. На дні житла зафіксована кам'яна вимостка.

Крім того, на цьому ж розкопі були розкриті ще одне напівовальне заглиблене житло діаметром до 4,5 м та глибиною до 1 м, господарча яма діаметром 1 м та глибиною 0,9 м, а також п'ять вогнищ [5].

Площі розкопів 1949 р. на сьогодні повністю знищені береговою абразією.

З останньої третини XX ст. Вікторівка-I неодноразово згадувалася в науковій літературі в контексті дискусій з приводу факту існування і локалізації Березанського полісу [6].

В 2009–2010 рр. побачили світ роботи С. Б. Буйських та А. В. Буйських, в яких на основі детального аналізу колекції східногрецької кераміки з пам'ятки, уточнення її датування, спираючись на новітню хронологію даної групи матеріалу, була зсунута назад дата заснування архаїчного поселення поблизу с. Вікторівка до $\frac{1}{4}$ – $\frac{2}{4}$ VI ст. до н.е., а також проведена переоцінка загальної ситуації в регіоні цього часу [7].

З 2012 р. почався новий етап дослідження пам'ятки, який триває й досі. В ході рятівних робіт на поселенні Вікторівка-I, що інтенсивно руйнується грабіжницькою діяльністю та береговою абразією, Вікторівським загоном Миколаївської археологічної експедиції були проведені роботи із зачистки грабіжницьких шурфів. Трьома поряд розташованими розкопами «чорних археологів» був частково зруйнований впуск в котлован напівземлянки, яка й без того на половину сповзла у прірву. На цьому місці було закладено новий розкоп «В».

В ході робіт була розкрита напівземлянка овальної в плані форми витягнута по лінії Зх-Сх. Східна частина споруди зруйнована береговою абразією. Збережені розміри: 3,60 (Пн-Пд) – 4,20 (Сх-Зх) м, заглибленість в материк складає 0,55 – 0,65 м. Підлога рівна, підвищується до центру, стінки трохи покаті. В західній частині напівземлянки виявлена стовпова ямка діаметром 0,10 м. Вірогідно, така ж ямка знаходилася і в зруйнованій східній частині, утворюючи стовпову конструкцію двосхилого перекриття. На дні котловану зафіксоване доволі значне скупчення черепашок чорноморської мідії. Розкрите приміщення могло носити, як житлову, так і господарчу функцію (як споруда для обробки морепродуктів). Хронологічний діапазон функціонування напівземлянки, вірогідно, охоплює кінець VI – $\frac{1}{4}$ V ст. до н. е. [8].

В 2013 р. в північній частині поселення закладено новий розкоп «Г». З цього часу роботи зосереджені на дослідженні, унікального в своєму роді, пізньоархаїчного святилища. Святилище складалось з великих штучно виритих в материковій глині котлованів засипаних золою – ритуальних зольників.

В 2013 – 2014, 2016 рр. розкопом «Г» на площі більше 150 м² був відкритий цікавий за своєю конструкцією ритуальний зольник № 1. Об'єкт являє собою штучно виритий в материковій глині котлован для збирання ритуальної золи, отриманої внаслідок спалювання жертвних підношень божествам. Котлован має

округлу з нерівними краями форму діаметром біля 20 м, з цілою системою різноманітних ям, приступок та сходинок. Комплекс складався з центрального округлого в плані котловану діаметром близько 4 м та глибиною до 2,33 м від рівня материку, а також приступку, що оточував його по периметру. Зв'язок між ярусами котловану здійснювався за допомогою цілої системи вирубаних в глині сходинок. Стратиграфічні спостереження дозволяють бачити, як мінімум, одинадцять етапів формування зольнику.

Під зольними нашаруваннями зафіксовано 7 поховань, 3 з яких парні. Контури поховальних споруд прослідковуються дуже фрагментарно. Кістяки розташовані в скорченому на боці та витягнутому на спині положеннях з різною орієнтацією (схід, південь, захід). На кістках похованих прослідковуються сліди колотих та рублених ран, переломів, розчленування, обезголовлення. В одному парному похованні кістки укладені «пакетами». Супроводжуючий інвентар зафіксований лише в одному дитячому похованні. Він відноситься до катакомбної археологічної культури. Таким чином, залишки поховальних споруд, обряд самих поховань та посудини з дитячого поховання дозволяють віднести якщо не всі, то принаймні частину поховань до катакомбної археологічної культури. Також варто зазначити, що частина поховань була зруйнована в античну добу при ритті котловану, про що свідчать частини людських кістяків в заповненні зольника.

Розкритий комплекс являє собою святилище під відкритим небом, що функціонувало на околиці поселення наприкінці VI – в першій чверті V ст. до н. е. на місці поховального комплексу доби бронзи (?) [9].

В 2017 р. почалося розкриття зольнику № 2. Для цього на північній околиці Вікторівки-I був закладений розкоп «Д» площею більше 200 м². Збереглася лише західна частина споруди. Як і перший зольник, зольник № 2 влаштований у штучно виритому в материковій глині котловані, однак, має іншу конструкцію. Збережена частина споруди являє собою довге заглиблення вздовж прибережної смуги глибиною до 1,26 м від рівня материку. Північний і південний краї заглиблення скриті бортами розкопу, розкрита довжина заглиблення – 15 м. До дна котловану ведуть чотири материкові сходи неправильної форми. На дні заглиблення вздовж берегової прірви у напрямку Пн-Пд пролягають дві майже прями паралельні траншеї шириною близько 0,80 м та глибиною близько 0,20 м від рівня дна котловану. Межі траншей скриваються в бортах розкопу. Над траншеями здійснено людське поховання, що також більшою частиною сповзла у прірву. Кістяк розташований на спині, верхньою частиною на Пн-Сх. Деякі кістки відсутні не з причини обвалів берегу, що може бути пов'язане з вищезгаданим обрядом «знешкодження». Матеріал із заповнення зольнику дозволяє віднести час його функціонування вже до значно пізнішого часу – кінця IV – $\frac{1}{2}$ III ст. до н. е. [10] – часу синхронному залишкам наземної кам'яно-сирцевої будівлі, розкопаної М. Ф. Болтенко в 1949 р.

Концентрація знахідок в заповненні зольників значно перевищує таку в культурних шарах на інших ділянках поселення. Переважна їх більшість належить уламкам керамічного посуду. Достатньо чисельні і знахідки керамічних поробок, виробів зі свинцю, бронзи, заліза, кістки та каменю, більшість з яких, в даному контексті, мають швидше ритуальний, ніж утилітарний характер. До них перш за все відносяться амфора з кістками сома та уламками інших амфор всередині,

вотиви з уламків керамічного посуду, глиняні хлібці, графіті та теракоти. З різними ритуальними діями та підношеннями богам можна пов'язати залізні ножі, серпи, цвяхи, прясельця, монети, розтеральники, пести, морські яйцеподібні та пласкі гальки, рибацькі грузила для сіток та ін. Характерно, що велика кількість артефактів та кісток тварин з зольників мають на собі явні сліди дії вогню.

Прямої аналогії розкритим комплексам святилища серед матеріалів синхронних за часом пам'яток регіону знайти не вдалося.

Таким чином, в світлі новітніх археологічних відкриттів при дослідженні пам'яток можна зробити ряд важливих висновків:

- планіграфічно площа пам'ятки поділялася на дві приблизно рівні частини: південну займало поселення, північну – святилище;
- хронологічно розкриті споруди можна віднести до двох періодів: напівземлянкову забудову та зольник № 1 – до 2/2 VI – 1/3 V ст. до н. е., наземну кам'яно-сирцеву будівлю та зольник № 2 – до кінця IV – 1/2 III ст. до н. е.;
- розкриті святилище відноситься до категорії т. зв. святилищ exstra-urban (прикордонних святилищ Ольвійського полісу), що маркувало західний кор-

дон держави[11];

- на святилищі відправлялися культи плодючості, вогню та домашнього вогнища, приносилися жертви Аполлону та Деметрі;
- місце розташування святилища мало важливе символічне значення для давньогрецького населення регіону, тому воно було відроджене майже через три століття після запусіння хори Ольвії (а, можливо, весь цей час функціонувало безперервно);
- вперше за історію дослідження Нижнього Побужжя в межах еллінського святилища зафіксовані масові людські поховання, з проведеним над ними обрядом «знешкодження», що значно мірою корегує наші уявлення про релігійні вірування грецького населення регіону.

Подальші дослідження пам'ятки дозволять зрозуміти ступінь взаємозв'язку поселення зі святилищем, точніше визначити хронологічний діапазон функціонування святилища (чи воно існувало безперервно, чи після запусіння відроджувалося на тому ж місці), виділити окремі культи, що тут відправлялися, а також значно поповнити знання з античної історії Нижнього Побужжя.

© Бондаренко Д. В., Смирнов О. І., 2017

Список джерел та літератури:

1. Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Отрешко В. М. Античные поселения Нижнего Побужья (Археологическая карта). – К.: Наукова думка, 1990. – С. 12–13.
2. Гошкевич В. И. Где был древний Одесс? // ЗООИД. – Т. 32. – Одесса: «Словянская» типография Е. Хрисогелос, 1915. – С. 445–450.
3. Фабрициус И. В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР. – К.: Издательство АН Украинской ССР, 1951. – С. 61.
4. Капошина С. И. Из истории греческой колонизации Нижнего Побужья // МИА. – № 50. Ольвия и Нижнее Побужье в античную эпоху. – Москва–Ленинград: Издательство АН СССР, 1956. – С. 211–254.
5. Рудык Ф. Древнее поселение Викторовка I (VI – III вв. до н. э.) // МАСП. – Вып. 1. – Одесса, 1957. – С. 63–66.; Славін Л. М. Археологічні дослідження городищ, поселень та могильників Ольвійського оточення у 1949 – 1950 рр. // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т. 5. – К.: Видавництво АН Української РСР, 1955. – С. 127–148.
6. Див.: Лапин В. В. Греческая колонизация Северного Причерноморья. – К.: Наукова думка, 1966; Отрешко В. М. Позднеархаические поселения Березанского лимана // Открытия молодых археологов Украины. – К., 1976. – Ч. 1. – С. 31–33; Марченко К. К. Поселения античного времени на территории Нижнего Побужья // Города Северного Причерноморья. – 1984. – С. 33–44; Виноградов Ю. Г. Полис в Северном Причерноморье // Античная Греция. – Москва, 1983. – Т. 1. – С. 366–420; Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Сельская округа Ольвии. – К., 1989; Отрешко В. М. Основные этапы развития сельской округа Ольвии // Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В. М. Отрешко. – К., 2009. – С. 136–144; Колесников М. А. К методике определения границ античной сельской округа (на примере Нижнего Побужья и Европейского Боспора) // Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В. М. Отрешко. – К., 2009. – С. 243–251.
7. Буйских С. Б., Буйских А. В. К хронологии архаических поселений Нижнего Побужья. // БЧ. Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Актуальные проблемы. – Вып. 10. – Керчь, 2009. – С. 55–59; Буйских С. Б., Буйских А. В. К хронологии архаических поселений хоры Ольвии Понтийской // БИ. – Симферополь, Керчь – 2010. – Вып. 24. – С. 3–64.
8. Бондаренко Д. В., Смирнов А. И. Новая полужемлянка архаического времени на поселении Викторовка-I // Греческая архаика Северного Причерноморья. К 50-летию исследований на о. Березань экспедицией Государственного Эрмитажа. – Санкт-Петербург, 2012. – С. 12–14; Васильчук А. В., Бондаренко Д. В. Керамический комплекс позднеархаической полужемлянки из раскопок поселения Викторовка I в 2012 г. // Древнее Причерноморье. – Вып. X. – Одесса: ФЛП «А. С. Фридман», 2013. – С. 127–136
9. Бондаренко Д. В., Васильчук А. В. Предварительные итоги исследования зольника позднеархаического времени на поселении Викторовка-I // Стародавнє Причерномор'я. – Вып. XI. – Одеса, 2016. – С. 36–46.
10. Бондаренко Д. В., Смирнов О. І. Науково-рятівні розкопки античної пам'ятки Вікторівка-I в 2017 р. Польова документація.
11. Буйских С. Б. Святилища exstra-urban эпохи грецької колонізації Нижнього Побужжя // Археологія. – Вып. 3. – К., 2004. – С. 3–14.

Перелік скорочень:

АВУ – Археологічні відкриття в Україні.

БИ – Боспорские исследования.

БЧ – Боспорские чтения.

БС – Боспорский сборник.

ЗООИД – Записки Одесского императорского общества истории и древностей.

МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья.

МИА – Материалы и исследования по археологии СССР.

**Бянов
Георгий Николаевич**

председатель правления
Общественного объединения
«Таврийский диалог» (г. Херсон)

✉ byangeorg@gmail.com

Болгары на Херсонщине (конец XIX – первая треть XX века)

В статье рассмотрены некоторые аспекты появления и пребывания болгарских переселенцев в пределах Херсонской области в конце XIX – первой трети XX века. Проанализированы характерные особенности жизнедеятельности болгар, отмечена диссонирующая с другими территориями юга Украины ситуация с проживанием представителей болгарского этноса в городской среде. Локализован ряд населенных пунктов Херсонщины, где проживало болгарское население. Статья является одной из первых попыток обобщения и анализа существующих источников по истории болгар Херсонского края в рамках указанного хронологического периода.

С начала XIX века этнические болгары, выходцы с Балканского полуострова, начинают массово осваивать земли Одесской, Запорожской, Донецкой, Николаевской областей и Крыма. Эти территории, некоторые полностью, а некоторые частично, входили тогда в состав Херсонской и Таврической губерний Российской империи. К концу XIX века численность болгар только в этих двух губерниях превысила 66 тыс. человек [1, с. XV; 2, с. VI].

В этом географическом поясе лишь Херсонщина (современная территория Херсонской области) не вызвала у болгар столь притягательного колониционного интереса. Следов великого болгарского переселения, которое характерно для других территорий украинского юга, здесь не наблюдается. Известия о пребывании болгар в пределах Херсонской области не многочисленны. Как правило, они редки и фрагментарны, а общая численность представителей этноса вплоть до первой трети XX века в разные периоды (за исключением краткого отрезка 60-х гг. XIX века) не превышала 100 человек.

В тоже время, в 1897 г. только в Бессарабской губернии (в Аккерманском (Белгород-Днестровском), Измаильском и Бендерском уездах) проживало более 100 тысяч болгар. Их компактные поселения возникли и в непосредственной близости от Херсона. В соседней Николаевской области возле областного центра в начале XIX века болгарами было основано село Терновка – ныне один из современных микрорайонов города Николаева, где и сегодня проживает около 4 тыс. болгар.

Эта диссонирующая с другими регионами Украины ситуация и тема освоения болгарскими херсонского края пока еще не стала предметом серьезных исследований для историков и краеведов. Многие, имеющие прямое отношение к сюжету и хорошо известные науке исторические источники – Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. том XLVII, Хер-

Ключевые слова:

болгары, Херсонщина, Юг Украины, конец XIX – первая треть XX века.

сонская губерния; том XLI, Таврическая губерния; Статистический справочник Таврической губернии, часть 2 список населенных пунктов по Днепропетровскому уезду; Колекція карт і планів, опис фонду 302 (Державний архів Херсонської області) и другие – не привлекались в полной мере для изучения болгарского присутствия в современных пределах Херсонской области.

Ни в коей мере, не претендуя на статус первопроходца по лабиринту истории болгар херсонского края, этот краткий очерк, является попыткой осветить, в силу возможностей, лишь некоторые актуальные сюжеты из жизни болгар Херсонщины в XIX – первой трети XX века.

Почему болгары не селились на Херсонщине?

Итак, в XIX веке болгарские переселенцы в массе своей не задержались на территории Херсонщины для дальнейшего проживания. Они проследовали далее в Крым и Приазовье. Этот эксклюзивный для украинского юга херсонско-болгарский контраст, «негостеприимная» херсонская terra для болгар, на фоне совершенно иной ситуации в других землях, возможно, объясняется целенаправленной политикой российской имперской администрации. Не исключено, что такая ситуация могла быть обусловлена иными социально-экономическими и сельскохозяйственными предпочтениями самих болгар. Но как бы там ни было, свободные земли Херсонщины не были выделены для образования компактных поселений болгар. Да и были

ли сами болгары свободны в выборе таких мест в XIX веке? Вероятно, нет!

В Российской империи болгарскими вопросами (как и других поселенцев) ведало специальное учреждение – «Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России». Он был учрежден в 1819 г. в Екатеринославе (ныне – Днепр). С 1820 по 1833 гг. комитет находился в Кишиневе, а затем переехал в Одессу. В архивах этой структуры, скорее всего, и находится ответ на вопрос: «Почему болгарские поселенцы в большинстве своем не селились на Херсонщине?».

Оставляя без подробного анализа причины, которые предопределили такое положение вещей, кратко остановимся на некоторых фактах болгарского присутствия на херсонской земле.

Первые болгары в Херсоне.

Вопрос о точном времени, конкретной дате появления болгар в современных пределах Херсонской области является дискуссионным. К сожалению, многие сообщения краеведов не подкреплены необходимыми ссылками на источники, что оставляет открытым вопрос достоверности этих известий. Тем не менее, игнорировать их, пожалуй, тоже нельзя. Итак, «...В 1795 году несколько болгарских семей поселились в Херсоне, они бежали из Турции морем», повествуют, например, авторы материала «Из истории заселения Херсонщины. Конец XVIII – начало XIX века» без ссылки на соответствующий источник [3]. С определенными допущениями и натяжками 1795 год можно условно считать датой первого появления этнических болгар в Херсоне.

Аграрии болгары и их друзья ногаи.

Основным занятием болгарских колонистов, традиционно, являлось сельское хозяйство и, прежде всего, овощеводство, которому они научились в прежнюю бытность свою на Балканах. Поэтому болгары преимущественно селились в сельской местности. Консервативная аграрная среда помогла им впоследствии сохранить свою культуру.

Чаще всего для места жительства болгары выбрали ногайские поселения. Историк А. А. Скальковский приводит ряд интересных сведений об отсутствии конфликтов, мирном совместном проживании и дружбе ногаев с болгарскими в Буджаке. По его наблюдениям в 40-х гг. XIX века 89 из 92 болгарских поселений возникло на ногайских землях [4, с. 45].

Несмотря на изобилие аналогичных мест на Херсонщине, тут наблюдается совершенно иная картина. Немногочисленные болгары не пошли в сельское хозяйство. Традиционные для других регионов болгарские аграрные приоритеты на херсонской земле не сработали.

Как выглядели жившие в Херсоне болгары, какие одежды они носили? Ввиду отсутствия фотоматериалов и описаний можно предположить, что, например, болгарская молодежь Херсона, как и соотечественники на Балканах, при достижении совершеннолетия, которое у девушек наступало в 16-17 лет, а у юношей

в 18-19, одевали подобные праздничные наряды [10, с.114]. При этом фартук и жилет (раминче) болгарские девушки и юноши, как правило, носили потом до конца дней своих в качестве праздничного убранства.

Болгары Херсонщины – убежденные урбанисты.

Херсонские болгары в 19 веке тяготели преимущественно к городской жизни, что резко контрастировало с тем же Приазовьем или Придунавьем. Так, в самом Херсоне болгарское присутствие выглядит гораздо более значительным, нежели в сельской округе. Согласно переписи населения 1897 года в многонациональном городе с населением 59 075 человек, проживало 60 болгар. Из них 35 – это иностранцы, имевшие болгарское подданство и 25 – болгары, подданные Российской империи [1, с. 86, 90]. А в Днепровском уезде Таврической губернии с населением 212 241 чел. например, всего 15 болгар и среди них ни одного иностранного подданного [2, с. 6, 90, 95].

Впрочем, несмотря на эту несколько парадоксальную для болгар тягу к городской жизни, в словесном отношении в болгарской этнической среде Херсона в конце XIX века доминировал все же крестьянский компонент (Таб. 1).

Сословия и состояния	Кол-во
Потомственные дворяне	1
Дворяне личные и чиновники не из дворян	2
Лица духовного звания	1
Мещане	2
Крестьяне	14
Иностранные подданные *	5 (1 жен.)

ТАБЛИЦА 1:

Болгары города Херсона в конце XIX в.: сословия и состояния (по таблице XXIV «Распределение населения по родному языку, сословиям и состояниям» [1, с. 290-291]).

К концу XIX века жители города Херсона, подданные Российской империи говорившие на болгарском языке, по данным таблицы XIII: «Распределение населения по родному языку» [1, с. 90-95] были одиннадцатыми среди других этнических общин города (кроме украинцев, русских и белорусов) (Таб. 2).

Данные переписи свидетельствуют о том, что ведущая роль в этнической жизни города принадлежала еврейской общине. В ее состав входила почти треть (29,05 %) городского населения. Совместно с еврейской – польская, немецкая, крымскотатарская, ромская (цыганская), отчасти греческая и турецкая общины поддерживали необходимый гендерный баланс и сохраняли возможности для создания этнически однородных семей. Женщины численно преобладали в ромской общине. Их рекордная для херсонских реалий конца XIX века, абсолютная гегемония, выражен-

* Здесь мы наблюдаем противоречие между данными таблицы XI – «Распределение иностранных подданных по государствам» и таблицей XXIV – «Распределение населения по родному языку, сословиям и состояниям», в которых приведены разные цифры о количестве иностранных подданных – болгар (35 и 5 соответственно) в городе Херсоне.

Язык	Численность – муж/жен
Еврейский	17162 (8417/8745)
Польский	1021 (704/317)
Немецкий	426 (250/176)
Татарский	337 (187/150)
Румынский (молдавский)	85 (79/6)
Цыганский	76 (36/40)
Греческий	51 (38/13)
Турецкий	51 (38/13)
Французский	33 (9/24)
Эстонский	28 (27/1)
Болгарский	25 (24/1)
Армянский	24 (22/2)
Латышский	21 (19/2)
Чешский	16 (10/6)
Литовский	14 (13/1)
Итальянский	3 (3/0)

ТАБЛИЦА 2:

Болгары Херсона (подданные Российской империи) и другие этнические общины города в конце XIX в.

ная почти в трехкратном численном превосходстве, наблюдалась также во французской этнической среде.

Преобладание мужчин и низкие индикаторы женского присутствия, характерны для болгарской (1), эстонской (1), литовской (1), латышской (2) и некоторых других этнических общин. Возможно, это объясняется распространенной практикой смешанных браков, трудовой миграцией в город, «пионерами» которой

выступали мужчины. Вероятно, они отправились покорять Херсон в одиночку, либо небольшими группами.

Относительно болгар можно констатировать, что 14 из них (все мужчины), как зафиксировала перепись 1897 года, были местными уроженцами. Также, из 25 болгар проживавших в Херсоне на момент проведения переписи, 20 были «самостоятельными», а 5 входили в состав их семей [1].

Болгары Херсона не являлись замкнутой группой, которая была сосредоточена на каком-либо одном узком виде деятельности. Круг занятий болгарских переселенцев охватывал практически все традиционные сферы жизни общества, начиная от государственной службы, армии и полиции, заканчивая пребыванием «в местах не столь отдаленных», а именно в заведениях имперской пенитенциарной системы.

Село Болград Генического района.

Сельское хозяйство на Херсонщине у болгар в XIX веке не пошло. Единственным примером их недолгого и компактного проживания в сельской местности является село Болград (ныне – село Озеряны Генического района Херсонской области), основанное переселенцами в 60-х гг. XIX века. После прибытия на место болгары, столкнулись с тяжелыми социально-экономическими и непривычными климатическими условиями, которые были весьма далеки от искусственных пропагандистских предложений власти. Спустя несколько лет они покинули колонию в полном составе и вернулись обратно в Бессарабию. Земельные участки были переданы домохозяевам из соседней деревни Анновка.

Украинский историк Бурцева Т. М. в одной из своих работ приводит интересные свидетельства людей посетивших село в конце XIX века. Так, некто С. Харизоменов отмечает: «...В Болграде было 115 участков по 49,66 дес... Юридически в селении числится 7 однодушных болгарских семей, владеющих усадебной оседлостью по 0,54 дес. на душу, но фактически все они убежали в Бессарабию, а их усадьбами пользуется общество, выплачивая за них податки...». В 1890 г. В. Е. Постников, посетивший село сообщил, что в Болграде «... где давно уже не осталось ни одного болгарина, я

Группы занятий болгар в Херсоне в 1897 г.	Кол-во
Общественная и сословная служба	1
Администрация, суд и полиция	1
Вооруженные силы	4
Деятельность и служба частная, прислуга, поденщики	1
Доходы от капитала и недвижимого имущества	2
Средства от казны, общественных учреждений и частных лиц	5
Лишенные свободы, отбывающие наказание	3
Обработка растений и животных	1
Торговля сельскохозяйственной продукцией	1
Торговля питейная	1

ТАБЛИЦА 3:

Распределение болгар в г. Херсоне по группам занятий в 1897 г. (по данным таблицы XXII: «Распределение населения по группам занятий и родному языку» [1, с. 227]).

видел отношения казенной палаты, до сих пор присылаемые сюда на имя несуществующего болгарского общества» [5, с. 72-73].

Инерция имени оказалось достаточно сильной. Наименование Болград успешно пережило 20-е и 30-е гг. следующего столетия. Где-то в это время к названию населенного пункта, в котором давно уже не было ни одного болгарина, неизвестно из каких побуждений прибавили прилагательное «Великий» и только в апреле 1946 г. уже «Великий Болград» указом Президиума Верховного Совета УССР «Про збереження історичних найменувань та уточнення і впорядкування існуючих назв сільських рад і населених пунктів Херсонської області» был переименован в современные Озеряны [11].

Этим указом были переименованы еще 111 населенных пунктов Херсонщины. Тогда же историческая Арнаутка Белозерского района легким движением пера превратилась в современные Камышаны, а Алешки, на некоторое время, стали Цюрупинском.

«Болгарские хутора», хутора Райнова и Сервули.

Отдельные болгарские семьи все же обосновались в аграрной сфере. Среди болгарских поселений сельскохозяйственной округи Херсонщины следует отметить «Болгарские хутора», которые отмечены на военно-топографической карте Российской империи, созданной в период 1846–1863 гг. под руководством Ф. Ф. Шуберта и П. А. Тучкова. Они располагались в районе современных сел Зоревка и Надеждовка (в прошлом хутора Надеждовские) Белозерского района Херсонской области. Они же, упомянуты и в «Списке населенных мест Херсонской губернии», изданном Губернским статистическим комитетом в Херсоне в 1896 г. как хутора Болгарские (Ирликова) Белозерской волости [6]. Информацию об их местоположении можно почерпнуть в фондах Государственного архива Херсонской области (фонд 302), где содержатся сведения о текущих изменениях в системе землепользования в районе, так называемой, Черной и Грозовой балки, вблизи которых и располагались Болгарские хутора [7].

В документах конца XIX века, касающихся левобережья Херсонщины есть сведения о жительнице города Алешки, болгарке дворянского происхождения, а также болгарях крестьянского сословия проживавших на хуторах Райнова, местонахождение которых, возможно связано с топонимом «Болгарская балка».

«Статистический справочник Таврической губернии» со списком населенных пунктов по уездам, из-

данный в Симферополе в 1915 г. (ред. Андриевский, Ф. Н.) содержит информацию о хуторе Райнова Князе-Григорьевской волости (современный Великолепетихский район) Днепровского уезда [8, с. 44]. Хутор Райнова (в графе национальность указан как болгарский) представлял собой «однодворное хозяйство, в котором жили 15 «душ постороннего населения» (6 мужчин и 9 женщин). В хозяйстве использовались 30 лошадей, 20 коров, 40 овец, 15 жеребят и телят. Расстояние от хутора до губернского центра, которым в Таврической губернии являлся Симферополь, составляло 280 верст. Чтобы добраться до железной дороги жителям нужно было преодолеть 100 верст. По предварительным данным хутор локализуется недалеко от, так называемой, «Болгарской балки» – современный топоним Великолепетихского района Херсонской области.

В этом же издании встречаем сведения об «однодворном» болгарском хуторе Сервули Я. Е. в Красной волости Днепровского уезда (34 лошади, 14 волов, 30 коров, 75 жеребят; информация о жителях не указана) и хуторе Болгарский (Чонгар) Новотроицкой волости этого же уезда [там же, с. 50, 68].

Приведенные сведения о болгарских поселениях Херсонщины, конечно же, не являются исчерпывающими. Однако, они не оставляют сомнений в том, что болгарский этнический компонент в поликультурной среде херсонского края длительное время оставался незначительным.

Болгары Херсона в первой трети XX столетия.

Позитивные тенденции роста болгарской общины на Херсонщине начинают проявляться с 30-х гг. XX столетия.

В свою очередь XX век не оказалось столь же благоприятным для других этнических общин региона, например, евреев, немцев, поляков, чья численность существенно сократилась. Эти общины очень мощно были представлены в сельскохозяйственной сфере Херсонщины, образуя большие, этнически однородные села, ареалы компактного проживания, которые практически полностью исчезли в советское время.

Довольно интересные цифры для сравнения с XIX веком дают нам 20-е гг. следующего столетия. В 1926 году была проведена Всесоюзная перепись населения. Ее цифры дают некоторое представление о том, как события Первой мировой, революции и гражданской войны, повлияли на ситуацию в некоторых этнических общинах города Херсона.

Итак, стабильная ситуация и незначительный прирост численности среди представителей националь-

Этническая община	1897 г.	1926 г.	Изменения
Евреи	17162	14 000	- 3162
Поляки	1021	502	- 519
Немцы	426	259	-167
Греков	51	58	+7
Румыны (молдаване)	85	38	-47
Болгары	25	27	+2

ТАБЛИЦА 4:

Евреи, немцы и поляки в городе Херсоне в 1897–1926 гг.

ных меньшинств г. Херсона наблюдается только у греков и болгар. Трудно однозначно утверждать произошло ли это из-за того, что два балканских народа оказались наиболее приспособлены к ситуации или востребованы в херсонской городской среде 1920-х гг., но только те же тенденции роста наблюдаются и среди украинцев, которые постепенно начинают менять облик русифицированного Херсона.

Тем не менее, в середине 20-х гг. XX в. численность болгар в Херсоне продолжает оставаться наиболее низкой сравнительно с другими городами юга Украины.

Город	Численность болгар в 1926 г.
Одесса	1186
Николаев	229
Мелитополь	204
Днепропетровск (ныне – Днепр)	180
Запорожье	47
Мариуполь	34
Зиновьевск (ныне – Крапивницк)	29
Херсон	27

ТАБЛИЦА 5:

1926 г. – Болгары южно-украинских городов, по материалам переписи 1926 г. [9].

После 1926 г. у болгар Херсона наметились устойчивые тенденции к росту. Они обрели прогрессивную демографическую динамику. По данным переписи 2001 года болгарская община Херсонской области насчитывает 1040 человек. Впрочем, пик численности болгар на Херсонщине приходится на 1989 год, когда их община насчитывала 1302 человека.

В настоящее время в Херсоне функционирует общественная организация «Болгары Херсона». Она демонстрирует намерения вернуться к истокам, к традиционному аграрному укладу жизнедеятельности первых болгарских поселенцев на юге Украины. Одним из приоритетных направлений развития организации является проект «Болгарское село», который в районе с. Киселевка Белозерского района Херсонской области, недалеко от исторических «Болгарских хуторов», реализует лидер ОО «Болгары Херсона» Юрий Паличев.

Болгарская проблематика Херсонщины содержит множество малых и больших тем, связанных с появлением первых болгарских поселенцев, историей болгарских фамилий, болгарских населенных пунктов (с. Болград, хутора Болгарские) и топонимов (Болгарская балка).

На сегодняшний день мало известно о персоналиях – видных представителях болгарской общины. Кто были эти люди – исторические болгары Херсонщины XIX века? Где, в каких лабиринтах истории теряются их следы?

© Бянов Г. Н., 2017

Список источников и литературы:

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. том XLVII, Херсонская губерния, 1904. – 319 с.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. том XLI, Таврическая губерния, 1904. – 310 с.
3. Из истории заселения Херсонщины. Конец XVIII – начало XIX века // Прошлое служит настоящему. – Херсон, 1991. – С. 3–13.
4. Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – Одесса, 1848. – 70 с.
5. Бурцева Т. Переселенський рух у болгарських колоніях північного Приазов'я після російсько-турецької війни 1877–1878 рр. // Теоретические и практические научные инновации / Teoretyczne i praktyczne innowacje naukowe, 29.01.2013 – 31.01.2013, Краков / Krakow, 2013. – С. 71–74.
6. Список населенных мест Херсонской губернии / Губернский статистический комитет в Херсоне. – Херсон, 1896. – 544 с.
7. Колекція карт і планів, опис фонду 302/ Державний архів Херсонської області. – Херсон, 2006. – 721 с.
8. Андриевский Ф. Статистический справочник Таврической губернии, часть 2 список населенных пунктов по Днепровскому уезду. – Симферополь, 1915. – 222 с.
9. Овчаренко Д. Національний склад населення окружних міст Півдня України у 1926 році (за матеріалами Всесоюзного перепису // Історичний архів, вип. 3, Миколаїв, 2009. – С. 65-70.
10. Vancheva E. Bulgarian folk costumes, BORINA Publishing House. – Sofia, 2010. – 143 с.
11. Державний архів Херсонської області. – Точка доступу: http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=252&Itemid=111

**Година
Наталія Олександрівна**

старший науковий співробітник відділу науково-фондової роботи Херсонського обласного краєзнавчого музею (м. Херсон)

✉ museum_kherson-kr@ukr.net

Печатки Введенської старообрядницької церкви в колекції Херсонського обласного краєзнавчого музею

В статті розглядається історія печаток Введенської старообрядницької церкви м. Херсона, що знаходиться в колекції Херсонського обласного краєзнавчого музею.

Під час вивчення музейної колекції печаток і штампів та її каталогізації нашу увагу привернули три екземпляри. Це були: металева печатка під сургуч (И-247), печатка (И-441) і канцелярський штамп (И-1133) з каучуковими кліше і оснасткою з дерева. Останні два предмети доволі прості і використовувались для скріплення і штампування ділових паперів. Печатка має кругле кліше з зображенням восьмираменного хреста і написом по колу «Введенская Старообрядческая церковь. г. Херсон». Штамп прямокутної форми. На ньому також хрест і назва церкви під якою розліновані місця для написання дати і номера документа. Далі адреса «г. Херсон / Кузнечная, № 20». Вигляд же металевої печатки ставить перед нами багато питань і потребує тривалого дослідження: печатка іменна, вирізана вручну з суцільного шматка металу. На круглому кліше в центрі восьмираменний хрест, навколо якого релігійні символи: зверху – рівносторонні трикутники, розташовані з обох боків верхньої частини хреста. В центрі кожного з них проставлена добре помітна крапка. Трикутники розташовані вершинами вниз. З вершин донизу відходять риски, схожі на перевернуті «ялинки». Слід зауважити про символічність трикутника не тільки в християнстві (триєдність отця, сина і святого духа), а й в інших релігіях. Трохи нижче – символ схожий на єгипетський

Ключові слова:
печатка, старообрядці, Херсон,
Михей Тропін, сфрагістика.

анкх (хрест з кільцеподібною верхівкою, символ вічного життя) та інше. По краю старослов'янською вигравіювано ім'я «Архієпископ Петр». (Відомостей про архієпископа з таким ім'ям знайти поки що не вдалося).

Предмети виявились дуже цікавими історичними пам'ятками, свідцтвами історії не тільки міста Херсона, а й відгомонам драматичних подій, пов'язаних з церковними реформами XVII століття, які призвели до розколу православної церкви. Цей розкол, як відомо, був спровокований патріархом Никоном який впровадив богослужбні обрядові нововведення, вніс зміни в церковні книги і обряди з метою їх уніфікації з існуючими грецькими. Прихильникам старих церковних традицій – розкольникам, була оголошена анафема. Згодом вони отримали назву «старообрядці».

Зазнаючи переслідувань з боку православної церкви і Російської держави, старообрядці були вимушені тікати і селитися на нових, інколи необжитих і сурових землях, подалі від церковного і державного терору. Південь України вони почали заселяти з першої половини XVIII століття і склали значну частину переселенців з Росії [4, с. 68]. Такому переселенню сприяли зміни в державній політиці: розширення південних кордонів і необхідність освоєння нових територій [6]. На теренах Новоросійської губернії старообрядці не тільки не переслідувались, а й отримували підтримку від державних сановників [1]. Серед таких переселенців, що оселилися на Херсонщині був і Михайл Тропін. Він був заможною людиною. Його родині належали угіддя над Дніпром і Інгульцем, численні будинки в Херсоні. Широко відомі факти благодійної діяльності Тропіних: були побудовані училища, будинки для людей похилого віку, лікарня, яка і нині носить ім'я Тропіних, йшла допомога учням з бідних родин. Були виділені кошти і на побудову церкви яка знаходилася на перехресті вулиць Рішельєвської (Жовтневої революції) та Ерделівської (Комсомольської) [3]. Довгий час церква лишалась старообрядницькою.

Печатка (ХОКМ, И-441)

Металева печатка під сургуч (ХОКМ, И-247)

Одночасно з послабленням жорстких адміністративних засобів проти розкольників почався процес примирення старообрядців з православною церквою. В 1840–1844 роках за розпорядженням Священного Синоду старообрядницька церква стала Єдиновірницькою. Але частина старообрядців продовжувала богослужіння за старими обрядами і не бажала приєднання. Поміщик Тропін також не хотів йти на компроміс, тому на його кошти була побудована нова невелика церква на вулиці Кузнечній (Підпільна, 20) [2]. Церква, яка носила назву старообрядницької церкви Білокриницької згоди, пережила буремні події Жовтневої революції, Другої світової війни і проіснувала до 1949 року.

1949 рік був роком масового закриття церков і молитовних будинків. В список недіючих церков, синагог, костелів, молитовних будинків по Херсонській області від 1 січня 1949 року була внесена і старообрядницька церква [5]. В Державному архіві Херсонської області зберігаються документи, які супроводжували процедуру її закриття і розпуску старообрядницької громади: листування уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по Херсонській області Лисиєнкова Д. Г., виписки з протоколів, рішення виконкому Херсонської обласної Ради депутатів. Виходячи з цих документів зрозуміло, що старообрядницька громада підпала під «правило»: якщо в громаді не налічується 20 членів або відвідуваність дуже низька (16-19 чоловік), то молитовний дім підлягає закриттю [там само].

5 вересня 1949 року відбулось закриття молитовного дому Херсонської старообрядницької громади і передача культового начиння історико-археологічному музею. Для цього міськвиконкомом була створена комісія з шести представників херсонських організацій [там само]. Культовий інвентар був переданий музею за актом №78 від 05.09.1949 р. В складі комісії, яка приймала церковний інвентар, були представники міської влади, представник релігійної громади та нау-

ковий співробітник Щербаков С. А. і директор музею П'ясецький І. І. Майно було прийнято в кількості 221 одиниці. Серед церковного начиння значились лампади, підсвічники, ікони, хрести, кадильниця, ризи до ікон, мідні купелі, підставки під квіти, мідні кухлі для збирання грошей, тканини, меблі, свічний ящик та багато чого іншого. Серед цих речей було багато богослужебних книг, а також знаходились печатка і штамп релігійної старообрядницької громади.

Після детального знайомства з переданим майном було прийнято рішення все занотоване в акті, за виключенням нечисленних предметів (17 одиниць), передати в Святодухівський собор через помічника архієпископа, протоієрея Бориса Старка.

Таким чином в Херсонському обласному музеї з'явилися предмети, цінність яких настільки велика, що її не можна визначити в матеріальному еквіваленті.

Багатьох може зацікавити доля будівлі, в якій знаходилась старообрядницька церква. За рішенням Ради в справах релігійних культів вона була передана Херсонському міськвиконкомом для використання під школу для дорослих [там само]. Деякий час ця будівля використовувалась під районне відділення Держбанку. На сьогодні вона майже перестала існувати: на вулиці, де колись стояла церква старообрядницької общини м. Херсона можна побачити лише залишки фундаменту і стін. Але збереглась не тільки пам'ять про події і людей, пов'язаних з цим місцем а і красномовні артефакти, якими є печатки з нашої колекції.

Історія старообрядницької громади м. Херсона є ще малодослідженою й потребує детального вивчення.

© Година Н. О., 2017

Канцелярський штамп (ХОКМ, И-1133)

Список джерел та літератури:

1. Ланцев К. В. К истории церковных старообрядческих общин в Херсонской губернии в XIX столетии. Наукова довідка / Фонд ХОКМ.
2. Горностаев Е. В. По страницам истории православных церквей Херсона: хронологико-историческое описание. – Херсон, 1998. – С. 10.
3. Зубрис Г. И. Бессмертны добрые деяния: больница имени А. и О. Тробиных – 85 лет / Г. И. Зубрис, Л. Т. Ремыга; ред. В. Г. Пиддубняк; фотогр. А. Альберта. – Херсон: Айлант, 1999. – 40 с.
4. Багалій Д. І. Заселення Південної України (Запорожжя й Новоросійського Краю) і перші початки її культурного розвитку. – Харків, 1920. – 129 с.
5. Державний архів Херсонської області. – Ф. Р-3727. – оп. 1. – спр. 252, арк. 2-4, 38, 57, 76, 90.
6. Кабузан В. М. Заселение Новороссии в XVIII первой половине XIX века. – Москва, 1976. – С. 101.

**Гоманюк
Микола Анатолійович**

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету, голова Херсонського обласного відділення Соціологічної асоціації України (м. Херсон)

✉ gomanuk@gmail.com

До питання про територіальну ідентичність мешканців міста Каховка

В статті наводяться результати соціологічного дослідження територіальних ідентичностей у місті Каховка Херсонської області. Данні опитування свідчать, що у цьому населеному пункті швидше за все домінує локальна ідентичність. Національно-політична ідентичність за розповсюдженістю знаходиться на другому місці, а всі інші значно поступаються їм. При цьому наднаціональні ідентичності (європейська, радянська, космополітична) взагалі слабо сприймаються респондентами, а регіональні (південноукраїнська та таврійська), хоча і не викликають відторгнення, теж розповсюджені у незначній мірі.

У червні 2017 року громадською організацією «Каховська ініціатива» у партнерстві з Херсонським обласним відділенням Соціологічної асоціації України було проведено соціологічне дослідження в рамках проекту «Громадськість за зміни в освіті міста Каховка». В опитуванні взяли участь батьки учнів загальноосвітніх шкіл Каховки. Разом було опитано 512 осіб, з них 84,4 % – жінки і 15,6 % – чоловіки, середній вік респондентів – 37 років, похибка дослідження – 4,5 %.

Серед запитань соціологічної анкети було розміщено також ідентифікаційний блок, який містив закриті питання «Ким ви себе відчуваєте у першу, другу та третю чергу» та «Ким ви себе ніколи не відчували» з пропозицією розташувати запропоновані у списку територіальні ідентичності у порядку їх значення для респондента. Територіальні ідентичності в анкеті були розташовані у порядку збільшення площі географічного об'єкта, з яким міг себе ототожнювати респондент:

Ключові слова:

Каховка, територіальна ідентичність, соціологічне опитування.

- Каховчанин, каховчанка (каховець, каховка);
- Мешканець (мешканка) Херсонської області (херсонець, херсонка);
- Тавричанин, тавричанка (мешканець (мешканка) Таврії);
- Півдняк, півднячка (мешканець (мешканка) Півдня України);
- Українець, українка (мешканець (мешканка) України);
- Європеець, європейка;
- Громадянин (громадянка) колишнього СРСР, радянська людина;
- Мешканець(мешканка) світу, космополіт (космополітка).

Нижче наводимо одномірний розподіл відповідей на запитання ідентифікаційного блоку.

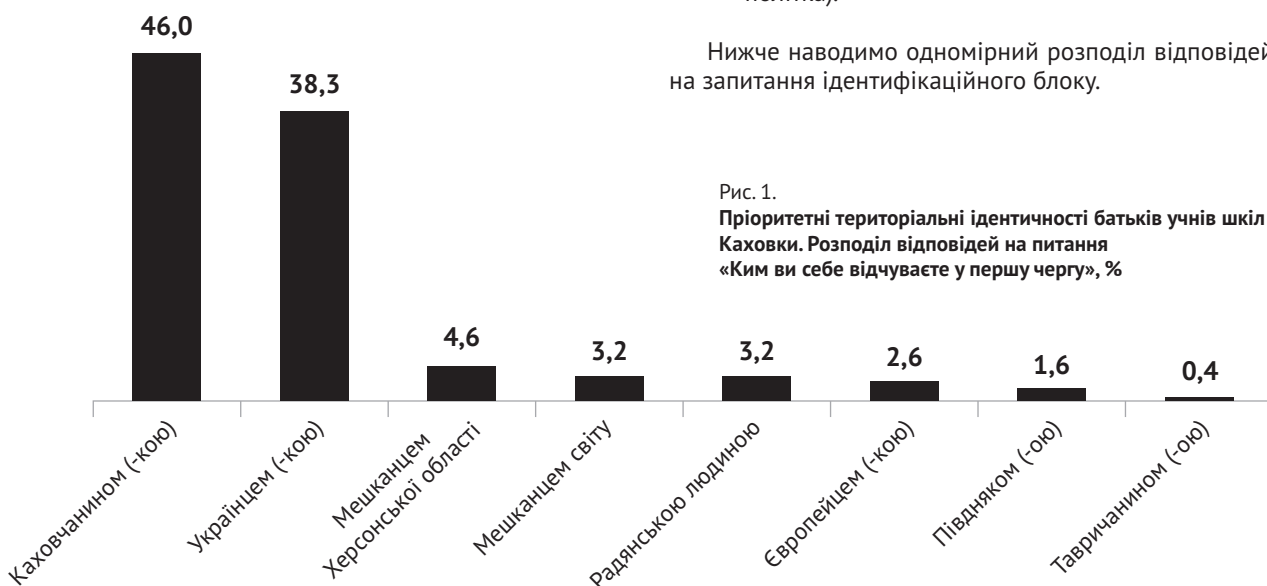
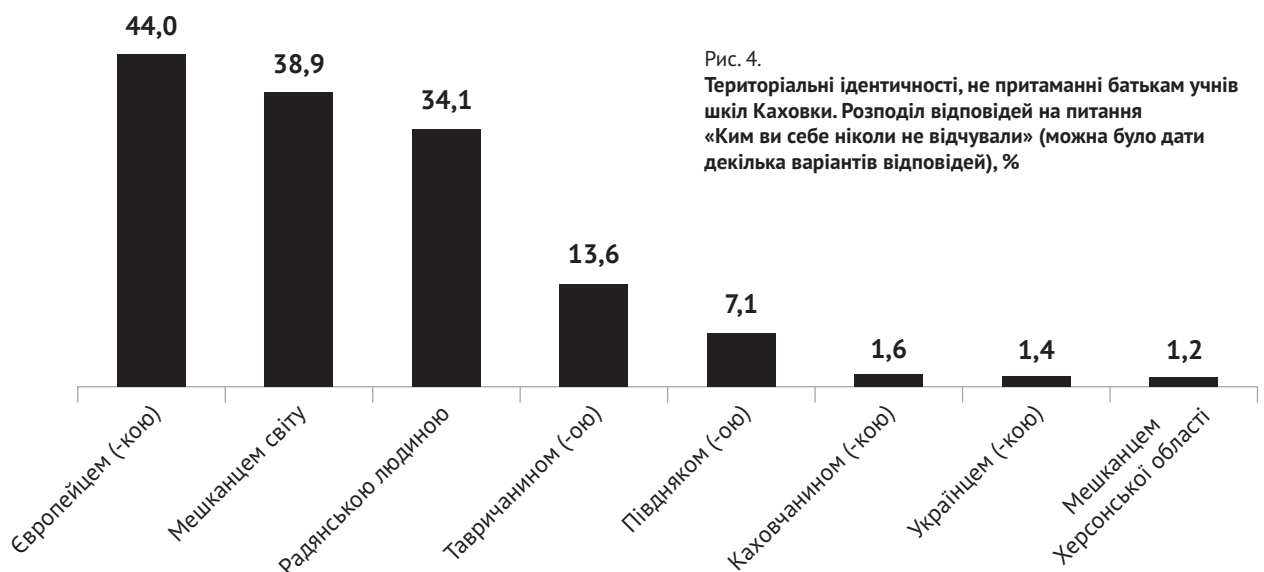
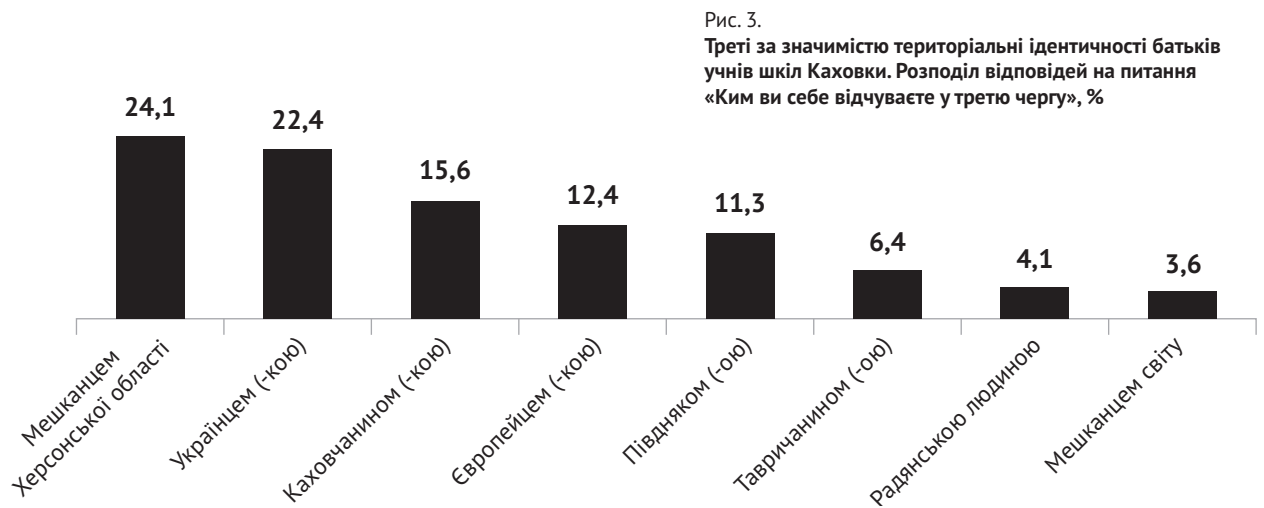
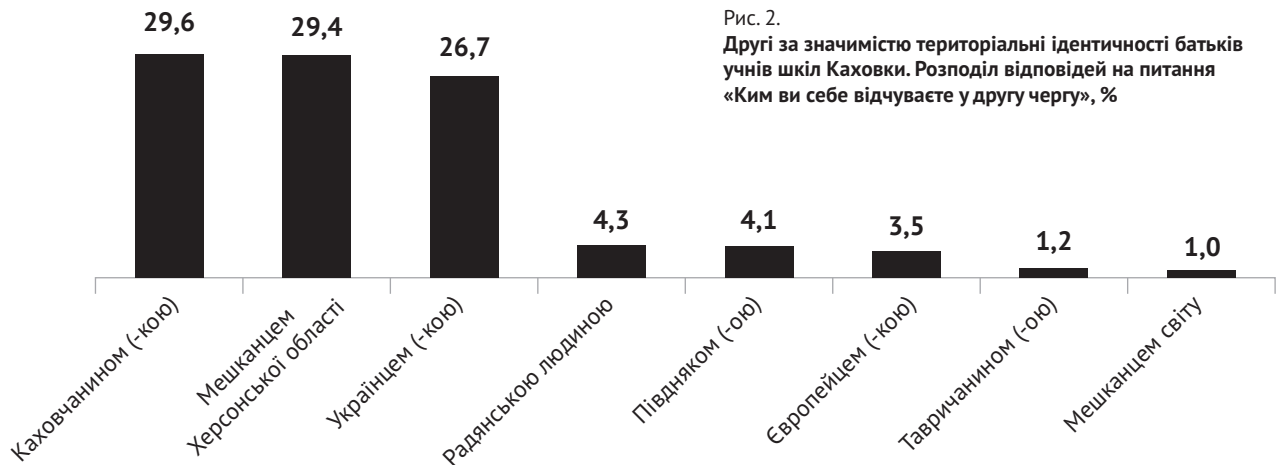

Рис. 1. Пріоритетні територіальні ідентичності батьків учнів шкіл Каховки. Розподіл відповідей на питання «Ким ви себе відчуваєте у першу чергу», %

Отримані результати дають можливість стверджувати, що серед опитаних батьків учнів каховських шкіл домінують «паспортні» ідентичності – національно-політична, адміністративно-територіальна та міська, тобто ті ідентичності, які, умовно кажучи, можна знайти у громадянському паспорті. Пріоритетною ідентичністю опитаних виявилася локальна ідентичність – майже всі респонденти у тій чи іншій мірі вважають себе каховцями (каховцями). На другому місці виявилася ідентичність яка одночасно є етнічною, національно-політичною і територіальною – 87,4 % опитаних вважають себе українцями. Третьою за популярністю ідентичністю є регіональна (обласна, територіально-адміністративна) – херсонська. Херсонцями, мешканцями Херсонської області у тій чи іншій мірі вважають себе 53,5 % респондентів. Наступні ідентичності суттєво поступаються означеній трійці лідерів. В певній мірі вважають себе європейцями лише 18,5 % респондентів, ще 17,0 % у тому чи іншому ступеню вважають себе південцями, «півдняками», 11,6 % – радянськими людьми, 8,0 % – тавричанами і 7,8 % – космополітами, мешканцями світу.

Спробуємо також проінтерпретувати відповіді на питання «Ким ви себе ніколи не відчували». Тут також виділяється трійка антилідерів. На першому місці європейська ідентичність з показником 44,0 %. Тобто попри географію, розрекламований проєвропейський політичний курс України та «безвіз» майже половина опитаних каховців не поспішають вважати себе євро-

пейцями. Не хоче відмовлятися від національно-територіальної ідентичності і ставати космополітами, громадянами світу ще 38,9 % респондентів. І більше ніж третина опитаних не відчуває також своєї єдності з Радянським Союзом.

Проміжне становище займає група надобласних регіональних ідентичностей. Тавричанами та південцями у тому чи іншому ступені вважають себе 25,0 % опитаних, проте лише 13,6 % респондентів ніколи себе не вважала тавричанами та 7,1 % – південцями. Щодо таврійської ідентичності, що її природа поєднує в собі як географічний, так й історичний аспекти, оскільки має відношення до колишнього адміністративно-територіального поділу, під час якого Каховка знаходилася у складі Таврійської губернії. [1, 2]. Таким чином таврійська та південноукраїнська ідентичності хоча є фоновими, і, напевно, виникли в ситуації інтерв'ю, проте на відміну від радянської або космополітичної ідентичностей не викликають відторгнення.

Оскільки результати дослідження не є репрезентативним для всього міста, ми не можемо розповсюдити висновки щодо територіальної ідентичності усіх мешканці міста, а здатні лише сформулювати гіпотезу, припустити, що саме описані вище ідентичності домінують у Каховці. Це означає, що ідентифікаційна проблематика потребує в Каховці подальшого вивчення і ще чекає на свого дослідника.

© Гоманюк М. А., 2017

Список джерел та літератури:

1. История городов и сел Украинской ССР. Херсонская область / [под ред. Мельникова А. Т.]. – К.: Институт истории Академии наук УССР, 1983. – 668 с.
2. Гоманюк Н. Таврия без тавричан: особенности региональной идентичности жителей Северного Причерноморья / Гоманюк Н. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2016. – Випуск № 37. – С. 79-84.

**Горбенко
Кирило Володимирович**

старший викладач кафедри історії, етнології та археології
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського, член Національної спілки
краєзнавців України (м. Миколаїв)

✉ dikiysad@ukr.net

**Смирнов
Олександр Ігорович**

старший викладач кафедри історії, етнології та археології
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв)

✉ smyrnovl@ukr.net

**Смирнов
Леонід Ігорович**

фахівець лабораторії археології та етнології
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського, член Національної спілки
краєзнавців України (м. Миколаїв)

✉ gnom-8@ukr.net

Археологічні дослідження Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського на території Херсонської області

У статті дається короткий огляд історії археологічних досліджень на території Херсонської області, розкриваються результати досліджень на території Херсонщини, здійснені фахівцями лабораторії археології та етнології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Перші більш-менш фахові археологічні розвідки на території сучасної Херсонщини пов'язано з діяльністю О. Чиркова, Г. Скадовського та П. Бурачкова. Вони носили або вузько-тематичний, або вузько-регіональний характер.

Загалом археологічні розвідки другої половини XIX та першої половини XX століть, проведені на території Херсонської області, були виключно науково-пошуковими або краєзнавчими. Вони не були націлені на виявлення об'єктів з метою взяття їх на облік та постановки під державну охорону. Але інформацію про деякі відкриті тоді пам'ятки було використано у подальшому для їх обліку та охорони.

Показовою у цьому плані була археологічна діяльність В. Гошкевича, яку він проводив з 1890 р. (після переїзду з Києва до Херсону) й до середини 1910-х років. І хоча більшість розвідок цим дослідником проведено на території Херсонській губернії за межами сучасної Херсонщини, багато відкриттів стосується й території Херсонської області. Особливо важливим було розпо-

Ключові слова:

археологічні дослідження, Херсонщина, лабораторія археології та етнології, шурфовка, факторія, стратиграфія, артефакти.

чате у 1909 році, разом з Б. Фармаковським, виявлення та дослідження низки пізньоскіфських городищ, які й зараз є основною археологічною скарбницею Херсонщини. Надзвичайно важливою заслугою В. Гошкевича у збереженні пам'яток старовини є й ідентифікація та наукове дослідження ним на початку XX-го століття турецької фортеці Тягин та Кам'янської й Олешківської Запорозьких Січей.

Найбільш продуктивний етап у проведенні професійних археологічних розвідок розпочався у 1973 р. Він пов'язаний з початком археологічних досліджень на Херсонщині М. Оленковського. За три з половиною

десятиліття (по 2008 р.) цим дослідником охоплено розвідками усю територію Херсонської області. Відкрито понад чотири сотні стоянок, стійбищ, поселень, ґрунтових могилиників, з яких біля 60 поставлено на державний облік та узято під державну охорону, та обстежено усі пам'ятки відкриті іншими дослідниками. Відкрито та поставлено на облік понад 2000, не охоплених раніше паспортизацією, курганів.

До дослідження Херсонщини активно залучаються і археологи з Миколаївщини, зокрема, фахівці лабораторії археології та етнології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, співробітники НДЦ «Лукомор'є» НДЦ ОАСУ Інституту археології Національної академії наук України. Лабораторія археології та етнології була створена на базі навчально-наукового інституту історії та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського у 2007 році. Метою створення було проведення досліджень на території Миколаївської області. Однак, з самого початку свого функціонування лабораторія почала допомагати проводити археологічні розвідки на території сусідньої Херсонської області. Дослідження на території Херсонщини проводились за двома напрямками: археологічні розвідки та розкопки, в даній публікації ми звернемо увагу на розвідки.

Наприкінці серпня 2009 року археологи університету провели фрагментарне шурфування на території «Репринського» городища (біля с. Микільське Білозерського району), що розташовувалося на високому плато у місці злиття річок Дніпро та Інгулець. Городище відкрито у II половині XIX ст. та за матеріалами досліджень віднесено до скіфського часу. За історико-архівними даними на території городища дослідили залиш-

ки оборонного рову та валу. Але подальші дослідження виявили більш ранній культурний шар, що датується епохою фінальної бронзи (рубіж II–I тис. до н.е.).

В археологічних дослідженнях, що проводилися упродовж декількох днів, активну участь узяв відомий археолог Херсонщини М. Оленковський, старший науковий співробітник інституту археології НАН України Я. Гершкович та аспірант Вашингтонського університету Ніколас Єфремов-Кендолл. У ході археологічних розкопок (шурф 2,0 x 5,0 м). В розкопі зафіксовано залишки кам'яних фундаментів житла та керамічного посуду (вінця, стінки, донця). Серед типів посуду можна виділити горщики закритого та відкритого типу з орнаментом (зубчатий штамп, овальні вдавлення, прокреслені лінії у вигляді трикутників вершинами направленими у низ) та миски. Зафіксовані артефакти відносяться до епохи фінального бронзового віку та є характерним для білозерської археологічної культури.

Отже, враховуючі усі наявні матеріали можна констатувати, що у добу фінальної бронзи «Репринське» городище було аналогом відомого городища Дикий Сад у місті Миколаїв. Обидва городища виконували роль укріплених факторій та контролювали основні торговельні шляхи того часу, що проходили з Чорного моря на північ у глибину материка (шляхи річковими артеріями – Дніпро та Південний Буг).

У період 2009–2011 років фахівцями лабораторії проводилися цілеспрямовані виїзди на територію земельних ділянок, що планувались у відведення для громадян у постійне чи тимчасове користування. У ході археологічних розвідок здійсненні візуальні обстеження та шурфування території за звичайною методикою 1,0 x 1,0 м по осі Північ-Південь. Таким чином були дослідженні землі Станіславської сільської ради

Білозерського району, Степненської сільської ради Цюрупинського району, Старозбур'ївської сільської ради Голопристанського району, землі Береславського району. З досліджених земельних ділянок (близько 80 га) було виявлено і вимежено з користування 1,505 га, що належать до земель історико-культурного призначення.

Навесні 2016 року співробітники лабораторії археології та етнології МНУ імені В. О. Сухомлинського провели археологічне обстеження місцезнаходження кам'яного віку Хатки. Коротко охарактеризуємо його результати.

Пам'ятка розташована біля с. Хатки Скадовського району. Судячи з історико-архівних даних та зібраного раніше підйомного матеріалу, пам'ятник являв собою невелику за площею короткочасну стоянку пізнього кам'яного віку (мезоліт, неоліт). У даний час степове блюдце знаходиться на полі, що розорюється (глибина оранки – до 0,3 м), та використовується орендарями для посадки сільськогосподарських культур. Залишається нерозораним тільки дно поду. За повідомленнями місцевих жителів, під час рясних опадів це степове блюдце заливається водою, що перешкоджає сільськогосподарській діяльності. На північний схід від поду зафіксовано пагорбоподібне піднесення висотою ~ 1-1,5 м, яке досить чітко виділяється у рельєфі. Площу даного піднесення (більш ~ 200 м²) чітко зафіксувати не вдалося, так як під час огляду на більшій його частині були встановлені теплиці орендарів. Складається враження, що це пагорбоподібне піднесення антропогенного(?) походження і утворене в результаті риття поду. Археологічний матеріал на цьому піднесенні не виявлений.

При візуальному огляді (квітень 2016 року) площі пам'ятки і прилеглих ділянок поля виявлені сліди сучасної життєдіяльності людей (залізні дріт і частини деталей різноманітних механізмів, фрагменти керамічних виробів 20-го століття, шматки граніту з цементом і т.п.). З археологічного матеріалу був знайдений тільки фрагмент ретушованого виробу (скребок?) з кременю. Виріб виявлено внизу північного схилу борту поду, практично на самому дні. Судячи з його форми, подібні вироби були присутні в раніше зібраному підйомному матеріалі.

На ймовірній площі пам'ятки була проведена шурфівка (два шурфи 1,0 x 1,0 м). Отримана наступна стратиграфія відкладень:

супісок темно-сірого, місцями – чорного кольору – сучасний орний шар – до 30-40 см. Перехід до нижчого шару чіткий. Темний колір шару, мабуть, можна пояснити не стільки процесами ґрунтоутворення в голоценову епоху, скільки застосуванням органічних добрив, які використовуються місцевими жителями для сільськогосподарської діяльності.

супісок буро-жовтого кольору – судячи з усього,

перероблені ґрунтоутворювальними процесами плейстоценові супісі – потужністю до 50-60 см.

супісок яскраво-жовтого кольору, щільний, з невеликою домішкою глинистих частинок – від 90 см і нижче. Простежена потужність до 20 см. Чим нижче, тим щільність суглинку стає більшою. При цьому супіс стає все більш глинистою.

Культурний шар в шурфах не виявлений.

В осінній період 2016 року фахівцями лабораторії разом з співробітниками НДЦ «Лукомор'є» НДЦ ОАСУ Інституту археології НАН України була проведена наукова археологічна експертиза з метою з'ясування наявності (відсутності) археологічного культурного шару, встановлення площі його розповсюдження, культурно-хронологічної приналежності.

Земельна ділянка, яка розташована на землях Олександрівської сільської ради Білозерського району була обстежена на предмет наявності підйомного археологічного матеріалу та пам'яток археології на місцях будівництва платформ під агрегати вітроелектростанцій.

Стосовно рельєфу – точки знаходяться у лісопосадках, на схилах невеликих прибалків та плато, покиненому зрошувальному каналі, на зруйнованих будівлях. Центральна підстанція – у невеликому прибалку несущої Олександрівської балки.

На території земельної ділянки було закладено понад 60 шурфів (1,0 x 1,0 м) за звичайною методикою по лінії Пн-Пд. Стратиграфія показала що здебільш верхній шар – дерен потужністю 0,15–0,20 м подекуди пашня до 0,50 м. На глибині 0,15–0,50 м верхній шар переходить у гумус потужністю до 0,60 м, який переходить в материковий ґрунт (глина жовтого кольору). В шурфах археологічний матеріал та культурний шар не зафіксовано. Обстежено ділянки загальною площею 48,74 га.

Окрім вже відомих пам'яток під час проведення розвідки, виявлені нові археологічні пам'ятки – два кургани та курганна група (з двох насипів), всі об'єкти знаходяться під оранкою. Матеріали щодо нових курганних могильників фахівцями лабораторії та етнології МНУ імені В. О. Сухомлинського та співробітниками НДЦ «Лукомор'є» НДЦ ОАСУ Інституту археології НАН України готуються до подання в Інспекції охорони культурної спадщини Херсонської обласної державної адміністрації.

У статті висвітлено лише окремі аспекти участі миколаївських археологів у дослідженні пам'яток на території Херсонщини (мал. 1). Багаторічна співпраця дослідників Миколаївської і Херсонської областей дозволяє розкривати нові сторінки цивілізаційного розвитку краю, поглиблювати знання про представників різних культур і етносів, які творили його історію.

© Горбенко К. В., Смирнов О. І., Смирнов Л. І., 2017

**Євсеєва
Тетяна Миколаївна**

архітектор, голова Новокаховського товариства охорони культурної спадщини (м. Нова Каховка, Херсонська область)

✉ evseevatn@ukr.net

**Євсеєва
Єлизавета Юріївна**

архітектор ТОВ «Проектний центр», співзасновник Новокаховського товариства охорони культурної спадщини (м. Нова Каховка, Херсонська область)

✉ evseevaproject@gmail.com

Кам'яні вишиванки – шедеври півдня України. Роботи Григорія Довженка в Новій Каховці

Стаття присвячена історії виникнення та подальшій долі виняткових монументальних робіт – орнаментальних скульптурних панно художника-бойчукіста Григорія Довженка в Новій Каховці, наймолодшому місті – пам'ятці архітектури та містобудування України.

Одним з найцінніших скарбів півдня України є орнаментальні панно, що прикрашають кожний будинок кварталів по вулицях старої частини міста Нова Каховка. Це надає місту своєрідності, унікальності і безумовно ставить його в ряд пам'яток національного значення.

Всі панно – це роботи художника Григорія Довженка, які виконані в техніці різьблення по сирому тиньку. Зараз новокаховчани з любов'ю їх називають «кам'яні вишиванки Довженка».

Григорій Довженко належав до школи «бойчукістів», яка стала гучною трагедією Розстріляного Відродження за часів радянщини.

Ключові слова:

орнаментальні панно, «бойчукізм», монументально-декоративне оздоблення, відновлення культурної спадщини, Нова Каховка.

Григорій Довженко приєднується до бойчукістів у 1925. Співпраця із М. Бойчуком над Селянським санаторієм у Хаджибеївському лимані справила величезний вплив на Довженка – саме тут він вправляється в

розробці декоративного оздоблення плафонів, картушів, обрамлення порталів та вікон. Часи тиску й репресій переживає тяжко.

По війні повертається з Таджикистану до Києва і починає працювати при Академії архітектури УССР. Він стає автором винаходу різьблення по сирому тиньку з розписами на основі поліхлорвінілових синтетичних смол, водночас виступає за відновлення техніки темперного фрескового розпису та мозаїки. Тому кінець 40-х–50-ті роки стають роками повної віддачі художника монументальному мистецтву. Художник багато працює у Дніпропетровську, Новій Горлівці, Новій Каховці, в Донецьку, Києві, Рівному та інших містах. Найбільш масштабною є його робота у Новій Каховці, тут він розробляє панно для фризу, люнетів, фронтона Палацу культури, оздоблює сцену Літнього театру та розробляє й власноруч виконує разом із М. Катерногою більше 50 неповторних орнаментальних панно для фасадів двоповерхових житлових будинків.

Самобутня «школа українських монументалістів» – культурне явище світового рівня, створена в грудні 1917 року самовідданою працею Михайла Бойчука, 1937 року перестала існувати. Головною метою педагогічної системи М. Бойчука було виховання національного художника нового типу з синтетичним мисленням, здатного досягнути нові естетичні цінності й піднести українське мистецтво до світового рівня.

В 30-х роках на вже потужну, знану, міцну школу Бойчука починаються наклепи, їх таврують за формалізм, націоналізм, буржуазні погляди, звинувачують в шпигунстві, розпаленні класової ворожнечі, і в 1937 році як ворогів народу розстрілюють самого Бойчука, трьох його найближчих учнів-соратників та дружину Софію. Решта учнів підпадають під тиск, арешти; твори школи – численні монументальні розписи по всій Україні, станкові роботи, декоративно-прикладні вироби, все – до ескізів – знищується, збивається, палиться.

Таким чином, під час роботи у Новій Каховці, коли навіть згадувати про «бойчукізм» було заборонено, на хвилі духовного піднесення й могутньої підтримки збоку О. Довженка та академіків архітектури, співпрацюючи з ще одним учнем Бойчука – Олександром Мизиним, Григорію Довженко вдається неможливе – втілити настанови українських монументалістів, не дати досвіду й напрацюванням бойчукістів канути в небуття, продовжити традиції несправедливо задушеної школи. Треба зазначити, що робота Довженка не була зрозуміла і оцінена в повній мірі на той час – її критикували, вважали за непотрібне «вицяцькування», марну трату часу; в статтях, присвячених Новій Каховці, що вийшли після 1955 р. саме Довженкові дістається за «надмірності». Але попри все, він зміг донести засади школи: цілісність й ритмічна рівновага композиції, обміркована схематизація, простота, куль-

тура лінії, форми. Ліричність як національна традиція українського мистецтва. Стилізовані фігури, переплетені візерунки з птахами й рослинами – ритм, що виражає піднесено-радісне сприйняття життя. «Створення таких шляхетних мистецьких форм, які були б одвіку зрозумілі народові й служили б його духовному відродженню» – ці ідеї були втілені майстром настільки вправно, що висока професійність і могутній дух школи відчутні до нині.

З 2011 року в умовах, коли виникла загроза знищення історичної забудови міста, створене Новокаховське товариство охорони культурної спадщини (НКТОКС) почало активну роботу з виявлення, дослідження, збереження, популяризації унікальної спадщини м. Нова Каховка. У грудні 2014 року матеріали про декоративно-монументальні роботи Г. Довженка у Новій Каховці представлені на виставці, присвяченій пам'яті художників-бойчукістів, у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України. У 2015 році НКТОКС разом із НДІ Пам'ятоохоронних досліджень (м. Київ) бере участь в розробці облікової документації та паспорта пам'ятки містобудування – Центральної частини міста Нова Каховка. У 2016 р. НКТОКС виступає організатором науково-практичної конференції «Майбутнє архітектурної самобутності та унікальності міста Нова Каховка», що присвячена проблемам збереження культурної спадщини міста. В роботі конференції, що відбулася 21 червня 2016 р., узяли участь українські архітектори, мистецтвознавці, журналісти, громадські діячі. З травня 2016 року успішно втілюється в життя проект «Шедеври півдня України – «Кам'яні вишиванки» Григора Довженка. Унікальна спадщина художників розстріляного відродження у Новій Каховці», що отримав грант Британської ради. НКТОКС складено й видано друком брошури, знято відеоматеріали, розроблено декілька екскурсійних маршрутів, присвячених історії та архітектурі міста, що проводяться регулярно. В вересні 2016 відбулася плідна зустріч у Новій Каховці із нащадками художника-бойчукіста Григора Довженка, що вилилась в нові культурні проекти загальноукраїнського рівня.

Влітку 2017 р. як розвиток теми «Нова Каховка – музей під відкритим небом» НКТОКС пробує власноруч відновити декілька декоративних панно. Довго вибирали будинок задля найефектнішого результату. Ним став офісний будинок по вул. Героїв України, 18. Власник будівлі саме розпочав ремонт будинку й радо погодився на співпрацю. Поставили на меті зробити будинок таким, яким він був у 1953 році, коли його щойно побудували й Григорій Довженко виконав орнаментальні панно на фасадах. За задумом автора під різьблений орнамент підкладалось кольорове на-

сичене тло – синє, зелене, червоне, й білосніжне різьблення світилось на фасадах. На відновлення панно будинку пішло загалом 120 годин, багато часу зайняло відчищення – будинок доволі часто фарбували, білили. На орнаментах був грубий шар фарби, рельєф було майже знівельовано. Брали участь близько 30 активістів, приходили у вільний час, із дітьми, сприймаючи цю роботу не лише як громадський обов'язок, але й як своєрідну арт-терапію.

В подальшому, важливо зберегти й популяризувати мистецьку спадщину Григорія Довженка серед мешканців м. Нова Каховка та регіону.

© Євсєєва Т. М., Євсєєва Є. Ю, 2017

Список джерел та літератури:

1. Кравченко Я. Школа Михайла Бойчука: тридцять сім імен. – К. : Майстерня книги, Оранта, 2010.
2. Андрущенко Н. П. Сохранить пока не поздно // Архитектура СССР. – 1991. – май-июнь.
3. Вайнштейн С. М. Новая Каховка. – Киев: Госстройиздат УССР, 1987.
4. Історія українського мистецтва. Т.3. – Київ, 1968.

**Матвієнко
Людмила Володимирівна**

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, член Національної спілки краєзнавців України (м. Миколаїв)

Національні меншини Херсонщини: етнографічний контекст

Розглянуто основні віхи становлення національних меншин Херсонщини та їх вплив на формування етнічного складу регіону.

На українській етнічній території поряд з корінним народом цієї землі – українцями, здавна проживали представники інших народів. Їх поселення обумовлювалися географічним розташуванням України, історичними умовами буття, політичними, економічними чинниками, участю у процесі колонізації та освоєння певних частин української території тощо.

Для Півдня України також характерною рисою є багатонаціональність, тобто співіснування осіб різного етнічного походження, носіїв різних етнокультурних традицій, етнічного менталітету [1].

Стратегію етнічного складу Півдня України складалася історично. Вона утворилася протягом століть внаслідок складних етнічних процесів, на які, певним чином, впливала як політика України, так і політика інших держав та їх урядів. Історичний аспект цього процесу дуже важливий, адже саме він сприяє визначенню позитивних тенденцій розвитку регіону у подальшому, виокремлення негативних факторів, які можна уникнути сьогодні [2].

Чисельність, соціальна структура та економічне становище українського населення півдня України і в ХХ ст. значною мірою визначались результатами заселення та господарського освоєння цих земель. Більшість українців потрапила сюди внаслідок масової колонізації цих територій в XVIII – першій половині XIX ст. Саме тоді українські селяни з перенаселених та малоземельних губерній Поділля, Подніпров'я та Слобожанщини, прагнучи вільних земель, великими масами рушили на південь та південний схід, заселяли територію Причорномор'я, Приазов'я, Криму, де незабаром виникли сотні українських сіл.

Значна кількість євреїв, близько 2,5 млн. чоловік, опинилася в Росії після розділів Польщі. З них понад 1,5 млн. чоловік – на території України. Уряд Російської імперії встановивши так звану «лінію осілості» й заборонивши єврейському населенню володіти землею та іншими засобами виробництва, надовго визначив тим самим його соціальну структуру.

Так, сформувались досить багаточисленні єврейські громади в містах – торговельних центрах та морських портах півдня України – Одесі, Миколаєві, Херсоні, Катеринославі, Судаку, Керчі та ін. Разом з тим, в другій половині XIX ст. на Миколаївщині, Херсонщині, Єлисаветградщині та Маріупольщині виникло 38 єв-

Ключові слова:
етнічний склад населення, етнічні групи, національні меншини, Херсонщина.

рейських землеробських колоній з населенням понад 42 тис. чоловік [3].

Певна кількість переселенців із Чехії потрапила й на південь, переважно в Херсонську та Катеринославську губернії. 88% чехів були селянами, тому в Причорномор'ї виростили заможні чеські села, які стали прикладом культурного ведення господарства для їх сусідів. Чеські колоністи багато в чому були схожими з німецькими. Вони також виділялись підвищеними нормами земельних наділів. Але переважало обштинне землекористування й набагато менше використовувалась у господарствах наймана праця.

Латиське населення в помітних кількостях з'явилося на півдні України після громадянської війни. Це були переважно бійці латиської дивізії, багато з них після її розформування залишилися жити й працювати в Катеринославі, Олександрівську, Миколаєві, Одесі, а також в Кривому Розі, Каховці, Мелітополі. Дехто з них, одержавши землю, оселився на Лівобережжі Дніпра, поблизу Каховки, Чаплинки й Херсона. Кількість латиського населення теж швидко змінювалась.

Щодо заселення Причорномор'я вихідцями з Північної та Західної Європи – дві невеликі общини іноземних колоністів, що оселились тут наприкінці XVIII ст., надавали йому своєрідності й неповторного колориту.

Особливу трупку колоністів складали шведські переселенці з Естляндії, з острова Дато – 880 шведів в 1782 року оселилися на правому березі Дніпра поблизу Берислава. Перші роки їх перебування на півдні через невлаштованість були тяжкими, тому в 1800 році шведи, хоч вони й не були закордонними переселенцями, одержали права іноземних колоністів, оскільки район колонізації значно відрізнявся від звичної для них північної природи. Шведські колоністи заснували на півдні України села Альт-Шведендорф і Клостсдорф, займалися сільським господарством, рибальством в Дніпрі [4].

Отже, особливістю національного складу населен-

ня Херсонської області є його багатоманітність. Свідченням цього є те, що на її території проживають представники 115 національностей та народностей, в той час як в Україні нараховується 130 національностей та народностей.

Головною метою етнонаціональної політики облас-

ті є забезпечення рівноправних відносин та тісної взаємодії представників різних етносів, які проживають на її території, підтримання атмосфери толерантності, довіри й поваги у взаєминах між ними.

© *Матвієнко Л. В., 2017*

Список джерел та літератури:

1. Євтух В. Б. Етнічність: глосарій / В. Б. Євтух. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 170 с.
2. Українське народознавство: навч. посіб./ за ред. С. П. Павлюка: [3-тє вид., випр.] – К.: Знання, 2006. – С. 70-76.
3. Крупник Л. О. Історія України: формування етносів, нації, державності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Любов Крупник; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К.: Центр учб. літ., 2009. – 216 с.
4. Шушляннікова Н. Розповіді з історії херсонського краю: монографія / Наталя Володимирівна Шушляннікова. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. – 207 с.

**Неділько
Анатолій Георгійович**

краєзнавець, член Національної спілки
краєзнавців України (с. Основа,
м. Нова Каховка, Херсонська область)

✉ aned@ukr.net

Традиції народного виноробства Каховщини у 1950-1980-х роках

У статті розкриваються народні традиції, методологія та звичаї, пов'язані з виноградарством та виноробством на Півдні України. Починаючи з нового поняття народного виноробства, в статті розглядаються основні розбіжності з великомасштабним виноробством, розкриваються особливості народного виноробства в Каховці та його вплив на менталітет та культуру сільського населення. Хронологічний період досліджень дозволяє простежити динаміку та мінливість моделей народного виноробства, що обумовлено поступовими перетвореннями в суспільстві. Дослідження, яке базується як на літературних, так і на особистих дослідженнях, окреслює методологію народного виноробства, її типових форм, термінологію, що використовується на місцевому рівні, і підкреслює необхідність збереження традицій народного виноробства як важливої складової менталітету місцевого населення.

Виноградарство і виноробство в Україні пройшло досить складний і драматичний шлях. Однією з характерних ознак його розвитку було існування, поруч з його усталеними і законодавчо визначеними формами, так званого «народного виноробства». За часів існування СРСР виноградарство і виноробство знаходилося під повним контролем держави. Якщо приблизно до 1930 року постачальниками вина та виноматеріалів були переважно малі приватні господарства (одноосібники та кооперативи), то після 1945 року ними стали виключно новоутворені колгоспи та радгоспи. До того ж, репресії домогосподарств у вигляді сталінського податку на кожну свійську тварину і кожен кущ насаджень повністю зруйнувало індивідуальне виноградарство і виноробство. Проте, як свідчить історія, зберегти традиції виноробства як соціокультурний феномен в СРСР вдалося завдяки індивідуальному, або народному виноробству. Надамо лише декілька таких фактів:

- утворення колгоспів і радгоспів відбувалося у надзвичайно агресивній манері [1, 29-45], під час якого повністю руйнувалася матеріально-технічна база попередників (наприклад, прогресивне зрощення, яке було запроваджене на початку 1920-х рр. в єврейських поселеннях хутора Піщаний, і комуни «III Інтернаціонал» в селах Чорнянка і Ключова було зруйновано більшовиками і замість нього було запроваджено старий метод копанок і вад);

- державне виноградарство і виноробство зазнавало постійних кардинальних змін, під час яких повністю оновлювався сортовий склад насаджень, змінювалися технології і матеріали, тощо, що приводило до величезних втрат. Але завдяки старанням окремих селян було збережено дореволюційні сорти винограду, фруктових дерев, тощо, і були збережені традиції, які починалися ще з ХІХ сторіччя.

Поняття «народне виноробство» ще не застосо-

Ключові слова:

Каховка і Нижній Дніпро, етнологія, виноградарство та виноробство, традиції та звичаї, невеликі приватні винні заводи, місцеві та терруарські вина.

ується в літературі, і має на меті показати існування виноробства в межах особистих домогосподарств селян поза контролем держави. Головною відмінною рисою народного виноробства є виробництво винограду і вина переважно для власного споживання, яке за наявності вільного ринку може переходити у дрібнотоварне, проте саме цього не вистачало в СРСР у вказаний нами період. Якщо з точки зору культурології виноробство на великому підприємстві являє собою лише високоорганізований виробничий процес, спрямований на отримання прибутку, то для традиційного виноградаря – це спосіб життя, який містить не тільки технологічну складову, але й тісно переплетений з фольклором, народним мистецтвом, обрядовістю і ментальністю народу. Будь-яких досліджень з цього питання поки що не знайдено. У новому бібліографічному покажчику з виноградарства і виноробства про народне або традиційне виноробство немає жодного посилання [2]. Проте в народних піснях і у витворах народного мистецтва є численні посилання на виноград і вино, які є не тільки мистецькими символами, а й компонентами багатьох обрядів. Свідченням цього можна навести старовинні народні пісні «Через сад-виноград по воду ходила», «Ой сад-виноград, кучерява вишня», «Саду муй, саду да зелений виноград», «Ой на горі виноград», «Ох і там за садом-виноградом, Там за садом зеленим, Дівчинонька з козаком стояла», «Понад сад виноград,

а у саду грушки...», а також численні щедрівки, святківки, колядки, які створені нашим народом протягом століть і які є скарбницею нашої культури [3]. Важко уявити святкування, на якому б не використовували виноград і вино. Відомі всім слова Максима Рильського «Як парость виноградної лози, плекайте мову...» надають винограду сакрального значення. Виноград – один з популярних символів, які застосовуються на рушниках по всій Україні.

Світогляд українського селянина, в тому числі і каховського, має специфічну категорію, яка відсутня у інших народів – це поняття «сад-виноград». Як свідчить словник, сад-виноград – це нар.-поет. усталена назва саду [4, 9]. Для правильного розуміння цього дуже давнього поняття треба мати на увазі, що слово «виноград» у старослов'янській мові мало інше значення – воно означало не окрему рослину або ягоду, як зараз, а «виноградник» [5, 377-378]. Тому стає зрозумілим, що плекати свій сад-виноград – це не просто забава або хобі, а традиційна сакральна місія. Як свідчать словники, традиційним вважається явище, яке ґрунтується на традиції й закріплено нею [6, 224]. Такою традицією й стало народне виноробство, яке передавалося від батька до сина ще з давніх часів. Про давні виноробні традиції селян Каховщини свідчить каховська краєзнавиця А. Яблонська [7].

На початку 1950-х років з причин репресивного законодавства народне виноробство перебувало у примітивному стані. Для нього є характерними такі ознаки:

- мала площа індивідуальних виноградників, на яких застосовувалась укритва культура винограду, із застосуванням дерев'яних стовпчиків в якості опор, або взагалі без них;

- застосування старого або саморобного знаряддя та посуду;

- застосовувались переважно старі сорти винограду: Серексія, Рислінг, Тільтікурук, Каберне, Лідія, Чауш, Алімшак, Піно блан, Мадлен Анжеві, Трам'єр рожевий, Шасла, Кабасія, Белярджи, Аверна, тощо. Деякі сорти, котрі збереглися у приватних колекціях до сьогодні, селяни не можуть ідентифікувати, але стверджують, що вони походять від дідів і прадідів. В різних селах можливі різні назви сортів, які не співпадають з офіційно зареєстрованими (наприклад, виноград Рижий). В селі Мало-Каховка зафіксовано народний термін «карюк», який є синонімом до відомого терміна «горошійня винограду», тощо. Процес обприскування винограду носить також іншу назву «купання». Виноградники, як правило, були без поливу, традиційно вважали, що виноград повинен сам шукати коріннями вологу.

Виходячи з обмежених врожаїв, які отримували індивідуальні виноробы, приготування сортових вин було дуже важким завданням. Тому у народному виноробстві сортові вина зустрічаються досить рідко. Переважну більшість виноробної продукції малих господарств складають купажні й кріплені вина, причому треба мати на увазі, що всі вони готувалися по власним, а не офіційним схемам виноробства. Виходячи з цього, можна стверджувати, що продукція малих винарен є по-справжньому унікальною. Приготування суслу і вина відбувалося у спеціально відведеній окремій споруді (винарні, або виноробці), яка стояла біля винного підвалу. Винний підвал зазвичай звали льох, але в деяких приазовських селах можна було почути й болгарський термін «ізба». Підвали були переважно у вигляді землянок з очеретяним перекриттям. Кам'яні підвали були рідкісними і, як правило, були вже за-

хоплені радгоспами. В підвалі за традицією тримали три бочки: перша бочка була найменшою і використовувалась для поточного виробництва. Середня бочка відкривалась лише один раз на рік, зазвичай в ній витримувалися вина протягом 1-4 років. Велика бочка слугувала як додаткова для ферментації суслу або для витримки вина не більше 1 року.

В індивідуальному виноробстві використовувалися такі види посуду та допоміжні ємності:

- для зберігання – бочки ємністю 150, 225, 300 і більше літрів;

- для обробки винограду – бродильні чани, корита;

- для декантації – кановка, кухля.

- для транспортування – анкерок (термін походить від моряків і означає дубову тару у вигляді саквожу ємністю від 1 до 3 відер), барило або барильце (ємністю від 1 до 5 л), тощо. Для пересилання вина поштою використовували медичні гумові ґрілки, які купували в аптеках.

Була також велика кількість різних мішалок, ковшиків, які були необхідні для щоденної роботи з вином. Всі знаряддя зберігалися у сухому і чистому стані. Скляний і глиняний посуд також використовувався для зберігання вина. Це були бутлі й глечики ємністю від 3 до 10 літрів. Їх зазвичай закорковували кукурудзяним качаном. В таких ємностях вина могли зберігатися до 3-4 років.

Існувала традиція, що вино можна відкривати лише один раз, після відкоркування бутля вино треба використати. Тому відкоркування бутля з вином вважалося далеко не буденною справою, яка завжди мала певний обрядовий зміст. В більшості випадків виноробу доводилося не тільки вирощувати свій виноград, але й виконувати функції тесляра, бондаря, коваля. Виноградний прес теж виготовляли самостійно, причому були як повністю дерев'яні (в яких навіть решітка виготовлена з дуба), так і комбіновані преси (в яких деякі елементи виготовляли з металу). Деякі домогосподарства взагалі не мали пресів, в таких випадках давили виноград руками. Слід звернути увагу, що весь процес від закладки виноградника до витримки вина контролювався надзвичайно ретельно, з обов'язковим дотриманням повною чистоти.

Особливу ж увагу приділяли виноробному посуду. Якість готового вина оцінювалася сусідами, іншими виноробами. Характерною особливістю періоду 1950-х років було також те, що під час святкувань і застілля завжди вживали виключно вино, горілка була практично невідома селянам. Виноградне вино не перекурювали на дистиляти, а практика самогонваріння стосувалась головним чином великих міст. На Великдень і на Спаса ходили до церкви святити вино. Батьושка казав: «Можна святити тільки вино, горілку не можна святити. Поминати треба також тільки вином, а не горілкою» [8]. Вином пригощали навіть на показових комсомольських весіллях, які партія запроваджувала для боротьби з «негативними» тенденціями.

Поштовхом до розвитку післявоєнного народного виноробства стала хрущовська лібералізація, під час якої відбулося збільшення площ особистих виноградників і кількості приватних виноградарів.

Період 1960-х років був бурхливим і різноманітним, який практично змінив практику виноградарства і виноробства в цілому. В цей період відбуваються такі зміни у народному виноробстві:

- до приватних домогосподарств потрапляють нові матеріали і обладнання (гумові шланги, драбарки винограду, або як їх називають в народі «теребили», металеві бочки, секатори, нові обприскувачі тощо).

Значно збільшується асортимент добрив і хімічних препаратів;

- зазнає змін сортовий склад приватних виноградників, додаються нові сорти Кудерка, Петрик, Ркацителі, Совіньон, Ізабела. Молдова, нові одеські і кримські сорти.

В цей період народне виноробство набуває комерційного напрямку, значно розширюються можливості збуту виноматеріалів виготовлених домогосподарствами.

В 1970-х роках, поряд із змінами у технологічних процесах винародгоспів, відбувся перехід від укрупненої культури до високоштамбової на шпалерах. Це позначилося і на приватних виноградниках, де також почали активно застосовувати шпалеру, бетонні стовпчики. З'являється також унікальне культурне явище: багато селян і мешканців міст влаштовують на вході до будинків, дачних ділянок, на терасах, балконах, в алеях парків, тощо, так звані «виноградні арки», тобто розміщували винограддя на альтанках. Альтанки робили з дерева або металевих чи пластмасових труб. Для їх будівництва потрібно було враховувати вагу зрілих грон. Виноградні акри стали справжньою прикрасою сільських і міських садів. Це було абсолютно новим явищем, яке було невідоме у попередні роки. Виноградні арки набули неабиякої популярності, створивши нові можливості насолоджуватися красою виноградної рослини.

Поряд з цим, з'явилася також мода прикрашати ворота садиби або хвіртку металевою або пластиковою емблемою у вигляді виноградної грони. Не дивлячись на те, що про виноградні арки багато писали (й досі пишуть) в пресі, такий новий культ винограду на жаль залишається повністю недослідженим науковцями. Немає ніякого сумніву, що народна філософська концепція «сад-виноград» зіграла тут не останню роль.

Разом із значними позитивними змінами, період 1970-х рр. – це активний процес атеїстичної пропаганди. Саме в цей період починається активна пропаганда всіляких «нових» святкувань, «нових» обрядів. тощо. Намагаючись приховати кризові явища у економіці, партія активно насаджує горілчану культуру. Старожили пригадують, що саме в цей час виникли так звані «горілчані» весілля. Проте слід відмітити, що більшість селян дотримувалась старої традиції, і для святкування продовжували вживати вино. Як стверджують вчені, атрибутика українського весілля збереглася незмінною на протязі 1970-х рр. [9, 120].

Період 1980-х років можна назвати періодом найбільшого піднесення народного виноробства в Україні. Це було пов'язано з занепадом державної стратегії виноградарства на фоні відмираючої економіки, а також відвертою антинародною позицією влади, яка нищила тисячі гектарів цінних виноградних насаджень у

період так званої «антиалкогольної кампанії». Повна фрустрація влади створила значні переваги для народного виноробства, у другій половині 1980-х років різко зростає кількість видань, присвячених садівництву і виноградарству, які поширювали незалежні погляди на виноградарство і забезпечували обмін досвідом.

Задовго до появи європейських органічних або екологічних вин народне виноробство використовувало натуральні технології вирощування винограду й приготування вина. Серед виноробів Каховщини існує поняття, яке невідоме виноробам з великих підприємств – це поняття важке і легке вино. Тут маються на увазі не фізичні характеристики консистенції і складу вина, а фізіологічний вплив вина на організм людини. Важке вино шкодить людині, воно викликає негативне самопочуття (головний біль, печія, тощо). Важкою деякі народні винороби вважають продукцію великих підприємств. На відміну від них, легке вино не викликає негативного самопочуття і не шкодить людині. Проте офіційним стандартом заборонено додавати воду у виноградне сусло, з якого роблять легке вино. В цей період також починає формуватися ринок продукції виноградарства і супутніх послуг. За рахунок заготовлі величезної кількості чубуків найрізноманітніших сортів (які залишалися після знищення виноградників владою), значно зросла пропозиція саджанців винограду, що створило умови для розвитку належного виноградарства.

Нестачу обладнання для малих винарень (преси, дробарки, дистильатори. тощо) компенсували їх приватними замовленнями на великих промислових підприємствах (наприклад, на Новокаховському електромашинобудівному заводі, заводі «Сокіл», Каховському заводі ЕЗУ, тощо). Так були закладені перспективи подальшого розвитку виноградарської кооперації, ідея якої просувалася ідеологами перебудови, і можливості якісно нового етапу розвитку традиційного народного виноробства, якими за певних умов могла б скористатися держава.

Виноград і вино здавна оспівані українським народом у фольклорному мистецтві, застосовуються в великій кількості обрядів і звичаїв, і тому народне виноробство є не тільки економічним явищем, але й компонентом народної культури. Народне виноробство Каховщини пройшло складний і драматичний шлях розвитку, і являє собою систему народного досвіду, який зберігається приватними виноробами і передається з покоління у покоління. Завдяки старанням приватних виноробів і відповідних сільських громад, і їх надбанням вдалося певною мірою зберегти традиції виноградарства і виноробства Каховщини.

© Неділько А. Г., 2017

Список джерел та літератури:

1. Неділько А. Г. Винрадгоспу «Таврія» – 50 років: Невідплатені борги (Документальна хронологія головних подій в житті селян і аналіз соціальних наслідків діяльності радгоспу). – У 3-х ч. – Ч.1. Важка Оскоминська дорога (1944–1959). – Нова Каховка: ПП Неділько А. Г., 2012. – 458 с.
2. Розвиток виноградарства і виноробства на Півдні України [Текст] : ретросп. бібліогр. покажч. / Уклад. : О. Г. Пустова, О. О. Цокало, Д. В. Ткаченко, М. О. Семиліт. – Миколаїв : МДАУ, 2010. – 440 с.
3. Пісні з родин та хрестин: Збірник-реконструкція / Іваницький А. І. (упоряд.). – Вінниця: Нова Книга, 2013.
4. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 9.
5. Етимологічний словник української мови: В 7 тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982. Т. 1: А–Г / Укл.: Р. В. Болдирев та ін. – 1982. – 632 с.
6. Словник української мови: в 11 томах. – Том 10. – К.: Наукова думка, 1979.
7. Яблонська А. М. Каховщина – любов моя [Текст] : факти, знахідки, думки, краєзнав., худож.-публіц. нариси : кн. присвяч. 225 річниці засн. м. Каховка та с. Малокаховка / А. М. Яблонська; голов. ред. О. Алеферко, фот. А. М. Яблонська. – Херсон : Наддніпряночка, 2016. – Бібліогр.: с. 185-187. – 187 с.
8. Польовий щоденник. Записано автором у 2017 році в селі Мало-Каховка Каховського району Херсонської області.
9. Брайтченко О. Побутування українських традиційних свят родинного циклу в умовах наступу радянської ідеології 70–80-х років ХХ століття // Народна творчість та етнологія: № 4 // [голов. ред. Г. Скрипник]; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2014. – С. 115–127.

Оленковський Микола Петрович

археолог, кандидат історичних наук,
лауреат всеукраїнської археологічної премії
ім. Вікентія Хвойки (м. Херсон)

✉ molenkovsky@bigmir.net

Історія найдавнішого заселення Каховщини (енеоліт, доба ранньої та середньої бронзи)

Стаття є продовженням дослідження про найдавніше заселення території Каховщини. Матеріал про заселення регіону у часи кам'яного віку опубліковано у попередньому Збірнику матеріалів (2016 р.) [6, с. 108-111]. У статті наведено коротку історіографію археологічних досліджень пам'яток енеоліту та першої половини доби бронзи на території Каховського району. Надано інформацію про пам'ятки археології регіону. Наведено відтворення історії заселення території Каховщини за часів енеоліту то доби бронзи.

Згідно процесів історичного розвитку людини на території України неоліт змінився енеолітом – добою початкового використання металів. У цілому для території Південної України енеоліт датується другою половиною V – початком III тисячоліття до н.е.

В період енеоліту (мідного віку) територія України була фактично поділена на два різні світи відтворюючої економіки. На Правобережній Україні основною галуззю господарювання було землеробство, у поєднанні зі скотарством. Зовсім інакше складалась економіка Лівобережної України (включаючи й територію Херсонщини). Тут господарським напрямком було майже виключно скотарство. У землеробській зоні зароджується та розповсюджується орне землеробство з використанням тягової сили, якою слугували бики. У степовій зоні скотарство поступово стає кочовим, чому сприяє винайдення колеса та колісного транспорту (двоколісні та чотириколісні гарби, запряжені биками).

В землеробському середовищі Правобережної лісостепової України розвивається економіка осілого населення. У степовому скотарському енеоліті, носіями якого були (за поглядами фахівців різних наукових напрямків) протоарії, зароджується вершництво, над похованнями починають насипатися кургани, з'являється монументальна кам'яна скульптура у вигляді примітивних зображень людських фігур.

Територія Херсонської області, у цілому, потрапила у зону розвитку 5 енеолітичних археологічних культур – середньостогівської, новоданилівської, нижньомихайлівської, кеміобинської та ямної. Саме тим, що енеолітичне населення території Херсонщини було виключно скотарським пояснюється вкрай обмежена кількість відкритих в межах регіону житлових археологічних пам'яток. Причому абсолютна більшість місць мешкання представлено залишками короткотермінових стійбищ. Обмежена кількість виявлених на них різних знахідок найчастіше призводить до неможливості віднесення до якоїсь з конкретних енеолітичних культур. Водночас, поховальні археологічні пам'ятки, досліджені розкопками, значно більш численні. Але відносяться вони у більшості вже до пізнього енеоліту,

Ключові слова:

історія Каховщини, археологічна культура, археологічна пам'ятка, енеоліт, доба бронзи.

до кемі-обинської та ямної культур [5, с. 22-26].

На території Каховського району тільки одну житлову пам'ятку археології (залишки невеличкого стійбища) можна здогадно віднести до однієї з ранньоенеолітичних культур – середньостогівської або новоданилівської. Її було відкрито автором статті у 1973 році, за 0,4 км на південний захід від с. Василівка, на березі водосховища [4, с. 10]. Одне стійбище часу пізнього енеоліту (Василівська балка 2) відкрите за 2 км на північний схід від с. Василівка, теж на березі Каховського водосховища [2, с.16]. Скоріш за все воно відноситься до енеолітичного етапу розвитку ямної археологічної культури.

Першими на території Нижнього Подніпров'я, у першій половині III тисячоліття до нашої ери, почали використовувати бронзу племена ямної та кемі-обинської археологічних культур. Починається епоха (доба) бронзи. Це ще була епоха, коли не повністю зникли деякі традиції кам'яного віку. Не було ще цілком витіснено металевими знаряддями крем'яні. Так за часів ранньої та середньої бронзи широко використовувались крем'яні скребки, наконечники стріл та списів. За часів пізньої бронзи наряду з металевими вживалися й крем'яні серпи.

На території Херсонщини період епохи бронзи припадає на III–II тисячоліття до н.е. В археологічній науці ця епоха поділяється на три періоди – ранньої, середньої та пізньої бронзи. Загалом – ранній період відноситься до III тисячоліття до н. е., другий період відноситься до першої половини II тисячоліття до н. е., а третій період до другої половини II тисячоліття до н. е.

Для епохи бронзи на території Херсонської області фіксується перебування населення 7 археологічних культур. У період ранньої бронзи тут розвивались ке-

мі-обинська та ямна археологічні культури. У період середньої бронзи – це були катакомбна культура та культура «багатоваликової кераміки». А у період пізньої бронзи – зрубна, сабатинівська та білозерська археологічні культури. Свідомством заселення території Каховського району представниками усіх зазначених культур є відкриті та досліджені пам'ятки археології.

Археологічні пам'ятки кемі-обинської культури представлено на території Каховського району виключно курганними похованнями. Їх мало. Ця археологічна культура досить своєрідна та цікава. Є усі підстави вважати, що вона зародилася в період енеоліту в кримських передгір'ях. Наприкінці епохи енеоліту населення цієї культури перейшло до кочового скотарства. Швидко було освоєно степовий Кримський півострів. Відбулося просування на материкову частину Південної України. Де більшість кемі-обинських курганів виявлено у межириччі Південного Бугу та Дніпра.

Вважається, що найдавніші монументальні кам'яні скульптури (стели) Північного Причорномор'я належать до художніх винайдень саме кемі-обинців. Розкопки з'ясовано, що вони виготовлялись для встановлення на верхівки тих курганів, де було поховано представників тодішньої первісної еліти. Унікальним для курганних поховань території України різних археологічних культур був і обряд самого поховання кемі-обинців. Небіжчиків цієї культури ховали в кам'яних скринях. У залежності від рангу небіжчика, кам'яні плити нерідко розписувались фарбами (у вигляді геометричних фігур). В деяких курганах поховання оточувались кромлехами (поставленими вертикально великими плоскими плитами вапняку, що утворювали коло), над якими робився ґрунтовий насип.

На лівобережжі території Херсонщини в добу ранньої бронзи повністю домінувало населення ямної археологічної культури. Цей етап історії розвитку племен ямної культури охоплює майже усе третє тисячоліття до н. е. На території Каховщини археологічні пам'ятки цієї культури представлено тільки підкурганними похованнями. Вони нараховуються сотнями. «Ямники» вели рухливий спосіб життя, постійно пересуваючись за своїми стадами худоби. Жили на своїх гарбах. На них тримали та перевозили усе своє майно. Встановлено, що гарби були чотириколісні, з суцільними дерев'яними колесами. Запрягалися в них попарно бики. Наукові палеоекологічні дослідження показують, що III-тє тисячоліття до н. е. було періодом вкрай посушливого клімату. Найвірогідніше, це й було причиною рухливого кочового способу життя «ямників».

За даними досліджень антропологів люди ямної археологічної культури були типовими європейцями. Представниками так званого кроманьйонського антропологічного типу. Вони були високорослі (найбільші за зростом люди, що будь-коли мешкали на території України), кремезні, широколиці.

Наприкінці третього тисячоліття до н. е. населення ямної археологічної культури було на території Південної України змінено прийшлим населенням так званої «катакомбної» археологічної культури. Ця культура відноситься вже до доби середньої бронзи. На відміну від простих поховальних ям, в які ховались небіжчики ямної культури, носії катакомбної культури споруджували підземні камери-катакомби. Над ними теж споруджувалися кургани. Серед інвентарю поховального супроводу, якого набагато більше, ніж у похованнях ямної культури – гарно прикрашений керамічний посуд, зброя, металеві та кістяні прикраси.

Територія розповсюдження населення катакомбної культури займає степову зону півдня Східної Європи. Більшість пам'яток цієї археологічної культури виявлено між Південним Бугом та Доном. Датуються катакомбна культура 21-18 століттями до н. е. Вважається, що носії катакомбної культури займалися переважно кочовим скотарством. Однак у автора є усі підстави стверджувати, що мешканці Нижнього Дніпра скоріш віддавали перевагу відгонному типу скотарства. В регіоні ж Південного Бугу такий вид господарювання був домінуючим. Цікаво, що з племенами катакомбної культури деякі учені пов'язують винайдення та використання військовою аристократією найдавніших у Європі двоколісних бойових колісниць, залишки яких виявлено у підкурганних похованнях [8].

На території Каховського району виявлено розкопками курганів десятки поховань катакомбної культури. Відкрито також сліди двох ґрунтових могильників (цвинтарів осілого населення). Їх виявлено ще в 1950-ті роки, біля сіл Василівка та Софіївка [3, 8]. Між селами Софіївка та Любимівка відкрито залишки невеличкого поселення або стійбища [1].

Цікавим у матеріальній культурі племен катакомбної культури є глиняний посуд. Він гарно прикрашений заглибленим орнаментом. Робився він по сирій глині. Особливою естетичністю відрізняється тиснення плетеними та скрученими шнурами. Бронзові вироби зустрічаються не так вже й часто, але значно частіше ніж в ямній культурі. Серед знахідок з території Херсонщини: вислобушні сокири, тесла, жолобчасті долота, дволезові ножі лавролистної форми, шила, різні прикраси. Хімічний аналіз визначив кавказьке походження металу, з якого ці речі виготовлялись. Залишалися популярними у катакомбників кам'яні вироби – бойові сокири та напершя булав, різноманітні абразивні знаряддя. Виключно із кременю виготовлялись наконечники стріл, які за своєю довершеністю не мали аналогів у Східній Європі, наконечники списів та дротиків, а також скребки (для обробки шкір).

В XVII–XVI століттях до н. е. уся територія Херсонщини (відповідно й Каховщини) потрапляє у зону розповсюдження культури багатоваликової кераміки [5, с. 31-32]. У цілому для території розповсюдження цієї культури властива наявність усіх видів археологічних пам'яток – поселення, стійбища, підкурганні поховання, ґрунтові могильники, скарби. Територія Херсонської області входить до зони розвитку нижньодніпровського варіанту культури багатоваликової кераміки. Тут виявлено багато самих різноманітних пам'яток цієї культури. Але з території Каховського району відомо лише кілька поховань у курганах.

Розкопки доводять, що представниками культури багатоваликової кераміки розводились корови, кози, вівці, свині та коні. Було поширеним рибалство. Доведено, що вони вкрай мало займалися землеробством. Власне виробництво металевих речей було обмеженим, більшість готових виробів та металева сировина доставлялись з Кавказу. Інвентар підкурганних поховань бідний. Переважно це керамічний ліпний посуд. Відносно часто зустрічаються кістяні вироби. Значно менше металевих та крем'яних речей.

Встановлено, що культура багатоваликової кераміки склалась на ґрунті попередніх культур Південної України – катакомбної на Лівобережжі та буджакської ямної на Правобережжі.

Список джерел та літератури:

1. Болдин Я. И. Разведки по левому берегу р. Днепра в Херсонской области. – Науковий архів Інституту археології НАН України. – Ф. Е. №1980/19.
2. Оленковський М. П., Пустовалов С. Ж. Памятки енеоліту та ранньої бронзи. Археологічна карта Нижньодніпровського регіону. – Вип. 3. – Херсон, 1993. – 62 с.
3. Оленковський М. П. Памятки середньої та пізньої бронзи. Археологічна карта Нижньодніпровського регіону. – Вип. 4. – Херсон, 1993. – 84 с.
4. Оленковський М. П. Археологічні пам'ятки Каховського району Херсонської області (Археологічна карта). – Херсон, 2004. – 72 с.
5. Оленковський М. П. Історія Херсонщини (від найдавніших епох по козацькі часи). – Херсон: Айлант, 2010. – 112 с.
6. Оленковський М. П. Історія найдавнішого заселення Каховщини (кам'яний вік) / Микола Петрович Оленковський // Минуле і сучасність: Херсонщина. Таврія. Каховка. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції. – Каховка-Херсон, 2016. – С. 108-111.
7. Пустовалов С. Ж. Возрастная, половая и социальная характеристика катакомбного населения Северного Причерноморья. – К., 1992. – 46 с.
8. Телегін Д. Я., Шмаглій М. М., Шарафутдінова І. М. Археологічні розвідки по берегах Каховського моря в 1957 році. – Науковий архів Інституту археології НАН України. – Ф.Е. №1957/10-а.

**Пендак
Лариса Семенівна**

учитель географії Нижньосірогозької
загальноосвітньої школи I-III ступенів
(смт. Нижні Сірогози, Херсонська область)

✉ pendaklara@ukr.net

Карти в експозиціях Нижньосірогозької історико-краєзнавчої кімнати

У доповіді висвітлюється питання про види і роль музеїв у житті суспільства, надається інформація про новостворену Нижньосірогозьку історико-географічну музейну кімнату, аналізується цінність карт в експозиціях краєзнавчих музеїв.

Музеї подібні до книжок: такі як Лувр, Ермітаж, Прадо скидаються на багатотомні зібрання, інші – присвячені певній людині, важливій події, окремій галузі знання – подібні до окремих томів. Проте, великі чи малі, вони мають одну спільну рису – сюди людина приходиться поповнити свої знання, збагатити уявлення про минуле, перекинути місток із сьогодення в майбутнє. А для цього потрібно доступно розказати про складні явища через яскраву, змістовну експозицію, зберігаючи при цьому її високий науковий рівень.

Основним призначенням музеїв є збереження пам'яток минулого для майбутніх поколінь, а розвиток музейної справи є найбільш перспективним напрямком для досягнення цієї мети.

У статті 2 першого розділу Закону України «Про музеї та музейну справу», прийнятому у 1995 році, музейна справа характеризується як спеціальна галузь культурно-освітньої та наукової діяльності, яка здійснюється музеями щодо комплектування, збереження, вивчення і використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури. У цьому ж Законі стаття 5 подає таку їх класифікацію: історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні та інші.

Краєзнавчі музеї – це найчисельніша група серед музеїв нашої країни, які функціонують практично в кожній області. На сторінках Вікіпедії (Вільна енциклопедія) перелічені найвагоміші краєзнавчі музеї України. До провідних музеїв Херсонщини належать краєзнавчі Херсонський та Генічеський, які здійснюють значну науково-дослідницьку роботу, проводять наукові експедиції, видають наукову і науково-популярну літературу.

Поряд з цими «гігантами» майже в кожному районі, місті чи селі існують музеї історії школи, села, Бойової слави, присвячені відомим особам та інші. Заслужують нашої уваги краєзнавчі музеї в м. Каховка, м. Скадовськ, смт. Верхній Рогачик. Паростком краєзнавчої роботи стала історико-краєзнавча кімната в селищі Нижні Сірогози при районному Будинку культури.

21 листопада 2016 року, в День Гідності та Свободи України, в селищі міського типу Нижні Сірогози відкрилася районна історико-краєзнавча музейна кімната. Ця значна подія в житті громади Нижньосі-

Ключові слова:

краєзнавчі музеї, Ю. В. Безух, краєзнавці, географічні карти, старовинні карти.

рогозького району стала можливою завдяки спільній роботі районної державної адміністрації, районної ради, працівників районного Будинку культури, освітян і краєзнавців. За кошти виділені з районного бюджету проведені ремонт приміщення, придбані меблі, виготовлено експозиції. Свого часу колишні працівники культури Клавдія Шевцова та Світлана Шокарева починали збирати матеріали для краєзнавчого музею, продовжив невтомний у своїх пошуках незвіданого про наше минуле місцевий краєзнавець Юрій Безух. Ця людина – генератор ідей, пошуковець, збирач інформації та методичний керівник музею. Він проводить екскурсії для всіх бажаючих, докладно розповідає про рослинний і тваринний світ Сірогозщини, про таємниці скіфських курганів, про розвиток району від сивої давнини до сучасності. Художнє оформлення музейної кімнати зробив художник Клименко Олександр Григорович.

Безух Юрій Валентинович народився в 1955 році в селищі Нижні Сірогози Херсонської області. Після навчання в Нижньосірогозькій середній школі вступив до Запорізького медичного інституту. Лікар-терапевт, турист, краєзнавець, поет, письменник – все це в одній людині, великій особистості. Безух Ю. В. – член Національної спілки журналістів України, член Конгресу літераторів України та Російського філософського товариства, почесний член військово-історичного товариства «Наша спадщина».

В основу свого творчого методу Юрій Валентинович поклав безпосереднє спілкування з людьми: старожилками та свідками, максимальне залучення літературних даних, результати ретельної роботи у музеях та архівах Херсона, Мелітополя, Генічеська, Каховки, Запоріжжя, Дніпра, особисте вивчення місць описаних подій. Краєзнавчі нариси почав друкувати в місцевій газеті з 1990 року. В 1996 році в місцевій друкарні видана перша збірка «Нариси з історії Сірогозщини».

Далі на світ з'явилися книги: «Квітка степова» (2001), «Коріння роду»(2003), «Буття роду» та «Руни золотого бика» (2010), «Вовча гребля» (2013). Загалом 15 книг та ще 3 в співавторстві. Краєзнавчі дослідження Безуха Ю. В. публікувалися у Наукових записках Херсонського краєзнавчого музею та Мелітопольском краєведческом журнале. Його роботи друкувались і за межами нашої області – в Дніпрі, Запоріжжі, Одесі, Мелітополі, Москві, Нижньому Новгороді. Він підтримує особисті стосунки з краєзнавцями Херсонщини, Запоріжжя, України та Росії.

Основою будь-якого краєзнавчого дослідження слугують історичні джерела – ті фактичні дані, які дійшли до наших днів від минулих епох розвитку людського суспільства. Для краєзнавчих музеїв особливу цінність представляють географічні карти.

Географічна карта являє собою узагальнене зображення земної поверхні на площині, зменшене в розмірах, при цьому для визначення місць розташувань географічних об'єктів використовуються умовні знаки. За допомогою карт вивчають земну поверхню, а також

Рис.1. Карта Нижньосірогозького району в центральній експозиції «Моя Сірогозщина»

природні й господарські об'єкти.

В даній експозиції ліворуч представлені герб Нижньосірогозького району, герб селища Нижні Сірогози та історична інформація про створення нашого району. Праворуч розміщена карта «Адміністративно-територіальний устрій Херсонської області». Центральне місце займає мапа Нижньосірогозького району (рис. 1), яка надає інформацію про населенні пункти, автомобільні та залізничні шляхи сполучення, розташування скіфських курганів (Огуз та Козел), елементи орографії району (балкова сітка, найбільші поди). Перш ніж нанести елементи рельєфу на карту району, краєзнавець Ю. В. Безух опрацював ряд старовинних карт: фрагмент карти Таврійської губернії станом на 1864 рік (рис. 3) та карти військових топографів (рис. 2).

Таким чином, завдяки старовинним картам і кропітким дослідженням краєзнавця Юрія Безуха ми маємо унікальну карту Нижньосірогозького району з точним розташуванням і географічними назвами всіх подів і

балок. Географічні карти в тій чи іншій мірі використовуються у всіх сферах людської діяльності. Загально-відомо їх значення як путівників по місцевості. У сільському господарстві географічні карти необхідні для землеустрою, меліорації і взагалі для обліку і найбільш раціонального використання всіх земельних фондів. Карти служать важливим посібником для шкільного і позашкільного навчання, для поширення знань про світ і для підвищення загальної культури.

В експозиції «Козацько-чумацький період» (рис.4) використано елементи стародавніх карт і створено карту-схему шляхів, що проходили через наш район. Це історично відомі шляхи: Муравський, Кримський, Старий Чумацький, Турецька дорога Аккерман-Азов. Ця карта-схема була створена на основі вивчення стародавніх карт: фрагмент карти Московії Пйома Сансона (1674), частина карти Скіфії за Геродотом, створеної у 1800 році С. Сестринцевим-Богушем, частина карти Північної Таврії створена К. І. Габліном у 1803

Рис. 2. Карта «Управление военных топографов. Масштаб 3 версты в дюйме. XXIX-13 (Бол.Белозерка)»

році, карта Геродотової Скіфії Бруна Ф. К. (1880), схема основних шляхів Скіфії за Ю. Болтриком (1990), фрагмент карти Східної Європи до кінця 13 ст. за Літописом Руським, складена Л. Є. Махновцем та ін.

Отже, краєзнавчі музеї збирають, вивчають і експонують матеріали, що розповідають про природу, економіку, історію і культуру певного краю (області, району, міста, села). В них зібрані геологічні, ботанічні, зоологічні, археологічні, етнографічні та інші колекції, знаряддя праці, вироби місцевих промислів різних історичних періодів, твори мистецтва, літератури, народної творчості тощо. Провідне місце в експозиціях музеїв належить картосхемам і картам, які узагальнюють і відображають елементи природи, господарства, історії. На величезне значення карти вказували відомі географи-методисти XIX століття Н. Раєвський і А. Бризгалов: «карти потрібні для усвідомлення і кращого збереження в пам'яті географічних відомостей».

© Пендак Л. С., 2017

Рис. 3. Фрагмент карты Таврической губернии по состоянию на 1864 год

Рис. 4. Експозиції історико-краєзнавчої музейної кімнати

Список джерел та літератури:

1. Безух Ю. В. Квітка степова (Нариси з історії, природи та побуту північної Таврії) / Ю. В. Безух. – Херсон: Персей, 2001. – 394 с.
2. Безух Ю. В. На перехресті світових шляхів / Ю. В. Безух. – Мелітополь, 2006. – 308 с.
3. Безух Ю. В. Заселення Сірогозщини / Ю. В. Безух. – Мелітополь: Люкс, 2016. – 308 с.
4. Куприн А. М. Слово о карте / А. М. Куприн. – М.: Недра, 1987. – 142 с.
5. Шокарева С. І. Краще рідної землі немає / С. І. Шокарева // Червоний промінь. – 2016. – №51. – С.4.
6. Шевченко О. В. Запрошуємо на відкриття районного музею / О. В. Шевченко // Червоний промінь. – 2016. – № 47. – С. 3.
7. Матеріали Нижньосірогоської історико-краєзнавчої музейної кімнати.

Петролюк Юрій Петрович

магістр богослов'я, клірик Новокаховської
епархії Української Православної Церкви
(м. Берислав, Херсонська область)

✉ petroluk_yuriy@ukr.net

З історії Свято-Введенського храму міста Берислава

У доповіді приведено короткий нарис з історії Свято-Введенського храму міста Берислава Херсонської області. Часові рамки – від побудування храму на початку XVIII ст. до сучасності.

Наша славна країна багата великою кількістю пам'яток архітектури. З прийняттям християнства давня Київська держава отримала і величну культуру, що була передана їй від Римської імперії, яка на той час якраз була на піку свого розвитку та «переживала <...> новий ренесанс» [9, с. 118]. Сама ж християнська віра, що стала рушійною силою для Київської Русі, надала вагомий поштовх для соціально-просвітницького підйому життя русичів. Говорячи про архітектуру, слід зазначити, що активно почалося будівництво культових споруд, архітектори яких хоч і мали ще взіреще ще візантійський стиль зодчества, але, тим не менш, формували також вже свій винятковий архітектурний стиль. Крім цього, християнські храми стали тим громадським центром, де зосереджувалася тодішня освіта [9, с. 121-122] складова оновленої держави.

Через 7 століть українські землі отримали свій власний стиль архітектури, який більш відомий, як Козацьке бароко. Але, крім цього, потрібно звернути увагу на те, що даний період в історії наших земель, а саме кінець XVII – початок XVIII ст., був ознаменований укріпленням позицій на прикордонних територіях. Для тих часів саме наш край являв собою буферну зону між Російською імперією та Кримським ханством. Для безпеки кордонів необхідно було зосередити окремі військові формування, які б відповідали за їх збереження, хоча сама російська імператриця Катерина II в період свого правління ліквідувала Запорізьку Січ (1775 р.), яка була вагомим форпостом південних кордонів. Звідси починається переселення мешканців Гетьманщини до південного краю, який ще донедавна називався Диким полем (до кінця XVIII ст. подібне іменування припиняє своє існування), де знаходили собі притулок кочові племена ногайців [2, с. 1]. Саме тому містам Степової України в XVI–XVIII ст. необхідно були стати на обороні населення імперії від набігів вже згаданих ногайців та ханських походів зі сторони Кримського півострова [8, с. 181].

Першими переселенцями до таврійських земель стали селяни із Курської, Орловської, Воронежської, Тамбовської та Полтавської губерній [2, с. 6]. З останньою і пов'язаний початок історії Свято-Введенського храму, що нині є окрасою не тільки міста Берислава зокрема, але і всього Таврійською краю в цілому. Відомо, що в

Ключові слова:

Берислав, Переволочна,
Введенський храм, Катерина II,
Полтавська губернія,
Херсонська губернія.

фортеці Переволочна, яка в 1726 р. знаходилася на території Полтавської губернії (нині – Дніпропетровська область) з дубового дерева без єдиного цвяха була збудована церква для молитовних потреб тамтешнього козацтва. З перебігом часу, в період вищезгаданого заселення півдня України, перевезли цей храм до фортеці Кизи-Кермен. Пізніше, Указом Катерини II від 22 січня (8 лютого) 1784 р. «Кизикермень, де будуть збудовані різні потрібні за становищем того краю магазини, перейменувати містом Бериславом» [11, с. 24], де основну частину серед українців складала саме вихідці з Полтавської та Чернігівської губерній [6, с. 144]. Слід зазначити, що в ході адміністративних реформ на 1784 р. припадає велика кількість перейменувань поселень, що входили до південних губерній Російської імперії, хоча вже через 13 років, в 1797 р., окремим адміністративним рішенням все ж були повернені колишні назви [8, с. 179].

Та нашій увазі цікавий саме унікальний дерев'яний храм, а не місто, в якому цей храм донині перебуває. Історія виняткової за своїм архітектурним жанром церкви на півдні України починається вже в згаданій Переволочній, де початок будівництва був зафіксований в парафіяльній книзі, можливо припустити, особисто тодішнім настоятелем. Запис говорить про те, що «1726 г., м'сяця Маія, получень указъ отъ господина полковника Ивана Ларіоновича церковь строити». Вказується і на те, що за будівництва робітникам було дано плату в «30 руб. готовых денегъ, запасу 6 четвертей муки иржаной, гречаного 3, пшона 3, саль 3 калаша, соли 4 пуда, барановъ десять, кунтушьвъ три руб. и прочая» [1, с. 270]. Звідси видно, що храм, трохи більше, ніж за 50 років до своєї подорожі в Таврійські землі, був збудований з веління козацької старшини саме в Полтавській області. Прослідковуючи подальшу історію храму, знаходимо свідчення, за якими дерев'яна церква «була сплавлена по Дніпру за наказом Ар-

хієпископа Словенського та Херсонського Никифора» [7, с. 40], якого було поставлено на згадану кафедру 6 серпня 1779 р. Потрібно звернути увагу на той факт, що в кінці XVIII ст. правлячі архієреї Словенсько-Херсонської єпархії мали місцем своєї осілості місто Полтаву, що також роз'яснює ситуацію з тим, чому саме із цієї губернії було перевезено культову споруду. На новому місці 29 вересня 1784 р. храм було освячено на честь Воскресіння Христового [там само], саме таке іменування храм мав і на колишньому місці перебування [3, с. 6].

Новий храм став величною окрасою міста, який, за свідченнями очевидців минулих століть був «навесні та влітку <...> доволі красивим», адже всюди було посажена велика кількість дерев, що в Дніпрі віддзеркалювалася ця неймовірна краса [1, с. 282]. В такому чудовому місті, а точніше, в його центрі, і був поставлений храм Воскресіння Христового. Відомо, що разом з храмом до Берислава перевезли і деяке церковне та богослужбове начиння, що мало вжиток, можливо, ще в старій переволочинській церкві. Щодо останнього існує навіть в радянських наукових збірках інформація про те, що в храмі зберігався старовинний дерев'яний хрест та Євангеліє 1697 р. з дарчим написом ще з колишнього місця перебування церковної споруди: «Подав пан Микита Романів, козак запорізького війська, куреня Переволочанського» [6, с. 155]. Крім Микити Романова, через 3 роки, в 1700 р., стольник і полковник Стефан Іванович Янов, також пожертвував на храм срібний напрестольний хрест-мошевик з мощами, як вказує напис на самому хресті, деяких «святих Печерських чудотворців» (преподобних Лаврентія затворника, Нестора (незрозуміло тільки чи Нестора Літописця чи Нестора Некнижного?), Касіяна, Мойсея, Тіта, Іпатія, Мора, Агафонія та Зінона) [3, с. 6]. За роки соціалістичного режиму ці реліквії зникли з храму і їхня подальша історія невідома.

На початковому місці Свято-Воскресенська церква проіснувала майже століття, але в часи Російсько-турецької війни 1877–1878 рр. серед мешканців Берислава з'явилося бажання спорудити кам'яний собор, через що дерев'яний храм був перенесений на північну частину міста – хутір Пойдунівку, де знаходиться і понині. На Пойдунівці відбулося освячення вже на честь свята Введення до Храму Пресвятої Богородиці. Слід зазначити, що на середину XIX ст. населення Берислава складало 6,3 тис. осіб [6, с. 144], та попри таку, здавалося б, незначну кількість населення, вже на кінець

століття в Бериславі діяло 4 православні храми: Свято-Введенський (хутір Пойдунівка), Свято-Успенський (був закладений в 1811, а освячений у 1835 р. – центр міста), трьохпрестольний Свято-Воскресенський собор (1882 р., взамін дерев'яного – нині районний будинок культури) та церква Всіх Святих на центральному кладовищі (1896 р.) [3, с. 7].

З такою кількістю храмів Берислав зустрів Жовтневу Революцію та режим нової влади, яка активно почала свою діяльність по відношенню до бериславських храмів і, зокрема, Свято-Введенського храму. Вже 25 квітня 1922 р., згідно відповідної телеграми, більшовики вимагали вилучення всіх церковних цінностей [там само, с. 16], а через півроку, 24 жовтня, надійшло рішення НКВС про анулювання договорів з церковними громадами. Парафіяльні збори щодо укладання нового договору відбулися тільки 5 лютого наступного року і на зборах були присутніми 200 парафіян. Збори прийняли опис церковного майна та обрали своїм Головою настоятеля храму 27-річного священика Сергія Миколайовича Ногачевського [там само, с. 26].

Введенський храм довго залишався діючим, хоча в 30-х рр. більшовики мали міркування перетворити його на дрова для топки, але цього не сталося. Лиш у 1939 р. церква була закрита [10] і використовувалася в якості зернового складу до 1941 р., коли богослужіння знову відновилися. Тоді парафіяльним священиком був отець Даниїл, котрий до того знаходився в засланні на Біломорсько-Балтійському каналі. Вже після Війни з храмом сталася трагедія природного характеру – в 1947 р. сталася пожежа, коли блискавка вдарила в купол, та зусиллями бериславців вогонь в найкоротший час загасили, передаючи живим ланцюжком воду з Дніпра [5].

Збереглися дуже стислі щоденникові записи українського письменника Олеса Гончара про бериславську церкву, датовані 1958 р., де автор підкреслює, що храм – «зразок української архітектури <...> без єдиного гвіздка» і являє собою «тризубний храм з одним сильно розвинутим шатром» [4, с. 233]. Згодом, за часи хрущовського режиму, цей дивовижний «зразок української архітектури» залишився єдиним діючим храмом міста. Після розпаду Радянського Союзу храм почали активно відновлювати та проводити косметичні ремонтні роботи з метою зберегти окрасу нашого краю для наступних поколінь.

© Петролюк Ю. П., 2017

Список джерел та літератури:

1. Афанасьев (Чужбинский) А. С. Том VII. Поездка в Южную Россию. Очерки Днепра. – СПб.: Книгоиздательство Герман Гоппе, 1893. – 452 с.
2. Вернер К. А. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Том IX. Памятная книжка Таврической губернии. – Симферополь: Типография газеты «Крым», 1889.
3. Гейко С. О. Церков величність: 3 історії церков Бериславщини кінця XVIII – першої половини XX ст. – Берислав–Херсон: Просвіта, 2000. – 43 с.
4. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х томах.: Т. 1 (1943–1967) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар; [Худож. оформ. М. С. Пшінки]. – К.: Веселка, 2002. – 455 с.: іл.
5. Дерев'яні храми України. Берислав. [Електронний ресурс] // Точка доступу: <http://www.derev.org.ua/inshi/beryslav.htm> (Дата звернення: 29.08.2017, 18:29).
6. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1972. – 688 с.
7. Клименко М. Святий град Берислав // Нариси з історії Бериславщини. Випуск 3. – Херсон–Берислав: «Просвіта», 2001. – 60 с.
8. Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI–XVIII ст. / Український культурологічний центр. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.
9. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 1. До середини XVII століття. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1993. – 640 с.
10. Православная Херсонщина. Официальный сайт Херсонской епархии Украинской Православной Церкви. [Електронний ресурс] // Точка доступу: <http://pravoslavie.ks.ua/news/view/71> (Дата звернення: 29.08.2017, 19:34).
11. Херсонське міське громадське об'єднання «Ліга-Про». Адміністративно-територіальна реформа: від моделювання до реалізації. Інформаційні матеріали для Херсонської області. – Херсон: ВАТ «Херсонська міська друкарня», 2009. – 106 с.

**Прохоров
Дмитро Анатолійович**

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідницького центру історії та археології Криму
(м. Сімферополь, Автономна Республіка Крим)

✉ prohorov1da@yandex.ru

До питання про появу караїмських громад у Херсонській губернії на початку XIX сторіччя

У статті розглядається проблема виникнення караїмських громад в Херсонській губернії наприкінці XVIII – на початку XIX сторіччя. Проаналізовані архівні документи дозволяють стверджувати, що караїми переселилися з Криму в Херсон, Миколаїв, Одесу та інші міста Півдня Російської імперії у зв'язку з розширенням своєї економічної діяльності. З'ясовано, що караїмські громади зазначеного регіону спочатку були нечисленними, проте вже до кінця сторіччя чисельність караїмів в ньому значно зросла; караїми-промисловці, торговці і підприємці становили помітний сегмент в економіці Херсонської губернії.

Історія східноєвропейських караїмів є одним з активно розроблюваних напрямків у широкому спектрі досліджень, що проводяться з проблем юдаїки. Мало-вивченим, а тому і перспективним у даному контексті є питання про виникнення караїмських громад на Півдні Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

Як відомо, одним з традиційних центрів мешкання караїмів в Північному Причорномор'ї був Кримський півострів. Після приєднання Криму до Росії в 1783 р. значне число караїмів-купців і підприємців, залучених торговими перспективами, покидали Крим і мігрували в великі, економічні розвинені міста Півдня країни. До початку XIX ст. їх присутність спостерігається в Миколаєві, Одесі, Херсоні, Катеринославі та в ряді інших міст. На початку XIX ст. було засновано Новоросійське генерал-губернаторство в складі Катеринославської, Таврійської і Херсонської губерній. У 1814 р. з підпорядкування генерал-губернатора було вилучено Катеринославську губернію, а з 1822 р. до його складу увійшла Бессарабська область – і знову Катеринославська губернія (до 1830 р.). До складу Новоросійсько-Бессарабського генерал-губернаторства, заснованого в 1822 р., увійшли: Херсонська, Катеринославська, Таврійська губернії, Бессарабська область, Одеське, Таганрозьке, Феодосійське і Керч-Єнікальське градоначальництва.

Відтік караїмів з Таврійської губернії привів до виникнення нових громад в інших регіонах країни. Переважне становище, якого караїми домоглися в сфері російського цивільного законодавства, дало їм значні переваги на відміну від євреїв-рабіністів, які зазнали всю тяжкість антиєврейського урядового курсу (подвійне оподаткування, оголошення т. зв. «смуги осілості» та ін.). Закон, прийнятий 8 квітня 1863 р., наголошував: «Караїми, перебуваючи під заступництвом загальних законів Російської Імперії, користуються усіма правами, наданими російським поданням, залежно від стану до якого хто з них належить» [1, с. 303]. Цей документ закріплював за караїмами все права і

Ключові слова:
Херсонська губернія, Крим,
караїми, промисловість,
статистика.

свободи, надані їм раніше. З цього моменту караїми офіційно отримували право служити в армії, вчитися в університетах, займати державні пости та ін.

Що стосується інших міст південно-західних губерній Росії, то слід визначити, що до середини XIX ст. число караїмів там було істотно менше, ніж на Кримському півострові. Так, наприклад, в Херсоні в 1844 р. налічувалося тільки 6 міщан і 21 купець 3-й гільдії з числа караїмів [2, с. 348]; всього ж в 1847 р. в Херсонській губернії мешкало 157 караїмів «чоловічої статі» (при загальній кількості членів херсонської караїмської громади 446 осіб).

Відповідно щодо даних офіційної статистики, в 1845 р. у всьому Новоросійському краї в цілому, і в Таврійській губернії зокрема, загальне число жителів становило, відповідно, 3 127 054 і 544 803 осіб обох статей; при цьому караїмська населення обчислювалося цифрою в 3 751 осіб (чол. та жін.). Євреїв-рабіністів було 93 787 осіб обох статей (сюди також було включено кримчаків Карасубазару) [3, с. 354, 357, 362].

У Херсонській губернії в 40-х рр. XIX ст. існувало три караїмські громади (в Херсоні, Миколаєві та в Одеському градоначальництві), число членів яких становило 484 осіб (331 чол. та 153 жін.); з них в Одеському повіті – 299 осіб (215 чол. і 84 жін.). Караїмських училищ функціонувало також три: в Херсоні, Одесі та Миколаєві (всього 5 вчителів і 63 учня) [4, с. 73; 5, с. 97, 183, табл. 7]. У Новоросійському краї в 1847 р. серед караїмів було зареєстровано 50 шлюбів; народилося 252 малечі (147 хлоп. і 105 дів.), померло – 157 осіб (67 чол. та 90 жін.); в 1848 р. було зареєстровано 52 шлюбу в караїмських громадах; народилося 219 осіб

(103 хлоп. та 116 дів.), померло – 268 осіб (144 чол. і 124 жін.) [6, с. 78; 7, с. 81].

Що стосується демографічної статистики в караїмських громадах Новоросійського краю в 1849 р., то вона виглядала наступним чином: зареєстровано 49 шлюбів; народилося 212 малюка (120 хлоп. і 92 дів.), Померло – 161 караїма (82 чол. та 79 жін.); в 1850 р. одружилися 55 караїмських пар; народилося 247 осіб (113 хлоп. і 134 дів.), померло – 132 (57 чол. і 75 жін.) [7, с. 82; 8, с. 83]. У 1851 р., згідно даних ІХ ревізії про податкові стани Російської імперії, в Херсонській губернії в 1851 р. євреїв-рабинів з числа купців налічувалося 3061 особа (як значилося в звіті, «зі включенням 74-х караїмів»); євреїв-рабинів з міщан – 10 780 чол. («зі включенням 43-х караїмів») [9, с. 150]. У Катеринославській губернії значилося дев'ять купців-караїмів, а серед міщан і цехових ремісників був один представник караїмської громади [9, с. 26, 55, 72]. Відповідно щодо даних за 1852 р., в караїмських громадах Новоросійського краю було зареєстровано 50 шлюбів; народилося 240 осіб (125 хлоп. та 115 дів.), померло – 170 осіб (81 чол. і 89 жін.) [9, с. 98]. Необхідно також згадати про те, що аж до чергової загальнодержавної ревізії 1858 р. ця статистика не оновлювалася.

За даними на січень 1858 р. в Миколаєві проживало (276 чол., 272 жін.) [10, арк. 23]. У Херсоні в 1861 р. значився 341 караїм (з цього числа членів місцевої громади: 44 чол. і 26 жін.; іногородніх: 171 чол. і 100 жін.); в Миколаєві – 632 осіб (членів місцевої громади: 54 чол. і 55 жін.; іногородніх: 262 чол. і 261 жін.); в Одесі – 632 осіб (членів місцевої громади: 84 чол. і 72 жін.; іногородніх: 267 чол. і 209 жін.); в Катеринославській губернії – 58 осіб (41 чол. і 17 жін.); з них у Катеринославі – 44 караїми (31 чол. і 13 жін.), в Нікополі – 12 чол. (8 чол. і 4 жін.); в Бахмуті – 2 чол. [11, арк. 36, 40, 41, 41 зв.; 12, с. 16, 18, 21; 13, с. 495]. У 1863 р. караїмські громади нараховували: в Миколаєві – 136 караїмів (67 чол., 69 жін.), Одесі – 723 (405 чол., 318 жін.), Херсоні – 346 (231 чол., 115 жін.), Катеринославі – 75 (41 чол., 34 жін.), Єлисаветграді – 46 (27 чол., 19 жін.), Кременчузі – 65 (41 чол., 24 жін.), а загальна чисельність караїмського населення Російської імперії в 1863 р. сягала 7737 осіб [14, с. 120].

У 1873 р. в Херсонській губернії мешкав 591 караїм (313 чол., 278 жін.; в т.ч., в Херсоні – 50 родин, і в Єлисаветграді – 15 родин); в Одеському градоначальництві – 1614 караїмів (887 чол., 727 жін., або 150 родин); в Миколаївському губернаторстві караїмів (разом з євреями) налічувалося 2463 чол. і 2637 жін. (з них караїмів – 100 родин). У Кишиневі мешкало три караїмських родини, в Катеринославі – дванадцять, в Таганрозі – сім [15, с. 64].

У 1879 р. в Одесі було зафіксовано наявність 940 караїмів, в Миколаєві – 653, в Херсоні – 387, в Харкові – 262. Караїмські громади (загальною кількістю 1392 чол. та жін.) існували також в Катеринославі, Єлисавет-

граді, Києві, Москві, Санкт-Петербурзі та інших містах країни. Таким чином, всього в Росії в 1879 р. мешкало 9725 караїмів; з них в західних губерніях – 1137 чол., і в інших регіонах – 8588 осіб [16, стлб. 297].

Що стосується караїмської кенаси (традиційного молитовного будинка караїмів) в Херсоні, то точних відомостей про дату її відкриття знайти поки не вдалося [17, арк. 2]; відомо лише, що наприкінці 1870-х рр. кам'яну будівлю херсонської кенаси було вже побудовано – вона розташовувалася по вул. Суворовської, 28. Обов'язки старшого газзана в ній виконували Ісак Пенбек і Юфуда Савускан, молодшого газзана – Ш. Фуки; згодом газзанську посаду займали Ананій Юхимович Дубинський і Єремій Соломонович Фуки. Шамашом був Авраам Леві Ялпачік (з 1871 р.), Марк Юхимович Ерінчек (в 1910-х рр.) [18, арк. 35; 19, арк. 1–40; 20, арк. 1–19; 21, арк. 1–67; 22, с. 24]. Слід також зазначити, що до приходу херсонської кенаси було включено караїмські громади Херсона, Олешків та Голої Пристані. В архівосховищах збереглися описи майна караїмської кенаси Херсона, що були складені наприкінці ХІХ ст. і в 1920-х рр., а також її архітектурні плани і списки активістів караїмської громади, датовані часом після встановлення радянської влади і передачі кенаси в управління т.зв. «двадцятки» (релігійного об'єднання громадян) [23, арк. 1–4; 24, арк. 114; 25, арк. 119, 120]. До 1921 р. серед майна кенаси лічилися: екземпляри пергаментних сувоїв П'ятикнижжя в дерев'яних футлярах, П'ятикнижжя в срібній «Кетер Тора», срібна дошка з висловами з ТаНаХа, ритуальне вбрання газзанів та ін. [26, арк. 189]. Незабаром число караїмів, які відвідували кенасу, скоротилося до 50 осіб. До складу правління «двадцятки» тоді входили: Соломон Абрамович Ерінчек, Юхим Давидович Яшіш, Ісак Шетаєвіч Шакай, Йосип Самойлович Фиркович. У 1928 р. рішенням місцевої влади кенасу було закрито, а її будівлю передано житловому кооперативу.

Таким чином, можна констатувати, що в першій половині ХІХ ст. караїми з традиційних місць проживання, якими були територія Кримського півострова (а також міста західних регіонів країни – Троки, Вільно, Галич та ін.), переселялися в перспективні в торговому і економічному відношенні міста Півдня Росії – Одесу, Миколаїв, Херсон, Новоросійськ; з середини ХІХ ст. караїмські громади формувалися в великих промислових центрах країни. У цей час спостерігався як відтік караїмів з Таврійської губернії, так і міграція їх сюди з інших регіонів країни. Переважне мешкання караїмів в містах, у порівнянні з сільською місцевістю, може бути пояснено, перш за все, тим, що основними для членів караїмських громад, як і раніше, залишалися заняття, пов'язані з міською інфраструктурою. Подальші соціальні трансформації, революції, війни та еміграція значно скоротили чисельність караїмських громад, що існували на території Новоросії.

© Прохоров Д. А., 2017

Список джерел та літератури:

1. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2. – СПб.: тип. II Отд-ия Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1866. – Т. XXXVIII, Отд. I. – С. 302–306.
2. А.Б. Историко-статистическое описание Херсона // Новороссийский календарь на 1845 год, издаваемый от Ришельевского лицея. – Одесса: гор. тип., 1844. – С. 351–358.
3. Скальковский А. Пространство и народонаселение Новороссийского края // Новороссийский календарь на 1849 год; изд-ие Ришельевского лицея. – Одесса: гор. тип., 1848. – Ч. IV. – С. 348–379.

4. Краткое статистическое обозрение городов Новороссийского края и Бессарабской области // Новороссийский календарь на 1872 год, издаваемый от канцелярии Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора. – Одесса: тип. П. Францова, 1871. – С. 95–176.
5. Военно-статистическое обозрение Российской империи, издаваемое по высочайшему повелению при 1-м Отделении Департамента Генерального штаба. – Т. XI, Ч. 1: Херсонская губерния. – СПб.: в тип. Генерального Штаба, 1849.
6. О числе иноверцев в Новороссийском крае и Бессарабии // Новороссийский календарь на 1848 год, издаваемый от Ришельевского лицея. – Одесса: гор. тип., 1847. – С. 78–80.
7. О числе сочатавшихся браком, родившихся и умерших в 1848 году // Новороссийский календарь на 1850 год, издаваемый от Ришельевского лицея. – Одесса: гор. тип., 1849. – С. 81.
8. О числе сочатавшихся браком, родившихся и умерших в 1849 году // Новороссийский календарь на 1851 год, издаваемый от Ришельевского лицея. – Одесса: гор. тип., 1850. – С. 82.
9. Кеппен П.И. Девятая ревизия. Исследование о числе жителей в России в 1851 году. – СПб.: тип. Имп. Академии Наук, 1857.
10. Державний архів Республіки Крим (ДАРК). Ф. 241. Оп. 1. Спр. 19.
11. ДАРК. Ф. 241. Оп. 1. Спр. 37.
12. Памятная книжка для Екатеринославской губернии на 1860 год. – Екатеринослав: тип. Губернского правления, 1860. – Ч. II.
13. Караимы // Географическо-статистический словарь Российской империи; Сост. П. Семенов; В. Зверинский, Р. Маака, Н. Майков, Н. Филиппов. – СПб.: тип. Безобразова и К°, 1865. – Т. II. – С. 495.
14. Иноверцы в Новороссийском крае и Бессарабии в 1863 г. // Новороссийский календарь на 1865 год. – Одесса: тип. Нитче, 1864. – С. 120.
15. Ливанов Ф.В. Чуфут-Кале (иудейская крепость) в Крыму. С присоединением малоисследованной еще в России секты караимов. Составлено и издано для путешественников. – М.: тип. «Современные известия», 1874.
16. Гессен Ю. [Гаркави А.Я., Балабан М.] Караимы // Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / под ред. Каценельсона. – СПб., 1912. – Т. IX: «Иудан–Ладенбург». – Стлб. 268–298.
17. ДАРК. Ф. 241. Оп. 1. Спр. 13.
18. ДАРК. Ф. 241. Оп. 1. Спр. 108.
19. ДАРК. Ф. 241. Оп. 1. Спр. 161.
20. ДАРК. Ф. 241. Оп. 1. Спр. 341.
21. ДАРК. Ф. 241. Оп. 1. Спр. 864.
22. Памятная книжка Херсонской губернии на 1911 год. Составлена Херсонским губернским правлением; Под ред. А.А. Золотарева. – Херсон: тип. Херсонского губ. правл., 1911.
23. ДАРК. Ф. 241. Оп. 1. Д. 1858.
24. Державний архів Херсонської області (ДАХО). Ф. Р-457. Оп. 1. Спр. 19.
25. ДАХО. Ф. Р-1887. Оп. 3. Спр. 736.
26. ДАХО. Ф. Р-1887. Оп. 3. Спр. 690.

Сидорович Єгор Сергійович

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри туризму Херсонського державного університету, член Національної спілки краєзнавців України (м. Херсон)

✉ egsydor@gmail.com

«Французький слід» в археологічній науці

В статті розглядається один із аспектів діяльності французьких переселенців на Півдні України, а саме їх роль у становленні археологічної науки. Особливу роль автор виділяє у розвитку наукової думки герцога Армана Еммануїла де Ришельє та графа Олександра Федоровича Ланжерона.

На початку XIX століття французька аристократія відіграла значну роль в становленні і розвитку окремих галузей господарства Півдня України, що було висвітлено в попередніх дослідженнях [1, 2]. У той же час герцог Арман Еммануїл де Ришельє і граф Олександр Федорович Ланжерон проявляли певний інтерес до розвитку місцевої археологічної науки.

У цей період було відсутнє цілеспрямоване державне фінансування охорони і реставрації археологічних пам'яток. Але, в даний період часу починають формуватися перші мережі державних археологічних зібрань, які перебували в Миколаєві (Кабінет рідкостей Чорноморського депю карт) і Харкові (Кабінет рідкостей Харківського університету).

У 1805 році на підставі розпорядження міністра внутрішніх справ В. П. Кочубея, герцог А. Е. де Ришельє видає указ про заборону вивезення за кордон антикварних речей [3]. Цей указ був адресований таврійського губернатора Дмитру Борисовичу Мертвому. Дослідник А. Стевен, аналізуючи припис Дюка, відзначав, що французький аристократ зіграв значну роль в збереженні предметів старовини. Дюк заборонив вивозити будь-які цінні предмети, які були знайдені на території державних земель [4].

У той же час ад'ютант герцога був І. А. Стемковський, який знаходився біля витоків одеської археологічної науки. Під час закордонного походу Олександра І він був обраний член-кореспондентом Паризької Академії написів і словесності. Цей дослідник є автором відомої записки «Думки щодо вишукування старожитностей...», яка була надана генерал-губернатору М. С. Воронцову. У цьому виданні пропонується створити спеціальне сховище для старожитностей [5].

Ключові слова:

археологія, пам'ятки, наука, герцог, субсидії.

В результаті І. А. Стемковський (займався дослідженням Пантікапея, Мірмекій і Парфеніума; започаткував історіографії Боспорського царства; член Паризького азіатського суспільства і Імператорського Товариства сільського господарства Південної Росії) отримує від герцога А. Е. де Ришельє, після його від'їзду до Франції, 150 тисяч рублів, маєток Гурзуф і дачу в Одесі [3]. Дані кошти сприяли подальшому розвитку археологічної науки.

Помітну роль у розвитку «південної» археологічної науки зіграв граф Олександр Федорович Ланжерон, який шукав домігся виділення субсидій для археологічних розкопок. У 1816 році цей французький аристократ надав субсидію відомому іноземному досліднику Полю Дюбрюкс в розмірі 100 рублів [6]. Також він виділив цього ж вченому 500 рублів субсидій на прохання канцлера Російської імперії Н. П. Румянцева. Хоча граф, розуміючи недостатність такої матеріальної допомоги, намагався залучити до збору коштів любителів старожитностей [7].

Таким чином, французька аристократія звертало увагу на становлення археологічної науки на Півдні України. Герцог Арман Еммануїл де Ришельє і граф Олександр Федорович Ланжерон не тільки надавали фінансову допомогу фахівцям з давніх-давен, а й використовували адміністративні важелі управління.

© Сидорович Є. С., 2017

Список джерел та літератури:

1. Сидорович Е. С. Французские негодянты в Черном море в конце XVIII – первой половине XIX в. // Вопросы истории. – 2013. – № 6. – С. 153–160.
2. Сидорович Е. С. Землевладение французов на юго-западе Российской империи в конце XVIII – первой половине XIX века // Россия и Франция. – 2014. – Вып. 11. – С. 16–31.
3. Охотников С. Б. Одесса–Франция: археологический диалог // Древнее Причерноморье. – 2008. – Вып. 8. – С. 278–282.
4. Стевен А. Х. Дела архива Таврического губернского правления, относящиеся до разыскания, описания и сохранения памятников старины в пределах Таврической губернии // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – 1891. – № 13. – С. 33–54.
5. Стемковский И. А. Мысли относительно изыскания древностей в Новороссийском крае. – СПб.: Типография Карла Крайя, 1827. – 38 с.
6. Федосеев Н. Ф. Судьбы керченских археологов // Материалы юбилейной конференции, посвященной 175-летию музея. – Керчь, 2009. – С. 18–29.
7. Ищук Т. В. Периодизация начального этапа становления науки о классических древностях (на примере Боспорского царства) // Таврійські студії. – 2013. – № 1. – С. 65–70.

**Ташкінова
Олена Миколаївна**

завідуюча Горностаївським районним
краєзнавчим музеєм
(смт. Горностаївка, Херсонська область)

✉ elenataw@yandex.ua

Церкви Горностаївського району: втрачені, збережені та діючі

У статті досліджується мережа церков на Горностаївщині у 1920-х роках та політику радянського уряду щодо релігійних культів.

Невід'ємним атрибутом села, з давніх давен, була церква і школа – храм Божий і храм науки. Йшов сюди люд і кожен день, і на свята. І вибирали для цих споруд місце в центрі, на пагорбі, щоб було видно звідусіль. І будував весь люд села, і коштом складалися і за честь було самим попрацювати.

«Низько поклоняємося, – жертвуйте милістю вашою на побудову храма Божого». Члени церковної ради обходили всі двори, кланялися господарям і просили, записували і видавали довідку з печаткою сільської управи. Так оту довідку з печаткою Велико-Благовіщенської сільської управи довго зберігала за образами моя бабуся Настя. Їй було за честь розповісти скільки її батько та дід жертвували на храм.

А писати про церкви району мені випало не просто так. По-перше, я прожила таке життя, в якому є що згадати і про що розповісти. І по-друге, я відчуваю, що мені сам Бог дарує натхнення і бажання писати це для людей, бо моє дитинство пройшло поруч церкви. Особисто мене, до сільської хати-церкви, привела моя бабуся. Жінка напрочуд добра та світла. Саме бабуся Настя тихо розповідала про життя Ісуса Христа. І ці розповіді мені здавалися чудовою казкою. І відвідуючи сільський магазин, ми обов'язково проходили мимо зачиненого храму, який на той час слугував коморою для зерна. Як тільки випадала нагода і храм був відкритий (завозили зерно), то обов'язково ми там бували. Нас храм вражав своєю висотою, чи то ми такі малі були. Пізніше там був кінотеатр, до якого ми теж ходили. І лише в 2017 році я зайшла в те саме приміщення і тут уже був діючий храм.

Мета цієї роботи: відтворити та зберегти релігійну історію краю, записавши спогади очевидців та священнослужителів населених пунктів району. Віднайти архівні документи, які розповідають про періоди будівництва культових споруд, діяльність релігійних громад, про часи заборони та руйнування церков і про наше сьогодення, коли незалежна Україна стала на шлях цивілізованих відносин з церквою.

П'ятдесят років пройшло з часу мого дитинства, по волі Божій ця будівля збереглася і, зайшовши до храму, відчула радість на серці і спокій у душі. Встояв храм, не зламали, не дали на поталу.

І згадалась наша, горностаївська церква, як її били, розпилювали тросами, а ми, дівчата, всівшись на па-

Ключові слова:

Горностаївський район, церква, релігійні громади, 1920-і роки.

горбі, спостерігали за її руйнацією. Жінки голосили і просили не бити стіни, та керівництво району було неблаганне. Кому вона заважала? Кому? Не вберегли...

Прошли роки, прийшла мудрість і цікавість привела мене до Херсонського обласного архіву. Документи, які я тримала у руках, були писані від руки, уже навіть важко читаються. Більшість із цих архівних документів ніколи і не оприлюднювалися.

Встановлення радянської влади на Херсонщині, привело до впровадження нової концепції державно-церковних відносин. З перших днів приходу до влади більшовиків як для церков, так і для інших релігійних організацій, ситуація дуже ускладнюється. Для нової влади православна церква постає не політичним та ідеологічним супротивником, а політичним ворогом. Особливістю державної політики, на той час, стала реєстрація релігійних громад.

На початку листопада 1922 року вийшла постанова ВУЦВК, в якій зазначалося, що релігійна громада не може починати свою діяльність без попередньої реєстрації у відповідних органах влади. Таким чином, процес реєстрації релігійних громад з самого початку поширення радянської влади, був спрямований на встановлення контролю влади в справі церкви.

Так як Горностаївського району ще на той час не було, то відносилось с. Горностаївка до Каїрської волості Дніпровського повіту. Ось такі релігійні громади були зареєстровані у Каїрській волості:

- «Православная община Каирской Трехсвятительской церкви, существует с 1902 года. Православных прихожан около 2000.
- Каирская община Преображенской церкви, существует с 1812 года. Православных прихожан около 2000.
- Община Покровской церкви. Село Горностаевка, существует с 1873 года. Православных прихожан 1650 душ.
- Горностаевская религиозная община Евангель-

ских христиан, существует с 1921 года. Прихожан 19 душ.

- Община Казанской Богородичной церкви. Село Заводовка, существует с 1827 года. Православных прихожан 1300 душ.
- Община Покровской церкви. Село Большая Благовещенка, существует с 1907 года.
- Община Марьинского костела. Село Марьинское, существует с 1896 года. Прихожан 616 душ.
- Общественно-вспомогательный союз южнорусских колонистов и граждан германской рассы Днепропетровского уезда «Союргер». Село Марьинское, существует с 27.03.1922 года. Прихожан около 3000 душ.
- Лютеранская религиозная община. Село Ольгино, существует с 1888 года. Прихожан 468 душ.
- Римско-католическая община Кочубеевского Петро-Павловского костела. Село Кочубеевка, существует с 1873 года. Прихожан 142 душ.
- Община Преображенской церкви. Село Новая Васильевка, существует с 1912 года.
- Община Успенской церкви. Село Новая Александровка, существует с 15.08.1922 года.
- Община церкви Святого Архангела Гавриила. Село Новая Елизаветовка, существует с 13.08.1922 года.
- Община церкви Святого Николая. Село Новая Благовещенка» [1, 2].

Зареєстрували, але в покої не лишили, розпочалася подальша антицерковна діяльність влади. Створюється губернський комітет з вилучення церковних цінностей. Як відомо, 1921–1923 роки – період голоду на території України, який фактично послужив основним приводом до вилучення церковного майна та арештів, фізичного знищення священнослужителів.

Виходить постанова ВУЦВК від 14 березня 1922 року про передачу церковних цінностей до фонду допомоги голодуючим, згідно з цією постановою всім місцевим радам наказувалось долучитися до вилучення.

Радянська влада рішуче приступила до вилучення в усіх без виключення церквах, храмах, молитовних будинках, що документально підтверджують акти писані до Каїрського волості Дніпровського повіту. Акти пишуться в трьох екземплярах, один з яких і зберігається в обласному архіві. Там є акти про вилучення церковних цінностей із церков сіл: Заводівки, Горностаївки, Каїр, Великої Благовіщенки, Костянтинівки, Маринське, Н. Єлизаветівки, Н. Олександрівки (нині – Славне), Н. Василівки.

Що ж там вилучають? А всі золоті та срібні речі, які мають хоч якусь цінність. Всі вилучені предмети зважують, записують вагу і вартість в золотниках. Ось один із актів: «Список церковних цінностей изъятых из Пре-

ображенской церкви с. Каиры Днепропетровского уезда: дарохранительница – 1043 гр. 84 пробы, чаша – 672 гр. 84 пробы, дискос – 287 гр. 84 пробы, звезда – 190 гр. 84 пробы, кадило – 295 гр. 84 пробы, крест большой – 417 гр. 84 пробы, крест малый – 258 гр. 84 пробы, лжица – 47 гр. 84 пробы, ковшик 49 гр. 84 пробы, флакончик – 43 гр. 84 пробы». Загалом, рекомендувалось золоті та срібні речі вилучати повністю [3]. І таких вилучень було по два-три рази. А віруючим надавалось право заміни предметів, необхідних для богослужіння на менш цінні. Так як, Дніпровський повіт у ті роки потерпав і від голоду і від тифу, то люди до вилучення церковних цінностей ставилися більш лояльно.

Протягом 1930–1931 рр. розпочався наступний етап знищення церков. Секретаріат ВУЦВК 11 грудня 1929 року приймає постанову «Про вилучення дзвонів». Гасло «Дзвони на індустріалізацію» охопило всі регіони України. На Горностаївщині також, всі великі дзвони були скинуті і здані в Рудметалторг, а отримані кошти внесли в бюджети сільських рад, і використовувати могли тільки на культосвітню роботу. Церкви перетворювали на клуби, кінотеатри, комори для зерна. В той же час деякі церкви розбиралися, розпилюють, підривалися і повністю знищувалися, зокрема в селах Каїри, Горностаївка, Н. Єлизаветівка, Н. Василівка, Костянтинівка, Кочубеївка, Ольгине. Будівлі церков сіл Н. Благовіщенка, Заводівка, Славного збереглися, але вони не діючі, так як потребують великих фінансів на відбудову. В костьолі села Маринське нині розміщений клуб. З усіх церков нашого району лише одна церква в селі В. Благовіщенка збереглася і нині діє.

Здобувши незалежність, держава Україна, засудила політику тоталітарної влади і стала на шлях цивілізованих відносин з церквою, це сприяло розвитку мережі релігійних організацій. В смт. Горностаївка під храм віддано приміщення кінотеатру, в селі Каїри – приміщення дитячого садка, в селі Заводівка – приміщення школи. Молитовний дім християн-баптистів села Каїри розміщується у колишній конторі колгоспу.

Збудовано і нині діє молитовний дім християн-баптистів в смт Горностаївка. В селі Ольгине будується новий храм, та на жаль конфесійні розбіжності не дають цій церкві відкритися. У зв'язку з переїздом до району турків-месхетинців, в селі Красне відкривається мечеть.

Нині в Горностаївському районі створені всі умови для відродження релігії, для забезпечення свободи совісті і релігійних свобод громадян. А пошукова діяльність в архіві, запис спогадів старожилів продовжується. Маємо надію що віднайдений матеріал дасть можливість видати книгу «Релігійні громади нашого району. Історія та сучасність».

© Ташкінова О. М., 2017

Список джерел та літератури:

1. Державний архів Херсонської області. Ф.Р-3131, опис 1, справа 68, арк. 28; справа 471, арк. 2; справа 472, арк. 4-11; справа 474, арк.9; справа 475.
2. ДАХО, Ф. Р-1196, опис 1, справа 10, арк. 34.
3. ДАХО, Ф. Р-331, опис 1, справа 471.

**Цветкова
Кристина Миколаївна**

учениця 11 класу Василівської
загальноосвітньої школи I–III ступенів
(с. Василівка, Очаківський район,
Миколаївської області)

✉ vasilivka55@gmail.com

Особливості будівництва житла на Кінбурнській косі

В статті описуються традиції житлового будівництва на Кінбурна на всіх його етапах. Приводяться технології будівництва стін, стелі, дахів; рецепти фарб і будівельних сумішей. Наведені приклади обрядів якими супроводжувався процес завершення будівництва та вселення господарів.

Кінбурнська коса почала активно заселятися переселенцями з Полтавської, Катеринославської, Чернігівської губерній і козаками Запорізької Січі після закінчення російсько-турецьких війн кінця XVIII ст. З роками приплив людей збільшувався, створювались нові сім'ї, які привношу вали у свій побут нові традиції. Безсумнівно, переселенці з тієї чи іншої місцевості мали свої звичаї і дотримувались їх, але місцеві суворі кліматичні умови, урізноманітнення етнічних та локальних особливостей, спонукали місцевих жителів адаптувати для повсякдення найбільш доцільні й раціональні. Отже, наприкінці XIX – початку XX ст. тут вже побутувала своя, усталена форма співжиття переселенців, дослідити яку ми й поставили собі за мету.

Перше за все нас зацікавили особливості будівництва житла. Ми не тільки прагнули зібрати відомості про народну архітектуру Кінбурну, а й спробувати відтворити всі етапи будівництва селянського житла, збудувавши за старовинними технологіями макет селянського подвір'я.

На Кінбурнській косі майже до третини житлового фонду – це хати, збудовані у першій половині XX ст. Є навіть хати датовані 1890-м, 1900-м, 1910-м роками, тому дослідження цих будівель є важливим джерелом знань, про особливості будівництва на півострові.

Основним типом традиційного житла на Кінбурні, як і по всій Україні, була хата, яка була для селянина всім: і храмом, і рідним краєм, і батьківщиною. Тому в хаті завжди було чисто, вибілено, оздоблено витинанками, прикрашено квітами.

На Кінбурнській косі панував вільний тип забудови двору – тобто житло та господарчі будівлі розміщувались окремо один від одного. Він відрізнявся простотою та пристосованістю до природно-кліматичних умов півострова. Відокремленість від житла господарчих будівель, особливо призначених для утримання худоби (хліви, сажі), забезпечували дотримання санітарно-гігієнічних норм [3].

Найчастіше це був Г-подібний варіант вільної забудови – господарські приміщення розташовувались під прямим кутом до житла, або усі будівлі розміщувались в один чи два паралельні ряди. Вибір того чи іншого варіанту був зумовлений рельєфом місцевості і заможністю

Ключові слова:

Південь України, Кінбурнська коса, народна архітектура, типи традиційних житлових будинків.

господаря. У господарствах жителів Кінбурну є хлів з різними прибудовами, а також літня кухня («будка», «теремок»), форма якої нагадує топу із центральних областей: низенькі стіни, без стелі з одним поздовжнім сволоком. В літній була піч, лежанка, ліжко. Влітку вона править за жиле приміщення, тут готували їжу, відпочивали, а взимку – зберігали картоплю, буряки.

На Кінбурнській косі практичного поширення набули три типи будівель – торчові, плетені та валькові, або з саману. Найбільш поширений перший тип осель. Торчові хати будували так: спочатку ставились дубові (якщо господар заможний) або акаційові «сохи»-стовпці, які закопували у землю. Попередньо «сохи» «обшкурювали», тобто знімали кору, висушували, і ту частину яка закопувалась – «блакували» (наносили смолу для захисту від вологи).

За традиційно, процесу зведення оселі передувала ґрунтова підготовка, з'ясовувалось чимало обставин. Це, насамперед, вибір місця забудови. Вибір місця для хати – дуже відповідальне рішення. З приводу нього і з ворожками радились, і до старожилів прислухались. Найкраще, вважалося, будувати нову хату на цілині – там, де земля спокійна, щоб і жити в хаті було спокійно, щоб не було сварок. Гарно було, якщо город за майбутньою хатою виходив до ставка або на степ. Із питань комфорту старі люди радили, щоб місце для хати знаходилося на горбку, щоб не було вологи у оселі. Ніколи не будували хату на тому місці, де раніше була садиба неблагополучної родини: де жили злодії, п'яниці, де часто хворіли і вмирили люди від епідемії, де вмирили діти. І звичайно, накладалося табу на місце, на якому була пролита людська кров, відбулося вбивство. Заборонялося будувати хату на тому місці, де раніше була церква. Крім того, звичай забороняв будувати нову хату, меншу за стару. Окрім місця, важливим був і час закладання хати. Найкращою для цього була тепла пора року [1].

Після виконання підготовчих робіт починали будувати хату. Стовпи «сохи» розміщували по кутах будівлі й проміжках стін між вікнами та дверми. Потім їх скріплювали поперечними й повздовжніми складами, а зверху, горизонтально прикріплювали сноси («снозини») – різані рейки. Вертикально монтувалися для скріплення сходин т. зв. малі сошки; стеля перетиналась стропилами.

Снозини ушивались очеретяними снопами знадвору і зсередини товщиною в 30 см., причому працювали дві людини, тому що процес ушивки відбувався одночасно з обох сторін.

Після закінчення цього етапу роботи, по периметру зверху, прибивалась широка дошка – «лата», якою скріплювалась верхня частина очерету. Стіни оббивались тонкими рейками і обмазувались глиною, змішаною з соломою. Це була дуже важка праця, тому виконувалась найчастіше шляхом толоки [2].

Толока – це одна із найпоширеніших форм самоорганізації українців, що й досі практикується на Кінбурнській косі. Суть її полягає в наданні безкоштовної допомоги односельцям за пригощання. Толокою виконували найважчі господарські справи – будівництво хати, копання криниці.

Спілкуючись з односельцями похилого віку, ми дізнались про толоки у нашому селі. Всі респонденти були учасниками не менш як 20 толок. Вони розповідали: «Господар до будівництва хати готувався заздалегідь: готував акацієві сохи, косив комиш, копав глину (її запаси теж є на косі), весною ставив каркас із сох. Ушивали хату і стелю комишем чоловічою толокою. Наступний крок – заливання горища рідкою глиною, так, щоб глина просочилася крізь комиш. Підмазування стелі виконували теж чоловічою толокою, але багато людей не скликали. А обмазувати хату глиною приходили всі односельці. Пів двору займав глиняний заміс, який жінки, стоячи по коліно в глині, місили ногами. Частина жінок допомагала господині готувати частування для толочан. Заради цієї події господар забивав або барана, або бичка. Толока

закінчувалась урочистим обідом [4].

Після того, як стіни обмазані глиною, були ретельно висушені, їх штукатурили. Таким чином, взимку стіни були надто теплі, бо очерет виконував не лише будівельну функцію, а й теплозахисну. Влітку ж це оберігало і від надмірної спеки. Стеля будувалась майже так, як і стіни, тільки очеретяний настил був набагато товщий.

Штукатурили стіни сумішшю глини і коров'ячого кіз'яка (пропорція: 4 частини глини, 1 частина кіз'яка і 2 частини піску «лиманського», який привозився з берега Дніпро-Бузького лиману. Наостанок стіни білили вапном, яке виготовляли самі, перепалюючи ракушняк, привезений з правого берегу лиману.

Низ хати підводили чорним блаком – смолою, якою фарбували рибальські човни. За відсутності смоли виготовляли чорну фарбу самі: збирали у димоходах сажу у миску, вбивали яйце і додавали молока. Ретельно вимішували інгредієнти, фарба була липкою, не пропускала вологу (вода скочується по її поверхні). Такою фарбою підводили низ хати і розписували глиняний посуд. Від цього хата виглядала дуже чепурною – наче жінка у білій сорочці і чорній спідниці. Але підведення смолою або фарбою нижньої частини будинків відігравало і захисну роль від вологи, бо фундаментів у будинків не було.

Дах покривали переважно очеретом, зв'язаним у «кулики», основою до низу, щоб стікала дощова вода.

Дах будували низьким, враховуючи те, що на косі постійно дме вітер, особливо взимку. З високим гострим дахом стеля була б дуже холодною. Двері будинків розміщували завжди «на низовку» – тобто з південного боку. Комиш-очерет для будівництва косили лише восени, коли він сягає 2-2,5 м. висоти і, пов'язавши у «кулі» (снопки) ставили у копи. «Очерет» треба було «вистоювати» не менше року.

Підлога будинків викладалась також з вальків глини з соломою, потім змащувалась розчином глини і коров'ячого кіз'яку, зверху посипалась лиманським білим піском.

Будівництво макету хати учнями Василівської школи.

Цікаво, що справжній майстер ніколи не завершував повністю роботу над хатою. Він зберігав традиції предків щодо своєї професії і знав, щоб із хати вилетіли всі злі духи, треба залишити непокритим невеликий шматок даху, який господар через деякий час сам закривав. Закінчення роботи символізувала квітка на даху (хрест, до якого прив'язували квіти, прикрашені стрічками). Така гарна річ на даху сповіщала кожному, що то новобудова і що невдовзі має відбутися новосілля. Як розповідала нам жителька села Губницька Г. І. 1928 р.н. найчастіше це був букет чорнобривців, або польових квітів. Перед новосіллям наші пращури не просто пускали в порожній дім кішку, вони залишали її там на ніч. Наступного ранку найстарша людина в родині брала рушник, хліб-сіль, ікону і заходила в хату. Заносили також миску з дрібними грішми і горілку. Старший чоловік іконою благословляв хату на всі боки. Потім, заходили до новобудови господарі. Хоча цьому обряду не один рік, але він і зараз живе на косі. Ми опитали господарів, які збудували хати на початку XXI ст. і вони підтвердили, що вчиняли саме так.

Завершувалось новосілля (на Кінбурні кажуть «вхідчини») пригощенням гостей з веселими співами, з побажанням щастя на новому місці. Наші предки вважали, що слова, сказані в день новосілля мають «магічні» сили. На «вхідчини» гості сходились з подарунками для господарів і обов'язково несли хлібину, замотану у рушник.

Колибні, або як їх тут називають «лампачні», як і торчові хати служать 50-60 років і більше. Тепер до

них прибудовують веранди («колідори»). Більше як третина будинків с. Василівка мають вік до 100 років і, навіть, більше. І дотепер служать своїм господарям – праправнукам тих, хто їх збудував. Завдяки дбайливому догляду, навіть будинки кінця XIX ст. у задовільному стані. Єдине що змінено – це очеретяний дах на шиферний, і зроблено цементну штукатурку зовні таким чином: спочатку побити цвяхи і переплели їх дротом, а потім нанесли тонкий шар цементного розчину.

Нажаль, традиції народної архітектури залишаються у минулому, все менше залишається людей, які знають секрети і технологію будівництва екологічно безпечних і теплих будинків, тому, зібравши під час експедиції матеріал і відтворивши його під час будівництва макету хати, ми прагнули зберегти здобутки наших предків. Прогрес вплинув не лише на інтер'єр сільських будинків, а й технологію будівництва. Але, йдучи в ногу з часом, все ж не треба забувати про самобутні українські звичаї щодо будівництва й оздоблення житла. Тому ми, зібравши відомості про будівництво хат, відтворили весь процес будівництва, виготовили макет хати, який потім передали до військово-історичного музею ім. О. Суворова в м. Очаківі. Результатом нашої етнографічної експедиції стало відкриття виставки у Очаківському музеї у травні 2016 р. «Вони так жили». Екскурсорами на виставці були учні нашої школи. Після закінчення терміну виставки, експонати, зокрема макет селянського подвір'я подаровані музею на постійне зберігання.

© Цветкова К. М., 2017

Список джерел та літератури:

1. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс 1994. – 608 с.
2. Українські традиції і звичаї: для дітей серед. шк. віку / авт.-упоряд. В. М. Скляренко. – Х.: Фоліо, 2007. – 318 с.
3. Скуратівський В. Кінбурнська коса // Берегиня. – 2006. – № 1. – С. 67-74.
4. Інтерв'ю жителів Кінбурнської коси:
 - Губницька Ганна Іванівна 1928 р.н.
 - Твердовська Валентина Іванівна 1938 р.н.
 - Лагун Надія Іванівна 1942 р.н.

СЕКЦІЯ II:

**КРАЄЗНАВСТВО І ТУРИЗМ,
ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНІ,
ЕКОЛОГІЧНІ ТА
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ КРАЮ**

**Васильковська
Марина Олександрівна**

студентка 4 курсу факультету природознавства,
здоров'я і туризму Херсонського державного
університету (м. Херсон)

✉ marishechkavasilyok7@gmail.com

Екотуристичні стежки Херсонщини

У статті розглянуто екотуристичні стежки на території Олешківського та Голопристанського районів Херсонської області. На території Національного природного парку «Олешківські піски» розроблено та облаштовано дві пішохідні екологічні стежки: «Олешківською пустелею» – природоохоронне науково-дослідне відділення «Раденське» і «Березовий гай» – природоохоронне науково-дослідне відділення «Буркути».

Екотуризм – це подорожі в місця з відносно недоторканою природою, які не призводять до порушення цілісності екосистем, з метою одержання уявлення про природні та культурно-етнографічні особливості цієї території, що створює такі економічні умови, коли охорона природи стає вигідною місцевому населенню, яке згодом усвідомлює, що саме природа і є основною цінністю території та джерелом їх власного прибутку. Херсонська область має досить високий потенціал у сфері екологічного туризму. Рекреаційно-туристичну атрактивність регіону для відвідувачів, окрім природних передумов (водні об'єкти, клімат, мальовничі краєвиди, розмаїття флори і фауни і т.п.), складають і наявні на його території об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) [2].

Не зважаючи на велику кількість літератури щодо фізико-географічних особливостей, культурних, історичних пам'яток Херсонської області гостро відчувається недостатня кількість проектів екотуристичних та краєзнавчих маршрутів Херсонщиною, які б враховували комплексну краєзнавчу характеристику регіону з врахуванням сучасного екологічного стану.

Основною метою статті є сприяння краєзнавчо-туристичному руху в Херсонській області на основі популяризації географічно-туристичних досліджень, туризму та екологічної свідомості за збереження природної спадщини. Запропонований маршрут сприяє надбанню практичних навичок і вмінню застосовувати теоретичні знання на практиці, самостійно робити польові дослідження по вивченню географічних та туристично-рекреаційних особливостей краю.

На території Парку розроблено та облаштовано дві пішохідні екологічні стежки: «Олешківською пустелею» – природоохоронне науково-дослідне відділення «Раденське» і «Березовий гай» – природоохоронне науково-дослідне відділення «Буркути».

Екологічна стежка «Олешківською пустелею»

Розташування: Екологічна стежка «Олешківською пустелею» знаходиться в Олешківському районі Херсонської області в західній частині Козачелагерської ацени на схід від села Раденськ Нижньодніпровських

Ключові слова:

екотуризм, екологічна стежка, «Березовий гай», Олешківська пустеля, «видова зупинка».

(Олешківських) пісків на території природоохоронного науково-дослідного відділення «Раденське».

Проїзд: Офіс науково-дослідного природоохоронного відділення «Раденське» знаходиться біля 35-го км траси Херсон–Джанкой.

Дістатися до цього місця можна за допомогою як особистого, так і громадського транспорту. (Напрямок – на с. Раденськ, зупинка «Золотий Фазан», далі можна дістатися до пісків пішим ходом).

Значення екологічної стежки: рекреація, виховання та освіта у сфері охорони навколишнього середовища.

Екологічна стежка розрахована на дітей старшого дошкільного віку, учнів шкіл, вчителів, батьків, що відпочивають, організованих екскурсійних груп та ін.

Екологічна стежка відвідується організовано під керівництвом екскурсовода та інспектора природоохоронного науково-дослідного відділення «Раденське».

Короткий опис маршруту: Загальна протяжність стежки – 2 км 200 метрів, тривалістю до 2 годин.

Маршрут стежки кільцевий. На маршруті передбачено 4 видових зупинок, на яких екскурсовод ознайомить Вас із унікальністю флори, фауни та ландшафтного різноманіття Парку.

Екологічна стежка кільцева, призначена для пішоходів середнього ступеня важкості у проходженні.

Стан екологічної стежки: задовільний.

Забороняється: відхилитися від маршруту, створювати зайвий шум, засмічувати територію, розводити багаття, розорювати та псувати інформаційні щити та аншлаги, охоронні знаки, завдавати шкоду рослинному і тваринному світу, вживати спиртні напої.

Стежка є виключно пішохідною.

Охорону маршруту здійснюють: відділ державної охорони ПЗФ Національного природного парку «Олешківські піски».

Маркування стежки: двоколірне коло (жовто-зелений) з напрямком руху: жовтий – колір сонця, піску, радості та поваги. У грецькій міфології – це атрибут Аполлона – сонячного бога. Зелений колір є символом краси природи, молодості та відродження.

Екологічна стежка «Олешківською пустелею» знаходиться в Олешківському районі Херсонської області в західній частині Козачелагерської арени на схід від села Раденськ Нижньодніпровських (Олешківських) пісків на території природоохоронного науково-дослідного відділення «Раденське».

Зупинка 1. Затишок. Екологічна стежка проходить через найбільший піщаний масив в Європі, який часто називають також «пустелею». Краєвиди представлені як піщаними барханами (місцеві мешканці називають їх «кучугурами»), так і рослинністю: травами, чагарниками та деревами.

Якщо піднятися вище на пагорб – одну з найвищих точок екологічної стежки ми можемо побачити дивовижний ландшафт піщаного масиву який відкривається перед нами. Зверніть увагу, що піщані бархани ніби хвилі, які рухаються повільно і часто змінюють свою форму під дією вітру, висота їх сягає деінде 15 метрів заввишки. Це місце облаштовано альтанкою та встановлені туалети.

Зупинка 2. Березовий гайок. Перед вами відкривається унікальний світ природи де багато сонця і світла – дивовижні ландшафти Олешківських пісків з безліччю піщаних дюн (зайнятих псамофітно-степовою рослинністю або рослинністю зростаючих пісків), серед яких в зниженнях зростає лучна, болотна, водна, лісова, чагарникова та солончакова рослинності.

В Олешківських пісках розташований найбільший в Нижньому Придніпров'ї масив березових гайків. А утворені вони унікальним видом – березою дніпровською, яка занесена до Червоної книги України. Це дуже своєрідний вид беріз, пристосований саме до умов Олешшя і росте вона тільки на цій території.

Зупинка 3. Сосновий гайок. Рухаючись маршрутом, ми бачимо оазу з сосни звичайної, кримської, берези дніпровської та тополі білої. В Олешківських пісках кримська сосна, в основному, має висоту 12-16 м, і діаметр близько 25-30 см. Сосна, яка зростає поодиночі, досягає 20 м заввишки і, іноді до в діаметрі – вважається унікальним для території степного формату.

Найстаршим соснам виду кримська сосна приблизно 150 років. Незважаючи на такий «поважний» для складних умов Олешшя вік, почувають себе рослини добре. Люблять це місце також зайці, лисиці, і навіть вовки, які знаходять тут схованку від сонця чи дощу. Сюди прилітають і птахи – такі, як криклива сорока, жайворонок, синиця, горобець, ластівка та багато інших.

Це місце відпочинку облаштовано столами та лавами, де можна посидіти та перепочити.

Зупинка 4. Озеро в пісках. Це затишне містечко, де можна відпочити. Серед рослинності пісків зустрічаються оази з берізкою і сосен. Місце облаштовано столами та лавами. Рослинність нашого маршруту поступово

змінюється від напівпустельного типу рослинності до водно-болотного. На маршруті ми бачимо озеро, яке отримало назву «Олешківське». У пониззі ми бачимо унікальну рослину, яка не є характерною для Олешківських пісків – дика яблуня, яка потрапила в піски ймовірно за допомогою вітру.

Екологічна стежка «Березовий гай»

Розташування: екологічна стежка (далі – ЕС) «Березовий гай» розташована в Голопристанському районі в південно-східній частині Херсонської області на землях Малокопанівської сільської ради природоохоронного науково-дослідного відділення «Буркути».

Проїзд: офіс природоохоронного науково-дослідного відділення «Буркути» знаходиться в селі Малі Копані на території Малокопанівської ЗОШ.

Дістатися з обласного центру до с. Малі Копані можна громадським транспортом (маршрут Херсон – Буркути). Відстань від офісу ПНДВ «Буркути» до екологічної стежки складає 6 км. Подорож по маршруту здійснюється пішим ходом.

Короткий опис маршруту: Загальна протяжність стежки – 2 км 350 м, тривалістю 2.5 години пішої прогулянки.

Маршрут замкнутий, середнього ступеня важкості у проходженні. На маршруті передбачено 4 видових зупинки, на яких екскурсивод ознайомить із унікальністю флори, фауни та ландшафтного різноманіття Парку.

Краєвиди екологічної стежки змінюються від піщаного лісостепу з березовими гайками (сагами) до невеличких озер зарослих осокою і очеретом.

Маючи не надто велику протяжність екскурсійний маршрут «Березовий гай» розкриває краєзнавчі та природні цінності Національного природного парку «Олешківські піски» та природи Херсонського краю. Буркути дійсно унікальні – посеред сухого піщаного степу, соснового лісу чудом зберігся унікальна доісторична оаза: луки, озера, болота та невеличкі гайки.

Використання екологічної стежки: рекреація, просвіта, навчання, ведення пропагандистської роботи з питань охорони природи, створення умов для виховання екологічної грамотності та відпочинку.

Екологічна стежка «Березовий гай» знаходиться в Голопристанському районі Херсонської області Нижньодніпровських (Олешківських) пісків на території природоохоронного науково-дослідного відділення «Буркути», відстань 8 км від села Малі Копані (від дороги 150м).

1-а зупинка. Маршрут починається з місця відпочинку № 1 «Березовий гай». Тут збирається група відвідувачів, відбувається знайомство з Парком в цілому, з правилами поведінки та особливостями маршруту, по якому буде спрямована подорож. Це затишне місце у кожному пору року. На даний час на території збудована очеретяна альтанка з двома столами та стільцями, колодязь.

За підтримки Європейського Союзу в рамках проекту «Підтримка України в апроксимації законодавства ЄС у сфері навколишнього середовища» виготовлено

два стенди, які встановлено на території екологічної стежки «Березовий гай».

2-а зупинка «Ковилове поле». Вражає це місце духмяним різнотрав'ям, що пристосоване до посухи південного степу. Приваблює своєю незрівняною красою та духмяним запахом ковили дніпровської – символ степу.

3-тя зупинка «Зелене озеро». Тут зустрічаються такі представники фауни як: лисиця звичайна, заєць-русак, мишівка степова. Прилітають сюди і птахи: фазан звичайний, куріпка сіра, ворона сіра, лунь польовий. Добре пристосовані саме до таких умов плазуни: гадюка степова, ящірка різнобарвна, ящірка прудка, полоз жовточеревий каспійський, вуж звичайний.

4-та зупинка «Лисяча нора». Дана територія представлена різноманітними піщаними дюнами зайнятих

псамофітно-степовою рослинністю (рослинність заростаючих пісків). На маршруті бачимо нору лисиці звичайної, яка також в даний час підлягає охороні. Цікавими і привабливими об'єктами пізнання, для пересічних відпочиваючих та науковців, переважно є рідкісні й зникаючі види рослин, лісові насадження природного походження [3].

Основні достоїнства даного маршруту: низька вартість, доступність широких мас населення, естетична й пізнавальна цінність, простота орієнтування на місцевості. Екологічні стежки виступають своєрідними формами виховання любові до природи, бережливого відношення до неї, а також об'єкт для проведення екологічних спостережень, досліджень та екскурсій з метою ознайомлення з видовим різноманіттям флори та фауни.

© Васильковська М. О., 2017

Список джерел та літератури:

1. Все про туризм і подорожі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.travel.ru>
2. Офіційний сайт НПП «Олешківські піски» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nppop.gov.ua>

**Горобець
Артем Якович**

учитель географії Отрадівської загальноосвітньої школи I–III ступенів Новотроїцької районної ради, методист навчально-методичного кабінету Новотроїцького районного центру з обслуговування навчальних закладів та установ освіти, учитель вищої категорії, учитель-методист (с. Отрадівка, Новотроїцький район, Херсонська область)

✉ arteomgor@ukr.net

Годонімікон Новотроїцького району Херсонської області в контексті топонімічної гносеології

У статті досліджено назви вулиць і провулків Новотроїцького району в контексті процесу декомунізації. Уведено в науковий обіг нову дефініцію «топонімічна гносеологія». Розглянуто класифікацію годонімів за семантичною ознакою. Створено топонімічну карту «Годонімічна база Новотроїцького району».

Актуальність роботи полягає в тому, що в період глобалізації, інформатизації та полікультурності комплексне краєзнавче дослідження годонімів локального регіону здатне значно розширити уявлення про образ території народу, його географічний, історичний, політичний простір, сприяє відновленню національно-патріотичних і культурно-духовних цінностей громади, а це є одним із завдань сталого розвитку соціальної сфери країни.

Метою статті є дослідження, аналіз і класифікація годонімікону (сукупності годонімів) Новотроїцького району Херсонської області.

Топоніміка – наука про власні географічні назви, їх походження, розвиток і зміни в часі [1]. Особливою частиною топоніміки є годоніми – власні назви вулиць і провулків населених пунктів [1; 2; 3].

Беручи до уваги той факт, що сьогодення характеризується домінуванням міждисциплінарного підходу у вивченні навколишнього світу, ми пропонуємо розглядати годоніми регіону через призму інтегрованості [4; 5; 6; 7]. Саме тому вводимо в науковий обіг нову дефініцію «топонімічна гносеологія», що знаходиться, першочергово, на межі краєзнавства, філософії, географії, історії, лінгвістики та оптимально сприяє топонімічній соціалізації учнівської молоді й громади загалом [8].

Отже, **топонімічна гносеологія – процес пізнання власних географічних назв певного ландшафту.**

На виконання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [9] у Новотроїцькому районі протягом 2015 – 2016 років було перейменовано 75 вулиць і провулків, що складає 22 % від загальної кількості. Зміни назв відбулися в 22 населених пунктах, що становить 50 % від загальної кількості.

Розглянемо класифікацію годонімів Новотроїцького району Херсонської області за семантичною (значення слів та їх складових частин) ознакою [1; 2; 3; 7].

Ключові слова:

топоніміка, годоніми, годонімікон, топонімічна гносеологія, топонімічна соціалізація, семантика.

Назвами-хрононімами номіновано вулиці – 8-го Березня, 9-го Січня, 9-го Травня, 1-го Травня, 50 років Перемоги, 40 років Перемоги, 60 років Перемоги (7).

Назвами-орієнтирами номіновано вулиці та провулки – Азовська, Верхня, Зарічна, Західна, Південна, Південний пр., Північна, Присиваська, Східна, Центральна. (10).

До годонімів природного походження належать: Болотний пр., Виноградна, Вишнева, Горіховий пр., Зелена, Зелений пр., Калинова, Каштанова, Квіткова, Квітнева, Квітуча, Лісова, Лугова, Подова, Подовська, Сонячна, Соснова, Степова (18).

Вулиці і провулки з назвами економічного (господарського) походження – Базарний пр., Банкова, Будівельників, Вузкий пр., Городний пр., Заводська, Залізнична, Зерноточна, Кооперативна, Лінійна, Мостова, Набережна, Наскрізний пр., Паркова, Польова, Поштова, Поштова Житломасив, Приканальна, Рибгоспна, Робітничка, Робоча, Садова, Семихатки, Спортивна, Стадіонна, Торгова, Тупіковий пр., Урожайна, Широка, Шкільна, Шкільний пр. (31).

За меморіальним принципом номіновано вулиці і провулки – Гвардійська, Героїв Сиваша, Декабристів, Партизанська, Перемоги, Першотравнева, Пролетарська, Соборна (8). Їх назви пов'язані з конкретними історичними подіями в житті країни і мали ідеологічну конотацію.

Символічну назву мають вулиці – Весела, Виборча, Відродження, Дружби, Дружби пр., Затишна, Космонавтів, Меліораторів, Миру, Молодіжна, Нова, Новоселі, Новоселівська, Олімпійська, Свобода, Свято-Троїцька, Солідарності, Супутникова, Таврійська, Українська, Херсонська, Ювілейна (22).

Вторинну назву мають вулиці – *Асканійська, Генічеська, Київська, Кримська, Московська, Сергіївська, Тепло-Огарьовська, Тернопільська* (8).

Назвами-антропонімами номіновані вулиці та провулки: *Аліпова, А. Сторчака, Антипенка, Безродного, Белінського, Білецького, Б. Хмельницького, Братів Польшенко, Власенко С. Т., Водоп'янова, Волчкова, Гагаріна, Ганжи Ф. Ф., Гоголя, Горького, Григорюка, Грушевського, Добровольського, Доброскока, Жукова, Затиса, І. Франка, Кальченка пр., Комарова, Краснова, Лесі Українки, Лесі Українки пр., Ломоносова, Лук'янова, Ляпоти, Малашина, Матросова, Маяковського, М. Білошкура, Мічуріна, О. Залати, О. Матросова, Паньківа пр., Пирогова, Польового,*

Поповича, Пуляєва, Пушкіна, Серьогіна, Суворова, Тельмана, Терешкової, Тетерятника В.К., Толбухіна, Ушакова, Чкалова, Шевченка, Шевченка М.Л., Шевченка пр. (54).

Цілий ряд вулиць, що мають антропонімічні назви, номіновано на честь видатних місцевих мешканців. Це вулиці *Аліпова, А. Сторчака, Антипенка, Безродного, Білецького, Власенко С. Т., Ганжі Ф. Ф., Григорюка, Доброскока, імені Польшенко, Кальченка, Краснова, М. Білошкура, О. Залати, Паньківа пр., Польового, Пуляєва, Тетерятника В. К., Шевченка М. Л.* (19).

Загальна кількість годонімів Новотроїцького району становить 158: 144 – назви вулиць, 14 – назви провулків.

Отже, можна зробити **наступні висновки:**

1. У відсотковому співвідношенні найбільш широко представлені вулиці та провулки регіону дослідження з назвами антропонімічного походження – 34%; менше вулиць, у назвах яких віддзеркалюється економічний принцип номінації – 20%; 14% вулиць – символічні назви; 11,5% – природні назви; 6% вулиць представлені назвами-орієнтирами; по 5% – меморіальні та вторинні назви; 4,5% – назви-хрононіми (рис. 1).

Рис. 1. Принципи номінації годонімів Новотроїцького району

2. У назвах антропонімічного походження, кількість вулиць та провулків, що отримали ім'я від прізвищ місцевих мешканців становить 35%, а кількість вулиць і провулків, що отримали назви від прізвищ видатних особистостей, які не проживали на території регіону дослідження, становить 65%. Таке співвідношення, беручи до уваги незначні розміри Новотроїцького району, є досить показовим (рис. 2).

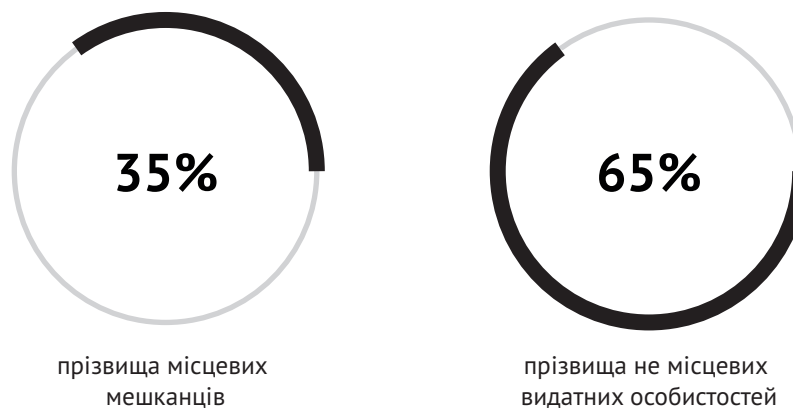

Рис. 2. Вулиці та провулки з назвами антропонімічного походження

Порівнюючи сучасну годонімічну базу регіону з назвами вулиць і провулків до перейменування, констатуємо наступні зміни: відсоток назв антропонімічного походження зменшився з 40% до 34%, економічного походження залишився стабільним і становить 20%, збільшилася частка назв символічного походження з

11% до 14%, природних назв з 9% до 11,5%, зменшилася частка меморіальних, вторинних назв і назв-хрононімів: з 8% до 5%, з 6% до 5% та з 5% до 4,5% відповідно. Серед категорії антропонімічних назв, відсоткова частка вулиць і провулків найменованих на честь місцевих мешканців зросла з 23% до 35% (рис. 3).

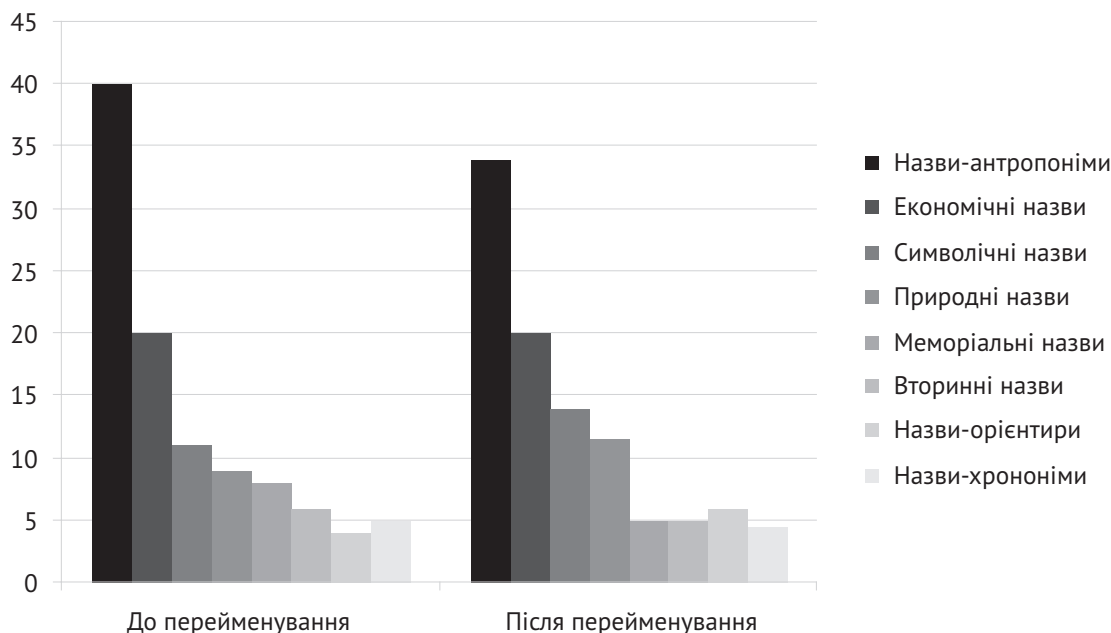

Рис. 3. Аналіз перейменування годонімів Новотроїцького району

Здійснене дослідження дало нам змогу створити карту «Годонімічна база Новотроїцького району» (рис. 4).

Таким чином, годонімікон ландшафту є ефективним джерелом дослідження географічних, історичних, політичних, культурних, демографічно-міграційних,

релігійних, етнографічних трансформацій локально-регіону в часі та просторі. Доцільним до вивчення назв вулиць і провулків є залучення інтегрованості, що оптимізує процес пізнання в рамках топонімічної гносеології.

© Горобець А. Я., 2017

Список джерел та літератури:

1. Горобець А.Я. Особливості топонімоутворення Новотроїцького району Херсонської області / А. Я. Горобець, С. Б. Дорогань. – Херсон: ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2013. – 234 с.
2. Горобець А. Я. Аналіз годонімів Новотроїцького району Херсонської області / А. Я. Горобець // Нові виміри сучасного світу: збірник матеріалів VIII Міжнародної інтернет-конференції (12-30 листопада 2012 р.). – Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – С. 8-12.
3. Горобець А. Я. Годонімікон Новотроїцького району Херсонської області: історико-аксіологічний аспект / А.Я. Горобець // 70-річний шлях Херсонської області – досягнення та перспективи розвитку: матеріали обласної науково-практичної конференції (м. Херсон, 13 березня 2014 р.) / за заг. ред. С. В. Водотики, Ю. В. Кузьменко. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – С. 109-113.
4. Горобець А. Я. Краєзнавчо-топонімічна діяльність як засіб соціалізації учнівської молоді / А. Я. Горобець // Топоніміка у краєзнавчій та позакласній роботі з географії: матеріали VI обласних краєзнавчих читань (29 січня 2016 р., м. Херсон) / за ред. З. В. Філончук. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. – С. 39-43.
5. Горобець А. Я. Система створення топонімічних карт на прикладі дослідження годонімічної бази Новотроїцького району / А. Я. Горобець // Наш край у картографічних дослідженнях XVI–XX ст.: матеріали VII обласних краєзнавчих читань (27 січня 2017 р., м. Херсон) / за ред. З. В. Філончук. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. – С. 39-43.
6. Горобець А.Я. Топонімічний ерудитор (позаурочний захід для учнів 9–11 класів) / А. Я. Горобець // Географія та економіка в рідній школі. – Київ: Вид-во «Педагогічна преса», 2016. – № 5. – С. 36-37.
7. Горобець А. Я. Топонімічний словник Новотроїцького району Херсонської області / А. Я. Горобець. – Херсон: Айлант, 2015. – 56 с.
8. Топонімічна соціалізація учнівської молоді в позакласній роботі з географії / за ред. А. Я. Горобця. – Херсон: Айлант, 2016. – 92 с.
9. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 26. – С. 219.

Годонімічна база Новотроїцького району

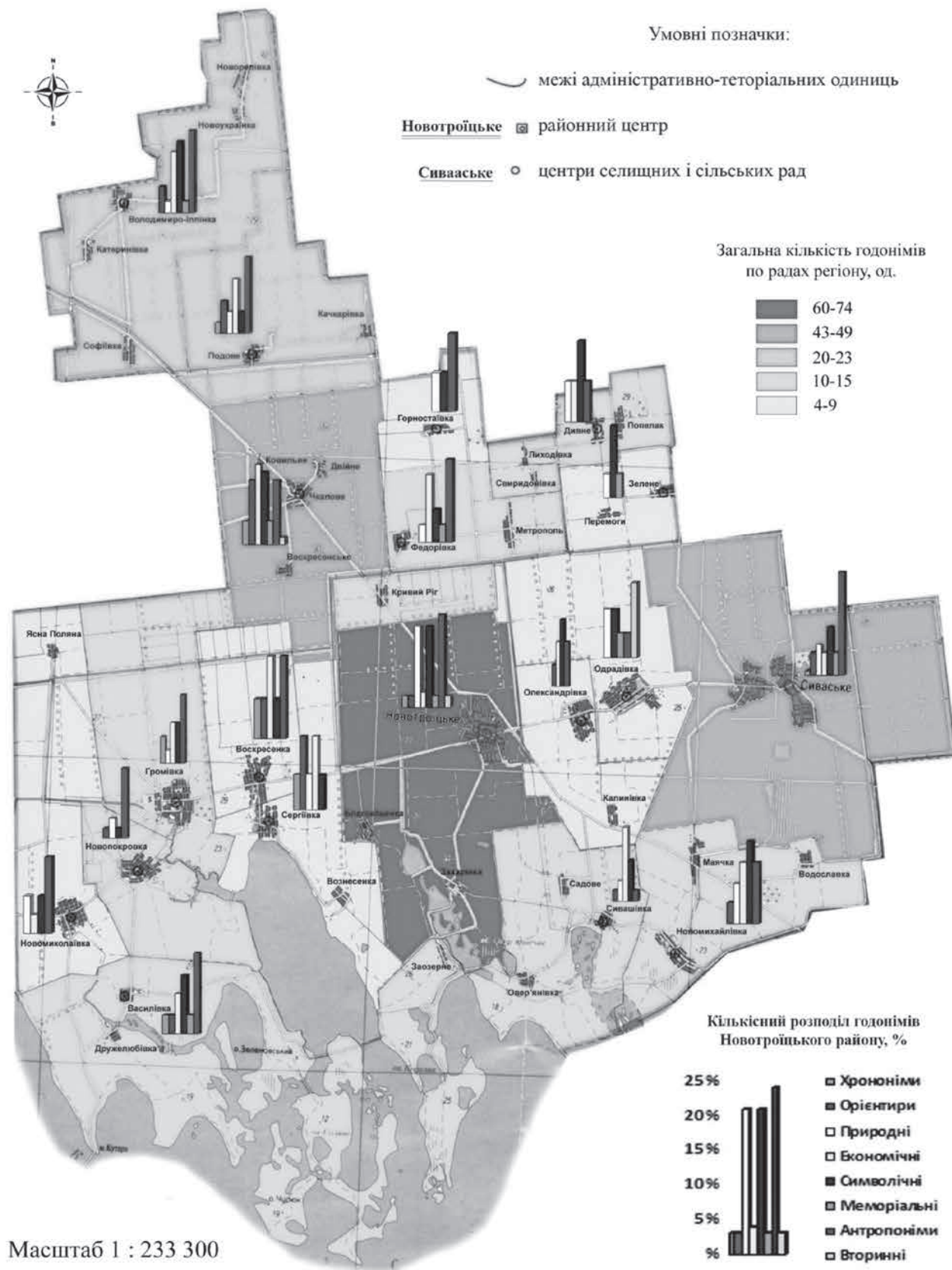

Рис. 4. Карта «Годонімічна база Новотроїцького району»*

* - створено автором

**Коваль
Геннадий Павлович**

учитель истории и географии Новосафоновской общеобразовательной школы I–III ступеней, член Национального союза краеведов Украины (с. Новосафоновка, Новоодесский район, Николаевская область)

✉ 470071@rambler.ru

Вопросы строительства трамвая в порту в работе Николаевской городской думы в 1914 году

В статье рассматривается деятельность Николаевской городской думы в вопросах строительства трамвая в порту Николаева в 1914 году. Приведены мнения гласных думы, прения, разные подходы, планирование трамвайных путей в порту, споры с начальником коммерческого порта и председателем трамвайной комиссии.

Развитие транспорта имеет огромное значение для развития каждого города, не стал исключением и Николаев. Развитие разных видов транспорта в Николаеве освещено в разных изданиях [1; 2; 3] и работах авторов в разное время [4; 5], Ю. С. Крючкова [6; 7], в том числе и автор обращался к этой теме – о строительстве трамвая в Николаеве [8], Одессе [9] и планировании его в Херсоне [10]. Автором, на основании публикаций заседаний Николаевской городской думы в 1914 году, детально описаны резкие прения, разногласия, подходы гласных думы по строительству трамвайных путей на молу Николаевского порта, жалобу на действия начальника порта.

На заседании в городской думе 16 мая 1914 года председательствовал городской голова Н. П. Леонтович. Одним из вопросов рассматривалось благоустройство города. Гласный С. И. Гайдученко рекомендовал думе позаботиться о расширении Спасского спуска, где проложены трамвайные пути, и отметил, что в настоящее время, благодаря переводу причала вознесенских пароходов в Спасск, Спасский спуск стал положительно местом забойным, а когда там еще пройдет трамвай, то это место будет не только забойным, но и «убойным» [11].

На работу Николаевской городской думы, как и учреждений всей Российской империи, огромное влияние имела Первая мировая война. Заседание думы 3 октября 1914 года было открыто под председательством и. д. городского головы Х. М. Матвеева. Думою рассмотрена жалоба господину министру торговли и промышленности на действия начальника николаевского коммерческого порта. Сущность ее сводилась к следующему. Еще в 1912 году городское управление внесло на заключение по портовым делам присутствия проект прокладки трамвайного пути по каботажному молу и сообщило начальнику порта, что сооружение трамвайной линии в заграничный отдел порта внесено во вторую очередь проекта. Начальник порта уведомил городскую управу, что вопрос об отводе места для продолжения трамвайных путей по портовой территории до сих пор не рассматривался портовым присут-

Ключевые слова:

Николаев, городская дума, трамвай в порту.

ствием и просил управу представить соответствующее ходатайство к 3 сентября текущего 1914 года.

В заседании портового присутствия 3 сентября был командирован член городской управы М. П. Присека, но он не был допущен начальником порта в заседание, как не занимающий, по мнению начальника порта, должности заступающего место городского головы.

Городская управа в жалобе своей господину министру торговли и промышленности говорила, что закон точно определяет предметы ведомства и порядок действий начальника порта и присутствия в отношении с общественными учреждениями и не указывает обязательной формы, в какой должна возбуждаться учреждениями деятельность начальника порта и присутствия. Никакое правительственное учреждение, обращаясь к начальнику торгового порта по вопросу об отводе участка, не должно облекать свое обращение в форму «ходатайства». Городское управление, действующее в пределах власти, может занять положение ходатайствующего лишь тогда, когда оно действует, исключительно как имущественная единица. Начальник торгового порта и присутствие не есть высшее правительство, к которому городское управление должно обращаться с ходатайством по вопросу об отводе участка.

В виду того, что начальнику торгового порта не предоставлено, не вносить на решение присутствия по портовым делам возбуждаемых городским управлением предположений из-за необлачения таковых в форму «ходатайства», что обращение городского управления к начальнику порта 27 апреля 1912 года, 17 марта 1914 года. И 22 апреля того же года, сопровождавшиеся планами и чертежами, точно указавшими место и пространство, потребное, нужное для укладки трамвайного пути по молу, было совершенно

достаточно для внесения вопроса на рассмотрение присутствия и не требовало для себя особого «ходатайства об отводе», – городское управление ходатайствует перед господином министром торговли и промышленности – признать действия и распоряжения начальника порта неправильными и не согласными с законом и понудить его к безотлагательному внесению на обсуждение и решение николаевского присутствия по портовым делам возбужденного городским управлением вопроса о прокладке трамвайного пути по молу каботажной гавани.

Гласный Н. Р. Аврамов интересовался, почему городская управа запоздала со своей жалобой. Х. М. Матвеев пояснил, что городское управление еще 2 года тому назад препроводило господину начальнику торгового порта планы и чертежи с просьбой передать это на рассмотрение присутствия по портовым делам в смысле возможности проведения трамвайного пути по проекту городского управления. С тех пор господин начальник порта предложения городского управления на обсуждения присутствия по портовым делам не вносил.

Г. Н. Теодорович выразил сожаление по поводу того, что жалоба запоздала. Прошло уже два года и вопрос об оборудовании порта трамвайными путями до сих пор еще не решен. Жалоба городского управления на действия начальника порта принимается открытым голосованием. Затем был рассмотрен ряд мелких вопросов [12].

Весной 1914 года конфликт между начальником коммерческого порта контр-адмиралом Дриженко и городским управлением, закончился обжалованием городским управлением действий господина начальника порта господину министру торговли и промышленности.

Контр-адмирал Дриженко поместил в «Николаевской газете» письмо, в котором парировал приписываемые ему городским управлением нарушения взаимоотношений двух органов – городской управы и портового присутствия.

В виду выяснения истины журналисты газеты беседовали с представителями городского управления, которые заявили следующее: ход дела о прокладке трамвайных путей в каботажной гавани порта, указанный в письме господина начальника торгового порта не вполне соответствует действительности, почему следует внести некоторые фактические поправки.

27 апреля 1912 г. был препровожден городской управой господину начальнику николаевского торгового порта план прокладки трамвайного пути по каботажному молу с просьбой сообщить, – не имеется ли каких-либо препятствий к прокладке одиночного трамвайного пути в направлении, показанном на плане 6 сентября. Не возражая по существу вопроса о самой прокладке пути, бывший начальник порта находил необходимым распространить прокладку трамвайных путей и на заграничный отдел порта. Вопрос об этом вошел в городскую думу и последняя включила заграничный отдел порта для устройства трамвайных путей во вторую очередь.

17 марта 1914 года городская управа вновь препроводила господину начальнику торгового порта план города Николаева, с показанием на нем направления одной из линий электрического трамвая по молу каботажной гавани, а господин начальник порта 22 марта текущего года возбудил ранее разрешенный городской думой вопрос об устройстве трамвая в за-

граничном отделе порта. 22 апреля городская управа сообщила господину начальнику порта о подтверждении думой своего предыдущего постановления о внесении заграничного отдела порта во вторую очередь.

26 августа 1914 года господин начальник порта, сообщая, что вопрос об отводе места для проложения трамвайных путей в порте до настоящего времени не рассматривался присутствием по портовым делам, просил городскую управу представить соответствующее ходатайство. Городская управа, полагая, что первое обращение к господину начальнику порта от 27 апреля 1912 г., предствление плана 17 марта 1914 г. и сообщение управы от 22 апреля 1914 г. были совершенно достаточными для внесения вопроса на рассмотрение портового присутствия, – не посылала на последнее требование особого ходатайства, на отсутствие которого указывает господин начальник порта, и тем более, что ст. 638 т. XI, Ч. II, приведенная господином начальником порта в его письме, никаких форм обращения по сим вопросам не указывает. Таким образом, если замедление и последовало, то не из-за существа вопроса и не со стороны управы, а из-за формы не обязательной для городского управления, как учреждения [13]. На заседании 24 октября 1914 года председательствовал городской голова Н. П. Леонтович. Дума приняла смету по эксплуатации трамвая в размерах, выработанных трамвайной комиссией. Эксплуатацию трамвая постановлено передать в ведение одного из членов городской управы [14].

28 октября 1914 года под председательством городского головы Н. П. Леонтовича прошло обсуждение вопроса о строительстве трамвайных линий. Первым сделал заявление И. И. Волторнистов. Гласный находил, что трамвайная комиссия при прокладке рельс и вообще при наружном оборудовании трамвайных линий сделала массу отступлений от проекта. Например, на протяжении М. – Морской улицы, занятом путями трамвая, комиссия установила столбы для проводов из старых коночных рельсов и поставила их посредине полотна улицы. Гласный не говорил о том, что столбы эти по своей конструкции режут самый невзыскательный глаз. Он хотел указать на то, что эти столбы, установленные посредине ездовой полосы, без сомнения будут мешать происходящему по этой улице интенсивному грузовому движению. Здесь с раннего утра, когда электричество уже не освещает улицы, начинается огромное движение грузовых подвод в коммерческий порт и обратно. Эти, поставленные не у места столбы, в значительной степени будут мешать нормальному движению. Затем гласный просил объяснить ему – в силу, каких причин по Никольской улице укладываются старые рельсы и не на бетонном основании, как это предусмотрено проектом, а на деревянных шпалах. Гласный в конце спрашивал, имеет ли право трамвайная комиссия по своему усмотрению, без санкции думы, вносить какие-либо изменения на утвержденный проект сооружения трамвая? Пусть трамвайная комиссия войдет в думу с докладом о своей деятельности и с отчетом о движении сумм.

Н. П. Леонтович доложил, что отчет о расходовании сумм на сооружение трамвая комиссией ежемесячно составляется и рассылается всем гласным. Гласный Х. М. Матвеев заявил, что пусть трамвайная комиссия к будущему заседанию представит в думу доклад о своей деятельности. В это время в зал заседаний вошел председатель и некоторые члены трамвайной комиссии, отсутствовавшие вследствие заседания комиссии.

Н. П. Леонтович просил председателя трамвайной комиссии И. С. Некрасова дать пояснения по вопросам, затронутым гласным И. И. Волторнистовым. И. С. Некрасов говорил, что трамвайная комиссия в общем, не сделала отступлений от проекта. Рельсы по Никольской улице укладываются на шпалы – это верно. Но трамвайной комиссии самой думой было разрешено по своему усмотрению выбирать способ укладки рельсов или на бетонном основании, или на шпалах. По Никольской улице прокладываются старые рельсы с узкими подошвами, в силу чего комиссия нашла нужным положить их на шпалы. Относительно установки столбов посередине уличного полотна по М. – Морской улице, представитель трамвайной комиссии говорит, что это вызвано было экономией и никакого ущерба правильному движению подвод не принесет. Если с этой точки зрения смотреть на сооружение трамвая, по тем или иным улицам, то нужно будет признать, что трамвайное движение вообще будет мешать и легковому и грузовому движению. Ведь вагоны будут ходить со скоростью 10–12 верст в час.

Относительно не эстетичности столбов, склепанных из старых рельсов, И. С. Некрасов говорил, что с этим необходимо будет мириться, да и не так уже эти столбы режут глаз. На эти столбы будут сделаны красивые насадки и кронштейны и это намного скрасит их. Гласный И. И. Волторнистов сказал, что из этого ничего не получится и если И. С. Некрасов говорит, что это будет красиво, то он говорит, что это будет безобразно. И. С. Некрасов ответил, чтобы не приписывали ему того, чего он не говорил. Красота понятие относительное. Когда столбы будут закончены, они не будут иметь этого «ужасного» вида, о котором здесь говорят. Прения

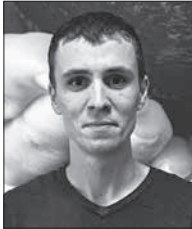
по этому вопросу затянулись и приняли детальный характер. Гласный С. В. Карабчевский неожиданно заявил, что установка столбов посередине уличного полотна не только не будет мешать движению грузовых и легковых экипажей, но наоборот принесет пользу, ибо будет регулировать правильное движение их. У нас извозчики до сих пор, несмотря на обязательные постановления, не соблюдают правильности движения и не придерживаются правой стороны, а благодаря столбам вынуждены будут это делать. Заявление С. В. Карабчевского настроило думу очень весело и вопрос, поднятый И. И. Волторнистовым, разрешается к обоюдному удовольствию под аккомпанемент смеха гласных [15]. В начале ноября 1914 года начались работы по понижению мостового полотна переуллка А, под железно-дорожным мостом и около «Французского» завода. В виду этого грузовое и легковое движение на этом участке прекращено. Работы продолжатся около месяца. Понижение полотна почти на два аршина вызвано тем обстоятельством, что трамвайные вагоны не могли – бы свободно проходить под железно-дорожным мостом, пересекающим Переулок А [16].

Таким образом, мы видим, что вопрос строительства трамвая в порту Николаева в 1914 году вносил в работу Николаевской городской думы огромные разногласия, прения между гласными, претензии к трамвайной комиссии, жалобы на начальника порта в министерство, вопросы канцелярского порядка и подчинения разным государственным и местным структурам и решениям. Этот вопрос очень интересовал и тревожил думу и местные газеты.

© Коваль Г. П., 2017

Список источников и литературы:

1. Історія міст і сіл Української РСР у 26 томах. Миколаївська область / Інститут історії АН УРСР. – Київ – 1971. – С. 306–308.
2. История городов и сел Украинской ССР. В 26 томах. Николаевская область / Институт истории АН УССР. – Киев – 1981.
3. Николаеву 200 лет, 1789 – 1989; Сб. документов и материалов / Гл. арх. упр. при Совете Министров УССР; Парт. арх. Николаев. обкома Компартии Украины, Гос. арх. Николаев. обл.; Сост.: И. А. Быченков и др.; Редкол.: В. И. Матвеев (отв. ред.) и др. – Киев: Наук. думка, 1989. – С. 115–116.
4. Шкварець В. П., Мельник М. Ф. Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис історії. – Миколаїв, 1994. – 386 с.
5. Історія рідного краю: Миколаївщина: навчальний посібник / М. М. Шитюк [кер. авт. кол.], О. О. Баковецька, Н. М. Буглай та ін. – Миколаїв: Ліон, 2015. – 628 с.
6. Крючков Ю. С. История Николаева. – Николаев: Возможности Киммерии, 2006. – 300 с.
7. Крючков Ю. С. Град Святого Николая. Путеводитель по старому Николаеву. – Николаев: Возможности Киммерии, 2003. – 252 с.
8. Коваль Г. П. Миколаївська міська дума та побудова в Миколаєві лінії електричного трамвая / Г. П. Коваль // Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. – Миколаїв: ОІППО, 2008. – № 1. – С. 34 – 45.
9. Коваль Г. П. Діяльність Одеської міської думи в будівництві трамваю в місті Одеса в останній чверті ХІХ – 1914 році / Г. П. Коваль // Миколаївський навчально-науковий центр Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Збірник наукових праць. Том ІV. – Миколаїв – Одеса, 2007. – С. 230–236.
10. Коваль Г. П. Діяльність Херсонської міської думи та громадськості в плануванні будівництва в місті Херсоні електричного трамваю в кінці ХІХ – на початку ХХ століття / Г. П. Коваль // Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. – Миколаїв: ОІППО, 2009. – № 1. – С. 27 – 33.
11. Николаевская Газета (далее – НГ). – 1914. – 18 мая.
12. НГ. – 1914. – 5 октября.
13. НГ. – 1914. – 8 октября.
14. НГ. – 1914. – 26 октября.
15. НГ. – 1914. – 30 октября.
16. НГ. – 1914. – 5 ноября.

Сидорович Егор Сергійович

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри туризму Херсонського
державного університету, член Національної
спілки краєзнавців України (м. Херсон)

✉ egsydor@gmail.com

Жук Наталія Миколаївна

студентка I курсу факультету природознавства,
здоров'я людини і туризму Херсонського
державного університету (м. Херсон)

✉ piskun-95@mail.ua

Пріоритетні напрямлення екскурсійних маршрутів Херсонщини

У статті йде мова про розвиток екскурсійної діяльності та про пріоритетні напрямлення екскурсійних маршрутів. Херсонщина славиться своїми туристичними дестинаціями, що приваблюють туристів.

Невід'ємною частиною реалізації національного та культурного відродження нашої країни є екскурсійна справа, головна мета якої – глибоке пізнання історії, природи, багатовікових традицій українського народу.

Екскурсійна діяльність є важливим фактором виховання українців, їх культурного розвитку, оздоровлення, а також грає далеко не останню роль в економічному зростанні країни.

Аналізуючи наявність та стан історико-культурних пам'яток та пам'яток природи Херсонської області, можемо зазначити, що досить цікавою є краєзнавчо-екскурсійна діяльність, головна мета якої – глибоке пізнання історії, багатовікових традицій українського народу – в широкому розумінні, пізнання регіону його культурної спадщини, цікавих територій та краєвидів, залучення до розвитку цієї діяльності – у вузько направленому значенні.

Багата історико-культурна спадщина регіону, зручне географічне розташування, річки, лісові масиви та піщані арени, бальнеологічні місцевості, активні види відпочинку створюють всі необхідні передумови для організації і функціонування культурно-пізнавального, лікувально-оздоровчого та активного видів туризму. Але дана галузь на території Херсонської області лише починає розвиватися. Тому дослідження сучасних тенденцій розвитку екскурсійної діяльності є актуальним для нас.

Метою досліджень було виявлення пріоритетних напрямків екскурсійних маршрутів Херсонщини.

Дослідивши послуги, які надають херсонські туристичні агентства, було виявлено, що майже всі екскурсійні тури з виїздом за кордон, і тільки одиниці пропонують екскурсії Херсонщиною.

Агентства та бюро, які займаються вище згаданими послугами: туристичне бюро «Вояж» [6], туристичне агентство «ВікТур» [5], центр туризму та пригод «ХерсОп» [9], а також «I Go to World.com» [4].

Проаналізувавши перелік туристичних послуг, можна виявити найчастіше пропоновані тури та екскурсії.

Ключові слова:

Екскурсійна діяльність, екскурсія, екскурсійні агентства, послуги, пріоритетні напрямлення, Асканія-Нова, Херсон, дворики, каньйон, коса, Олешківські піски, виноробство, винний туризм, винні тури.

Асканія-Нова – одне з найпопулярніших напрямлень.

Цей шматочок незвичайного Дикого Життя знаходиться в Херсонській області, на землях степової Таврії. Це унікальний куточок степу, якого не торкалася людська рука, це одне з семи чудес світу, а також найстаріша степова цілина у світі. Первозданна природа, яка залишається такою ж, як і сто років тому завдяки повній ізоляції від сільськогосподарських, промислових та будівельних робіт.

Кожне з перелічених агентств пропонує поїздку до Асканії, але всі вони відрізняються тривалістю та ціною, що дає змогу туристам обрати більш комфортний для них відпочинок.

Екскурсії по місту також користуються популярністю як і у місцевих, так і у гостей цього міста.

Місто Херсон, засноване в кінці XVIII століття в умовах суворої оборонної необхідності, відкриває сьогодні багатство і різноманітність своїх принад, відшліфованих і розкритих не одним поколінням слов'ян. Це дає змогу проводити тури по місцях культурно-історичної спадщини. Такі екскурсії з назвою «Неповторне місто на Дніпрі» проводить туристична фірма «ВікТур» [3].

Більш сучасні та молодіжні екскурсії пропонує нам центр туризму «ХерсОп».

Наприклад прогулянка херсонськими двориками [8]. Це може здатися досить дивним, але багато хто з нас проходячи повз них навіть і не уявляє, що ці вулички можуть про себе розповісти. Ось і Олексій Білецький береться за цю справу.

В цій екскурсії до огляду пропонують мармурові гвинтові сходи на 4 прольоти в будинку доктора Писаренко, Храм освіти, свободи і любові..., фонтан, який сховався, сцена театру, якого вже давно нема.

Авторська екскурсія «Херсон де масон» – цей маршрут, розкриває таємниці, які сягають корінням у 18 століття. Хто правив Херсоном і ким була зупинена французька експансія, що значать для міста імена Людовика XVI, Марії Антуанетти, Жанни де Ламот Валуа, адмірала Хосе Паскуаля Домініка де Рібас і багатьох інших – це все можна дізнатися з цікавої і змістовної розповіді, підтвердженої оглядом фактичних доказів[7].

Екскурсія по Херсону в авторському виконанні ламає всі стереотипи. Інтерпретація у вільному та легкому стилі, сучасний підхід, віддалення від старих нудних екскурсій – все це допомагає покращити сприйняття.

Наступним цікавим направленням по області є екскурсія до Актівського каньйону.

Каньйон є характерною особливістю ландшафтів штатів Юта та Арізона. Але, незважаючи на це, всього в 180 кілометрах від Херсона, на берегах річки з містичною назвою Мертвовод розташувалася єдиний в Європі каньйон, який з величезною точністю за часом освіти і своїм геолого-ландшафтним показниками нагадує знамениті каньйони американського заходу.

Олешківські піски також немало важлива дестинація Таврії.

Олешківські піски – це найбільший піщаний масив на карті нашої країни і друга за розмірами пустеля у всій Європі. Величезна територія, яку часто називають української Сахарою, з піщаними дюнами і барханами, що сягають 5-метрової висоти і рухомими під силою вітрів, розкинулася в Олешківському (Цюрупинському) районі в 30 км на схід від Херсона.

Туроператором «ВікТур» було розроблено декілька маршрутів. Всі вони одного направлення але мають різну протяжність. Також фірма пропонує пішохідні, велосипедні, авто-мотопоходи по пісках та індивідуальні тури.

Кінбурнська коса – новий світ для туризму, який має місце в пріоритетних екскурсійних маршрутах Херсонщини. Будь-яка екскурсія на Кінбурнську косу починається з багатой історії цього краю.

Однак насамперед коса знайома своїми природними чудесами. Вони тут дуже різноманітні, від піщаних дюн і цілющих грязей до справжніх джунглів – все це можна побачити, відправившись навіть в одноденний тур на косу.

Пляжі тут піщані, з пологим входом в море – є зовсім нетронуті людиною, так і облагороджені, з кафе та іншими розвагами. Крім моря, є й інші водойми. Особливу увагу туристів привертають солоні озера, з яких вже кілька століть видобувають сіль.

Більшість озер мають яскравий рожевий колір це завдяки органічному пігменту, який виділяють особливі водорості, що живуть тут у великій кількості.

Такі маршрути на Кінбурн підходять для жителів усієї України. Організатори таких виїздів залюбки зу-

стрінуть гостей нашого краю та допоможуть розміститися для комфортного перебування.

Підчас цього туру можна ознайомитися з легендарним Чумацьким шляхом, рожевими озерами і соляними промислами; подорож по косі відбувається на позашляховику тому що пішки буде складно охопити різні куточки півострова. Ви зможете побачити Дніпро, лиман, затоку і Чорне море в один день; даний тур – справжнє сафарі по бездоріжжю. Проїжджаємо понад 200 км.

Ще одним направленням, про яке не варту забувати – це винні тури.

Про виноробство на Херсонщині ще відомо з XI–XII століття. Ґрунтово-кліматичні умови півдня України сприятливі для вирощування цінних європейських сортів винограду для виробництва високоякісного шампанського і марочних, столових, міцних і десертних вин, столового винограду різних термінів дозрівання.

Але винний туризм почав розвиватися порівняно недавно. Одним з цінних історичних об'єктів і популярних туристичних напрямків є виноробний замок-шато князя Трубецького, історія існування якого налічує вже понад 120 років[1].

Знаходиться старовинне виноробне підприємство в селищі Веселе Херсонської області. В кінці XIX століття цими землями володів нащадок великого роду литовських і руських князів Гедиміновичів, Петро Миколайович Трубецький, який і поклав початок існуванню відомої виноробні.

Також цікаво буде відвідати коньячний завод «Таврія»[2], який знаходиться в Каховці, відвідати музей та пройти екскурс по Новій Каховці і коньячним цехам.

Загалом, Херсонська область – це унікальний природний комплекс, який поєднує в собі багато дестинацій. Одна з найчистіших, екологічних областей України, яка приваблює до себе своїми заповідними територіями, де розташовані близько 80 об'єктів природно-заповідного фонду, два з 4-х біосферних заповідників України – Чорноморський і Асканія-Нова, які входять до всесвітньої мережі природних територій, що охороняються ЮНЕСКО, єдина в Європі пустеля – Олешківські піски – унікальний природний об'єкт, який не має аналогів не тільки в Україні, але і у всій Європі, екологічно чиста дельта Дніпра, цілющі грязі, лікувально-термальні і мінеральні води, унікальні соляні озера, історико-культурні об'єкти.

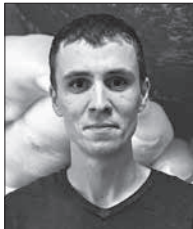
Все це уже приваблює туристів та допомагає розвиватися екскурсійній діяльності на території області.

Проаналізувавши послуги, які надають агентства та фірми міста, можна виділити ряд найпріоритетніших напрямків екскурсійних маршрутів – це оглядові екскурсії по місту, тури до біосферного заповіднику Асканія-Нова, до Актівського каньйону, поїздки на Олешківські піски, Кінбурнську косу та винні тури до шато князя Трубецького і коньячний завод «Таврія».

© Сидорович Є. С., Жук Н. М., 2017

Список джерел та літератури:

1. Виноробне господарство князя П. І. Трубецького [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vina-trubetskogo.com.ua/>
2. Дім марочних коньяків «Таврія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tavria.ua/>
3. Неповторне місто на Дніпрі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://viktour.com.ua/jekskursii/obzornaya/>
4. Тури та екскурсії Херсонської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ua.igotoworld.com/ru/tours_catalog/1260-tours-kherson-oblast.htm?page=2
5. Туристичне агентство «ВікТур» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://viktour.com.ua/>
6. Туристичне бюро «Вояж» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://voyage-turism.com.ua/>
7. Херсон де масон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://khers-on.com/tour/masons/>
8. Херсонські дворики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://khers-on.com/tour/kherson-unknown/>
9. Центр туризму та пригод «ХерсОн» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://khers-on.com/>

**Сидорович
Егор Сергійович**

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри туризму Херсонського
державного університету, член Національної
спілки краєзнавців України (м. Херсон)

✉ egsydor@gmail.com

**Рачиба
Костянтин Вікторович**

студент I курсу факультету природознавства,
здоров'я людини і туризму Херсонського
державного університету (м. Херсон)

✉ kot333@email.ua

Вплив франчайзингових мереж на розвиток туристичного бізнесу Херсонщини

В даній статті описано вплив франчайзингових мереж на роботу туристичних підприємств Херсонщини, розвиток в'їзного та виїзного туризму регіону та загальна інформація щодо теоретичного осмислення поняття франчайзинг.

В останні роки в умовах жорсткої конкуренції та спаду економічного розвитку велике число малих турагенцій перестало існувати, не витримавши навантаження. В даній ситуації франчайзинг допомагає втримати позиції на ринку і не збанкрутіти.

Звичайно, відкривати турагенцію сьогодні – вкрай тяжке заняття, але можна підписати договір та викупити франшизу, або вже готову турфірму і отримувати прибуток від продажу послуг.

Якщо розглядати розвиток франчайзингу на Херсонщині, то помітно значний вплив і розвиток мереж в області туризму. Це пов'язане з попитом на розрекламовані, брендіві та перевірені фірми, які займаються в туристичній сфері. Великої популярності набули такі підприємства як: «Джоін Ап», «Корал Тревел» та «Турс енд Тікетс». Саме вони займають великий відсоток всіх тур фірм Херсонщини.

Поширення франчайзингових мереж на Херсонщині чи іншому регіоні країни, зумовлює рекламування даної території, розширення нових туристичних програм, тощо.

Прикладом такого є розвиток Херсонського аеропорту. За останні декілька років відбулося не тільки реставрація та відкриття аеропорту для українського повітряного простору, а й на міжнародному рівні. Відома у всьому світі компанія «Туркіш ейрлайнс», яка співпрацює з багатьма туристичними агенціями Херсона, стартувала з програмою перельотів до Стамбула. Зараз кількість рейсів збільшено до 10 на тиждень. Це засвідчує велику популярність як і виїзного туризму так і в'їзного для громадян більшості країн світу.

Іншим великим досягненням стало відкриття чартерних авіа перельотів взимку до Єгипту, а зараз до Туреччини туристичних операторів «Джоін Ап» та «ТПГ». Зараз налічується 3 рейси на тиждень. Франчайзинго-

Ключові слова:
франчайзинг, туристичне підприємство, туризм, авіасполучення, туроператор, імідж.

ві мережі першого і другого туроператора присутні на ринку Херсона.

Також великим здобутком можна вважати відкриття авіасполучення Херсон-Київ-Херсон, авіакомпанії «МАУ», що дозволило туристам за 1 годину дістатися з півдня України до Півночі, що раніше займало 14 годин важкого переїзду потягом. Відкриття цього рейсу значно спростило розвитку пляжного відпочинку на Херсонщині. Адже майже половина всіх відпочиваючих у нас на Чорноморському побережжі, це туристи з центральної та північної частини України.

Франчайзинг в туризмі не дуже відрізняється від будь-якої іншої сфери бізнесу.

При купівлі туристичної франшизи власник одержує від франчайзера певну підтримку – працюючі схеми продажу, інформаційну та матеріальну підтримку. [1].

Перевагою франчайзингу є те, що власнику туристичної фірми не треба турбуватися про початок становлення бізнес ідеї.

У порівнянні з купівлею готового туристичного бізнесу і відкриттям турагенції то переваги туристичного франчайзингу очевидні:

– Ведете справу під іменем бренду, який вже знають потенційні клієнти.

– Бренд турагентства гарантовано, і вам для цього потрібно докласти мінімум зусиль;

Обравши добре розвинену та популярну франшизу ви все одно будете у виграві: якщо через кризу почнуть закриватися турагенції, багато дрібних фірм будуть мати бажання вступити в мережу, щоб залишитися на ринку.

Отже, повернемося до теоретичної основи поняття франчайзингу.

Розглядали поняття франчайзингу такі вчені як О. В. Александрова, Г. О. Андрощука, З. С. Варналія, В. А. Денисюка, В. І. Ляшенко, Є. Г. Кошелева, Н. М. Широбокова, В. В. Шкрамада та ін.

Метою даного дослідження є розгляд поняття франчайзингу та впливу його на формування перспективного туристичного бізнесу який в свою чергу призведе до розвитку туризму регіону.

Франчайзинг як організація туристичного бізнесу, обумовлює створення широкої мережі туристичних фірм, що повинні дотримуватися однакових умов ведення справ, брендингу, стилю, методів і форм продажу туристичних послуг, найважливішими з них є вимоги до якості і врегульовані тарифи та ціни на надані послуги.

Франчайзинг дуже активно почав впроваджуватися в системі туристичного бізнесу, і приклади його успішного введення існують вже сьогодні. Так, «Анекс тур Турагенція», яка налічує більше 100 франчайзингових об'єктів по Україні, однією з перших франчайзингових мереж спочатку на світовому ринку тур послуг, а потім і в Україні впровадила нові технології ведення бізнесу, обслуговування та брендингу, має чіткі норми якості. На туристичному ринку діють такі франшизи як: «Джоін Ап», «Море турів», «Тревел Профешнл Груп», «Корал Тревел», мережа «Турс енд Тікетс», «Туї», та ін.

Підводячи підсумки, хочу сказати, що в туристичній сфері франчайзинг відіграє дуже велику роль при створенні своєї турагенції з нуля. Працюючи під назвою вже великої фірми, яку добре знають потенційні покупці на ринку туристичних послуг, зарекомендувавши себе як спеціаліст туристичної сфери робиш значний перший крок у розвитку своєї справи.

© Сидорович Є. С., Рачиба К. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Астахова І. Є. Маркетинг: Навч. посіб. для студ. /Харківський національний економічний ун-т. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2006. – 208 с.
2. Брассингтон Ф., Петтитт С. Основы маркетинга. – Д.: Баланс Бизнес Букс, 2007. – 768 с.
3. Восколович Н. А. Маркетинг туристских услуг. – М.: Теис, 2002. – 167 с.
4. Заяць Т. А., Тарлопов І. О., Пилипенко О. О. Управління маркетингом на підприємстві. – Донецьк: Юго-Восток, 2006. – 252 с.
5. Ілляшенко С. М., Баскакова М. Ю. Маркетингові дослідження: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. /Сумський держ. ун-т. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 192 с.

Скавронський Павло Степанович

директор Музею історії міста Бердичева, голова правління Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (м. Бердичів, Житомирська область)

✉ skavr_p@ukr.net

Каховське водосховище та його проблеми

В статті дана фізико-географічна характеристика Каховського водосховища, розкрито негативний вплив від його створення на природний комплекс краю. Доповнюють географічні аспекти проблеми історичні факти створення рукотворного моря в пониззі Дніпра.

Після закінчення Другої світової війни, промисловість Радянського Союзу вимагала відбудови та переходу до динамічного розвитку. Почався період «грандіозного будівництва». Одним з таких «будівництв» і стала Каховська ГЕС для якої необхідно було створити і велике водосховище. 21 вересня 1950 р. була надрукована Постанова Ради Міністрів СРСР про початок будівництва Каховської гідроелектростанції, греблі, шлюзу, Північно-Кримського каналу, водосховища та нового міста. Майбутня ГЕС повинна була досягти потужності в 250 мегават. Каховська ГЕС будувалась як найважливіше джерело електроенергії на всій території Радянського Союзу. Через це в 1951 р. біля села Ключове у Херсонській області почалось будівництво станції. Щоб поставити греблю і станцію, довелось перемістити 50 мільйонів кубометрів ґрунту. На їх спорудженні було задіяно 15-тисячний загін висококваліфікований будівельників, що працював над будовою та відроджував з руїн Дніпрогес. Село Ключове і стало в 1952 р. містом Нова Каховка. Будівництво Каховської ГЕС тривало п'ять років. У липні 1955 р. гідробудівники спрямували течію річки в нове русло, перекривши старе русло, і почали наповнювати водосховище водою. Станцію було відкрито в 1956 р., коли всі шість агрегатів Каховської ГЕС запрацювали на повну потужність.

Сьогодні потужність станції – 1170 млн. кВт на рік. Спорудження Каховського гідровузла забезпечило проходження великовантажних суден від гирла Дніпра до міста Запоріжжя, створило умови для іригації, обводнення, водопостачання південних районів України та Криму [1; 8].

Каховське водосховище – одне з шести великих водосховищ у каскаді на річці Дніпро, розташоване в Херсонській, Дніпропетровській і Запорізькій областях України. Воно створене в результаті будівництва Каховської ГЕС, яка побудована біля міста Нова Каховка, що було в той час подією неординарною. В 1958 р. рівень води досяг 16-ї відмітки нормального підпорного горизонту [1; 3; 10].

Шістдесят років тому завершилося спорудження водосховища. У прадавньому українському степу, Дикому полі, як його називали наші пращури, виникло справжнє море. Було затоплено багато малих і великих населених пунктів, більше ста тисяч гектарів плодючих чорноземів та переселено понад 50 тисяч сімей.

Ключові слова:

Каховка, Нова Каховка, Каховське водосховище, будівництво, Великий Луг.

«Нове наше море – нове наше горе», так народ говорив про море, – записав Олександр Довженко у своєму «Щоденнику» під час перебування на будівництві Каховського водосховища. «Як же колгоспники поставилися до ідеї моря і переселення?» – запитує у «Щоденнику» Довженко і відповідає: «Проклинали усі, кого переселили, і всі, хто цей захід здійснював! – Усі проклинали».

«Цей сон переходив у дійсність майже непомітно, – читаємо уже в кіноповісті Олександра Петровича «Поема про море». – Весь Дніпровський Низ від Запоріжжя до Каховки зразу став невідомим. Пішов під воду Великий Запорізький Луг, потонули навіки старі хрести на дідівських кладовищах. Все, що батькам і дідам здавалося красивим від перших дитячих років, – все щезало».

В своєму Щоденнику Олександр Петрович прямо писав: «Багаті були плавні, поетичні і несказанно прекрасні. І от вони щезли. І жодна художня наволоч не змалювала їх на пам'ять нащадкам, боячись, мабуть, звинувачень у націоналізмі. Каховське море нічого уже не скаже нашим нащадкам про свою передісторію, ніби й зовсім її не було, ніби народилось-виникло воно в бозна-яку еру... Увесь знаменитий Запорізький Луг, чаруючі історичні запорізькі ріки, заводи й села, де люди народжувались, кохали і вмирили, – нічого не залишилося в пам'яті. Комусь так треба» [6].

Учасник будівництва водосховища Олексій Артеменко, створення Каховського водосховища все життя вважав злочином, скоєним передусім для знищення національної пам'яті та української історії, традицій і звичаїв нашого народу, побуту і способу життя. Адже було затоплено не просто сотні і тисячі гектарів по лівому березі Конських, а по правому Базавлуцьких та Кам'янських плавнів, ті місця, де колись були Січі запорожців, десятки і сотні сіл Нижнього Дніпра. Було затоплено весь Великий Луг – чарівний та благодатний світ, в якому віками формувався наш напрочуд чудо-

вий етнос та відтворювався неповторний генофонд української нації».

Великий Луг, що розпочинався відразу після Дніпровських порогів і сягав Лиману Великої води на сучасній Херсонщині та простирився на десятки верст у ширину, Андріан Кашенко називав дивом природи. Адже ще за чотири століття до Різдва Христового з захопленням описував цю величезну, вкриту лісами та порізану і омиту протоками Дніпра низину грецький історик Геродот. Це було щось на зразок, – писав він – земного раю. Осокори, дуби товсті та гілчасті, верби і лози, шелюги непролазні, терники і груші, а поміж ними – річки і річечки, озера, очерет, куга і осока, острови духмяного різнотрав'я. І якщо на теперішніх лоцманських картах Каховського водосховища густо помічені лише затоплені лісові вирубки, це далеко не все, що пропало навіки. Пропали річки, озера та острови, котрі носили неповторно гарні, чудесні й загадково-хімерні імена – Ревун, Лапинка, Підпільна, Похила, Шершава, Темна, Скарбна, Сисина, Лиса, Савка, Головате, Оріхове, Лопухове, Гредчине, Домаха, Бакланове, Хомине, Кривеньке, Прищепя, Піскувате, Лебедина, Скажена, Бистрик, Нажора, Перебій, Бугай, Тарас, Цимбал, Кругляк, Щуче, Чирва, Чабанка, Шарай, Яма Кота. Канули в Лету і козацькі назви окремих кутків плавнів – Сірківка, Паліївщина, Васюрине, Степовик, Наливач, Велика Пуща...

Це як ціла багата і щедра країна зникла з поверхні землі – була і її не

стало. А скільки городини плодили Дніпровські плавні! Помідори і огірки, капусту звідси возили горами. Старожили досі розповідають, що ще в довоєнні та перші повоєнні роки овочі родили тут як з води. А той же Андріан Кашенко в оповіданні «Великий Луг» писав: «Водилися у водах Великого Лугу велетенські білуги, ліктів по 18 – три сажні – завдовжки, що ледве шестеро козаків здужували підняти одну на плечі; попід кручами, в чорторіях ховалися гладкі, товстолобі соми, цілими табунами плавали осетри, севрюги та стерляді; величезні, ситі коропи та довгі і зубасті щуки виблискували проти сонця золотою та срібною лускою; косяками грали у воді: судаки, лящі, карасі, окуні, лини, вугри, тарань, вирезуб, камбала, язь і марена, а від дрібнішої риби ніколи не була спокійна пелена річки – так часто вона підкидалася з води на повітря. Неважко було досхочу ловити рибу не тільки сіткою та іншим причандаллям, а навіть захожій людині голими руками. Раків же малі й дорослі драли мішками».

Ось що розповідав професору Дмитру Яворницькому 116-літній дід Розсолота зі згодом затопленого села Чернишівка: «А бджоли було тієї! А меду! Мед по пасіках, мед і по зимівниках, мед і по бурдюгах – так і стоїть, було, у липовниках: скільки хочеш, стільки й бери. Більше всього від диких бджіл. Дика бджола, було, скрізь сидить, за нею і проходу не було. А лісу того! Бузина, свидина, вербина, дуби, грушиння. Груш, було, як напада, так хоч бери граблі та горні валки. Так і лежать на сонці, поки не попечуться. Солодкі такі були, так патока з них і тече...

А звіру та птиці? Вовки, лисиці, барсуки, олені, дикі кози, зайці, чокалки, виндихи, куниці, ховрашки так одні за одними і біжать або так і плазують по траві. Вовків така була сила, що їх кийками били, а з їхніх шкір чоботи носили та кожухи шили. Були ще й вепрі, дикі свині, такі гладкі та здорові по плавнях шниряли. Були й дикі коні: вони цілими табунами ходили. А що уже тієї птиці було, так боже праведний! Качок, лебе-

дів, дрохв, хохітви, гусей, диких голубів, лелек, журавлів, чайок, тетеруків, куріп'ят – так хо-хо-хо! Як підніметься птиця з землі – сонце застеляє, а як сяде на дерево, то й гілля не видно, а як спуститься на землю, то й вона, наче долівка, так і зачорніє».

І вже учениця з села Покровське колись записала спогади свого дідуся: «В степу ж поближче до плавнів старалися сіяти жито та пшеницю. Засуха вдарить, чуємо, що десь все вигорає, а у нас ідуть дощі. Або й немає дощів, у людей землю поб'є на карти, на тріщини такі, що в них пролазили долоні, а у нас розгорнеш пшеницю, а біля корінців волого. Чого воно так виходило, ніхто й не думав. Родить, і слава богу...».

Отож зрозуміло, що в плавнях Великого Лугу запорізькі козаки не лише переховувалися та будували свої Січі. З Великого Лугу і його околиць вони мали для себе не тільки харчі, а ще й прибутки за продажі лишків. Вивозили їх до Цісарщини, зграями прибували сюди крамарі з Польщі, Московщини, Німеччини та Туреччини. Причому, як писав А. Кашенко, «про запаси їжі для себе мусив дбати кожен курінь, і щоб козаки не збиралися гуртом до наймиліших їм урочищ, курінні отамани раз на рік тягли жеребки, кому де ловити рибу й полювати». І далі Кашенко свідчить, що «запорізьке товариство обережно та розумно користувалося багатствами Великого Лугу – не винищувало дрібної риби, не било молоді дичини». А в останні дні існування своєї Січі – у 1775 р. – «із сльозами на очах та нудьгою в серці покидало Великий Луг».

Нищення, плюндрування Лугу почалося, ще коли у кінці 1932 р. перегородили Дніпро Дніпрогесом. Саме невдовзі після цього місцями там і тут у плавнях, на мілководді, вперше і почав «цвісти» Славутич. Чому, з якої речі? А з тієї, що Дніпровські пороги з давніх давніх правили за бездоганний і безвідмовний природний механізм очищення і збагачення киснем дніпрові води. У протоки, озера і річки плавнів фактично надходила чиста, як божа роса, джерельна вода. Вона була чистішою і безпечнішою, набагато озоннішою, ніж та очищена питна, яку зараз у нас продають на розлив. Це ніяке не перебільшення задля красного слівця чи враження – це факт, доведений екологами міста Нікополь. Правда, їм відмовили в реєстрації сенсаційних результатів досліджень. На тій підставі, що в Україні наразі... не існує державних стандартів питної води. В Україні у дії зараз так званий пороговий принцип нормування її якості. Він передбачає «використання систем гранично допустимих концентрацій забруднювальних речовин у воді». Тобто буде їх більшати, будуть «пом'якшуватися» і допустимі норми – і так далі. Хіба це не наслідок і затоплення Дніпровських порогів?

Адже як тільки пороги сховалися під товщею озера ім. Леніна, у плавнях низу Дніпра відразу почався мінятися мікроклімат. Стали біднішати їхні фауна і флора. Будівництво ж Каховського водосховища взагалі не порухалося з плавнями. Адже вносилося кілька різних варіантів-проектів створення водосховища. І деякі з них передбачали повне або часткове збереження плавнів. За одним, скажімо, пропонувалася озерно-протічна система водойми з постійним коливанням у ній рівня води. Отож зі збереженням озер, протоків та річечок, котрі тут впадали у Дніпро. І лісових масивів також. Але для цього потрібно було будувати мережу насосно-перекачувальних станцій, на експлуатацію яких знадобилося б майже стільки електроенергії, скільки її і мала виробляти майбутня Каховська ГЕС. Ясна річ, що для тодішніх перетворю-

вачів природи це була загроза здорового глузду: чи ж варта така потворна шкірка вичинки? І всі кінці вони вирішили сховати у воду....

Але ж за одним із проектів, датованим ще 1931 р., мислили великими валами-дамбами відгородити від затоплення 50 тисяч гектарів Конських плавнів, 36 тисяч Базавлуцьких і 20 тисяч гектарів Кам'янських.

Але вибрали і втілили найгірший варіант. Такий, який мало не 150 тисяч гектарів колишніх плавнів перетворив у стояче й смердюче болото. Олень Гончар писав, що пілоти літаків, пролітаючи над Каховським морем, затикають носи? А як діяти жителям, що живуть на його берегах? [7].

Довжина водосховища 242 км, пересічна ширина 9,4 км (максимальна – 24 км). Середня глибина рукотворного моря – 8,5 м, максимальна – 36 м. Довжина берегової лінії 896 км. Має сезонне регулювання стоку. Коливання рівня води на протязі року до 3,3 м, водообмін відбувається 2-3 рази на рік. Береги переважно круті, розчленовані глибокими балками, лише на окремих ділянках полігні, піщані. Є багато островів. Температура води влітку до +24°C. Замерзає наприкінці листопада – на початку грудня, скресає у середині лютого – на початку березня. Товщина криги 17–37 см. У липні-серпні в умовах високих літніх температур і майже повної відсутності течії води відбувається «цвітіння води», викликане масовим розмноженням синьо-зелених водоростей, яке охоплює до 80–95% акваторії.

Каховське водосховище – найбільший водозбірний вузол Дніпровського каскаду, який є джерелом забезпечення водою для пиття міст Нікополя, Марганцю, Орджонікідзе, а також багатьох інших населених пунктів Херсонської області та АР Крим. Площа водозбору 475000 км², площа самого водосховища – 2160 км², об'єм води у водосховищі – 18,2 км³. Використовується для судноплавства, зрошення, водопостачання, рибного господарства, рекреації. Але через те, що водосховище має велику площу, багато його води витрачається на випаровування.

З водоймища починаються Каховський канал, Північно-Кримський канал (295 м³/сек) та канал Дніпро-Кривий Ріг. На Каховському водосховищі розташовані річкові порти в Таврійську, Нікополі, Енергодарі, Кам'янці-Дніпровській. Уздовж лівого берега водоймища проходить залізнична магістраль із Запоріжжя в Херсон та Сімферополь [2; 3; 10].

Фауна водосховища включає понад 150 видів зоопланктону, понад 180–безхребетних, 56 – риб. У прибережних заростях – місце гніздування птахів (качка, кулик тощо) [2; 3].

Каховське водоймище покрило водою величезну територію найродючіших земель, у тому числі – дніпровські плавні. Значна частина родючих земель виявилась підтопленою. Заплавні луки, озера, ліси – усе до затоплення кишіло рибою й звіром. Під час пуску Каховської ГЕС звірі втікали хвилями. Кілька років з настанням весни, перелітні птахи кружляли над водою в пошуку родових гніздунів і, не знайшовши їх, часто просто гинули. Старожили Запоріжжя й тепер згадують, як по-варварськи, за кілька років було знищено багато тварин і просто гарних місць у зоні затоплення. Мережа каналів покрила величезну територію, перетворивши її в сприятливу для землеробства зону [2; 3; 10].

Каховська ГЕС є 6-м і останнім ступенем нижчої частини каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі. Входить до складу ВАТ «Укргідроенерго». Експлуатується з 1955 р., коли був введений в дію 1-й агрегат. Остан-

ній 6-й агрегат зданий в експлуатацію в 1956 р. До складу споруд Каховського гідровузла належать: будівля ГЕС, закритий розподільчий пристрій, водозлив та бетонна гребля з 28 водозливами, однокамерний судноплавний шлюз і ґрунтові греблі. Загальна довжина напірного фронту гідроспоруд Каховської ГЕС – 3,8 км, пропускна спроможність – 21400 м³/сек. ГЕС є підпругою Каховського водосховища. На Каховський ГЕС встановлено 6 вертикальних гідроагрегатів загальною потужністю 351 МВт. Турбіни – поворотно-лопастевого типу, виробництва ВАТ «Турбоатом» (м. Харків). Генератори – синхронного типу, напругою 13,8 кВ, виробництва НПО «Електротяжмаш» (м. Харків). Електрична мережа скомпонована по три блоки «генератор – трансформатор» на дві системи шин ЗРУ – 154 кВ. Середньорічне виробництво електрики Каховської ГЕС становить 1489 млн. кВт/год. [3].

За даними «Національної доповіді України на 5-й Загальноєвропейській конференції міністрів оточуючого середовища» (2003 р.), створення великих водосховищ на Дніпрі з метою забезпечення електроенергією та водою промислових центрів півдня та сходу України себе не виправдало. Цей крок привів до негативних екологічних наслідків: було затоплено та виведено з сільськогосподарського використання більше 500 тисяч гектарів родючих земель, а ще 100 тисяч – попали в зону підтоплення. Масштабними стали процеси цвітіння води, руйнування берегів, замори риби. Щороку у водоймище йде від 1 до 3 метрів берегової лінії. В перші роки існування Каховського водосховища з одного метра берега змивалось до 300 кубометрів ґрунту, швидкість розмиву складала 7,5 метрів за рік. До того ж кожної весни у водосховище змивається до десяти тонн ґрунту з кожного гектара ораного поля.

За роки існування з Каховського водосховища вже декілька разів в аварійному порядку скидали воду. Повноводною весною 1970 р. затопило частину Лівобережжя, а в листопаді 1993 р. в Бериславському, Цюрупинському та Каховському районах рівень води піднявся на два метри та були знищені популяції кабанів і косуль. Виробництво ж електроенергії гідроелектростанціями Дніпровського каскаду складало і складає менше ніж 4 % загального державного об'єму.

З кожним роком інформація про стан Каховського водосховища і можливих наслідках його подальшого існування для оточуючого середовища та людей стає все більше загрозливою. На думку багатьох вчених, само по собі водосховище – це нова штучно створена екосистема, яку сама природа не знає і не сприймає. А з іншої сторони, наприклад, Каховське водосховище є основним джерелом водозабезпечення та зрошення півдня України.

Хімічний склад води Каховського водосховища, як і всього каскаду водосховищ на Дніпрі, формується акумульованою річною водою і відноситься до гідрокарбонатного класу кальцієвої групи. Однак за великим рахунком сьогодні Каховське водосховище – самий великий на Україні відстійник. На Дніпрі вище по течії від Каховського водосховища розташовано більше 50 великих міст і промислових центрів, серед яких такі великі міста як Київ, Черкаси, Кременчук, Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Енергодар, Нікополь і Марганець, більше 10 тис. підприємств, більше тисячі комунальних господарств. Усі вони скидають в Дніпро зовсім не джерельну воду, а стоки тисяч підприємств усіх секторів промисловості, які осідають на

дні мілководного, не проточного водосховища. Уже цей факт давно повинен був заставити державу звернути на проблеми «Каховки» пильну увагу. Насправді ж до загниваючого моря нікому немає ніякого діла, крім людей, які живуть на його берегах. Тому ситуація

навколо Каховського водосховища вимагає на сьогодні адекватного рішення – а чи потрібний Україні цей резервуар брудної води [10]?

© Скавронський П. С., 2017

Список джерел та літератури:

1. Каховское водохранилище [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://turist.life/dostoprimechatelnosti/139-kahovskoe_vodohranilische
2. Каховське водосховище [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Каховка>
3. Каталог онтології: Каховське водосховище [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ontology.inhost.com.ua/index.php?graph_uid=369&item_id=5
4. Мостова Н. М. Особливості температурного і кисневого режимів водойм в умовах теплового навантаження // Наук. праці УкрНДГМІ. – 2006, Вип. 255. – С. 117-126.
5. Нечипоренко М. Дамоклів меч катастрофи // Сільські вісті. – 2006. – 13 жовтня. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=892>
6. Нечипоренко М. Спорудження Каховського водосховища // Сільські вісті. – 2006. – 13 жовтня. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=892>
7. Нечипоренко М. Трагедія Великого Лугу // Сільські вісті. – 2006. – 13 жовтня. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=892>
8. Новая Каховка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://novakahovka.com.ua/index.php?t=1&g=10&id=3&lng=ru>
9. Обухов Є. В. Каховському водосховищу – 55 років // Український гідрометеорологічний журнал. – 2012. – № 10. – С. 116–125.
10. Проблемы Каховского водохранилища [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kakhovskvodoshov.blogspot.ru/p/blog-page.html>

**Чечина
Валентина Віталіївна**

науковий співробітник
Каховського історичного музею – філії
Херсонського обласного краєзнавчого музею
(м. Каховка, Херсонська область)

✉ kakhovka-muzej@ukr.net

Топоніми, що є калькою назви міста Каховки

В статті досліджено поширення топонімів «Каховка», «Каховська», «Каховський» серед власних назв населених пунктів та вулиць на теренах колишнього СРСР.

Українська історична наука в процесі свого розвитку поряд з дослідженням українських земель, історії та мови нашого народу у другій половині XIX – першій половині XX ст. почала розглядати власні географічні назви в Україні. Так народилась українська топоніміка – розділ ономастики (науки про сукупність власних, особистих імен (онімів) об'єктів), який вивчає топоніми, що об'єднують власні назви будь-яких географічних об'єктів.

Творцем топоніміки був, звичайно, народ. Ще першовідкривачі, які давали назви континентам, островам та гірським вершинам, здійснювали збір географічних назв, їх первинну систематизацію, картографування тощо. Тому цілком зрозумілий внесок у топоніміку географів, починаючи від невідомих мандрівників до сучасних вчених.

Серед топонімів виділяються різні класи, такі як ойконіми – назви населених місць, астіоніми – назви міст, комоніми – назви сільських поселень, годоніми – назви вулиць, дромоніми – назви шляхів сполучення, хороніми – назви територій, областей, районів та інші.

Основне призначення географічної назви – це фіксація місця на поверхні Землі. Називаючи окремі географічні об'єкти, топоніми виконують адресну (ідентифікація на місцевості) та меморіальну (увічнення пам'яті про відомі історичні постаті чи події) функції. Правильно пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення і походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю, його природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події. Об'єктом нашого дослідження стали ойконіми, астіоніми, комоніми, годоніми, дромоніми та хороніми «Каховка», «Каховська», «Каховський», що пов'язані з назвою міста Каховка Херсонської області.

Каховка, як і кожен населений пункт, має свій початок, свою історію. Вперше Каховка згадується, як слобода, у березні 1791 р. у рапорті графа Х. Бернарде до таврійського губернатора С. Жегуліна про хід заготівлі лісу для потреб російської армії [6, арк. 57]. Засновник та власник Каховки, харківський полковник Д. М. Куликовський придбав ці землі у січні 1791 р. за ордером № 190 Катеринославського і Таврійського генерал-губернатора Г. О. Потьомкіна. Своє ім'я Каховка отримала на честь російських військових, братів В. В. Каховського – генерал-майора, першого правителя Таврійської області та М. В. Каховського – генерал-аншефа, командувача окремого корпусу в Криму, які зробили значний

Ключові слова:

топоніміка, топонім, ойконім, астіонім, комонім, годонім, дромонім, хоронім, «Каховка», «Каховська», «Каховський».

внесок у приєднання, освоєння та становлення земель Таврійської області.

Каховка мала статус власницького поселення, входила до складу Дніпровського повіту Таврійської області, згодом – губернії. У 1840 р. стала містечком, відомим своїми найбільшими у губернії ярмарками, пристанями з мільйонним товарообігом, масштабною торгівлею лісом, найбільшим на Півдні України у Новоросії ринком найманої праці. Від топоніму «Каховка» виникла і назва Каховської волості, створеної під час реформи 1861 р. У грудні 1918 р. Каховка отримала статус міста, а у 1923 р. «поділилась» ім'ям зі створеним Каховським районом [36, с. 7; 30, с. 310].

Сьогодні Каховка є містом обласного підпорядкування з населенням 37357 чоловік. Місто відоме підприємствами Каховського плацдарму 1920 р., Каховською ГЕС. Сучасними брендами Каховки є найбільша у Європі Каховська зрошувальна система, ПАТ «Каховський завод електрозварювального устаткування», сучасні трубо- і рейкозварювальні мобільні комплекси якого працюють у 64 країнах світу, ПрАТ «Чумак» – підприємство національного рівня з переробки сільськогосподарської продукції.

Відомий радянський поет, автор слів славетної «Пісні про Каховку» М. Светлов зазначав: «Каховка – це не населений пункт, не земля. Це пісня, серце, натхнення. Вона символ крилатого польоту наших доль». І доля склалась так, що топонім «Каховка» поширився за межі міста, а Каховка стала чи не єдиним населеним пунктом на Херсонщині, про який можна говорити у множині. У Херсонській області є три Каховки: міста Каховка і Нова Каховка та село Малокаховка (Мала Каховка).

Комонім «Мала Каховка» з'явився наприкінці XVIII ст. Малокаховка – одне з найстаріших сіл Каховського району, однолітка Каховки, яка була колись її частиною. Внаслідок руйнівних дій оleşківських сипучих пісків, частину мешканців Каховки прийшлося переселити на нове місце за 3,5 версти на захід. Так звана

Каховка-Чистенька згодом стала називатися Малою Каховкою [33, арк. 81]. Заселено село було вихідцями з Курської, Орловської та Рязанської губерній.

У середині XIX ст. з'явився ще один кононім – «Велика Каховка». Після реформи 1861 р. селяни Каховки викупили у її власника М. М. Овсяннико-Куликовського 1365 десятин землі, створивши село Велику Каховку, яку серед простолюду називали Слобідкою. Саме вона стала центром Каховської волості. Населення Слобідки у 1899 р. складало 1092 мешканці, які переважно займалися землеробством [31, с. 34]. Село проіснувало до 1931 р. коли влилося у межі Каховки [32, с. 1].

А топонім «Каховка» продовжував тиражуватися. На початку 50-х рр. XX ст. виник астіонім «Нова Каховка». На місці села Ключове з'явилося нове місто, яке будувалося одночасно з Каховською ГЕС як містечко гідробудівників. Мешканці міста з самого початку іменували його «ною» Каховкою. Ця назва швидко прижилася і з 28 лютого 1952 р. стала офіційною – Нова Каховка [2, с. 434]. У зв'язку з цим, іноді можна почути вислів «стара Каховка», на який каховчани ображаються, зазначаючи, що вона не стара, а легендарна.

Нова Каховка – місто обласного підпорядкування з населенням 46906 осіб.

Промисловий комплекс Нової Каховки представлений 19 підприємствами. Але його візитками завжди були заводи «Південелектромаш» (нині – ТОВ «НВП «НКЕМЗ»), найбільший виробник асинхронних двигунів на пострадянському просторі і в Україні, приладобудівний завод «Сокіл», що виготовляв прилади для виявлення підводних об'єктів корабельного і вертолітного варіантів, плати для електроніки атомних субмарин, і ПАТ «Укргідромех» з його механічним обладнанням і складними металевими конструкціями для гідротехнологічних споруд, теплових і атомних електростанцій, які працюють у 25 країнах світу. Найвідомішим брендом міста є ПАТ «Дім марочних коньяків «Таврія» – лідер у виробництві справжніх марочних коньяків в Україні, який отримав на найпрестижніших міжнародних виставках понад 240 золотих, срібних, бронзових медалей і 9 Гран-Прі, частину яких одержали коньяк «Каховка» і бренди «Каховський».

Цікаво, що Каховка зустрічається не тільки на Херсонщині. Кононім «Каховка» знаходимо на карті Одещини. Село Каховка (нині – Миколаївського району) вперше згадується у 1916 році під назвою – Ново-Каховка. На думку місцевого краєзнавця М. О. Березницького, назва села походить від прізвища землевласників братів Івана та Михайла Каховських. Нині там проживає 66 осіб і нараховується 31 двір [23].

У центрі Сімферопольського району Автономної Республіки Крим, на північно-західній околиці Сімферополя, на лівому березі річки Салгир, розташоване село Мирне, яке у післявоєнні роки мало назву Каховське. До 1944 р. село називалося Сарайли-Кият. Після депортації татар воно було заселене вихідцями з Вінниччини [34, с. 1]. 21 серпня 1945 р. Указом Президії Верховної Ради РРФСР воно було перейменовано на Каховське у складі Кримської АРСР [37]. У 1960 р. село втретє змінило назву на Мирне [18, с. 608].

Ойконім «Каховка» «мандрує» і в ближньому зарубіжжі. Населені пункти з ім'ям Каховка, засновані ще до революції, є в Російській Федерації та у Казахстані. Їх виникнення стало наслідком освоєння та заселення далекосхідних та південно-сибірських районів Російської імперії під час аграрної реформи П. А. Столипіна.

Так в Амурській області (РФ), на землях поблизу

річки Томі у 1907 р. переселенцями з Бессарабії на чолі з Є. Мустьяцем було засновано село Богословка. У 1909-10 рр. до Богословки приїхали українці з Полтавської губернії – Д. Роман, М. Мякий, Ф. Довженко, брати Щеки, брати Редько та інші. З'явилися там і тавричани. Вони були вражені красою місцевості, розмаїттям рослинності та тваринного світу, почали будувати шляхи, гаті через болота, піднімали цілину, вирощували пшеницю, овес, льон, соняшник, просо, гречку, овочі, поступово пристосовуючись до нових умов життя та клімату [27, с. 5].

У 1912 р. Переселенський пункт Томської волості запропонував перейменувати село Богословку, тому що у сусідній волості було однойменне село і поштові листи, що йшли з України, часто не знаходили свого адресату. Вибір нової назви проводився шляхом жеребкування. Жереб з назвою «Каховка», запропонований переселенцем з Каховки Я. Самійленком, витягнув Х. Редько [8, с. 12].

У сьгоднішній Каховці Ромненського району мешкає 365 чоловік, працюють декілька фермерських господарств, муніципальна основна загальноосвітня школа, будинок культури, бібліотека, ФАП, ветеринарна дільниця, поштове відділення зв'язку [21, с. 36-37].

Ще одна Каховка «мешкає» у Казахстані в Сандиктауському районі Акмолінської області. У 1909 р. у верхів'ях степової річки Кутунгуз народилось маленьке село, яке було заселене переселенцями з Дніпровського повіту Таврійської губернії. Тоді, на бричках запряжених кінями, в село приїхало 52 родини. Сім тижнів добиралися переселенці з Каховки. Першими мешканцями села стали родини Проскуриних, Фурсенків, Богожавичів. Їх називали «каховські», тому й засноване село вирішили назвати Каховкою. Пізніше в Каховці оселилися селяни з сусідніх сіл Тахтаброди, Акасовки, Костянтинівки, Привольного, Верхнього Бурлука. Село проіснувало до 1999 р. Тут діяли школа, дитячий садок, ФАП, клуб, бібліотека, відділення держплемзаводу «Балкашинський», що спеціалізувався на розведенні великої рогатої худоби – казахської білоголової. Станом на 1 січня 1968 р. в селі мешкало 331 житель. У 2000 р. село Каховка Лісного сільського округу було знято з обліку. Останніми родинами, що виїхали з села були родини Лебедевих та Сулейманових [20, с. 48].

У Щербактинському районі Павлодарської області Казахстану і сьогодні існує невелике селище Каховка. Засноване воно у 1914 р. в урочищі Ащитакир Орловської волості Павлодарського повіту Семіпалатинської області переселенцями з української Каховки [10, с. 180]. Павлодарська Каховка входить до складу Назарівського сільського округу. За даними перепису 2009 р. в селі проживало 59 осіб [24].

Ще більш поширені годоніми, народжені від ім'я нашого міста. «Каховські» вулиці (провулки) є у 36 містах України, вони зберігають пам'ять про відомі історичні постаті і важливі події минулого, нагадують нащадкам про генералів Каховських, Каховський плацдарм, потужні радянські будови 50-60-х рр. XX ст. – Каховську ГЕС, Каховське водосховище, Каховську зрошувальну систему. Цікаво, що наприкінці 60-х рр. XX ст., навіть, у самій Каховці на її східній околиці існувала вулиця Каховська, на якій мешкали будівники Головної насосної станції [29, с. 35]. У другій половині XX ст. на честь міста Каховки з'явився годонім «Каховська» і в містах-сусідах: Херсоні, Таврійську, Голій Пристані.

У Дніпровському районі Києва, в історичній місцевості під назвою Микільська Слобідка, теж є вулиця

Каховська [14, с. 64]. Виникла вона наприкінці 20-х років ХХ ст. під назвою вулиця Лісова, а теперішню назву отримала у 1955 р. [7]. До середини 70-х рр. вулиця Каховська починалася від Броварського проспекту [26, с. 92]. На сьогодні вона скорочена у зв'язку із зміною забудови і пролягає від вулиці Челябінської і провулку Луначарського до вулиці С. Сагайдака [3, с. 96].

Харківська вулиця Каховська, довжиною 200 м., знаходиться у Немишлянському районі міста. Вона заснована в 50-х рр. ХХ століття, пролягає від вулиці Смілянської до провулка П. Осипенко [17, с. 75].

На сьогоднішній день в Одесі збереглися два топоніми, що тісно пов'язані з назвою нашого міста. Це назва провулку Каховський, розташованого у Приморському районі міста, та назва побудованих у 1890-ті рр. казарм, які згодом отримали назву «Каховські» і містяться між Французьким бульваром та проспектом Шевченка. Ймовірно, топоніми з'явилися у зв'язку з тим, що в Одесі після Громадянської війни у П-подібній будівлі казарм, з плацом у середині, дислокувалася 51-а Перекопська дивізія, яка брала активну участь у боях проти білогвардійців на Каховському плацдармі і в штурмі Перекопу [19, с. 70].

Вже у 1920-ті рр. топонім «Каховський» міцно прижився. Таку ж назву мав роз'їзд на одноколінійній трамвайній лінії 25-го маршруту, який ходив від Грецької площі в Аркадію, а в зимовий час – тільки до Каховського провулку [5, с. 3].

Сьогодні «Каховські казарми» – це довгий, ветхий, двоповерховий житловий будинок № 8-а з високими стелями, незручними квартирами та старовинними воротами. В ньому також розмістились аптека, стоматологічна клініка, декілька магазинчиків, салон краси та офіси [22, с. 3]. Сам провулок Каховський після забудови міста представляє собою коротеньку «глуху» вуличку зі шлагбаумом.

В місті Івано-Франківськ колишня вулиця Бічна у 1963 р. була перейменована у Каховську. Вона відгалужується від вулиці Довгої і прямує в бік вулиці Циганкова [13, с. 61-61; 4, с. 263].

Львівська вулиця Парафіяльна у 1946 р. була перейменована на вулицю Каховську. Вона розташована між вулицями Є. Патона та С. Величка у Залізничному районі міста. Оскільки вулиця Каховська зовсім маленька, вона навіть не позначена на туристичних картах Львова [15, с. 66].

В Мелітополі в різні роки ХХ ст. 5 вулиць та провулків носили назву Каховська (Каховський). У 1924 р. сучасна вулиця І. Алексєєва вперше згадується під назвою Каховська. Вона входила до складу села Новий Мелітополь і носила таку назву, бо була частиною так званої Каховської дороги – шляху з Мелітополя в напрямку Каховки. Дромонім «Каховська дорога» вперше зустрічається у реєстраційному списку земельних ділянок 1926 р. У 1954 р. шлях сполучення довжиною 1,9 км. перейменованій в «Каховське шосе» [25, с. 19]. Сама ж вулиця І. Алексєєва, колишня Каховська, довжиною 3,1 км знаходиться в центрі міста, бере свій початок від сучасної вулиці Героїв України та закінчується на перехресті з вулицею Леваневського. А три мелітопольські провулки – 1-й Каховський, 2-й Каховський, 3-й Каховський, що існували з 1951/1952 рр. і розташовувались в центральній частині міста, у 1962 р. об'єднались в єдину вулицю довжиною 0,98 км, яка і по сьогодні називається Каховською [25, с. 19].

В місті Сімферополь (АР Крим) у мікрорайоні «Анатра» існує вулиця Каховська, яка до 1958 р. була про-

вулком з назвою Південний [16, с. 72-73].

Наймолодшою з досліджених вулиць, можна вважати вулицю Каховську в місті Армянськ. Вона з'явилась у 90-ті рр. ХХ ст. внаслідок будівництва приватного сектору. Свою назву отримала від назви траси «Сімферополь – Каховка», що проходить поруч [12, с. 59].

Взагалі, в більшості випадків, поява годоніму «Каховська» пов'язана саме з увічненням героїчних подій Каховського плацдарму, Громадянської війни, тому не дивно, що зустрічається він не лише на карті багатьох міст України, а й Російської Федерації, Білорусії, Казахстану, Киргизстану, Узбекистану, Придністров'я.

Так в Південно-Західному адміністративному окрузі Москви, на території районів Зюзино та Черемушки розташована вулиця Каховка. Колишня Велика Зюзинська отримала це ім'я у 1965 р., у зв'язку з відзначенням 45-річчя закінчення Громадянської війни, коли навколишнім вулицям почали давати назви, пов'язані з місцями цих подій – Чонгарська, Перекопська, Севастопольська, тощо [1, с. 320]. На вулиці розташована станція метро «Каховская» – остання станція Каховської лінії Московського метрополітену, відкрита у 1969 р. Неподалік, біля кінотеатру «Одеса», у 1967 р. встановлений пам'ятник «Каховка» роботи відомого радянського скульптора О. М. Бурганова: фігура молодої дівчини з гвинтівкою та букетом польових квітів у руках.

В Центральному районі Мінська у 50-ті рр. ХХ ст., коли він тільки забудовувався, теж з'явилася вулиця Каховська, на якій розташовані кінотеатр «Київ», Київський сквер, поруч – бульвар Шевченка. Цей район – своєрідний куточок України на карті столиці Білорусі [38].

В місті Алмати (Казахстан), на території Турксибського району простяглась 740 метрова вулиця Каховська. Колишню безіменну вулицю назвали Каховською на підставі рішення Виконавчого комітету Алма-Атинської міської ради депутатів трудящих Казахської РСР від 23 лютого 1955 р. «Про найменування нових вулиць та нумерацію домоволодіння у місті» на честь міста Каховка в Україні [11, с. 77].

У 1967 р. столицю Узбекистану Ташкент, вщент зруйновану жахливим землетрусом, відбудовували мешканці з усіх куточків колишнього СРСР. Узбеки, вдячні українцям за допомогу, одну з вулиць міста назвали Каховською [35, с. 3].

В топоніміці молдавського міста Тирасполь теж присутнє ім'я нашого міста. За припущенням місцевих краєзнавців воно пов'язане з ім'ям губернатора В. Каховського, який за наказом Катерини II у 1792 р. приєднав землі Придністров'я до Катеринославського намісництва. Саме при В. Каховському розпочалося активне господарське освоєння цих земель та був заснований Тирасполь, який згодом став центром створеного однойменного повіту Новоросійської губернії. Тираспольська вулиця Каховська йде від вулиці Одеської до села Суклея вздовж території присадибної ділянки села Колкатова Балка, свою назву отримала у 50-ті роки ХХ ст. [9].

Ойконіми, астіоніми, комоніми, годоніми – це не єдині топоніми назви нашого міста. У XVIII ст. на Смоленщині існував цілий район, який серед народу йменували Каховщиною. На початку ХХ ст. на Вітебщині фільварок відомого білоруського археолога О. Сапунова носив ім'я «Каховка». На Полтавщині, у Білорусії і Красноярському краї існують природні об'єкти – урочища з назвою «Каховка». Горде ім'я «Каховка» носили

і носять судна різних пароплавств. А модниці 80-х носили вишукані сукні з лавсанової тканини «Каховка» Іванівського камвольного комбінату.

Кажуть, що Каховка народилася під щасливою зіркою. Топонім «Каховка» є навіть в просторах безмежного космосу. У 1978 р. український астроном, науковий співробітник Кримської астрофізичної обсерваторії Л.

І. Черних відкрила малу планету № 2894, яку назвала на честь нашого міста – Каховка [28, с. 94]. Можливо, саме ця маленька зірочка не тільки оберігає Каховку від її народження до сьогодні, а й осяє шлях та дарує безліч талантів всім її мешканцям.

© Чечина В. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Агеева Р.А. Имена московских улиц / Р.А. Агеева, Г.П. Бондарук, Е.М. Поспелов, Т.П. Соколова, А.Л. Шилов / Топонимический словарь. – М.: ОГИ, 2007. – 608 с.
2. Водотика Т. Нова Каховка. – Енциклопедія історії України : Т. 7. / Редкол.: В. А., Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2010. – 728 с.
3. Вулиці міста Києва. Додаток до рішення Київської міської ради від 22 січня 2015 р. № 34/899. – К, 2015. – 324 с.
4. Головатий М. 200 вулиць Івано-Франківська / М. Головатий. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ», 2010. – 463 с.
5. Голос прошлого на проспекте Шевченко // Новости Одессы. – 2013. – 16 вересня.
6. Державний архів АР Крим, ф. 799. Таврійське обласне правління, оп. 3, спр. 183. арк. 57. Рапорт капітан-лейтенанта Х. Бернарде правителю Таврійської області С. Жегуліну про заготівлю лісу для потреб армії біля слободи Каховка поміщика Д. М. Куликовського. 7 березня 1791 р.
7. Державний архів м. Києва, ф. Р-1, оп. 4, спр. 796, арк. 123-149. Рішення виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 5 липня 1955 р. № 857 «Про перейменування вулиць м. Києва».
8. Здравствуй, Приамурская Каховка // Каховська зоря. – 2004. – 12 лютого.
9. Иваненко И. Хитросплетение в названии ул. Каховской / И. Иваненко [Электронный ресурс] // Публикация в группе Приднестровье – Новороссия. – Точка доступа: <http://pmr.livejournal.com/24375.html>
10. Инсебаев Т.А. Павлодарская область: страницы истории (1938–2008). Т. 2 / Т.А. Инсебаев, А.Д. Азербайева. – Павлодар: ПГУ им. С. Торайгырова, 2007. – 285 с.
11. Історія вулиці Каховська в м. Алмати. Довідка, підготовлена Управлінням культури та архівів м. Алмати Республіки Казахстан. – 2017 // Херсонський обласний краєзнавчий музей – Каховська філія (далі – ХКМ-К). РК 1, оп. 1, спр. 14. Документи і матеріали (листування, історичні довідки, газетні статті) пов'язані з топонімами «Каховка».
12. Історія вулиці Каховська в м. Армянськ. Довідка, підготовлена Муніципальною казенною установою «Історико-краєзнавчий музей» м. Армянськ. – 2017 // ХКМ – К. РК 1, оп. 1, спр. 14.
13. Історія вулиці Каховська в м. Івано-Франківськ. Довідка підготовлена Івано-Франківським краєзнавчим музеєм. – 2017 // ХКМ – К. РК 1, оп. 1, спр. 14.
14. Історія вулиці Каховська в м. Київ. Довідка підготовлена музеєм історії м. Києва. – 2017 // ХКМ – К. РК 1, оп. 1, спр. 14.
15. Історія вулиці Каховська в м. Львів. Довідка підготовлена Львівським історичним музеєм. – 2017 // ХКМ – К. РК 1, оп. 1, спр. 14.
16. Історія вулиці Каховська в м. Сімферополь. Довідка підготовлена музеєм історії м. Сімферополя. – 2017 // ХКМ – К. РК 1, оп. 1, спр. 14.
17. Історія вулиці Каховська в м. Харкові. Довідка підготовлена КЗ «Харківський історичний музей». – 2017 // ХКМ – К. РК 1, оп. 1, спр. 14.
18. Історія міст і сіл УРСР. Кримська область. – К., 1974. – 802 с.
19. Історія провулку Каховський в м. Одеса. Довідка, підготовлена КУ «Одеський історико-краєзнавчий музей». – 2017 // ХКМ – К. РК 1, оп. 1, спр. 14.
20. Історія с. Каховка Балкашинського р-ну. Довідка підготовлена державним архівом Сандиктауського р-ну Акмолінської обл. Республіки Казахстан. – 2016 // ХКМ-К. РК 1, оп. 1, спр. 14.
21. Історія с. Каховка Ромненського р-ну. Довідка, підготовлена адміністрацією Каховської сільської ради Ромненського р-ну Амурської обл. Російської Федерації. – 2016. // ХКМ-К. РК 1, оп. 1, спр. 14.
22. Каменецкий Ф. История одного одесского дома: Каховские казармы / Ф. Каменецкий // Порто-Франко. – 2007. – 11 травня.
23. Березницький М. О. Між Тилігулом та Чичиклією: історико-краєзнавчий нарис про Миколаївський район Одеської області / М. О. Березницький. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 117, 119.
24. Каховка (Павлодарская область) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Каховка_\(Павлодарская_область\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Каховка_(Павлодарская_область)).
25. Крылов Н. В. Улицы Мелитополя: историко-географический словарь / Н. В. Крылов. – Мелитополь: Изд. дом МГТ, 2011. – 70 с.
26. Кудрицкий А. В. Вулиці Києва. Довідник / А. В. Кудрицький. – К.: В-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1995. – 352 с.
27. Менисенко В. Здравствуй, Приамурская Каховка / В. Менисенко // Каховська зоря. – 2011, 22 вересня.
28. Неяченко И. Звезда в подарок / И. Неяченко. – Симферополь: Изд-во «Таврия», 1984. – 126 с.
29. Память степу. Історія Каховської будови газетним рядком. Січень 1967 р. – серпень 1970 р. / Упорядник Я. Шульга. – Херсон: КП «Комплектавтордор», 2003. – 132 с.
30. Постанова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету про адміністративно-територіальний поділ Одещини від 7 березня 1923 р. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – Вид 1-е. Відділ 1: № 18-19. – Харків: Видання наркомату юстиції УСРР, 1923.
31. Постановления Днепровского уездного земского собрания. – Алешки. – 1900.
32. Про злиття Кахівської селищної та В-Кахівської сільської рад // Колгоспник Кахівщини. – 1931. – 14 січня.
33. Російський державний архів давніх актів. Ф.1339. Матеріали генерального і спеціального межувань по Таврійській губернії, оп. 2, ч. 2, спр. 5419. арк. 75-82. Донесення колезького секретаря М. Д. Овсянико-Куликовського до Московської межевої канцелярії з відомостями про заснування Каховки та інших населених пунктів. 16 грудня 1815 р.
34. Сеитова Э. Как заселили Крым (1944-1954) / Э. Сеитова // Голос Крыма. – 2013. – 1 березня.
35. Сидьолкіна С. Каховка у космосі. Каховка у світі / С. Сидьолкіна // Каховська зоря. – 2003. – 9 вересня.
36. Спогади Т. Б. Серебра – найстаршого профспілкового діяча Каховки. Рукопис. 1957 // ХКМ-К. ОФ. Ос. спр. 12. – 14 с.
37. Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 21 августа 1945 г. № 619/3 «О Переименовании сельских Советов и населенных пунктов Крымской области». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikisource.org/wiki/>
38. Улица Каховская в Минске [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ctv.by/новости/новости-минска-и-минской-области/улица-каховская>

**Юрченко
Віктор Володимирович**

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри туризму Херсонського
державного університету (м. Херсон)

✉ yu_viktor@ukr.net

Особливості розвитку туризму, як соціально-економічної основи функціонування регіону

В статті проаналізовані концепції і теоретичні підходи до розуміння сутності поняття «туризм». Визначено його місце та роль в соціально-економічному розвитку регіону та країни в цілому. Проаналізовано туристичний потенціал регіону та розглянуті найбільш важливі проблеми, що гальмують розвиток туристичної індустрії.

Сучасний розвиток туризму в світі, його становлення як суспільно-важливого соціально-економічного феномену, спонукає до вивчення особливостей, напрямків підвищення рівня його розвитку та формування нових туристичних потоків. Тому, питання розвитку туризму стоїть в ряді першочергових завдань економічного піднесення багатьох країн у світі. Це зумовлено тим, що надходження від внутрішнього та зовнішнього туризму є важливим показником економічного зростання регіонів та країни в цілому.

За даними ВТО туризм стрімко розвивається протягом десятиліть і на сьогодні став одним із найбільших і швидкозростаючих секторів економіки в світі. Сьогодні на туризм припадає близько 12% загальносвітового валового продукту та 7% світових інвестицій. Більш ніж у 40 державах туризм є головним джерелом наповнення бюджету, а ще у 70 - однією з трьох основних статей [7].

Туризм - це велика економічна система з різноманітними зв'язками між окремими елементами в рамках як народного господарства окремої країни, так і зв'язків національної економіки зі світовим господарством в цілому [6].

Г. Михайличенко визначає туризм як різновид рекреації, один із видів активного відпочинку, що відображає характерну тенденцію сучасності, коли перевага віддається динамічному відпочинку, у процесі якого відновлення працездатності поєднується з пізнавальною діяльністю [4].

В свою чергу М. Колосінська розглядає туризм як галузь сфери послуг, де виробляються, реалізуються та споживаються послуги, пов'язані з організацією туристичних подорожей для людей, які тимчасово перебувають поза місцем постійного проживання та не здійснюють оплачуваної діяльності в місці перебування [3].

В цілому, на думку М. Жукової, існуючі визначення туризму доцільно розділити на дві великі групи. Одні з них носять вузькоспеціалізований характер і стосуються окремих економічних, соціальних, правових і інших аспектів туризму, або його видових особливостей і виступають інструментом для вирішення конкретних завдань. Інші концептуальні визначення охоплюють предмет у цілому, розкривають внутрішній зміст ту-

Ключові слова:

туризм, туристичний регіон, внутрішній туризм, соціально-економічний розвиток, економічне зростання.

ризму, що виражається в єдності всього різноманіття властивостей і відносин та дозволяють відрізнити його від подібних явищ [2].

Для України туризм також має велике значення і відіграє ключову роль у залученні інвестицій та створенні нових робочих місць у різних галузях економіки (транспорт, зв'язок, торгівля, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання та послуг) і є високорентабельною складовою економіки та дієвим фактором інтеграції нашої країни у європейську і світову спільноти.

За оцінкою Всесвітньої туристичної організації Україна займає 9-те місце в Європі за кількістю туристів, що її відвідують. Тому, основною метою національної державної політики є збільшення кількості туристів, що відвідують країну до 2022 року до 50 млн. осіб на рік, а також приділення особливої уваги розвитку внутрішнього туризму. На сьогодні Україна опинилася в числі країн, де витрати на міжнародний туризм в 2016 році зросли більш ніж на 10%. У минулому році наші туристи витратили на 12% більше коштів, ніж в 2015 році [5].

Однак розвиток внутрішнього туризму в Україні набуває все відчутнішого значення. Серед найбільш важливих проблем, що гальмують його розвиток є наступні:

- відсутність цілісної системи державного управління туризмом у регіонах;
- недостатність методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємства туристичної галузі з боку держави;
- невідповідність переважної більшості туристичних закладів міжнародним стандартам;
- незадовільний стан туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури;

- недосконалість нормативно-правової бази та бази даних стосовно об'єктів туристичної сфери;
- відсутність інноваційних проектів та наукових досліджень з питань розвитку перспективних видів туризму;
- недостатність державної підтримки та комплексного підходу до рекламування туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринку туристичних послуг.

Херсонщина, як один з туристичних регіонів посідає одне із провідних місць в Україні за рівнем забезпеченості цінними природними та історико-культурними ресурсами, здатними генерувати значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів. Регіон має приблизно 15,5% усіх українських морських пляжів, приймає близько 10% туристів, які відпочивають на морському узбережжі і 2,5% в інших місцях регіону. Також на території регіону налічується 5749 об'єктів історико-культурної спадщини, в тому числі пам'яток археології – 3418; історії – 2259; мистецтва – 72 (35 пам'яток національного значення: археології – 29; історії – 3; мистецтва – 3) [1].

Тому основною метою здійснення подорожей в регіон за видами туризму є: відпочинок та оздоровлен-

ня біля моря (75%), сільський зелений туризм (19%), історико-культурний та інші різновиди туризму (6%). Все це свідчить про великий потенціал регіону, який посідає шосте місце по забезпеченості рекреаційними ресурсами на душу населення і при цьому 22 за ефективністю їх використання.

Таким чином, аналіз передумов та тенденцій розвитку туризму дозволяє стверджувати, що країна та окремі регіони мають значні можливості, щоб увійти до найбільш розвинутих у туристичному відношенні регіонів Європи: вигідне геополітичне розташування, комфортні мікрокліматичні умови, історико-культурну та архітектурну спадщину, достатні людські, матеріальні та природно-оздоровчі ресурси.

В цілому в умовах трансформації національної економіки туризм, як діяльність, є перспективним напрямком соціально-економічного розвитку територій. Ця галузь стає для країни стратегічною і повинна знаходитися в сфері пріоритетного розвитку держави. Тому, саме ця сфера залишає великі можливості для пошуків активного його розвитку та інвестування.

© Юрченко В. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Власенко С. Херсонщина туристична – шлях до вражень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vlasenko.at.ua/news/khersonshhina_turistichna_shljakh_do_vrazhen/2017-04-05-4856
2. Жукова М. А. Менеджмент в туристском бизнесе / М. А. Жукова. – М.: КНОРУС, 2005. – 356 с.
3. Колосінська М. І. Дослідження теоретичних підходів до визначення категорії «туризм»: [Електронний ресурс] / М. Колосінська // Економіка. Управління. Інновації. – 2011. – №2 (6). – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kolosinska.htm
4. Михайліченко Г. І. Інноваційний розвиток туризму: монографія / Г. І. Михайліченко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 608 с.
5. Регіональний туристичний продукт: проектний підхід до забезпечення конкурентоспроможності: монографія / За заг. ред. Іжї М. М., Бабова К. Д., Безверхнюк Т. М. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2016. – 626 с.
6. Семенов В. Ф., Басюк О. В. Територіальні умови і стратегії розвитку туризму в регіонах / В. Семенов, О. Басюк // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2014. – Т. 19. – Вип. 1/2. – С. 78-81.
7. У Запоріжжі розглянули проблеми туристичного бізнесу // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zp-pravda.info/ekonomika/3752-u-zaporizhzhii-rozglyanuli-aktualni-problemi-turistichnogo-biznesu.html>

СЕКЦІЯ III:

**КАХОВКА, ХЕРСОНЩИНА, ТАВРІЯ,
ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ**

Базака Роман Вікторович

кандидат наук із соціальних комунікацій, провідний науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області, старший викладач кафедри журналістики, видавничої справи та редагування Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, член Національної спілки краєзнавців України (м. Кропивницький)

✉ snipson@meta.ua

Ідейно-політичний дискурс преси Кіровоградщини періоду Денікінщини

У статті висвітлено особливості інформаційної діяльності білогвардійського режиму в Єлисаветграді та краї. Проаналізовано місце періодичної друкованої преси у процесах пропаганди та інформаційної боротьби за владу періоду національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років. Охарактеризовано ідейно-політичний дискурс білогвардійської преси Кіровоградщини 1919 року. Встановлено місце білогвардійської преси у типологічній системі преси Кіровоградщини.

У середині серпня 1919 року Єлисаветград, Знам'янку, Олександрію захопили добровольчі війська генерала А. Денікіна. З постанням режиму білогвардійців у місті почалися нова хвиля терору, реквізиції та єврейських погромів. Тоталітарний устрій А. Денікіна викликав громадські невдоволення та спалах селянських повстань, по околичних селах почали формуватися повстанські загони. У Єлисаветграді та Олександрії комуністична партія почала утворювати групи для підпільної боротьби з новою владою.

Більшовицькі підпільники організували друкарню, яка випускала антиденікінські листівки. 6 серпня 1919 року подібну листівку випустили в Бобринці: «Звернення червоноармійців Бобринецької караульної роти до селян із закликом до боротьби проти денікінщини». Така продукція поширювалися майже по усій території Кіровоградщини. У селах Єлисаветградського та Олександрійського повітів розпочалися селянські повстання та партизанський рух проти денікінщини.

Щоб протистояти інформаційному спротиву підпільних комуністичних організацій, повстанцям отаманів Директорії та Н. Махна, Добровольчій армії були потрібні інформаційні канали. До того ж, новій владі необхідно було налагодити офіційну комунікацію з жителями підконтрольних територій як для інформування про свої дії, так і для пропаганди своєї ідеології.

Задля ідейно-політичної боротьби Добровольча армія утримувала інформаційно-пропагандистський орган «ОСВАГ» («Освободительное агенство»), заснований влітку 1918 року генералом А. Денікіним. У лютому 1919 року «ОСВАГ» перейменували у «Відділ пропаганди». Завданнями відділу було інформування населення про Білий рух, його цілі та завдання; про злочини більшовиків, увічнення пам'яті героїв Білого руху, надання відомостей про поточний стан справ, проте головною метою було протистояння інформаційно-агітаційній агресії більшовиків, тобто конкурсування з більшовицькою пропагандою. Для досягнення мети відділ видавав газети, журнали, книги, утримував театри в містах тощо [1].

Щоб нейтралізувати інформаційні атаки з боку під-

Ключові слова:

«Война и мир», білогвардійці, Єлисаветград, ідейно-політичний дискурс, Кіровоградщина, преса, типологічна система, часописи.

пілля, яке вело підривну роботу, в тому числі й за допомогою преси, новий режим на початку серпня 1919 року почав видавати військову газету «Народ и армия» – орган відділу пропаганди «Особого совещания» при головнокомандувачу Збройних Сил Півдня Росії. Редактором газети був М. Зубов. До газети додавалися «Телеграммы газеты Народ и армия».

Слід зазначити, що навіть інформаційний ресурс телеграм того періоду використовувався з метою пропаганди, що досягалося на лексичному рівні використанням у текстах телеграм емоційно забарвленої та агресивної лексики, слів-маркерів щодо політичних опонентів. Наприклад, телеграми газети «Народ и армия» у № 4 за 10 серпня: «Персона, що прибула з Вознесенська, повідомляє, що місто, підпалене комуністами, горить. Селянські повстанські загони атакують Вознесенськ зі сходу, очікуючи підкріплення від Добровольців... На дільниці південніше від Бобринця окремі дезорганізовані частини противника намагаються пробитися до Помічної... Селянські повстанські загони успішно роззброюють червоні банди» [2, с. 1].

12 серпня у Єлисаветграді співробітником відділу пропаганди Особливих зборів М. Зубовим у зимовому театрі Елькинда була проведена лекція для жителів міста на тему: «Добровольча армія, її історія, завдання та цілі». З метою привернення симпатій жителів Єлисаветграда нова влада проводилися театральні вистави.

У середині серпня 1919 року на станцію Знам'янка прибув агітаційний потяг імені генерала О. Каледіна, який, рухаючись країною, видавав «Газету молнию» – похідний орган агітаційного потягу Донського відділення пропаганди при Головнокомандувачі Збройними Силами Півдня Росії. Тож 15 серпня 1919 року у Знам'янці вийшов одинадцятий номер газети.

Видання поширювалося, в першу чергу, серед солдатів Добровольчої армії. Примірників усім не вистачало, тому на першій шпальті розміщувався інформаційний блок із повідомленням: «Коли прочитаєш цю газету, передай її другому, а не викидай і не рви, бо паперу мало...».

Складався часопис з двох шпальт. На першій розміщувалася ідеологічна, пропагандистська передова стаття, написана редактором Ф. Купчинським. У № 11 подавалася стаття «Що значить любити свою Батьківщину». Основне завдання матеріалу полягало у агітації населення вступати до лав Добровольчої армії: «Скоріш, скоріш іди до них на допомогу. Вони перемагають, але сили їх без рахунку втрачаються, їм тяжко без підкріплення... Поспішай на допомогу тим, які для вас своїми ранами відновлюють батьківщину...» [3, с. 1].

Далі наводилися новини з фронтів. На другій шпальті подавалися оперативні зведення штабу, накази керівництва, телеграми. Останньою була рубрика «Хроніка агітаційного потягу», в якій розміщувалися повідомлення про внутрішню роботу (про розповсюджені газети, про видані агітаційні праці, про матеріальну підтримку потяга від населення, про матеріальний стан потяга тощо). Окремими блоками у вставках та виносках подавалися гасла та заклики: «Досить ми терпіли та бачили наругу над своєю церквою, обезцещеними своїх дружин та дочок, задушеними, замученими своїх братів та батьків».

Публіцистичні матеріали, що користувалися попитом у читачів і викликали певний резонанс, видавалися окремими листівками та поширювалися серед війська та населення. У № 11 зазначалося, що передова стаття Ф. Купчинського «Могутній фронт і в'ялий тил» із попереднього номера мала успіх у читачів та була видана окремим листком. Очевидно, саме ця листівка поширювалася Кіровоградщиною [3, с. 2].

Посаду помічника начальника агітаційної частини займав присяжний повірений Т. Колесніков. Окрім публікацій у газеті, він укладав та читав для загалу лекції. У газеті повідомлялося про підготовану ним лекцію за матеріалами власної публікації у № 10 від 13 серпня 1919 року (виданому у Кременчуці) – «Чаша народного горя» – пропагандистський антибільшовицький матеріал, у якому йшлося про жахи комуністичного режиму, злочини, знущання над мирним населенням, вилучення продтоварів та про селянські повстання проти злочинного комуністичного режиму: «Як хмара саранчі, осівши на ниву, пожирає усе до коріння і сита летить... а комуністи – ці червоні павуки, випивши та висмоктавши свої жертви, трусяться та бояться кари, що на них насувається... Вони вимучені та голодні, захищаючи мир своїх домів, несуть тепер із собою безпощадну та нищівну війну ситим, пишним та багатим палацам Леніна і Троцького». Можемо припустити, що оскільки у номері, виданому у Знам'янці, повідомлялося про лекцію, вірогідно, вона була прочитана місцевим жителем [4, с. 1].

У Єлисаветграді 22 серпня 1919 року вийшов перший номер газети «Война и мир». Видання мало підзаголовок «Літературно-політична газета». Редагував часопис Н. Любанський, готувало – видавництво «Війна і мир», тиражували його в друкарні А. Болтянського [5].

У першому номері був розміщений матеріал «Від редакції» з обґрунтуванням необхідності даного часопису та його ролі в тогочасному суспільстві: «В більшості випадків російське суспільство було позбавлене незалежного російського друку. Причини цього сум-

ного явища ... кореняться в хибному напрямі суспільної психології. Визнаючи за правдивим друкованим словом величезне моральне знання, група місцевих громадських діячів об'єдналася у видавництві «Війна і мир» із метою служіння моральному відродженню Росії. Усіх, кому дороге наше завдання, ми закликаємо до посильної допомоги нашій справі» [5, с. 1].

У виданні друкувалися: З. Єфимовська, В. Лукеш, К. Гудевич, С. Годило-Годлевський, К. Кирилов, К. Гамаюн, Д. Муретов. Більшість матеріалів була підписана псевдонімами та криптонімами. Певний час у газеті працював всесвітньовідомий польський композитор, наш земляк К. Шимановський. Матеріал, присвячений пам'яті І. Тургенєва, у № 19 від 25 жовтня 1919 року опублікувала Н. Бракер [6, с. 2 – 3].

Зміст номера складали: передова стаття (матеріали ідейно-політичного спрямування, що торкалися гострих політичних та соціальних питань, огляд міжнародних подій), інформаційні матеріали, що публікувалися в рубриках «По повіту» та «Місцеве життя» (висвітлювалися останні події місцевого значення), публіцистика (історико-політичні нариси, памфлети, фейлетони тощо), офіційні матеріали (відозві, декларації, накази, постанови тощо), гумористична рубрика «Жарти пера», яка складалася з поезій, що висміювали політичних опонентів, рубрика «Посеред газет» (подавалися останні та резонансні новини, передруковані з інших видань), «Телеграми», «Останні звістки», «Реклама» та «Оголошення», для комунікації з читачами відведена рубрика «Листи в редакцію». Публікувалися матеріали про історію церкви та її місце в житті російського народу, про російське мистецтво, про іконописців та церковисців, подавалися літературознавчі матеріали.

Постійно на сторінках газети «Война и мир» піднімалася тема інтелігенції (міркування щодо ролі інтелігенції в житті держави, її впливу на революцію в Росії тощо), обговорювалися питання російської культури, цивілізаційної ролі Росії та російського народу.

Велика частина газетної площі була заповнена художніми матеріалами, різними за жанрами, найчастіше ідейно-патріотичного спрямування (про героїзм російського війська, велич держави, народу, велич культури та історії, могутність російського серця тощо). Як приклад, у першому номері розміщена стаття «Про що співав дзвін. В пам'ять звільнення Єлисаветграда селянами». Автор підписався псевдонімом «Старий дрозд» (інші його матеріали подібні за змістом та формою): «Він співав про те, що живе велике, російське серце, що це серце проснулося, щоб сказати своє слово... Дзвін співав, що зійде нарешті світле сонце над російським народом...». В такому стилі писала художні тексти З. Єфимовська, й на першій шпальті першого номера «Война и мир» розміщено її матеріал «Великий день»: «Нехай же світло великої любові до батьківщини осяє всі російські серця; нехай перед завданням відродження Росії потухне ворожнеча та партійний розбрат... Росія залишиться Росією, а служіння їй – нашим боргом і нашим щастям...». Такі матеріали були покликані стверджувати та пропагувати російську національну та державну ідею про «велику, єдину та неподільну Росію», за допомогою художніх засобів відродити дезактуалізований культ служіння російській державі.

У № 2 від 26 серпня 1919 року була надрукована декларація «За що борються Добровольча, Донська, Кубанська та Терська армії», в якій висвітлювалися ос-

новні політичні завдання монархічних сил. За їх ідейними положеннями можна встановити зміст ключового концепту «влада» в ідейно-політичному дискурсі кожної військово-політичної сили.

Білогвардійський режим фактично не мав союзників. Задля утримання та зміцнення влади доводилося інформаційно протистояти опонентам – як більшовикам та махновцям, так і українським урядам. В ідейно-політичному дискурсі газети «Война и мир» можемо прослідкувати різні аспекти інформаційного протистояння, механізми та засоби дискредитації опонентів.

Тенденційною в дискредитації політичного руху є критика лідера політичної сили. У № 7 від 13 вересня розміщений матеріал «Батько Махно. Особисті враження». Автор реалістично зображає зовнішність повстанського отамана, використовуючи емоційно нейтральну лексику. Дискредитуючим є зображення характеру та вольових якостей Н. Махна: надзвичайна жорстокість, самодурство та марнославство: «Будучи, без сумніву, надзвичайно жорстким та грубим від природи, маючи за собою велику кількість скоєних жорстокостей, він любив проявити нібито великодушність, припиняючи звірства своїх спільників або щедро нагороджуючи кого-небудь. Робилося це, очевидно, частково від марнославства та бажання привернути до себе населення, частково від самодурства» [8, с. 3].

Слід відзначити, що представники білого руху добре усвідомлювали ті пропагандистські механізми, які застосовували їхні опоненти. Аналізуючи громадські виступи перед публікою, вони відзначали доволі влучні форми викладу інформації, якими володів Н. Махно, та силу впливу на маси гасел: «Бойовим номером у махновців, що мав великий успіх у населення, були гасла «проти комісарів, проти надзвичайок». Подібному аналізу піддавалася й інформаційна діяльність більшовиків.

Задля дискредитації повстанського руху переважно наголошувалося на жорстокості, провадилася демонізація повстанців: «Штось власноруч кидав у вогонь живих маленьких дітей... Є колонії, де майже всі чоловіки вирізані, а жінки піддані безкінечному насиллю». «Зауважимо: махновці через деякий час почали обходити усі двори, вимагаючи представити квитанції про сплату контрибуції. Хто не сплатив, того забирали у «контррозвідку» (так називалася махновська надзвичайка). Йому висувалася вимога оплати протягом 24-х годин, після чого, в разі невиконання, слідував розстріл». «Серія жаків у цей період безкінечно варіювалася. Усі квартири міщан були пограбовані» (№ 31 від 6 грудня 1919 року) [7, с. 1-4].

Використовувалися й негативні, необ'єктивні та бездоказові оцінні судження: «На завершення цікаво відмітити, що штаб Махно ... складається виключно із селянських покидьків – головорізів-розбійників». Використовувалися оцінні судження з апеляцією до історичних подій: «Невільно думка звертається до середньовіччя, жахи якого майже бліднуть перед сучасністю» [там само].

В ідейно-політичному дискурсі пропагандисти для самозвеличення та дискредитації опонентів вдавалися до використання художніх форм: «Як бурхливий весняний потік, що розбиває окови льоду, змиває на своєму шляху брудний сніг та звільняє замерзлу землю до нового життя, так визвольний потік Добровольчої армії звільняє народ від гніту більшовиків, пробуджує та відроджує його до нової творчості, до нового життя»

(№ 7 від 13 вересня 1919 року) [8, с. 1]. Пропагандисти застосовували метафоричні конструкції, щоб порівняти себе із «свіжим потоком», а опонента (більшовиків) – з «брудним снігом», «оковами», віджитим злом, від якого Добровольча армія звільняє народ.

З метою дискредитації використовувалася й критика діяльності опонентів: «Але по слідам звитяжного війська завжди рухаються хижакі, жадаючи попирувати на чужих трупах...». Паралельно подавалися позитивні оцінки себе та своєї ролі в побудові світлого майбутнього. Наголошувалося, що опоненти заважають творчим діям влади: «Багато темних особистостей прикладають усі зусилля для того, щоб підірвати народну довіру до Добровольчої армії та влади, що зміцнюється...» [8, с. 1 – 2].

Задля підірвання ідеологічної платформи опонентів білогвардійська газета використовувала поезію, наприклад, у № 7 від 13 вересня, в рубриці «Жарти пера». У межах одного вірша поет-пропагандист підіймає усі негативні сторони більшовицького правління: «Не верьте дети, коммунистам, / Они обшипят с вас все перья! / Это великие артисты / Обмана, лжи и лицемерья». Автор звинувачує більшовиків у лицемірстві, жадібності, грабуванні народу, брехливій пропаганді, одурманюванні народу та неправдивих здобутках: «Любовью к правде пламенея, / В газеты пишут беспристрастно, / О том, что жители полнеют / И чувствуют себя прекрасно» [8, с. 2].

У фокусі денікінської газети постійно перебував український уряд та безпосередньо військово-політична діяльність головного отамана С. Петлюри. Діяльність їхня висвітлювалася у контексті міжнародної політики України та держав Європи: «Така міжнародна обстановка, яка живить петлюрівщину. Доводиться визнати її скоріше сприятливою, і, якщо петлюрівський рух проте не виявляє здорової міці, то очевидно то чахла дитя, яке не в силах оживити груди найкращої годувальниці. Можливо, це смутно почали усвідомлювати і високі покровителі кволого новонародженого» [8, с. 3].

Для компрометації українського національного руху використовувалися звинувачення у жорстоких грабівницьких діях: «На кожній вузловій станції галицькі команданти... Петлюрівців далі сіл не пускають: їм не довіряють і цим уникають грабів та розбоїв у містах. У селах гайдамаки ж мають розв'язані руки» (№ 10 від 23 вересня 1919 року). Іншим прийомом дискредитації був наголос та тому, що в українському війську та уряді керують іноземці: «Втім, і галицькі війська – це ті ж австрійці часто-густо не розуміючі «мови». Усі накази та розпорядження віддаються німецькою мовою» [9, с. 3].

Пропагандисти наголошували на деморалізації Українського війська, дезертирстві, нездатності воювати, у відсутності кваліфікованих військових кадрів, а головне – у небажанні воювати з добровольцями: «Петлюрівські війська – зовсім розкладений зброд, нездатний до правильної серйозної війни... петлюрівці зовсім обірвані... наші офіцери говорили, що послають нас проти більшовиків, а повели битися проти добровольців. А з добровольцями битися ми зовсім не хочемо» [там само].

«Война и мир» виходила до грудня 1919 року, доки місто контролювалося денікінськими військами. У грудні 1919 року Червона Армія розгорнула наступ проти білогвардійців на одеському напрямку. 24 січня денікінські війська в районі Єлисаветграда були розгромлені, а вже на початку лютого 1920 року з терито-

рій всієї Кіровоградщини білогвардійці були витіснені більшовиками [10, с. 191].

За період панування Добровольчої армії на теренах Кіровоградщини було видано дві газети у Єлисаветграді та один номер військового видання агітаційного потяга у Знамянці. Білогвардійська преса формувала свій ідейно-політичний дискурс, щоб захопити та утримати владу в регіоні. Пропагандисти білого руху намагалися відродити та ствердити у масовій свідомості політичні міфи, що втратили свою актуальність та зміст, про велич «єдиної та неподільної Росії». Розмірковували над державотворчими питаннями, такими, як історія, культура, церква, над цивілізаційною роллю Росії. При цьому на шпальтах денікінської преси взагалі

не піднімалося українське питання, не враховувалися особливі національні інтереси корінного населення краю (такі як мова, історія, культура). Національно-патріотичний рух та процеси державного відродження України у ідейно-політичному дискурсі білогвардійців були представлені як розбійницькі дії незаконних бандитських угруповань.

Після витіснення з краю білогвардійців та захоплення влади більшовиками всі опозиційні органи друку були закриті. На початку 1920 року відновилися комуністичні газети та почала формуватися розгалужена система однопартійної радянської преси.

© Базака Р. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. ОСВАГ [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/ОСВАГ>.
2. Народ и армия. – Єлисаветград, 1919. – № 4.
3. Газета молния. – Александрия, 1919. – № 11.
4. Газета молния. – Кременчуг, 1919. – № 10.
5. Война и мир. – Єлисаветград, 1919. – № 1.
6. Война и мир. – Єлисаветград, 1919. – № 19.
7. Война и мир. – Єлисаветград, 1919. – № 31.
8. Война и мир. – Єлисаветград, 1919. – № 7.
9. Война и мир. – Єлисаветград, 1919. – № 10.
10. Базака Р. Преса Кіровоградщини (1874–1921 рр.): історико-функціональний аспект, типологічна характеристика [Текст]: дис. канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 / Базака Роман Вікторович; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2015. – 274 с.

Безух Юрій Валентинович

краєзнавець
(сміт. Нижні Сірогози, Херсонська область)

✉ ybezukh@gmail.com

Розвідка щодо обставин загибелі десантників у Північній Таврії наприкінці 1941 – середині 1942 років

В статті розповідається про пошукову роботу щодо встановлення обставин загибелі десантників у Північній Таврії наприкінці 1941 – середині 1942 років.

Екскурсія в асканійський дендропарк починається з красивої споруди водонапірної башти, там же у дворіку гарна скульптурна експозиція. Екскурсивод розповідає: «30 жовтня 1941 року гітлерівські окупанти вчинили звірячу розправу над захопленими в полон 15 радянськими парашутистами. У 1957 році на місці їх загибелі спорудили цей пам'ятник» [1]. Жодних імен на пам'ятнику немає.

Ось що розповів учасник бойових дій Грищенко Валентин Іванович, який багато років займався пошуковою роботою. «Влітку 1942 року балкою з Новоолександрівки до Першопокровки йшли четверо. Хтось із запроданців їх запримітив і сповістив жандармерію Нижніх Сірогоз. Були підняті на ноги поліцаї з Новоолександрівки, Першопокровки і Дем'янівки. Ці четверо були оточені поліцаями і жандармами. Всі вони загинули. Мертвих привезли в Першопокровку, де їх і поховали. Хто вони? Яке було у них завдання? Яка була у них зброя? Як попали вони в ці краї? Питань багато, а відповіді жодної. Німці нікого з поліцаїв до них, уже загиблих, не підпустили. (Маю на увазі про місце трагедії). Лише відомо, що вони були зодягнені в цивільний одяг. На кожному з них було одягнуто по 2-3 костюми.

Щось подібне сталося в с. Партизани Вербівської сільської ради. Знайшовся зрадник, який видав фашистам 4-х парашутистів, які ночували в одному з домів. В нерівному бою з поліцаями і німцями всі вони героїчно загинули, поховані в цьому селі, але на жаль, залишились невідомими» [2].

Новоолександрівський учитель історії Овсяніков Юрій Васильович розповідав, що начебто ці четверо рухалися з Лепетиських плавнів до Мелітополя. Причому ночували вони у Вікторовці, де ні німців, ні поліцаїв не було. «У роки Великої Вітчизняної війни на території села Першопокровка діяла група зв'язкових, яка координувала підпільне сполучення між селами району: Верби, Дем'янівка, Вікторівка і навіть з Рогачиком. Група діяла під керівництвом Височина і Купрія з Нижніх Сірогоз. Для ведення бойових дій і зв'язку зі штабом Червоної Армії була закинута десантна група в села Верби, Першопокровка. Група складалася з трьох чоловік, які приземлилися на околиці Першопокровки

Ключові слова:

десантники, парашутисти, Північна Таврія, Херсонщина, кінець 1941 – середина 1942 років.

зі сторони Вікторівки. Група пробиралася до Нижніх Сірогоз для з'єднання з партизанами. В Першопокровці не було партизан. Про існування цієї групи знала одна жінка, яка і здала їх поліцаям. Група пробиралася до Нижніх Сірогоз по течії Сірогозької балки. Ось тут і наздогнали її поліцаї, яким надійшов наказ – знешкодити! Групі не вдалося пройти багато шляху. Поліцаї наздогнали їх в районі балки, яку вони переходили в брід між Першопокровкою і Новоолександрівкою. Так і закінчився їх бойовий шлях, не діставшись до місця призначення. Їх імена невідомі. Там їх постріляли й місце поховання невідоме», – згадує старожил села Першопокровка Кривіцька Надія Олексіївна.

Колишній голова сільради цього ж села Білоус Олександр Олексійович доповнює, що поховали загиблих на сільському кладовищі, а потім уже перепоховали на розташованому поруч братському кладовищі, в окремих могилах. Він же розказує, що після війни приїжджав якийсь офіцер і цікавився місцем поховання.

А ось, що пише в своїх, дещо фантастичних «звітах», Токарчук Тимофій Федорович (1925 р. н.). «У березні 1942 року в Рубанівці загинуло 4 десантники. В липні 1942 року був десант з 9 чоловік в районі Ганжі – Зернового – Верби: 4 загинули, 5 урятувалися.

Травень 1943 року Бистров перевозить і ховає в Першопокровці тіла 4-х десантників» (Бистров Григорій Іванович 1900 року народження, полковник, керівник незнаного офіційно (не знайшли підтвердженнь) Вербівського партизанського загону). «На відділення Партизани була висаджена диверсійна група із 8 чоловік. В перестрілці загинув німець. Вся група загинула. Взятих трьох полонених німці розстріляли всередині Огуза».

А ось розповідь Польченко Клавдії Єгорівни з Верхніх Торгаїв, яка в роки війни проживала в Агайманах,

була гнана в Німеччину, повернулася: «На краю села в напрямі Нижніх Торгаїв жила старенька бабуса. Вона бачила, а швидше всього це було влітку 1942 року, як ішли чотири молодих хлопця в мисливських костюмах, кожен тримав качку. Рухалися спочатку по одному, а потім по-двоє. Підійшли до бабусі і спитали дорогу в плавні. Та показала дорогу до Нижніх Торгаїв, а звідти питаєте на Лепетиху.

Децо пізніше пройшло ще троє, так саме вдягнених. Останній показав на вітровпор і розказав звідки треба відрахувати певну кількість кроків і там копати: «На все життя вистачить». Що там було? Парашути чи якісь інші припаси? Ніхто не копав, а може викопав та промовчав. Бабуса незабаром померла. Як склалася доля цих юнаків невідомо». Можливо їм пощастило. Хоча навряд. Занадто примітними вони були. Видимість в степу добра. А шлях нелегкий, більше 50 км.

В рукописній історії села Верби за 1955 рік читаємо: «Влітку 1942 року з літака був висаджений десант в кількості 7 чоловік. Вони були прислані Комуністичною партією для організації партизанського руху в межах нашого району. Але запродавці вказали німцям на місце перебування партизанів. Відбиваючись всі семеро загинули в нерівному бою» [3]. В переказі 2012 року вчителів історії Білокриницького О. М. та географії Носова Т. В. ця історія вже виглядає так: «У 1942 році з радянського літака був висаджений десант з 7 чоловік. Вони мали завдання організувати партизанський рух у нашому районі. Але запродавці вказали гітлерівцям місце перебування десантників. Фашисти оточили їх. Вони хотіли захопити кого-небудь з них живцем. Десантники відбивалися до останньої краплини крові. Всі вони загинули смертю хоробрих, але в руки ворога не далися».

А ось що мені розповів, зі слів своєї матері, Гончаров Віталій Іванович: «Влітку 1942 року, до жнив, між Ворошилівським (Вільне) та Партизанами, там, де у вибалку між вітровпорами був розрив, кілька разів приземлявся «кукурузник». Жінка керуючого відділком годувала вночі дитину і побачила, що з колодязя поблизу с. Партизани брали воду чоловіки в червоноармійському обмундируванні. Вона сказала чоловіку, той вранці доповів про це коменданту у Вербах. Той зібрав чоловік 15 поліцаїв та солдат.

У самих Вербах було два поліцаї. Одного одразу після визволення вбили і вкинули в колодязь, а іншого люди відпросили, бо він допомагав місцевим, попереджав про облави на молодь.

Попереду їхав німець на білому коні, коли він під'їхав близько до вітровпору звідти пролунали автоматні черги. Німець упав, заплутався в стременах, кінь злякався і побіг у село, а німець загинув. Тоді поліцаї

розсипалися цепом і пішли до вітровпору, почалася стрілянина, а коли вона затихла побачили двох чи трьох полонених у червоноармійській формі, навіть у касках, а одного – тяжкопораненого, привезли на возі і кинули на землю, він не рухався.

Полонених повністю роздягли. А всю одягу пополили і порізали, щось шукали. Потім усіх відправили на Верби.

Один хлопець встиг утекти і сховатися у високій пшениці, але коли перебігав польову дорогу між двома полями пшениці, то його помітив той же керуючий відділком. Сказав поліцаям і ті його вистежили.

Чотирьох убитих поліцаї привезли в село, роздягли, викопали рів на кладовищі і повкидали їх туди. Коли вже почали засипати землею, люди почали кидати ганчірки, хто що міг, щоб прикрити покійників, а поліцаї їх відганяли. Говорили, що вони самі пострілялися в груди, щоб не потрапити в полон.

Існує також легенда, що серед них була дівчина-радистка, яку вони врятували, прийнявши бій, щоб вона втекла пшеничними полями.

Запродавцям дали олію, муку і цукор. Одразу після визволення їх репресували. Все це бачила мати Гончарова В. І. на власні очі. Їхня хата знаходилася поблизу кладовища».

Як на мій погляд ця історія найбільш правдоподібна, багата на деталі. В той час, як попередні носять виражений офіційний, ідеологічно правильний характер. Старого села Партизани вже немає. В селі Верби старанно доглядають чотири могили полеглих. В селі Партизани перепоховали четверо радянських бійців, які загинули визволяючи це село в жовтні 1943 року. На пам'ятнику зображено чотири парашути, як пам'ять про чотирьох безіменних героїв-парашутистів, які знайшли свій вічний спокій в околицях села. Були в них якісь шанси вижити в голому степу, а тим більше організувати якийсь супротив? Очевидно, що ні.

Станом на 1 березня 1942 року було залишено або перекинуто через лінію фронту близько 2,5 тисяч партизанських груп загальною чисельністю понад 30 тисяч чоловік. Відомості про діяльність було отримано лише від 141 загону і групи [4].

Навіть на прикладі нашого району ми бачимо, якою масовою була практика висадки приречених молодих людей, які лише провокували і озлоблювали німців та поліцаїв. Їхні імена є засекреченими й на сьогодні. Ми не можемо надати належну шану полеглим, а їхні рідні так ніколи й не зможуть вклонитися могилкам своїх загиблих дітей. Такою жорсткою, безжальною і безглуздою була сталінська тактика ведення війни.

© Безух Ю. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Асканія-Нова / Г. М. Карасьов. – Одеса: Маяк, 1967. – С. 11.
2. Безух Ю. Квітка степова. – Херсон: Персей, 2001. – С. 344.
3. Історія села Верби. Рукопис. 1956.
4. Друга світова війна в історичній пам'яті України (за матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / ред.: І. Юхновський; уклад.: Л. Герасименко, Р. Пилявець; Укр. ін-т нац. пам'яті. – К.; Ніжин: Лисенко М. М., 2010. – 247 с.

Записані спогади:

- Овсянікова Юрія Васильовича.
- Токарчука Тимофія Федоровича.
- Білоуса Олександра Олексійовича.
- Польченко Клавдії Єгорівни.
- Кривіцької Надії Олексіївни.
- Гончарова Віталія Івановича.

**Березняк
Ярослав Васильович**

здобувач кафедри історії України
Миколаївського національного університету
ім. В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв)

✉ beryar@xaker.ru

Участь Ялтинського земства у сприянні розвитку тютюництва на початку ХХ ст.

В статті розглянуто методи, котрі використовувало Ялтинське земство для покращення розвитку тютюнової галузі в регіоні. Досліджено співпрацю повітового земства з Департаментом землеробства, зміст діяльності інструктора з тютюництва та фінансування у заданому напрямку. Виділено причини піднесення тютюнової галузі в Ялтинському повіті, проаналізовано програму виконання дослідів по використанню мінеральних добрив.

Вирощування тютюну в Таврійській губернії розпочинається ще з кінця XVIII ст., але промислового розвитку набуває лише з першої половини XIX ст. Необхідно відзначити, що тютюництво до кінця 80-х рр. XIX розвивалося практично в усіх повітах губернії, про що наглядно демонструють дані акцизного відомства. В 1887 р. в губернії нараховувалося 4220 тютюнових плантацій, що займали площу в 3764 дес. [1, V, с. 3].

З 1 січня 1883 р. був введений в дію акцизний статут, що дозволяв закупку тютюну з плантацій лише фабрикантам та складальникам і таким чином скасував роздрібну торгівлю. Уже на наступний рік ціни на сировину зменшилися з 33 до 19 крб. за 1 пуд., при великій кількості непроданого товару [2, с. 3]. З цього часу розпочинається затьожна криза в тютюновій галузі, що супроводжувалася постійним коливанням цін на тютюн та розоренням товаровиробників. На ринку залишилися лише тютюновиробники з Феодосійського, Сімферопольського та Ялтинського повітів, але по справжньому цінувалися сорти тютюну, що вирощувалися на південному березі Криму – «Американ» та «Дюбек». Це і спричинило перехід центру тютюнової галузі з Феодосійського та Сімферопольського до Ялтинського повіту. Підтвердженням цього слугує той факт, що в губернії в 1887 р. по відношенню до загальної площі під культурою тютюну вирощувалося в перших двох повітах 72 %, а в Ялтинському – 28 %, а уже в 1907 р. – 21 % і 79 % відповідно [2, с. 12].

По даним Акцизного відомства в 1902 р. загальна площа тютюнових плантацій в Ялтинському повіті досягала 2315 дес. з яких було зібрано 172329 пуд. тютюну, в середньому 72,5 пуд. з дес. [3, с. 27]. Йдучи на зустріч тютюновиробникам, Ялтинська земська управа звернулася до Департаменту землеробства з клопотанням про видачу безкоштовного насіння оригінального турецького тютюну, чим і скористалося троє плантаторів із Аутки, по одному з поселень Ай-Василя, Дерекоя та агент фірми Молошнікова з Бахчисараю [3, с. 31]. Крім того, в березні того ж року Департамент землеробства заснував посаду інструктора по тютюництву для кримського регіону з місцем проживання в Сім-

Ключові слова:

тютюництво, земство, Департамент землеробства, інструктор з тютюництва, мінеральні добрива.

ферополі. До обов'язків інструктора відносилось дослідження стану і потреб тютюництва в Криму, надання вказівок і порад по обробітку тютюну, боротьбі з шкідниками та хворобами, влаштування дослідних показових ділянок та вироблення плану загальних заходів для покращення та розвитку місцевого тютюництва. На посаду інструктора був назначений П. Ходасевич [3, с. 33].

В 1908 р. Ялтинські земські збори асигнували на влаштування дослідів під керівництвом С. Левентона по внесенню мінеральних добрив на виноградниках та тютюнових плантаціях в Імператорському Нікітському саду 300 крб., ще 200 крб. виділив Департамент землеробства [4, с. 513]. На наступний рік Ялтинська управа запропонувала земським зборам у вигляді гарантії отримання результатів дослідів орендувати ділянку землі площею 0,5 дес. для дослідної станції. На влаштування цих заходів земські збори клопотали перед Управлінням землеустрою та землекористування про асигнування 400 крб., але це воно було відхилено через відсутність відповідної ділянки землі.

В січні 1910 р. в Ялту за кошти Департаменту землеробства для обслуговування повіту командировався старший інструктор по тютюництву В. Є. Євко, на плечі якого покладалося заснування та організація дослідної тютюнової плантації на південному березі Криму [5, с. 371]. На цій плантації інструктор мав вивчати місцеві тютюнові сорти, котрі б відповідали бажаним вимогам плантаторів і покупців. Крім того, планувалося, що плантація стане постачальником якісного насінневого матеріалу для тютюновиробників.

З різних причин заснувати тютюнову плантацію вдалося лише в жовтні 1912 р., коли Ялтинське зем-

ство придбало ділянку землі площею 4890 саж. у І. П. Каменєва за 12750 крб., з яких власне земство виділило 4250 крб. та 8500 крб. – Департамент землеробства. На будівництво сушильного сараю та житла для найманих працівників земські збори асигнували 1000 крб., а Департамент землеробства – 5475 крб. [6, с. 25].

З січня 1914 р. на посаду завідуючого плантацією вступив А. Л. Туманський, який перед приїздом в Ялту за рахунок коштів Ялтинського земства (100 крб.) відрядився по кавказьким дослідним установам [7, с. 290]. В свою чергу В. Є. Євка зосередився на дослідках по внесенню мінеральних добрив в усьому повіті, що проводилися щорічно з 1910 р.

За підрахунками В. Є. Євка використання мінеральних добрив в порівнянні з угноєнням на тютюнових плантаціях була в декілька разів ефективнішою, так як гній через слабкий розвиток скотарства в повіті був занадто дорогий. Крім того, непосильною проблемою являлося підвезення гною на плантації, що в переважній більшості випадків мали гірський характер. Середня ціна угноєння десятини складала 1000 крб. на чотири роки, а ціна на мінеральні добрива на ті ж самі заходи коливалася в районі 50–60 крб. [5, с. 4].

Згідно доповіді управи Ялтинські земські збори асигнували в 1911 р. на ведення дослідів з мінераль-

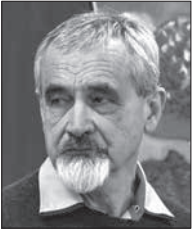
ними добривами під культуру тютюну 700 крб., стільки ж виділив Департамент землеробства. Досліди велись під безпосереднім керівництвом спеціаліста по тютюнництву В. Є. Євка на орендованій землі у відомого плантатора селища Верхньої Аутки І. Ю. Стереоні. Весь тютюн з плантації був проданий тютюновому складу Ла-ферм по ціні 30 крб. за пуд [8, с. 371]. За даними інструктора, використання селітри і суперфосфату на плантації дало підвищення врожаю від 25 % до 30 %, тому дози мінеральних добрив планувалося підвищити [8, с.287].

Незважаючи на початок воєнних дій фінансування дослідів по внесенню мінеральних добрив в тютюнові галузі не зменшилося. Так, в 1915 році Ялтинські земські збори та Департамент землеробства виділили по 3855 крб., більше того, планувалося придбати ще одну ділянку землі для дослідної плантації [9, с. 322]. 10 серпня 1914 р. земська управа клопотала про розширення кредиту великим і середнім плантаторам під запоруку тютюну. Відпущені Державним Банком в розпорядження управи 30 000 крб. були розібрані за 8 днів, тому вона ще раз клопотала про суму в 150 000 крб., але це прохання так і не було виконаним [9, с. 324].

© Березняк Я. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Памятная книжка Таврической губернии под ред. К.А. Вернера // Сборник статистических сведений по Таврической губернии. – Т.9. – Симферополь, 1889. – 675 с.
2. Евко В. Е. Положения табаководства в Крыму и меры к его экономическому подъему / Евко В. Е. – Ялта: Типография Лупандиной, – 1914. – 32 с.
3. Постановления Ялтинского уездного земского собрания чрезвычайного созыва 24 апреля 1902 г. / Ялта: Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1902. – 401 с.
4. Постановления Ялтинского уездного земского очередного собрания XLIII сессии 1908 г. Сентября 30 – октября 2. и чрезвычайного собрания созыва ноября 7–10. / Ялта: Типогр. Н. В. Вахтина, 1908. – 588 с.
5. Постановления Ялтинских уездных земских собраний 1910 г. Очередного XLV сессии и чрезвычайных созывов 11 сентября и 22 ноября / Ялта: Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1911. – 546 с.
6. Постановления Ялтинских уездных земских собраний 1912 г. Очередного XLVII сессии и чрезвычайного созыва 4-го апреля 1912 г. / Ялта: Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1912. – 396 с.
7. Постановления Ялтинских уездных земских собраний 1913 г. Очередного XLVIII сессии и чрезвычайных: созыва 18-го апреля и 15-го ноября 1913 г. / Ялта: Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1914. – 602 с.
8. Постановления Ялтинских уездных земских собраний 1911 г. Очередного XLVI сессии и чрезвычайного созыва 28-го апреля 1911 г. / Ялта: Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1911. – 452 с.
9. Постановления Ялтинских уездных земских собраний 1914 г. Очередного XLIX сессии и чрезвычайных: созыва 19-го мая и 10-го августа 1914 г. / Ялта: Типогр. Н. Р. Лупандиной, 1915. – 620 с.

Вайс Ян

исследователь
(г. Липтовски Микулаш, Словацкая Республика)

✉ barbulo@gmail.com

Хавер Надежда Петровна

руководитель Новониколаевского историко-краеведческого музея,
член Общественной организации
«Союз краеведов Мелитопольщины»
(с. Новониколаевка, Мелитопольский район,
Запорожская область)

✉ nadiyahaver@ukr.net

Колонии гуттеритов в Таврической губернии

В статье описывается основание и социально-экономическая жизнь колоний гуттеритов Гуттерталь и Йоганесруэ в Таврической губернии.

В XVI веке в Западной Европе началась Реформация церкви. Она привела к возникновению первых протестантских ячеек, которые появились на территории Швейцарии, Тироля, Северной Италии, Южной Германии. У анабаптистов не было единства во взглядах и на основании противоречий часто возникали конфликты. Самым влиятельным лидером протестантов в 30-х годах XVI века стал Якоб Гуттер. По решению инквизиции его сожгли на костре в 1536 году в Инсбруке. Под пытками и во время казни он не отрекся от своих убеждений. Его авторитет был таким высоким, что общины стали называться гуттерскими братствами [1; 4, с. 361; 6, с. 29; 9, с. 180].

Сложные социально-экономические условия, сложившиеся в то время в странах Западной Европы, побуждали людей искать пути к более справедливой жизни. Многих в братство привлекали проповеди характерные раннему христианству: отказ от насилия, любовь к ближнему, равенство людей, личное бессмертие и др. Жизнь в коммунальных поселениях была устроена по правилам Библии: все кто верил, были вместе и имели все общее; продавали имущество и делились всем, учитывая нужды каждого; никто ничего не называл своим, ибо все было общим. Крещение принимали в возрасте 15 лет, изучив Библию, основы гуттерского учения и дав обет перед общиной [4, с. 361; 6, с. 30; 11, с. 72].

Во второй половине XVI века гуттериты, избегая преследований, поселились в Моравии и Словакии. Вторжение турецкой армии в начале XVII века, а затем Тридцатилетняя война (1618–1648) резко изменили жизнь гуттеритов: грабежи, мародерство, религиозные преследования. С 1621 года они начинают переселение в Трансильванию, а позже – Валахию. В 1769 году община была разграблена и разгромлена. Чтобы спастись, они уходят в горы. В Хотине представители

Ключевые слова:

реформация, гуттериты, колонии гуттеритов, Таврическая губерния, Мелитопольский уезд, Гуттерталь, Йоганесруэ.

гуттерцев попали на аудиенцию к графу П. А. Румянцеву-Задунайскому. Братья получили от него приглашение на поселение всей общины в его поместье Вишенки Кролевецкого уезда Черниговской губернии. Здесь же, с графом был заключен контракт, первый пункт которого обеспечивал братству «полную свободу в делах веры и принципов общинной собственности» [2; 6, с. 31-32; 4, с. 362; 9, с. 164-166; 10, с. 54, 69].

Группа гуттерских колонистов (по разным данным от 67 до 123 человек) 1 августа 1770 года прибыла в Вишенки. Здесь они полностью восстановили коммунальное хозяйство, развили самодостаточное производство и укрепили жесткие правила общественной жизни. В первые годы пребывания на новом месте поселения женщины занялись ткачеством, а мужчины – гончарным делом. В 1802 году они переселились в Радичев на берегу Десны. Привилегии, предоставленные им, были для того времени весьма впечатляющие: полная свобода вероисповедания, освобождение от всех налогов, податей и повинностей сроком на 10 лет. Они также освобождались от воинской и гражданской повинностей. Благоприятные условия позволили заниматься земледелием, животноводством, пчеловодством и винокурением. В мастерских изготавливали зимние и летние повозки, бороны, плуги, веялки, самопрялки и т. п. Кожевенный завод изготавливал подошвенные и юфтевые кожи [4, с. 95-97; 5, с. 40-41; 6, с. 32-34; 8, с. 239-241, с. 73-74].

Строгое коммунальное устройство со временем приводит к внутреннему расколу. В 1817 году выделяется группа братьев, которые требуют отказаться от принципа общего имущества и хозяйства. 24 семьи желали переселиться на юг и самостоятельно вести хозяйство. Эта попытка поселения в Хортицком менонитском округе в 1818–1819 гг. была неудачной. Причин было несколько: неудачный переезд осенью, разногласия среди братьев, рекомендация властей поселиться в менонитских селениях, а также предложение вернуться в Радичев на более выгодных условиях. И они вернулись обратно [5, с. 45].

Спустя четверть века радичевцы все-таки переселяются в Таврическую губернию. Доходы от хозяйств стали падать, так как согласно данным Министерства государственного имущества за 1841 год, 50 семей колонистов имели по 15 десятин земли, а 19 семей были безземельными. Поддерживая связи с менонитами, гуттериты знали о состоянии их хозяйств и доходов. Поэтому в надежде на улучшение своей жизни они добиваются переезда в Мелитопольский уезд. В феврале 1842 года переселение радичевских братьев было разрешено при условии: переселяется вся община и за свой счет. Денег было очень мало для того, чтобы преодолеть 500 верст к новому месту поселения. Учитывая это обстоятельство, правительство, чтобы обезопасить себя от лишних расходов, дало разрешение только после поручительства молочанских менонитов «...что ближайшее руководство делом водворения принимает на себя лично Корнис, в соседстве с образцовым именем его Ташенак, и что необходимость в пособии переселенцам на первоначальное обустройство будет удовлетворена местными средствами, без отягощения казны» [4, с. 100; 5, с. 48].

Осенью 1842 года, радичевские колонисты прибыли к месту назначения на правый берег р. Ташенак. Им отвели 3300 десятин земли – 50 семей получили по 65 дес. Этот участок находился в 18 верстах от Мелитополя. Здесь была основана колония Гуттерталь (сейчас – с. Кирпичное). Долина Гуттера – так с немецкого переводится название колонии. Благодаря всесторонней помощи и поддержке менонитов во главе с Йоханом Корнисом поселение происходило организовано. Осенью молочанское менонитское братство помогло засеять озимые. На полученную ссуду и заработанные молодежью деньги весной 1843 года поселяне засеяли яровые и приступили к обустройству колодцев в каждой усадьбе. Обеспечив селение водой, начали возведение жилищ. К осени 1843 года было поставлено 30 домов, а на следующий год уже каждая семья имела свой кров. Поселяне начали возводить хозяйственные постройки, чтобы хранить зерновые, заниматься животноводством, привычными ремеслами и промыслами. В то же время они понимали значение образования детей. И уже через 2 года, 20 ноября 1845 г., здесь была открыта школа. За парты в этот день сел 91 ребенок, кому исполнилось 7 лет (девочки и мальчики учились в отдельных классах). Дети изучали немецкий язык, математику, Библию, и конечно же, гуттерское учение. А вечерами учитель Янцен обучал в школе взрослых [4, с. 101; 5, с. 48; 7, с. 51, 69; 11, с. 74].

Уже в июле 1843 года Й. Корнис сообщал в Министерство государственных имуществ, что вверенные его ближайшему попечению гуттерские братья – люди трудолюбивые, «ведущие себя добропорядочно, опрятно, миролюбиво и послушно, могут достигнуть, при хорошем управлении, цветущего положения». Высо-

чайшему начальству это подтвердили и чиновники Мелитопольского уезда. Колония Гуттерталь вовремя выплачивала долги и стала богатеть [4, с. 101; 5, с. 48; 7, с. 69; 5, с. 48].

Гуттерцы восприняли основные административно-бытовые принципы менонитов, хотя в религиозном и культурном отношении они оставались обособленными. Вначале 50-х годов среди колонистов выделилась группа, которая обратилась к органам управления с целью образования отдельного братства. В 1852 году 17 семей из Гуттертала основали Йоганесруэ (сейчас – с. Долинское), назвав поселение в честь Йогана Корниса. По статистическим данным за 1857 год здесь был 21 двор, где проживали 72 чел. и за ними было закреплено 1104 десятин земли. Внутренние распри приводят к отделению еще одной группы общинников. В 1856 году братья купили у помещицы Кушевой 1500 десятин земли возле Орехова. А на следующий год 40 семей обосновали там братский двор Гуттердорф. Здесь тоже все дома были поставлены из кирпича и покрыты черепицей [3, с. 146; 4, с. 100-101; 5, с. 49; 7, с. 69].

Здесь, в таврийских степях, братья столкнулись с многочисленными трудностями природно-климатического характера. Суровая зима, знойное и засушливое лето, отсутствие источников воды и леса, угроза чумы и других заболеваний, – это далеко не все невзгоды, обрушившиеся на их головы. Но сила веры, сплоченность и трудолюбие помогли им выстоять. Гуттериты использовали на практике принципы европейской строительной культуры. Характерный рационализм и практичность позволили им в непростых условиях строительства найти оптимальные варианты. Они освоили экономный процесс изготовления кирпича, разработали несколько оригинальных проектов планирования усадеб. В Гуттертале и Йоганесруэ все дома главным фасадом обращены во двор, а к улице – боковой стороной в два окна. Перед каждым двором колонисты высаживали палисадник до 10 кв. сажней. По обеим бокам улиц, вдоль дворов, был выложен кирпичный тротуар и высажены аллеи ясеней. Планировка домов была таковой: просторные прихожая и кухня занимали середину дома; к улице были расположены жилая комната и спальня; в противоположной части дома находилась кладовая, где хранились различные принадлежности. Из кладовой был вход в конюшню, которая была с домом под одной крышей. Для удобства пользования гуттерцы располагали колодец в конюшне или на кухне. В глубине двора возвышался молотильный сарай в котором вымолачивали хлеб. Позади этого сарая размещались стога сена и соломы; далее следовал огород, а за ним – лесные насаждения [3, с. 145; 5, с. 50, 6, с. 88].

Жизнь колонистов была сурово регламентирована общинными законами. Они просыпались в 5 часов утра и начинали выполнять каждый свою работу, порученную общиной. В полдень обедали вместе (соответственно возрастным и половым группам), ужинали в 8 часов вечера и в 9 часов ложились спать. В летнюю страду приходилось вставать раньше, а ложиться позже. Одежду братья получали из общественных фондов соответственно установленным нормам и только строго определенного образца. Каждый мужчина и каждая женщина получали на год по две рубашки и две пары обуви. Остальную одежду могли получить по мере надобности. Одежда отвечала их аскетическому образу жизни: она была проста, но приличная и довольно опрятная. Мужчины носили черный одноборт-

ный сюртук с отложным воротом; он застегивался на груди крючками, его полы почти доходили до колен. Носили, как и прежде, черные широкополые шляпы, черные панталоны и жилет; белые рубашки и чулки. Но башмаки и деревянные колодки, постепенно, для удобства заменили сапогами с голенищами выше колен. Мужчины носили длинные волосы, не брили усы и бороду. Поэтому местное население в первые же годы основания Гуттерталя в шутку называли поселение Бородатый Нумер. В нарядах женщин традиционным был белый платок и темное платье. Только теперь, кроме синего, появились и другие темные цвета. Мастерицы общины шили одежду самостоятельно, пользуясь ручными и ножными машинками «SINSER» [5, с. 50-51].

Основной пищей общинников было молоко, картофель, овощи и фрукты. Ежедневно употребляли ржаной хлеб, а по праздникам – белый хлеб и мясные кушанья. Популярным у них был «прибс» – напиток из жареного и перемолотого ячменя. А водки, вина и кофе они почти не употребляли.

Сход гуттерского селения проводил выборы и самых авторитетных его представителей избирали в органы управления. Старшину (шульца) избирали пожизненно (хотя были исключения), он управлял всеми церковными и хозяйственными делами. В помощь старшине избирали 2 помощников (бейзицеров): одного по церковным, а другого – по хозяйственным делам. Писарь общины вел все делопроизводство на немецком языке. Кроме увещевания, словесных внушений и убеждений никаких иных взысканий или наказаний в общине не допускали. Многие исследователи считают, что форма самоуправления у гуттеритов и менонитов была в то время самой совершенной в Российской империи [5, с. 44; 8, с. 238-239; 11, с. 73].

В 1871 году, в результате гражданской реформы, гуттерцы были лишены статуса иностранных поселенцев. Постепенная русификация и планы правительства ввести с 1 января 1874 года всеобщую воинскую повинность подтолкнули братьев-гуттеритов к поиску новых мест переселения. На переговоры в Санкт-Петербург оправились Павел Тшеттер, Михаэль Стал и Якуб Випс. Им было предложено переселение колонии в Туркестан или Амурский край. Такой вариант они посчитали неприемлемым и вместе с менонитами решили искать новое место для колонии. Появляются предложения переселиться в Новую Зеландию, Канаду или США. В результате переписки, в 1873 году к ним прибыл представитель канадских властей. Он уверял, что на новом месте братьям разрешается сохранение их религиозных верований и коммунальный образ жизни. Канадский чиновник предложил группе представителей поехать для ознакомления с климатом и внутренними условиями жизни в Северную Америку. В апреле 1873 года Пауль Тшеттер вместе со своим дядей Лоренцом Тшеттером оправились в Новый Свет. Они вернулись только 27 июля и через несколько дней, на общем собрании, было решено готовиться к переезду за океан [4, с. 102; 12].

Продав свое имущество колонистам из Пришиба, гуттериты прибыли на железнодорожный вокзал Мелитополя. Отсюда начался их путь к новому месту жительства. 7 июня 1874 года 109 братьев из Гуттерталя во главе с Дарием Вальтером и Михаэлем Вальднером выехали из Александровска. По железной дороге че-

рез Лозовую, Харьков и Курск они прибыли в Орел. Далее через Смоленск, Витебск Курск и Вильнюс доехали до Краковца (сейчас – г. Калининград). Далее через Берлин прибыли в Гамбург. 19 июля они оправились на пароходе через Атлантический океан и спустя 14 дней были уже в Америке. Сначала они поселились в Небраске, а потом перебрались в Дакоту. Весной 1875 года в Дакоту эмигрировала вторая группа гуттертальцев. Последняя, третья группа, под руководством Якоба и Девида Випса, уехали из Йоганесруэ летом 1877 года. В Южной Дакоте они обосновали третью колонию [1; 4, с. 104-106; 11, с. 74].

Первые годы было тяжело, но коллективизм и взаимопомощь позволили колонистам довольно быстро адаптироваться. В 1880-х годах гуттериты возобновили свою систему образования, построили мельницы, развивалось земледелие, гончарство, швейное дело и т. д. Надо отметить, что почти половина выходцев из Гуттерталя и Йоганесруэ стали единоличными собственниками земли и обосновали свои семейные колонии. Ныне в США и Канаде проживают свыше 45 тыс. гуттеритов, а их колонии размещены почти по всему Среднему Западу [1; 4, с. 106; 11, с. 77].

Гуттериты осуществили позитивное влияние на развитие продуктивных сил Мелитопольского уезда. Они усовершенствовали некоторые методы обработки земли и усовершенствовали сельскохозяйственные орудия труда. Им удалось в области агротехники синтезировать общеевропейский опыт с украинскими земледельческими традициями, что привело к интенсификации развития сельского хозяйства. Кроме того, жители соседних сел перенимали традиции кирпично-черепичного и других производств; строили свои дома используя элементы гуттерской строительной традиции, высаживали деревья вдоль улицы, увеличивали площади лесонасаждений [6].

В научной литературе Австрии, Германии, Венгрии, Румынии, Чехии и Словакии существует термин «хабани» (habani). Это название происходит от староеврейского «ха-баним», что означает «истинные Божьи дети». Ведь гуттериты называли себя таковыми.

В 2012 году Украину впервые посетила группа исследователей истории хабани из Словакии. Профессор Братиславского университета Мария Минихова, Рената Станьова (г. Жилина) и Ян Вайс (г. Липтовски Микулаш) побывали сначала в Вишенках и Радичеве. Поиск следов хабани в Мелитопольском районе привел путешественников в Новониколаевский историко-краеведческий музей. Словацкие гости были приятно удивлены увидев в экспозиции «Заселение нашего края в XIX веке» кирпич и черепицу произведенную в Йоганесруэ. Далее исследователи посетили села Долинское и Кирпичное, осмотрели старинные здания, беседовали с местными жителями.

В результате поездки в Украину исследователи опередили точное географическое местонахождение Гуттерталя и Йоганесруэ, обогатили свои познания о колониях гуттерских братьев историческими фактами. Дальнейшее общение в электронном режиме и обмен информацией подтолкнули к идее написания этой статьи, которая приоткрывает забытые страницы истории колоний гуттеритов в Таврической губернии.

© Вайс Я., Хавер Н. П., 2017

Список источников и литературы:

1. Варшавер Е. Гуттериты 1528-2003. Факторы сохранения идентичности [Электронный ресурс]. – Точка доступа: religious-life.ru/2012/01/varshaver-hutterity-1528-2003/
2. Васильева Марина. Гуттерівське братство на Чернігівщині. [Электронный ресурс]. – Точка доступа: <http://www.gorod.cn.ua/city/knigi-ochernigove/642-chernigivshina-incognita.html>
3. Васильчук Володимир. Розселення німців в Україні (кінець XVIII – поч. XIX ст.). – Тернопіль, 2007. – с. 143-147.
4. Kalesny, Frantisek: Habáni na Slovensku. – Tatran, 1981. – 468 s.
5. Клаус А. Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб., 1869. – 94 с.
6. Козак Ю., Матвеев С. Немцы Южной Украины: прошлое и настоящее [Электронный ресурс]. – Точка доступа: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1748/1/Немцы%20Южной%20Украины%20прошлое%20и%20настоящее.pdf>
7. Крилов Микола. Память втрачених сіл. – Мелитополь, 2002. – 74 с.
8. Мірошніченко Н. Місцеве самоврядування німецьких колоністів Півдня України [Электронный ресурс]. – Точка доступа: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/monograf/17/22.pdf>
9. Celko, Elemir: Život habánov a ich pôsobenie v zdravotníctve v XVI – XVII storočí. Almanach Balneologického ústavu v Piešťanoch. – 1972. – 184 s.
10. Culen, Ladislav: Habáni na západnom Slovensku. Časopis historického odboru Matice slovenskej, III, 1945. – 462 s.
11. Ходченко О.Є. Тривалий шлях гутерської комуні (від утворення до сьогодення) //Дніпропетровський національний університет, 2012., Випуск 2, с. 72-79.
12. Хронология гуттеритов с года основания до сего момента [Электронный ресурс]. – Точка доступа: <http://feefhs.org/hut/hut-hist.html>

**Вовчук
Людмила Анатоліївна**

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили, член Національної спілки краєзнавців України (м. Миколаїв)

Роль іноземних консулів у розвитку освіти і науки Півдня України (середина XIX – поч. XX ст.)

У статті розглядається роль іноземних консулів у розвитку освіти та науки на Півдні України. Особлива увага приділяється таким консульським представникам як Ф. П. Родоканакі, І. М. Ефруссі, Я. А. Бродський, А. Ю. Мас, І. А. Демоль, В. І. Боссаліні, Е. П. Каруана й ін., які завдяки своїй активній позиції та небайдужості залишили яскравий слід у культурному розвитку краю.

Протягом XIX – початку XX ст. дипломатичні представники, перебуваючи на Півдні України, яка тоді відкривала широкі обрії для комерційної діяльності, та використовуючи всі можливості для максимального збереження інтересів своєї держави та його громадян, сприяли розвитку громадського та культурного життя краю. Серед них було чимало особистостей, що внесли своєю плідною діяльністю вагомий внесок у розвиток освіти і науки.

До найбільш відомих і впливових особистостей можна віднести тосканського генерального консула в Одесі Федора Павловича Родоканакі. Торговельна та підприємницька діяльність Федора Родоканакі, а також його внесок у розвиток виробничих сил та економіки Півдня Росії швидко привели його до одержання низки високих державних і громадських посад, що свідчило про широту його економічного та соціального впливу [13, с. 68-69].

Ф. П. Родоканакі зробив значний внесок у розвиток жіночої освіти. Йому завдячує своїм існуванням чотирьохкласне одеське грецьке жіноче училище. На початку 1870-х рр. у місцевій грецькій громаді виникла ідея створення гімназії для дівчат. На 1872 р. організаційному комітетові вдалося зібрати для цього 2000 руб. Виходячи із зібраних коштів, було складено кошторис, запрошено двох викладачів для проведення занять із російської, грецької та французької мов, малювання й інших предметів. Проблема з приміщенням розв'язав Ф. П. Родоканакі, надавши училищу в оренду свій будинок. Етнічна громада схвально поставилася до відкриття закладу та підтримала його постійними пожертвами. Тому наступного року було вирішено звести будівлю спеціально для школи на території Свято-Троїцької церкви. Однак в ініціаторів виникли проблеми матеріального характеру. За попередніми підрахунками вартість будівництва становила 50 тис. руб. Грецька громада мала лише 10-13 тис. руб. [14, с. 188-189]. Тоді всі необхідні фінансові витрати взяв на себе Ф. П. Родоканакі (майже 40 тис. руб.). Новозбудоване училище назвали на честь його засновника – Родоканакіівським Еллінським дівочим училищем. А

Ключові слова:

консул, освіта, наука, Південь України, Херсон, Миколаїв, Одеса.

в актовій залі училища було встановлено мармуровий бюст Ф. П. Родоканакі [11].

Досить яскравою фігурою був консул Норвегії та Шведського королівства Ігнат Михайлович Ефруссі (перебував на посаді консула з 1870 по 1882 рр.) [1]. Будучи представник банкірського дому «М. Ефруссі та Ко», Ігнат Михайлович сприяв розвитку регіональної системи освіти. Разом із своєю родиною він став засновником освітнього закладу, пожертвувавши з 1868 р. на його утримання більше 62 тис. руб. У 1881 р. імператор присвоїв школі найменування «Міське училище Ефруссі». З часом воно розширилося та перетворилося на 6-класне училище [14, с. 187].

На потреби народної освіти виділяв кошти і бразильський віце-консул в Одесі (1911–1917 рр.) [2], купець Першої гільдії Яків Абрамович Бродський.

Прагнення до участі у громадському житті суспільства проявив також ганноверський консул (1841–1899 рр., з 1870–1871 рр. генеральний консул Північно-Німецького союзу) Орест Юхимович Мас. Так, разом із своїми колегами (Ф. П. Родоканакі, І. М. Ефруссі, Г. Ф. Рафалович) він робив пожертвування на користь бідних учнів одеської 2-ї гімназії, суботньої школи при одеському єврейському училищі, попечительства про незможних студентів імператорського Новоросійського університету [14, с. 181].

Численні пожертви А.Ю. Мас робив на користь «мелких страдальцев». Він допомагав молодим людям, які бажали навчатися за кордоном, надавав фінансову підтримку «сочинителям», оплачуючи видання їхніх творів. Усіляко заохочував творчу діяльність місцевих літераторів. «Не було книги, виданої в Одесі, – писав А. О. Скальковський, – яку він не купував би чи не підписувався на її видання цілими десятками екземплярів».

Хоча така благодійна діяльність не мала великих масштабів і практично невідома широкій громадськості, зате вона надавала можливість вихідцям із незаможних верств здобути пристойну освіту, реалізувати свої таланти та визначитися у житті [14, с. 190-194].

Великий інтерес до духовного життя України проявив грецький генеральний консул в Одесі (1881–1900 рр., з 1876–1880 рр. займав посаду грецького консула), одеський негоціант Іван Юрійович Вучина. І. Ю. Вучина був різносторонньо обдарованою людиною. Ставши 24 січня 1880 р. членом Одеського товариства історії та старожитностей, він зробив значний внесок у розвиток науки. А саме у 1872 р. Вучина звернувся з проханням у Новоросійський університет, щоб історико-філологічний факультет взяв на себе розгляд драматичних творів, з метою визначення найкращого та нагородити письменника премією. Тому 28 листопада 1872 р. І. Ю. Вучина поклав у банк м. Одеси 10 тис. 600 руб. [8, с. 85]. Того ж дня була утверджена премія імені І. Ю. Вучини за найкращий твір для російського народного театру [10]. Вона становила 500 руб. і видавалася щорічно. З травня 1894 р. була утверджена друга премія у розмірі 300 руб. з процентів, які були накопичені банком за період вкладення капіталу.

Проте, потрібно підкреслити, що до розгляду приймалися не всі твори, а лише ті, які відповідали наступним умовам: по-перше, твір мав бути написаний російською літературною мовою, що тим самим мало розвивати у населення естетичний смак, по-друге, містити у собі моральність та збуджувати національне почуття висвітленням славних подій вітчизняної історії. В одному з положень зазначалося, що російська історія, побут та звичаї російського народу мали послугувати основою для драматичного твору. Хоча й при цьому не відкидалася й інша тематика, але обов'язково із життя російського народу. Було підкреслено, що надавалася перевага творам, які були написані віршованою формою. Для участі у конкурсі не допускалися перекладені твори та компіляції іноземних творів. У конкурсі допускалися трагедії, драми та драматичні хроніки, комедії та народні опери; твори, які були оприлюднені у друці [8, с. 85]. Здавалося б, що на перший погляд це лише премія, але її заснування Вучиною зробило значний внесок у розвиток російської літератури Півдня України.

Однією з таких видатних особистостей є відомий вчений-практик у галузі сільського господарства, швейцарський консул в Одесі у 1825–1856 рр., Жан Демоль (Jean Demole, у російськомовному середовищі – Іван Антонович Демоль, 1780, Женева – 1859, Одеса).

Ж. Демоль для істориків аграрної науки насамперед відомий як один із засновників Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії (1828) і на посаді дійсного члена якого він сприяв розвитку різних галузей сільського господарства. Як зазначає автор біографічної довідки у словнику А. Половцова: «Діяльність Демоля настільки багатогранна, [що] важко віднести її до якої-небудь галузі сільського господарства».

Вже у 1831 р. на загальній нараді Товариства сільського господарства Південної Росії (далі – ТСПР) Ж. Демоль у своїй доповіді «Про влаштування метеорологічних спостережень для сільськогосподарських цілей» звернув увагу на важливість для землеробства метеорологічних спостережень. Товариство підтримало його і ним було влаштовано дві метеорологічні станції (с. Нова Лансі, 35 верст від Одеси на березі Чорного моря, і в с. Женевка, 40 верст від Вознесенська), де протягом декількох років проводилися спо-

стереження за зміною погодних умов.

Одним із перших експериментів Ж. Демоля стало використання на Півдні України с/г знарядь з Європи. Найбільш придатними до місцевих умов аграрій вважав «сильно розхвалені бельгійські плуги», експеримент з якими, за висловом сучасного англійського дослідника Д. Муна, «був провальним».

У 1832 р. він вирішує об'єднати дві моделі плугів «англійську» та «бельгійську» і створити «англійсько-бельгійський плуг». Проте, недоліком цієї установки була його висока ціна і після обговорення на засіданні ТСПР йому вдалося умовити своїх колег асигнувати йому 190 руб. від товариства на виготовлення двох пробних екземплярів.

Експерименти, за висловом А. Скальковського, не були вдалим та привели Ж. Демоля до досить скептичного ставлення щодо перспектив вирощування зерна у степовій зоні. Лише після того, як він досить успішно завершив експеримент з новими сівозмінами на основі західноєвропейської практики, яку було адаптовано ним до степового середовища, він змінив свою думку про перспективи товарного землеробства у південноукраїнських степах.

У 1843 р. Ж. Демоль представив новий тип багатопрофільної сівозміни – до восьми полів, у тому числі травосіяння. Він виступив за ранній посів, щоб захистити насіння від весняних посух. Його нововведення були засновані на досвіді французьких і швейцарських фермерів, які він пристосував до степових умов (праця Д. Муна «Плуг, який розбив степи: сільське господарство та навколишнє середовище у російських лугах, 1700–1914»). Також він у своєму маєтку в Одеському повіті сів озимі хліби у серпні місяці та постійно отримував кращі врожаї, ніж державні селяни на суміжній дачі, при селгах Олександрівка та Тишківка, які сіяли на місяць пізніше.

Важливе місце Ж. Демоль належить у популяризації вирощування льону у південноукраїнських степах. До 1830-х років розведення льону було малопоширене у Херсонській губернії і незначні врожаї збиралися лише у північно-західній частині губернії, отримуючи волокно для місцевих потреб, оскільки льон вимагав вологи та достатніх дощів. Ж. Демоль перший вказав місцевим господарям на важливість цієї рослини, яка дає олійне насіння, що мало високу ціну за кордоном. Перші його спроби були дуже вдалі і вже у 1830 р. з чорноморських портів було відпущено льяного насіння 6000 чвертей, у 1833 – 70000, з яких 65000 надходило з околиць Одеси. У 1862 р. редакція часопису «Записки Общества сельского хозяйства Южной России» (далі – Записки...) писала з цього приводу: «Демоль перший привіз кілька пудів льяного насіння на тутешній ринок та у вигляді досвіду відправив свій маленький вантаж за кордон. Наслідок цього досвіду – ті сотні тисяч чвертей льяного насіння, які щорічно виробляє не тільки південь, але і схід Росії, і ті мільйони рублів, які ми отримуємо за льон з-за кордону».

Значний внесок Ж. Демоль зробив і у розвиток тваринництва. Його «Ручная книга овцеводов» (1842), за відгуками сучасників, становила цілу епоху в історії місцевого вівчарства. Так І. Чернопятков у 1873 р. відзначав, що «складені Демолем правила для цього [південного. – Авт.] краю служать і понині основою раціонального вівчарства».

Окрім книги, Ж. Демоль був автором багатьох журнальних статей, присвячених питанням покращення якості вовни овець у Новоросійському краї, розведенню у регіоні довгошерстих лейчестерських овець,

засобом до покращення місцевих порід овець, конярству, присвячував публікації різним зерновим культурам, хлібній торгівлі, ролі залізниць та іншим болючим питанням сільськогосподарської галузі. Більшість робіт видавалися у редактованих ним «Записках...», а також декілька праць були видані на сторінках «Журнала Министерства государственных имуществ».

За таку різносторонню та плідну діяльність Імператорське Вільне економічне товариство нагородило у 1841 р. Ж. Демоль «золотою медаллю у 20 червонців»; у 1848 р. його було нагороджено орденом Св. Анни III ст. За участь у відправці сільськогосподарської продукції з території Північного Причорномор'я на Лондонську виставку у 1853 р., Ж. Демоль удостоївся царського благовоління.

Жан Демоль помер 10 квітня 1859 р. та був похований на Першому християнському цвинтарі м. Одеси, який було зруйновано на початку 1930-х років, а на його місці створено Парк культури і відпочинку імені Ілліча (нині – Преображенський парк) [4; 12].

Серед вже розглянутих дипломатичних представників значне місце посідає аргентинський віце-консул Альберт Рафаїлович Харі (1909-1912 рр.), який будучи членом Одеського товариства допомоги літераторам і вченим, неодноразово надавав кошти молодим представникам літератури та науки [14, с. 194].

Провідним діячем також був нідерландський консул Едуард Вікторович Тетбу-де-Мариньї (1836–1849 рр. – консул, а з 1850–1858 рр. – генеральний консул Чорноморських та Азовських портів). Він зробив великий внесок у розвиток морської географії Півдня України та Російської імперії. Перші його дослідження берегів Чорного моря отримали погодження та підтримку багатьох наукових товариств, а також торгових домів Західної Європи, які були зацікавлені в економічних зв'язках з південним районами Російської імперії. Протягом багатьох років Тетбу-де-Мариньї працював над зіставленням описів морських шляхів і проектів маяків, які були потрібними для сотень суден, що направлялися до портів Одеси, Керчі, Таганрогу, Бердянську, Феодосії.

Прагнучи сприяти подальшому розвитку морських торгових зв'язків між портами Італії та Північного Причорномор'я, 14 березня 1848 р. він звернувся до офіційних представників Папської держави з пропозицією про використання підготовленого ним нового атласу (який був виданий ним у 1830 р. та складався із 40 карт і видів чорноморського узбережжя) для шкі-

перських суден, які плавали у Чорному та Азовсько-му морях. При цьому він зазначав, що командуючий російським флотом на Чорному морі придбав значну кількість цих атласів для бібліотек Миколаєва та Севастополя [3, с. 169].

Звернення дослідника зустріло підтримку папського генерального консула в Одесі, який у своєму супровідному листі до уряду від 15 березня 1848 р., характеризує Тетбу-де-Мариньї як «найбільш відомого автора» з описів морських шляхів у цих краях, підтверджував, що останній «на даний момент зайнятий зіставленням нової лоції Чорного та Азовського морів». Консул підкреслив, що сучасна робота гідрографа, видана у 1830 р. отримала «повне визнання з боку мореплавців». У результаті робота Тетбу-де-Мариньї, видана чотирма мовами, у 1850 р. стала настільною книгою для капітанів, які працювали у Чорному морі [3, с. 170].

Помітні наукові напрацювання мав тосканський генеральний консул в Одесі Луїджі Серрристорі, який був найбільш освіченим представником Тоскани, автор досліджень у сфері географії, економіки, статистики, техніки та освіти, які видавалися у Мілані, Флоренції й Одесі.

У той же час були й консули, які безпосередньо брали участь в освітньому процесі. Так, швейцарський консул в Одесі Оттон Францович Триттен (1853–1858 рр.), протягом довгого часу викладав німецьку мову в Інституті благородних дівчат [9, с. 179-180], Гугон Семенович Суппичич (сербський генеральний консул в Одесі) читав лекції на користь Одеського сербського благодійного товариства [5].

Свій внесок у розвиток освіти робили і дипломати Миколаєва. Так Віктор Іванович Боссаліні, який представляв Швецію, Норвегію та Португалію, був членом Піклувальної ради комерційного училища [4].

Серед іноземних консульських представників у Херсоні, які сприяли розвитку освіти, на особливу вагу заслуговує англійський віце-консул Едвін П. Каруана, який сприяючи фаховому зростанню вихованців Херсонського училища торговельного мореплавства, впродовж 1908–1909 рр. подарував училищу періодичні видання на приблизну вартість 60 руб. [8].

Отже, як бачимо, консульські представники, що були акредитовані у містах Південної України, окрім своїх традиційних функцій, відіграли певну роль у розвитку освіти та науки регіону.

© Вовчук Л. А., 2017

Список джерел та літератури:

1. Адрес-календарь издаваемый от канцелярии Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора с картой железных дорог з 1869 г. за 1871 год. Одесса, 1870; Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1882 г. Одесса, 1882.
2. Адрес-календарь Одесского градоначальника на 1911. Одесса, 1911; Адрес-календарь Одесского градоначальника на 1917. Одесса, 1917.
3. Варварцев Н.Н. Украина в российско-итальянских общественных связях (первая половина XIX в.). Киев, 1986.
4. Вовчук Л.А., Тригуб О.П. Швейцарський консул Жан Демоль – провідний фермер-новатор Південної України // «Історія освіти, науки і техніки в Україні». Матеріали XII Міжнародної конференції молодих учених та спеціалістів, присвяченої 100-річчю від дня створення Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України. – К., 2017.
5. Державний архів Миколаївської області. Ф. 133. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 69.
6. Державний архів Одеської області. Ф. 45. Оп. 8. Спр. 53. Арк. 4-5; Ф. 45. Оп. 9. Спр. 17. Арк. 282, 290, 293, 322.
7. Дневник // Николаевская газета. 1909. 13 февраля (№ 919).
8. Кирсенко М. В., Терентьева Н. А. Из истории культурных связей между Украиной и Грецией (XVIII-XIX вв.) // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы. - Киев: Наукова думка, 1990. С. 73-88.
9. Михальченко В. А., Сивирин О. Г. Да будет правда. - Одесса: Издательство «Эвен», 2005.
10. Некролог // Исторический вестник. 1902. Кн. 11. С. 822.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. Т. 50. Санкт-Петербург, 1877. С. 199.
12. Русский биографический словарь: В 25 т. Москва, 1896-1918. Т. 8. С. 233-234.
13. Слюсаренко О. Торгово-економічні зв'язки України і Греції: історичні традиції та сьогодення. - Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005.
14. Шевченко В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – поч. XX ст.): монографія. Київ, 2010.

**Довбня
Ольга Анатоліївна**

кандидат історичних наук, доцент,
докторант Інституту історії України НАН України
(м. Краматорськ, Донецька область)

✉ olga.dov.2003@ukr.net

Політичні репресії проти науково-педагогічної інтелігенції Півдня України (1920–1930-ті рр.): вітчизняна історіографія ХХІ ст.

Систематизовані та проаналізовані основні здобутки вітчизняної історіографії ХХІ ст. у висвітленні репресивної політики радянської держави щодо науково-педагогічної інтелігенції Півдня України в 1920–1930-ті рр., а також окреслені перспективи подальших науково-історичних досліджень проблеми.

Проблема взаємовідносин радянської влади та інтелігенції, зокрема, її репресивна складова перебуває у центрі уваги вітчизняних дослідників. У зв'язку з цим постає необхідність систематизувати існуючий науковий доробок, з'ясувавши здобутки й перспективи для подальших розробок зазначеної проблеми.

Метою запропонованого дослідження є систематизація та аналіз сучасної вітчизняної історіографії репресивної політики радянської влади щодо науково-педагогічної інтелігенції Півдня України в 1920–1930-ті роки. Джерельна база – монографії, дисертації, розвідки, опубліковані у фахових, наукових виданнях, збірниках матеріалів конференцій та науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією», що були опубліковані у 2000–2016 рр.

Історіографічних праць, безпосередньо присвячених зазначеній проблемі, немає, а в історіографічній частині дисертації С. Сліпущенко тільки окреслені досліджені у вітчизняній історіографії аспекти взаємовідносин радянської тоталітарної держави та інтелігенції в 1920–1930-ті рр. [1]. У зв'язку з цим запропонована тема має наукову новизну.

Модерну українську історіографію репресивної політики радянської держави щодо науково-педагогічної інтелігенції Півдня України в 1920–1930-ті рр. доцільно згрупувати наступним чином: 1) праці, в яких репресії проти науково-педагогічної інтелігенції Півдня України були окремим предметом дослідження; 2) роботи, в яких у контексті державного терору щодо інтелігенції Півдня України подається інформація про репресії викладачів та професури вишів; 3) публікації, присвячені жертвам політичних репресій; 4) розвідки, в яких досліджена репресивна політика радянської влади щодо науково-педагогічної інтелігенції Одещини; 5) статті, в яких надається інформація про політичні репресії проти науково-педагогічної інтелігенції Миколаївщини.

До першої групи увійшли статті С. Сліпущенко та П. Соболя [2; 3]. Зокрема, дослідниця С. Сліпущенко акцентує увагу на тому, що практичним втіленням соціальної політики держави диктатури пролетаріату стали

Ключові слова:

науковий доробок, радянська тоталітарна держава, репресивна політика, державний терор, доба «Великого терору», дореволюційна інтелігенція, радянська інтелігенція.

масові арешти професорсько-викладацького складу вишів Одеси, Миколаєва та Херсона [2, с. 123]. Щодо наслідків репресій, то фактично припинився розвиток таких галузей науки, як статистика, етнографія, демографія, демографічна географія, краєзнавство, окрім цього відбулися моральні деформації, що у свою чергу призвело до деморалізації, зниження рівня професійної підготовки, професійної пасивності [там само, с. 124, 125–126]. Останнє цілком задовольняло існуючий режим, для якого, як зазначає С. Сліпущенко, громадяни були лише гвинтиками, бездумними виконавцями наказів [там само, с. 126].

У свою чергу П. Соболю наголошує на тому, що основною причиною репресій щодо освітянської інтелігенції у 1937–1938 рр. було її критичне ставлення до соціальної дійсності, перманентне продукування розкутості думок, що змогло спричинити непокору режиму [3, с. 168]. Водночас історик розглянув, як відбувалося нищення сталінським режимом науково-педагогічної інтелігенції на Півдні України, а також зробив висновок, що репресії 1937–1938 рр. мали надзвичайно руйнівні наслідки: винищення національної еліти; перманентний дефіцит педагогічних кадрів; кадрова лихоманка; зниження рівня знань і розповсюдження україномовної безграмотності [там само, с. 170].

У другу групу об'єднано праці М. Шитюка та В. Шкварця [4; 5; 6]. Зокрема, у четвертому розділі монографії М. Шитюка «Сталінський терор проти інтелігенції» аналізуються методи розправи з науково-педагогічною інтелігенцією [4, с. 245–276]. При цьому історик наголошує, що переслідування інтелігенції розпочали-

ся раніше, ніж масові репресії в цілому по країні, як результат, у другій половині 1930-х рр. в Україні майже не залишилося представників дореволюційної інтелігенції, тому з 1935 р. під жорна репресій потрапила вже радянська, робітничо-селянського походження, інтелігенція. Автор також акцентує увагу на тому, що у поле зору чекістів завжди потрапляли найбільш обдаровані й перспективні представники інтелігенції, які були потенційно небезпечними для режиму. При цьому аналізуються найбільш гучні політичні процеси, сфабриковані каральними органами, зокрема, проти «ворогів» і «шпигунів» із Одеського державного університету. Звертається увага на те, що пік репресій припав на добу «Великого терору», а заходи покарання стали жорстокішими, незважаючи навіть на повну безглуздість звинувачень у «тероризмі», «шпигунстві», про що свідчать численні факти, які автору вдалося розшукати в архівах. Щодо наслідків репресій проти інтелігенції, то, на думку М. Шитюка, руйнувався не лише суспільний соціум, цілі галузі і напрямки інтелектуальної праці, але й деформувався майбутній розвиток суспільства.

Щодо статей М. Шитюка та В. Шкварця, то у контексті аналізу причин, методів та наслідків державного терору щодо інтелігенції Півдня України подається інформація й про репресії проти науково-педагогічної інтелігенції Одеси, Миколаєва та Херсона, а також зазначається, що украї несприятливим був період з 1929 р. по 1934 р. та 1937 – 1938 рр. [5; 6].

Дещо окремо, у межах цієї групи, знаходиться стаття О. Сироти, яка через призму репресій проти інтелігенції національних меншин Півдня України не оминула й проблему переслідування науково-педагогічної інтелігенції [7].

Щодо третьої групи, то серед загальної кількості виявлених праць із проблеми вони становлять переважну більшість, відрізняються різним рівнем інформативності та ступенем узагальнення, а їх цінністю є те, що допомагають деталізувати механізм функціонування репресивної машини й дають можливість відновити правду щодо долі репресованих представників науково-педагогічної інтелігенції Півдня України у 1920 – 1930-ті рр. [8–28].

Відносно четвертої групи праць, то їх можна розподілити наступним чином: 1) праці, в яких розглянуто механізм висилки за кордон у 1922 р. 10 одеських викладачів вишів [29; 30]; 2) розвідки про репресії щодо єврейської науково-педагогічної інтелігенції Одеси [31; 32]; 3) роботи, присвячені репресіям щодо науково-педагогічної інтелігенції певних вишів [33–36]; 4) дослідження, в якому аналізується підготовка та проведення органами держбезпеки репресивної акції щодо одеської інтелігенції у контексті «справи СБУ» [37]; 5) стаття про сталінські репресії проти одеської інтелігенції [38].

Зупинимося на аналізі окремих досліджень. Так, О. Гонтар розглянув ключові аспекти репресивної політики щодо науково-педагогічної інтелігенції Одеси у 1920– 1930-х рр., звернувши увагу, що у 1919–1920 рр. їй надали можливість виїхати за кордон, а з середини 1920-х рр. розпочалися масові арешти, апогей яких припав на добу «Великого терору» [38, с. 120–123]. За неповними даними, у 1938 р. в Одесі були заарештовані 118 викладачів вишів, при цьому найбільше постраждав професорсько-викладацький склад державного університету та двох педагогічних інститутів – німецького та українського [там само, с. 123].

У свою чергу В. Левченко не тільки висвітлив механізм організації висилки за кордон у 1922 р. 10 одеських викладачів вишів, ай провів соціально-статистичний аналіз [29]. Історик звернув увагу, що причиною репресій була не професійна діяльність, а саме соціальне походження та політичні погляди [там само, с. 17]. Ще одним дослідженням науковця стала історія Одеського інституту народної освіти, у контексті якої він розглянув репресії щодо науково-педагогічної інтелігенції [33]. Зокрема, В. Левченко наголошує, що репресивна політика більшовиків призвела до зруйнування напрацьованих десятиліттями наукових шкіл і напрямків, самі ж репресії відбувалися хвилеподібно. Так, на початку 1920-х рр. основними методами репресій було звільнення з роботи (М. Зеленецький, І. Занчевський та інші) та насильницька депортація з країни (Ф. Александров, Б. Бабкін, М. Кастерін, А. Флоровський та інші), а з кінця 1920-х рр. – фізичне знищення викладачів (В. Герасименко, М. Слабченко та інші), яких вважали реальними або потенційними ворогами радянської влади [там само, с. 194–209].

У межах п'ятої групи об'єднано статті А. Погорелова та П. Соболя, в яких висвітлюються репресії щодо миколаївської науково-педагогічної інтелігенції у 1937–1938 рр. [39; 40]. При цьому А. Погорелов сконцентрувався на аналізі групових справ, а П. Соболю дослідив репресії проти провідників українізації на Миколаївщині.

Отже, проблема репресивної політики радянської держави проти науково-педагогічної інтелігенції Півдня України в 1920–1930-ті рр. знайшла своє відображення у вітчизняній історіографії ХХІ ст. Історики висвітлили причини, етапи та наслідки державного терору щодо зазначеної категорії інтелігенції. Разом з тим подальшого дослідження потребує з'ясування масштабів репресій, а також бракує узагальнюючих краєзнавчих праць, які б спиралися на аналізи певних архівно-слідчих справ або їх комплексів, що зберігаються у фондах Галузевого державного архіву СБУ та архівів тимчасового зберігання документів УСБУ в Миколаївській, Херсонській та Одеській областях.

© Довбня О. А., 2017

Список джерел та літератури:

1. Сліпущенко С. М. Тоталітарний режим та інтелігенція Півдня України в 20–30-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / С. М. Сліпущенко. – Миколаїв, 2015. – 20 с.
2. Сліпущенко С. М. Репресивно-каральна політика радянської влади проти науково-педагогічної інтелігенції Півдня України в 1930-х роках / С. М. Сліпущенко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. – 2013. – Вип. 3. 35. – С. 123–126.
3. Соболю П. Руйнація освіти Півдня України: 1937–1938 роки / П. Соболю // Краєзнавство. – 2001. – № 1. – С. 168–171.
4. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення півдня України в 20–50-ті роки ХХ століття / М. М. Шитюк. – К.: Тетра, 2000. – 534 с.
5. Шитюк М. М. Політичні репресії серед інтелігенції Півдня України / М. М. Шитюк // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. – 2000. – Вип. 11. – С. 398–412.

6. Шитюк М. Комуністичний терор проти інтелігенції півдня України у 20–30-х роках ХХ ст. / М. Шитюк, В. Шкварець // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 8. – С. 265–285.
7. Сирота О. І. Інтелігенція національних меншин Півдня радянської України як об'єкт політичного терору (1934–1937 рр.) / О. І. Сирота // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія. – 2008. – Вип. XIV. – С. 240–244.
8. Бабюх В. Євген Олександрович Загорський / В. Бабюх // Зневажена Кліо: Зб. ст. / Голов. ред. Ю. З. Данилюк. – К.: [б. в.], 2005. – С. 196–202.
9. Возвращение Юлия Оксмана // Малинова Г. Л. Из-под завесы тайны ... – Одесса, 2002. – С. 40–59.
10. Водотика С. Михайло Єлисейович Слабченко / С. Водотика, В. Заруба // Зневажена Кліо: Зб. ст. / Голов. ред. Ю. З. Данилюк. – К.: [б. в.], 2005. – С. 417–431.
11. Заруба В. М. Історик держави і права України: академік М. Є. Слабченко (1882–1952). – Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛІГД», 2004. – 456 с.
12. Ласінська М. Доля Миколаївського краєзнавця (Микола Дмитрович Лагута) / М. Ласінська, О. Тригуб // Краєзнавство. – 2011. – № 3. – С. 105–110.
13. Левченко В. В. «Арештувати як українського есера...» (до біографії професора філософії та педагогіки Одеського державного університету Михайла Гордієвського) / В. В. Левченко, Е. П. Петровський // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2008. – № 1/2. – С. 415–432.
14. Левченко В. В. Володимир Якович Герасименко: доля та науково-педагогічна діяльність історика української літератури / В. В. Левченко // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – 2007. – № 8 (45). – С. 203–214.
15. Левченко В. В. Тричі засуджений Еммануїл Оксман (1899–1961): до 110-річчя від дня народження / В. В. Левченко // Юго-Западная Одессика. Историко-краеведческий научный альманах. – Одесса, 2009. – Вип. 7. – С. 242–257.
16. Левченко В. В. Штрихи до біографії професора О. О. Сухова (до 70-річчя з часів трагічних подій) / В. В. Левченко, Е. П. Петровський // Юго-Запад. Одессика: Историко-краеведческий научный альманах. – Одесса, 2008. – Вип. 6. – С. 207–226.
17. Мирошниченко Е. Г. Из расстреляного поколения: Архивное дело Н. Д. Лагуты / Е. Г. Мирошниченко, В. Г. Мирошниченко // Освітнянські вітрила: Гуманітарний альманах. – 2003. – Вип. 1. – С. 63–69.
18. Михайлуца М. НКВС і Водний: трагічні долі перших ректорів (До 80-річчя утворення ОІВТ – ОНМУ) / М. Михайлуца // Юго-Западная Одессика. Историко-краеведческий научный альманах. – Одесса, 2010. – Вип. 9. – С. 75–85.
19. Петровський Е. П. Професор Одеського університету Олександр Сухов (1881–1944 рр.) / Е. П. Петровський // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2004. – № 1/2 (22/23). – С. 315–325.
20. Петровський Е. П. З історії історичного факультету Одеського університету у 1930-ті роки: декан Ізраїль Давидович Сероглазов / Е. П. Петровський // Записки історичного факультету. – Одеса: Астропринт, 2004. – Вип. 15. – С. 509–520.
21. Петровський Е. П. Іван Іванович Погорілий (1899–1937): трагічна доля керівника кафедри історії України Одеського університету / Е. П. Петровський // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 12. – С. 380–388.
22. Одеські історики: енциклопедичне видання / Відп. ред. В. А. Савченко. – Одеса: Друкарський дім, 2009. – Т. I. – 480 с.
23. Смирнов В. А. Реквием ХХ века: в 5-ти ч. Ч. 1. / В. А. Смирнов. – Изд. второе, доп. и испр. – Одесса: Астропринт, 2009. – 680 с.
24. Смирнов В. А. Реквием ХХ века: в 5-ти ч. Ч. 2. / В. А. Смирнов. Одесса: Астропринт, 2003. – 800 с.
25. Смирнов В. А. Реквием ХХ века: в 5-ти ч. Ч. 3. / В. А. Смирнов. Изд. второе, доп. и испр. – Одесса: Астропринт, 2016. – 920 с.
26. Смирнов В. А. Реквием ХХ века: в 5-ти ч. Ч. 4. / В. А. Смирнов. Одесса: Астропринт, 2007. – 1048 с.: ил.
27. Смирнов В. А. Реквием ХХ века: в 5-ти ч. Ч. 5. / В. А. Смирнов. Одесса: Астропринт, 2011. – 1280 с.
28. Шевченко Л. В. Наум Ісакович Межберг / Л. В. Шевченко // Зневажена Кліо: Зб. ст. / Голов. ред. Ю. З. Данилюк. – К.: [б. в.], 2005. – С. 345–351.
29. Левченко В. «Активний противник совласти ...»: до історії висилки одеських учених із УСРР у 1922 р. / В. Левченко // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2012. – № 1 (38). – С. 7–24.
30. Левченко В. В. Одесские ученые-пассажиры «философского парохода» / В. В. Левченко // Былые годы. Российский исторический журнал. – 2013. – № 1 (27). – С. 111–119.
31. Левченко В. В. Репресивна політика радянської влади відносно наукової інтелігенції євреїв в Одесі / В. В. Левченко // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць V Міжнар. наук. конф. (Одеса, 24–25 квітня 2015 р.) / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Одеса: ОНУ, 2015. – С. 155–159.
32. Смирнов В. А. Репрессии 30-х годов среди еврейской интеллигенции в Одессе // Одесса и еврейская интеллигенция VI международная научная конференция. – Одесса, 5–7 ноября 2007 г. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.migdal.org.ua/migdal/events/science-confs/6/17483/>
33. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту: монографія / В. В. Левченко. – Одеса: ТЕС, 2010. – 427 с.
34. Михайлуца М. І. Політичні процеси над студентсько-викладацькою громадою ОПВТ (30-і роки ХХ ст.) / М. І. Михайлуца // Інтелігенція і влада: зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 1. – С. 113–122.
35. Петровський Е. П. Одеський державний університет як об'єкт радянської репресивної політики 1930-х років / Е. П. Петровський // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Особа в тоталітарному суспільстві: рефлексії ХХІ століття», (Одеса, 23–27 червня 2013 р.) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://liberte.onu.edu.ua/info/pomip/>
36. Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упор. Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. – Одеса: АТ «ПЛИСКЕ», 2010. – 800 с. + вкл. 64 с.
37. Левченко В. В. Одеські увертюра та епілог «Опери СВУ»: до історії чекістського сценарію знищення інтелектуальної еліти в УСРР у 1920–1930-х рр. / В. В. Левченко // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2014. – № 2 (43). – С. 33–62.
38. Гонтар О. В. Сталінські репресії проти Одеської інтелігенції // Інтелігенція і влада: зб. наук. праць. – 2002. – Вип. 1 (2), ч. 1. – С. 119–124.
39. Погорелов А. А. Криваві жнива 1930-х: НКВС проти миколаївської педагогічної інтелігенції / А. А. Погорелов // Записки історичного факультету. – 2013. – Вип. 24. – С. 101–112.
40. Соболев П. Політичний терор проти провідників українізації на Миколаївщині: 1937–1938 роки / П. Соболев // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 7: спец. – С. 322–328.

**Кондрашов
Віктор Федорович**

кандидат історичних наук, доцент
(м. Миколаїв)

✉ gvysockaya@i.ua

Сторінки історії профспілки сільськогосподарських робітників Херсонщини в 20-ті рр. ХХ ст.

В статті розглядається діяльність профспілки сільськогосподарських робітників Херсонщини, яка відіграла помітну роль у суспільно-політичному житті села в 20-ті роки ХХ ст.

За роки незалежності в Україні з'явилося ряд узагальнюючих досліджень з історії вітчизняного профспілкового руху, однак окремі аспекти даної проблеми ще потребують подальшого вивчення. Зокрема, це стосується передумов створення та діяльності профспілки сільськогосподарських робітників Херсонщини в 20-ті рр. ХХ ст.

З розвитком ринкових відносин у пореформений період широкого поширення набуло використання найманої праці в сільському господарстві Півдня України. Наприкінці ХІХ ст. щорічно сюди на заробітки приходили з інших місцевостей 550-600 тисяч сільськогосподарських робітників. Крім того, тут працювало 300–350 тисяч місцевих наймитів [11, с. 122].

На території регіону сформувалися центри найму сільськогосподарського пролетаріату, з них найбільшими у Херсонській губернії були Одеса, Єлисаветград, Херсон, Миколаїв, Долинська, Новий Буг, Берислав. Так, наприкінці травня 1902 р. на Миколаївському лікувально-профілактичному пункті було зареєстровано 1174 заробітчан [16, 6 июня]. Найбільший ринок найму сільськогосподарського пролетаріату не лише Таврійської губернії, а й усього Півдня України знаходився в Каховці. Щорічно 9 травня на Миколаївський ярмарок тут збиралося від 20 до 50 тисяч робітників. Серед них найбільше було вихідців із Полтавської, Київської, Чернігівської та Орловської губерній. «Приспособлений для помешения рабочих до самого последнего времени в Каховке не было. Пришлые рабочие, обыкновенно, валяются до найма на земле, под палящим южным солнцем, едят пищу из местных харчевен – не всегда доброкачественную, но зато всегда почти приобретенную по сравнительно высокой цене. Только в самое последнее время (года два назад) бывшим владельцем Каховки г. Панкеевым устроен крытый барак, куда может поместиться, однако, не более 500–800 человек рабочих», – писав про умови перебування в Каховці прибулих на заробітки в 1895 р. санітарний лікар Херсонського земства П. Ф. Кудрявцев [10, с. 4].

Умови життя і праці сільськогосподарського пролетаріату диктували необхідність їх організаційного об'єднання. Робочий день наймитів влітку тривав по-

Ключові слова:

сільськогосподарський пролетаріат, Південь України, Херсонщина, профспілка сільськогосподарських робітників, наймити, нова економічна політика (НЕП), колективізація.

над 14 годин. І хоча заробітна плата поденних робітників Півдня України наприкінці ХІХ ст. була вищою, ніж в інших регіонах країни і в жнива в середньому становила 89 копійок (на Правобережжі – 42 копійки, а на Лівобережжі – 53 копійки) [11, с. 163], фактично вони отримували менше через різноманітні штрафи.

Революційні події 1917 р. стимулювали створення профспілкових організацій сільських робітників. В березні-квітні 1917 р. виникли робітничі комітети в економіях цукрових заводів Харківської, Чернігівської і Київської губерній, а в червні-серпні 1917 р. – спілки робітників в економіях нецукрових районів України [12, с. 116].

В 1917–1919 рр. в спілки об'єднуються фахівці сільського і лісового господарства, які дотримувалися ідеї самостійності і нейтральності профспілкового руху. На таких засадах в Херсоні виникли осередки спілок агрономів і землемірів. В квітні 1920 р. вони створили профспілку працівників сільського господарства, затвердили її статут [4, с. 46].

Більшовики прагнули підпорядкувати профспілковий рух своєму впливу, розглядаючи його як знаряддя у боротьбі за диктатуру пролетаріату. На необхідність створення в Україні профспілки сільськогосподарських робітників за російським зразком вказала ІV конференція КП(б)У (17–23 березня 1920 р.) [9, с. 77].

В умовах більшовицької влади в Україні виникла нова група сільського населення – робітники радгоспів, чисельність яких у 1920 р. становила 22,3 тисячі чоловік [15, с. 13]. Вони розширили соціальну базу профспілки.

В травні 1920 р. при Південбюро ЦК ВЦРПС був

створений організаційний центр по роботі серед сільськогосподарського пролетаріату – Південбюро ЦК Всеробіземлі. Його діяльність відбувалася під керівництвом більшовицької партії. У 1920 р. в Україні були закладені основи профспілки робітників землі та лісу – Робітземлісу (з січня 1926 р. – профспілка сільськогосподарських і лісових робітників, а з жовтня 1930 р. – профспілка сільськогосподарських робітників), до якої входили наймити, робітники радгоспів, лісництва, а пізніше – і МТС, співробітники земельних та лісницьких органів.

Більшовики здійснювали політику одержавлення профспілок, припиняли роботу спілок спеціалістів, статутні положення яких базувалися на принципах незалежності від держави. 15 липня 1920 р. рішенням Херсонської ради профспілок було розпущено правління спілки працівників сільського господарства і створено оргбюро, яке розпочало роботу по об'єднанню наймитів і робітників радгоспів [4, арк. 46]. 15 жовтня 1920 р. відбувся 1-й повітовий з'їзд профспілки робітників землі та лісу, на якому було обрано її правління в складі 7 членів і 3 кандидатів [4, арк. 47].

Одним із напрямків діяльності Робітземлісу була участь у створенні та розбудові радгоспів, яка проводилася через робітничі комітети. Однак у результаті голоду 1921–1923 рр. з 32 радгоспів на Херсонщині залишилось тільки 8 [6, арк. 5]. Після ліквідації наслідків голоду профспілкові органи брали участь у переведенні радгоспів на госпрозрахунок та об'єднанню в Уккградгосптрест.

На думку керівництва спілки, організація виробничих нарад та проведення виробничої пропаганди мали сприяти підвищенню продуктивності праці в радгоспах. Профспілкові органи залучалися до весняної посівної кампанії. Організаційні питання, пов'язані з її проведенням, обговорювались на виробничих нарадах радгоспів. Однак, як правило, ця робота мала формальний характер. Агропропаганда передбачала організацію короткотермінових курсів, читання лекцій з даної тематики. Згідно даних профспілки, від початку її проведення в 1923 р. і до 7 березня 1924 р. у Херсонському окрузі було прочитано біля 110 лекцій [5, арк. 20].

В період непу широкого поширення набуло використання найманої праці в приватновласницьких господарствах, що обумовлювалося аграрним перенаселенням в українському селі та низьким рівнем механізації сільськогосподарського виробництва. В 1927 р. у селянських господарствах та сільських громадах України працювало 431540 наймитів [8, с. 15]. Найбільшою була їх чисельність на Півдні України.

Завдання Робітземлісу полягали у виявленні наймитів, охопленні їх спілковим членством, укладанні трудових договорів з наймачами. Однак, через слабкість низових осередків профспілки, ця робота на Херсонщині фактично не проводилася в 1920–1922 рр. Більш організованого характеру вона набула в 1923 р. На 1 червня 1923 р. членами Робітземлісу в Херсонському окрузі було 2966 чоловік, з них 81 % становили робітники радгоспів і наймити [4, арк. 49]. Укладання трудових договорів ускладнювалося розпорошеністю наймитів по окремим селянським господарствам. На 1 червня 1923 р. трудовими договорами було охоплено 1112 робітників радгоспів і наймитів [4, арк. 49].

Профспілка також залучала своїх членів до відбу-

дови лісового господарства, чому сприяло проведення «днів лісу».

Неп створив можливості для розвитку кооперації. В 1925 р. на Херсонщині різними її видами було охоплено 2023 члени Робітземлісу [1, арк. 5].

Відміна непу і повернення правлячої партії до реалій воєнного комунізму означало остаточне підпорядкування профспілок державі. Віднині головними для них стали виробничо-економічні функції. Партійні постанови спрямовували діяльність профспілки на участь у колгоспному будівництві, наступі на приватновласницькі елементи села, використовуючи і таку форму впливу як страйк.

У вересні-жовтні 1929 р. відбувся виступ наймитів на виноградних плантаціях в селах Британи і Основа Херсонського округу, який згодом поширився на Малі Судакі, Ключову і Лугову. Страйк, розпочавшись з економічних вимог, під керівництвом партійних органів та Всеукраїнського комітету профспілки набув політичного характеру. В його результаті на землях приватновласницьких господарств було створено радгосп «Перемога британських наймитів» [14, 13 листопада].

Після «шахтинської справи» 1928 р. посилюється переслідування так званих «буржуазних фахівців», яких звинувачували у шкідництві. Жертвами цієї кампанії стали і члени профспілки – агрономи і землевпорядники з Херсонщини, які нібито «...протягом низки років ... організовано проводили шкідницьку роботу скеровану в бік дискредитації політики Партії та Радянської влади в с/г-ві округи та підривали заходи останньої в частинах землеустрою» [7, арк. 175].

В 1930 р. профспілка, ідучи в фарватері партійного курсу, організовувала бригади по колективізації, залучала до них сільськогосподарських робітників. В результаті цієї роботи на 1 травня 1930 р. в Херсонському окрузі до колгоспів вступили 4363 наймити [3, арк. 1].

На профспілку було покладено завдання організації в колгоспах і радгоспах соціалістичного змагання та ударництва, але на практиці ця кампанія обмежувалася лише деклараціями.

Профспілка залучалася до вербування наймитів для роботи у вугільній промисловості. Так, на 12 жовтня 1930 р. з Херсонщини на шахти Донбасу було направлено 170 чоловік [2, арк. 230]. Однак прибулі туди наймити, як правило, не отримували необхідних умов для життя і праці, і тому частина з них поверталася на попередні місця проживання.

Вагомішим був внесок профспілки в культурно-освітню роботу на селі, зокрема в створення шкіл лікнепу. На 21 лютого 1930 р. в Херсонському окрузі при участі профспілки було організовано 36 нових шкіл лікнепу, в яких навчалось 1419 селян [13, 21 лютого].

Профспілкові органи також займалися питаннями оздоровлення сільськогосподарських робітників, однак їх відсоток серед представників інших профспілок, які користувалися санаторно-курортним лікуванням, був значно менший.

В березні 1931 р. відбулася реорганізація профспілки сільськогосподарських робітників. Вивчення її діяльності дає можливість наблизитись до реалій того часу.

© Кондрашов В. Ф., 2017

Список джерел та літератури:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2841, оп. 1 (1925 р.), спр. 455.
2. Там само, оп.1 (1930 р.), спр.156.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 1, спр. 1660.
4. Державний архів Херсонської області, ф. Р-622, оп.1, спр. 158.
5. Там само, спр. 277.
6. Там само, спр. 378.
7. Там само, спр. 1191.
8. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Вип. II. – Харків, 1930 – 90 с.
9. Комуністична партія України в резолюціях та рішеннях з'їздів, конференцій та пленумів ЦК. В 2 –х т. – К., 1976. – Т. 1. – 1062 с.
10. Кудрявцев П. Ф. Пришлые сельско-хозяйственные рабочие на Николаевской ярмарке в м. Каховке, Таврической губернии, и санитарный надзор за ними в 1895 году / П.Ф. Кудрявцев. – Херсон, 1896. – 168 с.
11. Лугова О. І. Сільськогосподарський пролетаріат Півдня України в період капіталізму / О. І. Лугова. – К., 1965. – 192 с.
12. Матеріали з історії професійного руху на Україні. – Харків, 1928. – С. 191.
13. Наддніпрянська правда (Херсон). – 1930.
14. Наймит (Харків). – 1929.
15. Струмилин С. Г. Динамика батрацкой армии в СССР // Наемный труд в сельском хозяйстве / С. Г. Струмилин. – М., 1926. – С. 3–18.
16. Южная Россия (Николаев). – 1902.

**Лиховид
Олег Миколайович**

директор Скадовського районного центру дитячої та юнацької творчості, керівник гуртка «Скадовські краєзнавці», член Національної спілки краєзнавців України (м. Скадовськ, Херсонська область)

✉ likhovid@askad.net

Вибори до Установчих зборів у Дніпровському повіті Таврійської губернії у листопаді 1917 р.

Статтю присвячено століттю демократичних виборів 1917 р. до Установчих зборів Російської республіки у Дніпровському повіті Таврійської губернії. У роботі досліджуються основні питання підготовки до виборів та їх результат у п'яти містах повіту. Також автор дослідив невідомі сторінки біографії обраного депутата Установчих зборів від Дніпровського повіту.

Підготовка виборів в Установчі збори Росії почала-ся відразу після Лютневої революції. 2 березня 1917 р. в угоді виконкому Петроградської Ради і членів Тимчасового комітету Державної Думи виробляється юридичний статус майбутніх Установчих зборів Росії, що включав такі принципи: загальні вільні вибори; вирішення головних питань державного життя, включаючи визначення форми правління; виняткова прерогатива Установчих зборів – тільки самі збори визначають коло і межі своїх завдань. Звідси і межі діяльності Тимчасового уряду: він не має права встановлювати будь-яку постійну форму правління, створює умови для скликання Установчих зборів. Виходячи з цієї політичної ситуації, Тимчасовий уряд відразу сформулював наступні принципи ставлення до старого ладу та Установчих Зборів: «1). По можливості, зберегти існуючі закони та установи до вирішення Установчими зборами. 2). З існуючих установ та законів скасувати лише ті, які при новомуладі, безумовно, залишити неможливо».

При цьому влада на містах переходить від губернаторів до земських установ. Майже всі губернські владні структури дублювалися на повітовому рівні. Центр Дніпровського повіту був у місті Олешки. Як і в кожному з повітів, у ньому функціонували повітові земські збори, повітова земська управа, повітове казначейство та ін. Саме земство займалося вирішенням нагальних проблем місцевого комунального господарства, благоустрою, фінансуванням закладів соціальної сфери. Держава ж опікувалася в першу чергу дотриманням громадського спокою на теренах повіту. Найвища поліцейська влада належала повітовому справникові.

Почали також утворюватися Ради різних рівнів. У цей час головою Дніпровської повітової Ради селянських депутатів обирають соціаліста-революціонера Петра Миколайовича Бондаря. Так, офіційне радянське видання нарікає на «есеро-меньшеви́стское засилье» серед учасників Херсонської конференції робітничих та солдатських депутатів (18–19 травня 1917 р.), у якій взяли участь делегати з Ново-Воронцовки, Скадовська та Каховки [1].

Ключові слова:

установчі збори, вибори, Дніпровський повіт, 1917 р., есери, більшовики.

Між тим, 20 липня 1917 р. Тимчасовий уряд затверджує I розділ «Положення про вибори до Установчих зборів». Тільки цей перший розділ і був розроблений та опублікований, при цьому були визначені склад і порядок виборів. Згідно з розділом I, § I «Положення» був такий: «Установчі збори утворюються з членів, обраних населенням на основі загального, без різниці статі, і рівного виборчого права, шляхом прямих виборів і таємного голосування, із застосуванням початку пропорційного представництва». Згідно «Положення», правом участі у виборах наділялися громадяни Росії обох статей, які досягли 20-річчя, без національної відмінності і віросповідання, військовослужбовці, які не дезертирували з фронту. У виборах не брали участі душевнохворі, глухонімі, особи, засуджені по тяжких злочинах, зловмисні банкрути, дезертири [2].

Чисельність Установчих зборів була визначена у 800 депутатських місць. У Таврійській губернії мали обрати 9 членів Установчих зборів. У губернії було створено 8 повітових та 3 міські виборчі комісії. Фінансування практично на 75 % відбувалося з Державного казначейства. Кожній окружній комісії могло бути асигновано від 5000 до 10000 рублів. Також кожній міській або повітовій комісії на діловодство видавався кредит у розмірі від 2000 до 3000 рублів.

Термін проведення виборів був остаточно визначений Постановою Тимчасового уряду Росії від 9 серпня 1917 р. Ця дата призначена на 12 листопада 1917 р., а скликання зборів мало відбутися 28 листопада 1917 р. [3].

Відразу після жовтневого перевороту, 27 жовтня (9 листопада) 1917 р., Рада Народних Комісарів прийняла та опублікувала за підписом В. Ульянова-Лені-

на постанову про проведення в призначений термін, 12 листопада 1917 р., виборів до Установчих зборів. Відповідно до цієї постанови «всі виборчі комісії, установи місцевого самоврядування, Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів та солдатські організації на фронті повинні напружити всі зусилля для забезпечення вільного та правильного проведення виборів в Установчі збори в призначений термін» [4]. Таким чином, сформований Радянський уряд залишався тимчасовим – до скликання Установчих зборів.

Першим у південному регіоні на події в Петрограді відреагував II Український губерніяльний з'їзд Херсонщини, що проходив 24–27 жовтня 1917 р. Його делегати виступили за цілісність України і підтримали дії Центральної Ради по створенню українського народного війська та негайному припиненню війни. Влада – як всеросійська, так і по окремих її околицях, поєднаних на умовах федерації, – повинна була бути, на їх думку, «однорідно демократичною». Що ж до центральної влади в Російській державі, то наступний з'їзд, на початку грудня 1917 р., прийняв резолюцію, згідно з якою Всеросійський уряд повинен бути створений негайно Всеросійськими Установчими зборами з «соціалістичних елементів на федеративних підставах». При цьому особливо наголошувалося: «Установчим зборам ми віримо і, безумовно, будемо підтримувати всіма силами» [5].

Сама процедура голосування в Установчі збори була наступною. Виборець заздалегідь отримував зразки всіх списків кандидатів та іменне посвідчення. Прийшовши на дільницю, він відзначався у списку виборців й отримував конверт з печаткою дільничної комісії. У закритій кабінці він вкладав у нього «свій» список-бюлетень, заклеював конверт і передавав голові комісії, який опускав його до урни. З метою уникнення зловживань, положення про вибори забороняло використовувати пересувні урни для голосування. Після підбиття підсумків голосування протокол дільничної виборчої комісії прямував до повітової або міської виборчої комісії у справах про вибори до Установчих зборів. Повітова або міська комісія з розгляду протоколів дільничних виборчих комісій та доданих до них виборчих записок остаточно визначала, скільки голосів подано по кожній виборчій дільниці і по всьому повіту або місту за кожен із заявлених кандидатських списків. Протокол засідання повітової або міської комісії разом з протоколами дільничних виборчих комісій прямував до окружної комісії. Окружна комісія здійснювала загальний підрахунок голосів, поданих по всьому виборчому округу за кожен із заявлених кандидатських списків, а потім розподіляла загальну кількість членів Установчих зборів, які підлягають обранню в даному окрузі, між заявленими списками, пропорційно числу голосів, поданих в усьому окрузі за кожен з цих списків [6].

Різні джерела дають різні відомості про результати виборів. Дані про них уточнювалися протягом багатьох років різними дослідниками, й у виданому в 1930 р. збірнику документів «Всеросійські Установчі збори. 1917 рік у документах і матеріалах», у передмові до стенографічного звіту засідання 5 січня 1918 р., зазначалося: «Розбіжність цифрових даних щодо деяких виборчих округів в окремих випадках вельми значна» [6].

Відомо, що радянська історіографія змушена була підганяти історичну дійсність під відомий ленінський міф про «Тріумфальний хід радянської влади з листопада 1917 року по березень 1918 року». Але результати виборів на півдні України були не на користь вже

правлячої більшовицької партії. На Півдні України виграли соціалісти-революціонери, відомі за аббревіатурою як есери. У Херсонському окрузі (тобто губернії) есери взяли 51 %, а в Таврійському – 53 %. Основними гравцями тодішнього політичного поля, крім есерів, були: представники Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків), Російської соціал-демократичної робітничої партії (об'єднаної), відомої як меншовики, Партія Народних соціалістів, Соціалісти, Партія Народної свободи (Конституційні демократи), відомі як кадети, та національні списки. Національні списки були представлені мусульмансько-татарськими, єврейськими, українськими та іншими організаціями. Причому, якщо в півострівній частині Таврійської губернії голосували за національні списки, представлені татарами та зрідка євреями, то в Дніпровському повіті голоси переважно віддавалися українським спискам. Оскільки в межах держави національні списки були різними та широкої підтримки не знайшли, то в більшості літературних джерел вони об'єднані в єдині дані.

Результати голосування по містах Гола Пристань, Скадовськ, Олешки, Каховка та Генічеськ наведені в *таблиці 1* відповідно до збірника 1930 р. [6], а результати голосування по Таврійській губернії наведені по книзі Протасова Л.Г. «Всероссийское Учредительное собрание: история рождения и гибели» [7, с. 364].

За результатами голосування, від Таврійської губернії 7 мандатів отримали представники списку № 5, в якому балотувалися соціалісти-революціонери, підтримані Радами селянських депутатів, 1 мандат отримав представник списку № 1 Партії Народної свободи (кадети) та 1 мандат отримав представник Кримського мусульманського виконавчого комітету.

Аналіз результатів голосування по всіх округах дає можливість виділити групу партій, за тими чи іншими ознаками схильних до збереження єдиної Російської держави, і партій, що не були зацікавлені в збереженні такої держави. До першої групи відносяться кадети, народні соціалісти, більшовики та есери. До другої групи відносяться меншовики, соціалісти та представники національних списків. Таким чином, Каховка не пройшла тест на лояльність до єдиної та неподільної держави зі своїми 56,79 %. На другому місці по нелояльності – Олешки з 42,28 %. На третьому місці – Генічеськ з 26,02 %. Виборці Голої Пристані слабо підтримали меншовиків, а скадовчани дали лише по 2 голоси за меншовиків та національні списки. Не будемо стверджувати, що в 1917 р. Каховка була найбільш проукраїнською, а Скадовськ – найбільш проросійський. Можливо, тодішні партійці просто не змогли донести свої передвиборчі програми до виборців. Також не будемо виключати й наявність та відсутність харизматичних кандидатів у тодішніх партійних списках.

Есери отримали максимальну кількість голосів у Голій Пристані та Скадовську. У всій Таврійській губернії більший відсоток показали лише виборці Перекопа – 76,21 %, проте в числових показниках це були лише 330 голосів. Щодо причин популярності есерів у Голій Пристані та Скадовську, то цьому завдячує саме наявність у партійному списку соціалістів-революціонерів харизматичного кандидата Петра Миколайовича Бондаря, того самого, який був головою Дніпровської повітової Ради селянських депутатів.

Син селянина, Петро Миколайович Бондар народився 1885 р. в селі Нова Збур'ївка. По закінченню народної школи, з 13 років, працював в маєтках Васалля, Скадовського та Дуриліна. У 1905 р. вступив до партії

	Гола Пристань	Скадовськ	Олешки	Каховка	Генічеськ	По округу
Соціалісти-революціонери	919 (74,11%)	601 (63,87%)	217 (19,48%)	1147 (30,82%)	1672 (50,70%)	300150 (52,79%)
РСДРП (більшовики)	9 (0,73%)	87 (9,25%)	22 (1,97%)	80 (2,15%)	74 (2,24%)	31154 (5,47%)
РСДРП (об'єднана)	7 (0,56%)	2 (0,21%)	188 (16,88%)	634 (17,03%)	42 (12,89%)	16875 (2,9%)
Народні соціалісти	0 (0%)	15 (1,59%)	5 (0,45%)	7 (0,19%)	16 (0,49%)	4544 (0,8%)
Соціалісти	33 (2,66%)	38 (4,04%)	23 (2,06%)	188 (5,05%)	25 (0,76%)	63271 (11,13%)
Конституційні демократи	101 (8,15%)	112 (11,90%)	394 (35,37%)	334 (8,97%)	663 (20,10%)	38108 (6,7%)
Національні списки	171 (13,79%)	2 (0,21%)	260 (23,34%)	1292 (34,71%)	408 (12,37%)	105586 (18,54%)
Всього голосів	1240	941	1114	3722	3298	568535

Таблиця 1.

Результати голосування до Установчих зборів по містах Дніпровського повіту, 1917 р.

соціалістів-революціонерів, був членом губернського комітету, піддавався арештам та заслання. З 1909 р. по 1917 р. проживав у селі Нова Збур'ївка. У 1917 р. – заступник Дніпровського повітового комісара, голова повітової земельної управи та голова Дніпровської повітової Ради селянських депутатів [8,9].

Єдине засідання Установчих зборів відбулося в Санкт-Петербурзі 5 січня 1918 р. Збори пропрацювали до самого ранку 6 січня. Цього ж дня більшовицький уряд оголосив про розпуск Всеросійських Установчих зборів, які, по суті, проіснували лише добу. До розпуску зборів Росія ще мала альтернативу свого розвитку, але більшовики цієї альтернативи не допустили. Разом з Установчими зборами для країни вони унеможливили загальні, рівні, прямі вибори при таємному голосуванні.

А що ж Петро Миколайович Бондар? Як вказують сучасні джерела він був учасником єдиного засідання Установчих зборів, що відбулося 5–6 січня 1918 р., та подальша його доля невідома [9]. Проте Іван Васильович Ігрицький у книзі «1917 год в деревне», що була видана 1929 р. та 1967 р., вказує, що Петро Миколайович Бондар був розстріляний за наказом російського білогвардійського генерала А. І. Денікіна [10, с. 208].

25–31 січня 1918 р. в Олешках працювала друга повітова конференція демократичних організацій, на яку прибуло 448 делегатів: 119 більшовиків, 84 лівих соціалістів-революціонерів, 1 єврейський соціаліст, 87 безпартійних – тобто більшовицька фракція була на цьому форумі в більшості. Тут мав місце останній «ідейний бій» прихильників лівих і правих соціалістичних партій. На захист Установчих зборів виступили есери Богомолів, Мельников, Вітер, меншовик-інтернаціоналіст Беляйкін, які стверджували, що «більшовики не дали можливості працювати народним обранцям». На протигагу, більшовики переконували делегатів у тому, що Установчі збори «за своїм складом не відповідали волі народу» і тому були розігнані. На завершення полеміки було зачитано 57 наказів сільських сходок з низки міст повіту, з них 26 резолюцій – за роботу Установчих зборів. З питання про владу було представлено 5 резолюцій, але пройшла тільки більшовицька. За радянську владу, без Установчих Зборів, проголосували 173 делегати, проти – 63, утрималися 43 делегати. Так у Дніпровському повіті перемогли більшовики [11, с.57].

© Лиховид О. М., 2017

Список джерел та літератури:

1. Великая Октябрьская Социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий. В двух частях. Часть первая. Большевики во главе трудящихся Украины в период борьбы за победу Великого Октября. Февраль-октябрь 1917 года. – К., 1977. – 198 с.
2. Постановление Временного правительства «Об утверждении раздела I Положения о выборах в Учредительное собрание» от 20 июля 1917 г. // Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем сенате. - Отдел I. – 22 июля 1917 г. – № 169. – Ст. 915. – С. 1649-1658.
3. Собрание узаконений и распоряжений правительства. – № 202, 23 августа, 1917 г.
4. Газета Временного Рабочего и Крестьянского Правительства. – № 1, от 28 октября 1917 г.
5. Вістник Секретаріата Херсонщини. – 1917 р., 10 грудня.
6. Всероссийское Учредительное собрание. 1917 год в документах и материалах / под ред. М. Н. Покровского и Я. А. Яковлева. – М. –Л.: Государственное издательство, 1930. – 220 с.
7. Протасов Л. Г. Всероссийское Учредительное собрание: история рождения и гибели. – М.: РОСПЭН, 1997. – 368 с.
8. Газета «Жизнь народа» (Алешки). – 1917 г., 26 октября.
9. Протасов Л. Г., Люди Учредительного собрания: портрет в интерьере эпохи. – М.:РОСПЭН, 2008. – 463 с.
10. Игрицкий И. В. 1917 год в деревне. – М., 1967. – 287 с.
11. Ветров Р. И. Победа Октябрьской революции и банкротство меньшевиков на Украине. – Харьков: Вища школа: Изд-во при Харьк. ун-те, 1983. – 145 с.

**Любак
Володимир Іванович**

краєзнавець, керуючий справами
Каховської районної ради
(м. Каховка, Херсонська область)

✉ kakhovka-rayrada@ukr.net

Особливості та підсумки виборів до Дмитрівської сільської ради Каховського району у листопаді 1923 року

В статті представлений аналіз документів Державного архіву Херсонської області про проведення перевиборної кампанії Дмитрівської сільської ради робітничих та селянських депутатів Каховського району Херсонської округи Одеської губернії 4 листопада 1923 року. Розкривається правова база перевиборної кампанії, з відношенням до права людини обирати і бути обраними та описується кількісний і якісний склад сільської ради.

Норми виборчого права в Україні у 1923 році мали свої особливості. У виборах ... «участвуют граждане с 18 лет а) все добывающие средства к жизни производительным и общественно-полезным трудом, а также лица, занятые домашним хозяйством, обеспечивающим для первых возможность производительного труда, как-то: рабочие и служащие всех видов и категорий, занятые в промышленности, торговле, сельском хозяйстве и проч., крестьяне и козаки (землевладельцы) б) солдаты Красной Армии и Матросы Красного Флота, граждане не входящие в категории перечисленные в п.п. а) и б), вследствие утраты трудоспособности, надлежащим образом удостоверенной.

Примечание:

1) Местные советы когут с утверждения Центральной власти понижать установленную ... возрастную норму.

2) Иностранцы, принадлежащие к рабочему классу и трудовому крестьянству, также пользуются избирательным правом.

Практика проведения прошлых перевыборных кампаний показала, что участие принимала незначительная часть граждан, имеющих право голоса.

...нужно ... развивать широкую агитацию, чтобы в выборах участвовало не менее 50% граждан, могущих избирать и быть избранными в Советы.

Не могут избирать и быть избранными:

а) прибегающие к наёмному труду с целью привлечения прибыли;

б) лица, живущие на нетрудовой доход, как-то, проценты с капитала, доходы с предприятий, поступления с имущества и т.п.;

в) частные торговцы, торговые и коммерческие посредники;

г) монахи и духовные служители церквей и религиозных культов;

д) служащие и агенты бывшей полиции, особенно корпуса жандармов и охранных отделений, а также члены царствовавшего в России дома;

Ключові слова:

Каховський район, норми виборчого права, куркуль, сільська рада, перевиборна кампанія.

е) душевнобольные, умалишенные, лица, состоящие под опекой;

ж) лица осужденные за корыстные преступления».

Тому у 1923 році до списку громадян «Дмитриевки и ея района лишённых права голоса по конституции в перевыборах сельсовета» було включено 215 селян серед них:

Священник Фесенко І. К. з дружиною, диякон Стрельбицький І. А. з дружиною, церковний староста Гречаний Л. Г. з дружиною, чернець Жегулін М. П., черниця Прищепа Т. К. та члени правління релігійної громади Бойко Т. М., Вертій М. П., Воропай Д. А.; політично не благонадійні Варава Д. П., Нікітенко Я. А., Пшик П. А., Шаля Т. А. і Маршенко Н. з дружинами; колишній крамар Подгайний П. К. з дружиною, власник млину Рожковський С. М. з дружиною, великий землевласник Лисинковський І. з дружиною; алкоголік Новіков І. Ф., злодій, конокрад Горовой М. М. та 186 селян, які були визначені куркулями з членами їх родин. Серед останніх по чотири родини Половинець і Оніщенко, по три родини Кубатько, Гризій, Василенко, Прищепа, Гричихіні, по дві Бойко, Горбань, Левченко, Шекула. При цьому Горовой М. М. також був зарахований до куркулів.

Куркуль – зневажлива назва заможного селянина. Відповідно Словнику української мови: «куркуль – багатий селянин – власник, на якого працюють наймити і незаможники» [3]. В Радянському енциклопедичному словнику: «кулачество – название сельской буржуазии, складывавшейся в результате социальной дифференциации крестьянства. Арендовало землю, использовало наёмный труд, ссужало деньги и хлеб под работу. В начале XX века составляло 20 % крестьянских

дворов, в 1913 производило 50% товарного хлеба. В СССР ликвидировано в ходе коллективизации» [4].

Збереглися окремі списки майна тих людей, яких визначено куркулями. Це опис майна «нетрудового господарства» Оніщенка Івана Павловича, який проводив голова сільської ради Обертас згідно наказу РЗУ від 05.01.1924 р. До списку ввійшло наступне майно: «дом крытый черепицей, раз мером 10 сажених на 4 сажени совместно с конюшней, амбар 3х3 сажени под черепицей, половник старый ломаный 12х4 сажени, амбар колыбный, линкованный кирпичем, под черепицей 4х4 сажени, молотилка конная, привод конный, плужница на 4 лемеха, плуг 1 однолем., веялка, сеялка разбросная «Эльварт», борона железная, косарка поломаная, 4 лошади, 2 коровы, 10 овец...».

В описах майна Левченка Л. Т. та Левченка С. Т. крім меблів (столи, стільці, ліжка, шафи, лави, скрині, годинники, кушетка, гардероб, бочки, самовар, подушки), сільськогосподарського і іншого обладнання (борона, косарка, віялка, плужниця 3-х рем. та плужниця 4-х рем., тертка, кульбака, плуг, самоскидка, швацькі машинки) та худоби (у першого – 6 свиней, 6 овець, 2 бугая і 8 поросят; у другого – 5 волів, кінь, теля, 40 овець, свиня, 19 поросят) описані семена і корма для худоби (100 пудов ячменя, 3 мішки пшениці, 15 пудов рапса, 30 пудов дерті для свиней у першого та 650 пудов пшениці і 55 пудов ячменя у другого) [2].

На той час вибори проводились кожний рік. Згідно звіту «до виборів Дмитрієвської сільської ради робітничих та селянських депутатів Каховського району Херсонської округи Одеської губернії від 4 ноября 1923 року під проводом Уповноваженого по виборам та членів сільської комісії Мосіна, Клименка, Чернявського і Євгенєва ... вибори переведені від кількості населення того й другого полу 2723 людей. В виборах приймало участь тих, що мають на це право, згідно з 20 та 21 артикулами Конституції та інструкції про вибори 310 людей. Було відсунено тих, що не мають права обирати та бути обраними 231 людей ...»

До ради обрано 31 людину. Кількість заселених пунктів – 7. Загальна кількість виборців – 1674. З них: 174 бідняків, 1494 – середняків і 6 партійних... Кількість обраних до сільради – 28 (по 1 депутату від 20 виборців).

Головою сільради обраний Чернявський Кузьма Константинович – член партії з 1921 р., українець, дістав освіту в навчальній школі, робітник, 2 роки працює в Радянських установах».

Цікавим був склад сільської ради. Серед 28 членів ради: 3 жінки (Белікова М. М., Осіння Г. П., Довгань Є. А.); по національності – 20 українців, 6 росіян (Мак-

саков М. Т., Сботаков В. І., Євгенєв, Мольтов, Решетов І. В., Кушнарьов П. І.), 1 німець (Ейдлер Л. І.), 1 єврей (Пташний Б.); за освітою – 1 неписемний (Решетов І. В.), 1 з хатньою освітою (Пташний Б.), 22 дістали освіту в навчальній школі, 3 дістали освіту в середній школі (Белікова М. М., Ейдлер Л. І., Довгань Є. А.); за класовою належністю – 20 селян, 6 робітників (Чернявський К. К., Оніщенко С. Л., Решетов І. В., Пташний Б., Малашенко М. В., Євгенєв) і 2 службовця (Белікова М. М., Мольтов). Також відомо скільки мали у власності землі депутати сільської ради. Не мали зовсім 5 (Чернявський К. К., Белікова М. М., Решетов І. В., Пташний Б., Євгенєв). Оніщенко С. Л. був наділений 5 десятинами. По 7,5 десятин мали Пашенко С. О., Довгань Є. А., Максаков М. Т. та Шептун І. К. По 10 десятин було у Ейдлера Л. І. і Сботакова В. І. та по 12 десятин у Падалки П. М. і Падалки С. К. 15 десятинами землі володіли Воропай Ф. А., Латішев Х. П., Кушнарьов П. І. та Ворона В. П., Бібік К. К. і Гречаний П. Г. мали по 17,5 десятин. Осіння Г. П. – 20 десятин, Шарко Т. Ю. і Працько В. М. по 22,5 десятини, а 3 депутата (Стецура В. Т., Уманець Ф. Ю. та Малашенко М. В.) володіли 27,5 десятинами землі. За стажем роботи в радянських установах: найбільший стаж – 6 років був у Шарка Т. Ю. та 5 років у Гречаного П. Г. Чотири депутата мали 4 роки стажу, 1-3 роки, 4 – по 2 роки і три мали рік депутатського стажу.

Як засвідчує «протокол общего собрания граждан с. Дмитриевка и ея района, состоявшегося 4 ноября 1923 года под председательством представителя райизбиркома т. Мосина и секретаря т. Пашкова» збори відкрились у день о четвертій годині 30 хвилин зі слідуючим порядком денним:

1. Доклад т. Мосина о работе райисполкома.
2. Доклад т. Чернявского о работе сельсовета и доклад секций.
3. Перевыборы сельсовета.
4. Международное положение. Доклад Мосина.
5. Текущие дела» [1].

Таким чином за підсумками проведення перевиборної кампанії визначимо, що вони відкривались, проходили і закінчувались протягом одноденних загальних зборів громадян «с. Дмитриевка и ея района».

Після проведення в Радянській Україні у березні 1923 року територіальної реформи, місцеві вибори, що відбулися на кінець цього року до сільських рад, підтвердили направленість політики державної влади на жорстоку централізацію, укріплення пролетарської диктатури та розгортання фізичного розкуркулення, як по всій країні, так і на Півдні України.

© Любак В. І., 2017

Список джерел та літератури:

1. Державний архів Херсонської області (ДАХО). – Ф. Р-229. Оп. 1. Спр. 1541
2. ДАХО. – Ф. Р-229. – Оп. 1. Спр. 6. 270 арк.
3. Словник української мови в 11 томах. Т. 4. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 411.
4. Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 676.

**Макієнко
Олексій Анатолійович**

кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму
Херсонського державного університету,
голова Херсонської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України (м. Херсон)

✉ olex.makienko@gmail.com

Революція і земство на Херсонщині: від революційного романтизму до державницького прагматизму (березень 1917 р. – травень 1918 р.)

У статті розглянуто проблеми функціонування органів земського самоврядування на Херсонщині в умовах революційних перетворень 1917 – першої половини 1918 років. Розкрито зміни у правовому статусі земств, основні напрями їх громадсько-політичної і культурно-господарської діяльності, взаємовідносини з органами державної влади.

Розгортання національно-демократичної революції 1917 – 1921 років спричинило радикальні зміни в громадсько-політичному, соціально-економічному та культурному житті української провінції. Важливу роль у процесі революційних перетворень відіграли земські установи, які впродовж своєї більше ніж 50-річної історії накопичили багатий досвід культурно-господарської діяльності в регіонах, виховали кілька поколінь активних громадських діячів, стали справжньою «школою самоврядування».

Останні десятиріччя ознаменувалися інтенсивними науковими студіями в галузі земствознавства. Своє місце в земській історіографії знайшли й праці дослідників історії земського самоврядування на Херсонщині (О. Волос, В. Єрмілов, Н. Кузовова, О. Макієнко та ін.). Непересічне значення для актуалізації земської проблематики стало видання у 2015 р. Державним архівом Херсонської області збірника документів «Діяльність земського самоврядування на Херсонщині. 1865 – 1920», приуроченого до 150-річчя запровадження земського самоврядування в регіоні [1]. Попри очевидні здобутки земствознавства найменш знаним епізодом багаторічної роботи земств на Херсонщині досі залишається доба Української революції 1917 – 1921 років.

Упродовж 1917 р. хвиля демократизації суспільного життя суттєво змінила характер діяльності земського самоврядування. Революційні події спричинили кардинальні зрушення в правовому статусі земств. Уже в декларації Тимчасового уряду від 3 березня 1917 р. йшлося про майбутню реорганізацію місцевого самоврядування на основі загальних, рівних, прямих і таємних виборів [2]. Згідно розпорядження голови Тимчасового уряду Г. Львова від 5 березня 1917 р. інститут губернаторів скасовувався, а їх повноваження передавалися урядовим комісарам. Виконання обов'язків комісарів Тимчасового уряду в губерніях покладалося на голів губернських земських управ, а в повітах – на голів повітових земських управ. Отже, представники земств інтегрувалися до владної вертикалі революцій-

Ключові слова:

земство, місцеве самоврядування, влада, революція, Херсонщина.

ної Росії. На Херсонщині урядовими комісарами було призначено досвідчених земських діячів – Петра Дмитровича Горича (херсонський губернський комісар), Оскара Генріховича Фальца (херсонський повітовий комісар) та Олексія Михайловича Колчанова (дніпровський повітовий комісар).

Намагаючись запобігти узурпації владних повноважень у регіонах новоствореними революційними органами (радами, комітетами), Тимчасовий уряд став на шлях прискореного реформування органів місцевого самоврядування як основи майбутньої політичної системи держави. У травні – червні 1917 р. було видано низку законодавчих актів, які визначили зміст реформи земського самоврядування: «О волостном земском управлении», «О проведении выборов губернских и уездных земских гласных» (21 травня 1917 р.), «Об изменении действующего Положения о губернских и уездных земских учреждениях впредь до издания нового о них» (9 червня 1917 р.) [3, с. 23-24]. Ці правові акти суттєво розширили компетенції земств у вирішенні місцевих справ (зокрема, у сферах охорони праці, юридичної допомоги, громадської безпеки тощо) та демократизували виборчу систему. Земствам уперше надавалося право самостійності при вирішенні підвідомчих справ. Структуру земських установ було доповнено нижчою земською одиницею – волостним земством. Отже, уряд фактично передав основні важелі управління регіонами до рук земств.

Навесні 1917 р. склад обраних до революції органів земського самоврядування було змінено за рахунок кооптації представників різних громадських та політичних організацій. Старі «цензові» керівники земств були здебільшого усунуті від земського управління.

Так, у квітні 1917 р. за звинуваченням у продовольчих махінаціях був звільнений з посади й заарештований багаторічний голова Дніпровської повітової земської управи О. Колчанов, у травні 1917 р. змушені були залишити роботу в земстві голова Херсонської губернської земської управи П. Горич та його заступник Д. Берберов [4]. Докорінно змінився склад новообраних земських управ. Новими земськими лідерами стали передусім вихідці із середовища земської інтелігенції, які за царського режиму нерідко зазнавали переслідувань та утисків за свою активну громадянську позицію. Найбільш знаковими постатями серед них на Херсонщині були Є. Яковенко, А. Грабенко, І. Балашов, Т. Якушев, Г. Моргун, К. Курінний, П. Тришевський, Г. Єременчук та ін. Так, відомого своїми ліберально-демократичними переконаннями лікаря-гігієніста, доктора медицини Євгена Івановича Яковенка (1865 – 1943), який з 1899 р. працював земським лікарем у Херсонському повіті, спочатку обирають новим херсонським міським головою, а у травні 1917 р. – й очільником Херсонської губернської земської управи [1, с. 511].

Революційні події прискорили процеси професійної самоорганізації земських службовців на Херсонщині. До революції основною формою співпраці та взаємодії «третього елемента» в земстві були зїзди і наради фахівців відповідного профілю. Навесні 1917 р. корпорація земських службовців отримала змогу сформувати власні професійні об'єднання – союзи земських службовців [5]. Згідно статутних документів вони створювалися задля підтримки програми демократичних перетворень, сприяння реорганізації місцевого самоврядування, поліпшення правових, матеріально-побутових та культурних умов життя земських працівників [1, с. 55]. Через систему представництва у земських зібраннях службовці нарешті отримали змогу безпосередньо впливати на розробку та ухвалення конкретних управлінських рішень.

Протоколи засідань позачергових земських зібрань, які відбувалися в Херсоні та Олешках навесні – влітку 1917 р., засвідчують усвідомлення земськими діячами важливої місії, яку нова влада поклала на реформовані земські установи. Гласні з небаченою раніше наполегливістю взялися за інституційно-організаційне оформлення революційних надбань, вирішення гострих питань соціально-економічного та культурного життя регіону. Показовою стала вже перша сесія повітового земського зібрання в Херсоні 13 березня 1917 р. Серед першочергових питань порядку денного засідання були влаштування комітетів громадського спокою та порядку, організація повітової міліції, забезпечення продовольчої безпеки, постачання армії, розширення інформаційно-просвітницької роботи серед населення [6, с. 313-315]. Завдяки діяльності новоствореної просвітницької комісії нове дихання отримав існуючий земський друкований орган – «Известия Херсонского уездного земства», який відтак перетворився на важливе джерело інформування сільського населення про ситуацію в державі та регіоні, нові урядові та земські ініціативи, проблеми та здобутки у розбудові нового демократичного суспільства [1, с. 98].

Революційна атмосфера посприяла швидкій політизації земської діяльності, перетворила демократизовані земські зібрання на арену гострої партійної боротьби. Обговорення нагальних питань порядку денного часто перетворювалося на гострі словесні баталії представників різних політичних таборів [7]. Втім, наявні суперечності не заважали опонентам де-

монструвати єдність в обстоюванні земських ідеалів, вірити в творчий потенціал земського самоврядування. Віддаючи данину популярній практиці політичних заяв, земські зібрання часто виступали з відповідними відозвами та зверненнями, покликаними відобразити позицію земців щодо поточної ситуації у державі, їх ставлення до урядового курсу.

Знаковою подією в розвитку земського самоврядування революційної доби стали перші демократичні вибори до земських зібрань у вересні 1917 р. Вони відбувалися в умовах загострення внутрішньополітичної кризи, зростання антиземських настроїв у селянському середовищі. Основні положення виборчого законодавства вже стали неактуальними. Українське селянство втратило довіру до Тимчасового уряду та його місцевих інституцій, надаючи перевагу підтримці селянських зїздів, рад селянських депутатів, комітетів селянських спілок. Попри демократизацію складу керівних органів земств вони продовжували стійко асоціюватися в очах селянства з дореволюційною адміністративною системою. За часів самодержавства в селянському середовищі сформувався стереотип, що земства – «панські» органи і їх діяльність не відповідає інтересам трудового народу [8, с. 15]. Земська модель влади в умовах поглиблення революційних перетворень сприймалася як влада класово чужа, а відтак – неприйнятна.

Наслідком цього стало ігнорування виборів до волосного земства в багатьох населених пунктах Херсонщини. Так, в Олешках на виборчу дільницю прийшло всього 38 осіб. Оскільки тут на виборах був представлений лише список кандидатів від місцевої ради робітничих депутатів (5 осіб), то всі вони й стали земськими гласними [9, с. 101]. Загалом же у Дніпровському повіті було обрано 558 з 590 необхідних волосних гласних.

У складі волосних і повітових земських зібрань, сформованих за підсумками осінніх виборів 1917 р., домінуючий вплив здобули представники селянства та земської інтелігенції, які балотувалися за списками селянських спілок та рад селянських депутатів. Наприклад, у Великоолександрівській волості Херсонського повіту земськими гласними стали 46 з 50 кандидатів за селянським списком, за яких віддали голоси 5338 з 5787 виборців, які прийшли на виборчі дільниці. За трьома іншими списками було обрано тільки чотири гласні [10, с. 521]. Серед новообраних гласних за партійною ознакою переважали українські соціалісти-революціонери. Їх програмні вимоги найповніше втілювали бажання та прагнення українського селянства.

На Херсонщині новообрані волосні земські зібрання провели засідання в жовтні-листопаді 1917 р., а повітові земські зібрання – в листопаді 1917 р. Сформовані ними управи склалися переважно з колишніх земських службовців – учителів, лікарів, агрономів, ветеринарів та ін. [11]. Саме їм довелося вирішувати складний комплекс проблем адаптації земської діяльності до політичних і соціально-економічних викликів революційної доби.

Найголовнішою проблемою демократичних земств стало формування фінансової основи своєї діяльності. За даними волосних кошторисів на 1918 р. головним джерелом земських прибутків були окладні збори із земель сільськогосподарського призначення, тоді як інші статті (податки на промислову нерухомість, торгівельну документацію), що мали значення для наповнення бюджетів губернського та повітових земств, в умовах господарського життя волостей виявлялися малозначущими [12, с. 1667]. Селянство, відчуваючи

брак довіри до волосних земських інституцій, фактично відмовилося від їх фінансової підтримки. Восени 1917 р. через систематичну несплату селянами окладних зборів земства занурилися у гостру й довготривалу фінансову кризу. Ані губернське, ані повітові земства через власний бюджетний дефіцит виявилися неспроможними надати дієву грошову допомогу органам волосного земського самоврядування [13, арк. 205]. Фінансова незабезпеченість в умовах революції стала одним із найважливіших чинників занепаду інституту земського самоврядування.

В умовах соціально-політичної нестабільності й господарської руїни земства виявилися реальним фактором забезпечення нормальної життєдіяльності регіону. Їх головними завданнями стали продовольча безпека, постачання населення паливом й продуктами першої необхідності, збереження й підтримка в належному стані земської інфраструктури – агротехнічної, транспортної, медико-санітарної, освітянської тощо. Як і раніше, земські установи докладали значних зусиль у напрямі соціального забезпечення родин мобілізованих до армії, постраждалих від військових дій. Попри галопуючу інфляцію намагалися постачати знаряддя праці та посівний матеріал селянству на пільгових умовах, здійснювати доступний ремонт сільськогосподарської техніки. Навіть за катастрофічного стану земських фінансів зберігали безоплатну медичну допомогу для населення, опікувалися культурним рівнем місцевих мешканців – відкривали школи, бібліотеки-читальні, народні будинки, лекторії, організовували курси підвищення кваліфікації тощо.

Загалом у часи революції земські діячі, протидіючи адміністративному тиску різних політичних режимів, наполегливо вирішували численні проблеми місцевого населення, прагнули до порядку й спокою в регіоні. На тлі дезорганізації центральної влади, її неспроможності до ефективного управління роль місцевого самоврядування в житті української провінції об'єктивно зростала.

Місцеві земства загалом схвально оцінили революційні здобутки українського національно-демократичного руху, долучилися до процесу побудови української держави. Від початку революції вони зайняли послідовну позицію в питанні політичного самовизначення українського народу. Вже навесні 1917 р. на позачергових сесіях земських зібрань обговорювалися питання про забезпечення можливостей національної освіти для переважно українського сільського населення регіону. За ініціативою національно-патріотичних кіл губернським земським зібранням було санкціоновано виділення значних фінансових ресурсів для організації курсів української мови для вчителів [14, с. 719-721]. На відкритих 1 липня 1917 р. в Херсоні курсах української мови та українознавства, які відвідували 170 слухачів (переважно вчителі Херсонського, Дніпровського й Мелітопольського повітів), лекції читали Д. Яворницький, С. Постернак, М. Гордієвський, В. Фоменко та ін. [15]. У майбутньому подібні курси для вчителів, службовців та ін. стали в Херсоні традиційними. Впродовж 1917 – 1918 рр. попри опір антиукраїнських сил земства Херсонщини здійснили масштабну українізацію системи народної освіти в регіоні.

Політичну платформу демократичної більшості херсонських земців досить чітко відображає зміст постанови повітового земського зібрання від 26 червня 1917 р., якою визнавалася органічна єдність Херсонщини з іншими українськими регіонами, схвалювалися вимоги І Універсалу Центральної Ради, гарантувалася

всебічна моральна та матеріальна підтримка представницького органу українського народу [16, с. 5]. Для поширення інформації про українські справи серед місцевого населення у випусках «Известий Херсонського уездного земства» було започатковано постійну рубрику «Український відділ», яку редагував тодішній заступник секретаря губернської земської управи, відомий український письменник М. Чернявський.

Місцеві проукраїнські сили всіляко допомагали в організації та проведенні перших демократичних виборів до земських установ, а новообрані органи земського самоврядування на своїх перших засіданнях підтвердили справедливість політичних вимог українства [17, с. 446-448]. Окремі працівники земських установ Херсонщини (як діючі, так і колишні) були запрошені до складу керівних структур центральних органів влади та управління України. Так, на посаді товариша генерального секретаря військових справ працював колишній канцелярський службовець Херсонського губернського земства Володимир Іванович Кедровський, а відділом місцевого самоврядування Генерального секретарства внутрішніх справ керував колишній секретар Херсонської губернської земської управи Андрій Михайлович Грабенко.

Земства Херсонщини засудили більшовицький переворот у Петрограді. Їх делегати взяли участь у роботі скликаного в Херсоні Тимчасовою радою народних комісарів губернського з'їзду представників рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, повітових і волосних земств, органів міського самоврядування (30 листопада – 2 грудня 1917 р.), який вирішував питання організації влади на Херсонщині. У його резолюції Херсонщина оголошувалася невід'ємною частиною Української Народної Республіки, а на її території визнавалася влада Української Центральної Ради та Генерального Секретаріату [18, с. 1651-1652]. Аналогічну позицію земського самоврядування було озвучено й у тексті резолюції загальних зборів союзу земських службовців [19] та доповіді управи губернському земському зібранню [17, с. 444-446].

Центральна українська влада демонструвала прихильність до інституту місцевого самоврядування. III Універсал Центральної Ради наголошував на необхідності закріплення та розширення прав органів місцевого самоврядування, розглядаючи їх як повновладних представників центру в регіонах [20, т. 1, с. 401]. Задля уникнення аналогій зі старим «цензовим» земством, дискредитованим в очах селянства, в законодавстві було закріплено нові назви земських інституцій: губернські, повітові й волосні зібрання отримали назву народних рад, а їх виконавчі органи – народних управ [20, т. 2., с. 50-51]. Втім, в офіційних документах й надалі зустрічалося паралельне вживання обох назв.

Згідно постанови Тимчасового уряду від 17 жовтня 1917 р. чергова сесія Херсонського губернського земського зібрання мала відбутися не раніше, ніж за шість тижнів після останніх засідань повітових земських зібрань, але не пізніше 1 березня 1918 р. [21, с. 1447-1448]. Однак політичні події зими 1917 – 1918 рр. на Херсонщині, пов'язані із збройним виступом червоноармійських загонів, порушили нормальне функціонування системи земського самоврядування. Чергова сесія губернського земства в Херсоні була зірвана. У визначений для відкриття сесії день – 6 березня (21 лютого) 1918 р. – до зали засідань увійшли представники виконавчого комітету Херсонської губернської ради селянських депутатів із загоном червоногвардійців й

оголосили про скасування запланованого засідання у зв'язку з ліквідацією земства. Наявні гласні (близько 20 осіб) були силою видалені з приміщення [22]. Земські гласні склали відповідний протокол, у якому висловили протест проти свавільних дій самопроголошеної влади [23]. Аналогічна доля спіткала й повітове земство. У Херсоні на кілька тижнів встановився терористичний режим Ради комісарів. Волосні земства або визнали радянську владу, або припинили своє існування.

Лише після повалення в ніч з 16(3) на 17(4) березня 1918 р. влади Ради комісарів у Херсоні функціонування органів земського самоврядування було відновлено [24]. Обіжник Херсонської повітової народної (земської) управи волосним земствам від 18(5) березня 1918 р. наголошував на необхідності вжиття ними рішучих заходів щодо налагодження нормальної роботи земського господарства, зокрема, збирання земських податків, організації посівної кампанії на селі [13, арк. 10-10 зв.]. Керуючись відповідними документами МВС УНР, херсонський губернський та повітовий комісари у своїх розпорядженнях з одного боку всіляко підкреслювали повноправність земств як законно обраної влади на місцях, а з іншого – нагадували про їх відповідальність за облаштування місцевого життя [25, с. 224, 230].

Зрештою в травні 1918 р. у Херсоні на чергову сесію зібралися гласні демократично обраного складу губерніяльної народної (земської) ради. Її проведення ознаменувало завершення важливого етапу в діяльності земського самоврядування революційної доби. Робота народної ради відбувалася вже в інших політичних умовах – приходу до влади генерала П. Скоропадського, розпуску Центральної Ради УНР з її виконавчими структурами і започаткування гетьманського режиму в Україні. Відображений у протоколах перебіг засідань дозволяє стверджувати, що земські діячі поступово позбувалися романтизованого ставлення до революційних перетворень. На зміну мітинговій риторичній перших місяців революції приходять прагматична позиція будівничих нової держави. Крім

вирішення звичних питань культурно-господарського спрямування земці займалися конструюванням нової системи відносин з органами державної влади, шукали оптимальну модель взаємодії із новою адміністрацією.

Підсумкова резолюція відобразила настрої та бажання земських діячів на зламі політичних епох: «Херсонська губерніяльна народна рада 52 чергової сесії, – перше демократичне земське зібрання, обране на підставі чотирьохчленної формули, – кінчаючи свою працю, вважала б великим злочином перед населенням губернії, котре її вибрало, коли б одверто й рішуче не заявила перед керуючими державними колами, що тільки збереження демократичних самоврядувань і самого принципу обрання задля всіх взагалі органів місцевого й державного урядування, – загального, прямого, рівного, таємного й пропорціонального виборчого права, і негайне скликання на основі цього принципу загальнонародних представників в Установчі збори охоронить Державу Українську від тяжких іспитів і розрухи і дасть спромогу спокійного державного будівництва на благо народів України, добробут і щастя котрих повинні стати вище всіх приватних тимчасових інтересів окремих національних і класових груп» [17, с. 52].

Травнева сесія Херсонської губерніяльної народної ради в 1918 р. виявилася останнім представницьким зібранням діячів місцевого самоврядування усієї губернії. Час існування демократичного земства добігав кінця, в системі владних домінант нових політичних режимів місцеве громадське самоврядування вже не фігурувало.

Отже, доба Української революції 1917 – 1921 років стала періодом пошуків земствами свого місця в новій моделі політичних та соціально-економічних відносин, вона ознаменувала кінцевий етап еволюції земського самоврядування. Демократичне земство як суспільний феномен набуло нових якостей у своєму розвитку, наблизивши час своєї остаточної загибелі.

© Макієнко О. А., 2017

Список джерел та літератури:

1. Діяльність земських установ на Херсонщині. 1865 – 1920: збірник документів / Державна архівна служба України; Державний архів Херсонської області; уклад.: В. Лебідь (кер. проекту), О. Макієнко, І. Сінкевич, О. Шинкаренко; передмова та коментарі: О. Макієнко. – Херсон, 2015. – 636 с.
2. Вестник Временного правительства. – 1917. – №1. – 5(18) марта.
3. Нітченко А. Г. Законодавчі основи діяльності земств (1864 – 1920 рр.) / А. Г. Нітченко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. – Тернопіль, 2014. – Вип.1. – Ч. 2. – С. 21-27.
4. Родной край. – 1917. – 27 апреля, 30 мая, 23 июня.
5. Родной край. – 1917. – 13 апреля; Известия Херсонского уездного земства. – 1917. – № 21. – С. 635-636.
6. Известия Херсонского уездного земства. – 1917. – № 13.
7. Известия Херсонского уездного земства. – 1917. – № 16. – С. 421-425; № 23. – С. 713-721; №27. – С. 843-846; №29. – С. 903-905.
8. Лозовий В. Створення волосних земств в Україні (1917 р.) / В. Лозовий // Історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 14-23.
9. Гвоздик В. С. Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 року / В. С. Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2010. – Вип. XXIX. – С. 98-105.
10. Приложение к «Известиям Херсонского уездного земства». – 1917. – № 40.
11. Родной край. – 1917. – 11 ноября.
12. Известия Херсонского уездного земства. – 1917. – № 51-52.
13. Держархів Миколаївської обл., ф. 217, оп. 1, спр. 60, 298 арк.
14. Известия Херсонского уездного земства. – 1917. – № 23.
15. Родной край. – 1917. – 8 июля, 9 июля, 13 июля, 14 июля.
16. Постановления Херсонского чрезвычайного уездного земского собрания 25 и 26 июня 1917 года. – Херсон, 1917.
17. Херсонское губернское земское собрание LII очередной сессии 1917 года. Доклады управы и комиссий. Журналы собрания. – Херсон, 1918.
18. Известия Херсонского уездного земства. – 1917. – № 50.
19. Родной край. – 1917. – 13 декабря.
20. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (відп. ред.), В. Ф. Верстюк (упоряд.) – К., 1996 – 1997.
21. Известия Херсонского уездного земства. – 1917. – № 45.
22. Родной край. – 1918. – 7 марта (22 февраля).
23. Родной край. – 1918. – 9 марта (24 февраля).
24. Родной край. – 1918. – 19 марта.
25. Известия Херсонского уездного земства. – 1918. – № 8.

**Пархоменко
Владислав Анатолійович**

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського, член Національної спілки краєзнавців України (м. Миколаїв)

✉ vlad10031974@gmail.com

Українізація Херсонського гарнізону в 1917 році

В доповіді, переважно на матеріалах місцевої періодики, розглянуто процес створення збройних сил Української Центральної Ради у Херсоні протягом 1917 року.

У 2017 р. громадськість України відзначає 100 років з початку Української революції 1917-1921 рр. – події, що визначила подальший розвиток національно-визвольного руху ХХ ст. Мета даної публікації: висвітлити процес українізації Херсонського гарнізону в 1917 р.

В роки Великої війни (1914–1917 рр.) Херсонська губернія, що входила до складу Одеського військового округу, стала тиловим районом Південно-Західного та Румунського фронтів. У 1917 року гарнізон Херсона налічував понад 16 тисяч осіб, основу якого склали 44-й запасний піхотний полк, 457-а піша Таврійська дружина, Кримський кінний полк, рота Георгіївських кавалерів та різні допоміжні частини. Начальник гарнізону – полковник Константінов.

29 березня місто урочисто проводило на фронт «революційні» маршові роти, сформовані із 44-го запасного піхотного полку [1]. Солдати відправились до лав діючої армії з піднесенням. Гасло: «Війна до переможного кінця!» ще було популярне в солдатському середовищі.

У 1916 р. військове міністерство прийняло рішення про відкриття у Херсоні авіаційної школи. Наприкінці квітня 1917 р. в місто прибули 4 аероплани, які поклали початок створенню авіаційного загону. Газета «Родной край» повідомляла: «Перший потяг у кількості 50 вагонів привіз лише 4 аероплана та 5 автовантажівок. Нині збирають апарати і незабаром почнуться польоти» [2]. Начальником Херсонського аеродрому призначено підполковника О. М. Вегенера.

З перших днів революції ідеї національного визволення, викликали найбільше піднесення серед військових, які почали вимагати створення українських військових частин та переформування існуючих за національною ознакою. Такого розмаху цього руху лідери Центральної Ради зовсім не очікували. М. Грушевський відзначав: «Організаційні завдання, поставлені Українською Центральною Радою ... несподівано для багатьох викликали найбільший рух у війську ... Більш несподівано було, що сей рух вилився в домагання формування нових українських військових частей» [3, с.545].

25 березня у Херсоні відбулися установчі збори культурно-просвітницького товариства «Українська Хата», головою якого обрано письменника М. Ф. Чернявського. Товариство розпочало активну пропаган-

Ключові слова:

Херсон, українізація, Гайдамацький курінь, Херсонська Революційна рада, «Українська Хата».

дистську роботу серед військових місцевого гарнізону і знайшло з їх боку і зацікавленість, і підтримку. Прихильно до української національної ідеї поставився начальник херсонського гарнізону полковник Константінов. У своєму наказі по місцевому гарнізону від 13 квітня, він пропонував утворити солдатські команди, які б прийняли участь у національній українській маніфестації призначеної на 16 квітня [4].

Ця маніфестація з панахидою в пам'ять Б. Хмельницького та Т. Шевченка відіграла важливу роль у поширенні національної свідомості серед населення Херсону. Активну участь у підготовці маніфестації брали українські військові: прапорщик Арсен Пхіденко та військовий чиновник Нестор Малеча [5].

16 квітня 1917 року на Соборну площу міста прийшли частина 44-го запасного піхотного полку, рота 475-ї пішої Таврійської дружини, команда видужуючих воїнів, команда військового лазарету. Газетні репортери нарахували більше 30 українських прапорів з гаслами: «Автономія України», «В рідній школі – рідна мова», «В вільній Україні – українське військо». Найкращий прапор з портретом Шевченка несла команда військового лазарету. Всього у святі взяли участь близько 5 тисяч українських військових [6]. Українською мовою їх привітали міський голова Є. Яковенко та начальник херсонського гарнізону полковник Константінов. Останній закликав солдатів всіма силами боротися з німецьким кайзером Вільгельмом. Місцева преса писала: «Отак пройшло перше українське свято в Херсоні. Ніхто не сподівався, що маніфестація буде такою великою» [6]. Отже, українська маніфестація продемонструвала популярність ідей національного відродження серед солдатських мас херсонського гарнізону.

У травні в Києві відбувся I Всеукраїнський військовий з'їзд, на якому обрано Український генеральний військовий комітет на чолі з С. Петлюрою. Про під-

тримку рішень з'їзду заявили військовослужбовці Херсону. На зборах під головуванням прапорщика Пхіденка, що відбулися 18 травня в приміщенні Херсонської військової фельдшерської школи, у присутності 400 осіб, ухвалена постанова: «вважати Український Генеральний Військовий Комітет законним представником і виразником волі українського війська» [7].

В свою чергу, на місцевому рівні діяла Херсонська українська військова громада, в статуті якої відзначалося, що в громаду можуть вступати українці-військові. Всіма справами громади відала військова рада, що складалася з представників херсонського гарнізону, які обиралися по одному від кожних 25 солдатів, чиновників та офіцерів. Постанови військової ради проводив у життя виконавчий комітет із 12 членів [8].

В цей час солдатська маса ще вірила, що Центральна Рада зможе розв'язати найгостріші політичні та соціально-економічні питання. Щоб зрозуміти настрої, який панував в українському солдатському середовищі восени 1917 року, наведемо листа від солдатів Гродненського гусарського полку мобілізованих з Херсонщини, що був надрукований місцевою пресою: «Ми просимо Центральну Раду заздалегідь потурбуватися долею нашої рідної губернії і не допустити її в неволю до російських панів, щоб ми, коли повернемося з війни в свій рідний край, побачили його квітучим під крилом нашої Центральної Ради». Далі було звернення: «Товариші херсонці! Не відставайте від інших губерній, рідних нам по мові та звичаях, поки ще не пізно, будемо разом з ними добувати собі землю і волю на Україні. Голова військового товариства Гродненського гусарського полка А. Квашенко» [9].

Одночасно активізувалися консервативні сили. В умовах розкладу армії, у військового командування виникла ідея сформувати на фронті та в тилу добровольчі «батальйони смерті». У липні в Херсоні розпочалося формування «Херсонського батальйону корніловців» [10]. У кафе «Меттер» здійснювалась запис у жіночий «батальйон смерті».

З серпня у Херсоні розташувався відведений з Південно-Західного фронту Кримський кінний полк. Командир полку – полковник князь О. О. Мурузі став начальником херсонського гарнізону [11].

Восени 1917 р. політична ситуація в Херсоні загострилася. Серед гарнізону поширювалась більшовицька агітація. 22 листопада за ініціативою Херсонської української військової громади в приміщенні 2-ї чоловічої гімназії відбулися загальні збори українських організацій міста. На зборах утворена Революційна рада, як крайовий національний орган влади у Херсоні та Херсонському повіті, а також прийнята резолюція, в якій наголошувалось вважати «Українську Центральну Раду найвищим законодавчим органом, а її Генеральний Секретаріат – єдиним урядом в Україні» [12]. В цей же час у Херсоні відбувалося формування українського підрозділу, шляхом виділення зі складу місцевого 44-го запасного піхотного полку 400 солдатів – українців, чим було покладено початок створення 753-го Українського Вінницького полку [13].

Центром створення збройних сил УНР в регіоні стала Одеса, тут у листопаді 1917 р. сформована гайдамацька дивізія. З одеських гайдамаків сформувався курінь і у Херсоні. Щоб попередити анархію та грабунки, які все більше загрожували місту, Союз банківських службовців звернувся до Одеської української військової ради з проханням негайно надіслати у Херсон ешелон гайдамаків. На цю телеграму військовий

комісар Одеси підполковник В. Р. Поплавко відповів: «Згідно з вашим проханням відправляю дві сотні гайдамаків для підмоги по караульній службі місцевим українським ротам» [12].

У цей час Центральна Рада намагалася взяти під контроль політичну ситуацію в Україні. Для того, щоб розформувати та відвести з території УНР прорадянські частини, генеральний секретар військових справ С. Петлюра 10 грудня видав наказ про відправку росіян із військових частин на батьківщину. «Всім воякам великоросам, звільненим у відпустку із частин Південно-Західного і Румунського фронтів, по закінченню відпустки з'являтися до своїх повітових військових начальників для призначення в великоросійські частини, котрі містяться поза межами Української Республіки» [14, с.16].

Відповідно обраний 15 грудня Херсонською Революційною радою губернський український комісар Г. В. Няньчур розпорядився звільнити у тритижневу відпустку солдатів – не українців 44-го запасного піхотного полку [15]. Але подібні накази та розпорядження в більшості своїй в дію практично не вступали, їх реалізація на місцях блокувалась Радами робітничих і солдатських депутатів, які вважали ці розпропагандовані частини своєю військовою опорою.

Відзначимо, що в цей час у Херсоні, для протидії більшовицькій агітації у військах, активно проводило просвітницьку роботу товариство «Українська Хата». Так, після зустрічей з членами товариства частина «Союзу георгіївських кавалерів м. Херсона» заявила про свою підтримку Центральної Ради. А коли виявилось, що багато матросів із мінного загороджувача «Ксенія» нічого не знають про Центральну Раду, то для них «Українська Хата» організувала лекції з українознавства [12].

На відміну від Одеси, де збройна боротьба за владу між військами УНР і більшовиками тривала протягом трьох днів, у Херсоні справа до значних боїв не дійшла. Створений тут Військово-революційний комітет (ВРК) із представників Ради робітничих і солдатських депутатів, ротних та флотських комітетів 14 грудня 1917 року заявив про підтримку петроградського уряду більшовиків – Ради Народних Комісарів [16, с.99], але активних дій, спрямованих на здобуття влади у Херсоні, поки не виявляв.

У свою чергу херсонська Революційна рада знову намагалася розформувати 44-й піхотний запасний полк, у якому панували більшовицькі настрої. 10 січня 1918 року з'явився наказ по херсонському гарнізону про виведення зі складу полку солдатів-не українців. Пропонувалося «всім солдатам – не мешканцям України, які не відбули у відпустку, з 10 січня припинити усі види постачання» [17]. Але і цей наказ завдяки протидії Ради робітничих і солдатських депутатів виконати не вдалося.

Лише у грудні на прохання Тимчасового кримсько-мусульманського виконавчого комітету з Херсону до Сімферополя повернувся Кримський кінний полк, особовий склад якого переважно складався з мусульман.

Головною військовою силою у Херсоні, на яку могла розраховувати УНР, були 753-й український Вінницький та Гайдамацький курінь, на формування останнього у Олешках, переважно з заможних верств населення, зібрано і передано в грудні 1917 р. Революційній раді 46 тисяч карбованців [18].

У січні 1918 р. у зв'язку з виступом більшовиків у

Одесі до активних дій перейшов і Херсонський ВРК. У міському штабі Червоної гвардії, створеному 12 січня було вирішено оточити та роззброїти українські частини. З вечора 17 січня на вулицях Херсона почалися сутички українських караулів із загонами червоногвардійців і солдатів 44-го піхотного запасного полку. Несподіваність і перевага сил забезпечили ВРК перемогу. В ніч з 17 на 18 січня оточені радянськими військами в казармах українські частини, склали зброю. ВРК проголосив у місті радянську владу. Під час роззброєння українських військ не обійшлося без інциденту: артилеристи – гайдамаки вирішали свою батарею не здавати, а продати. Перед казармами вони виставили 4 гармати і оголосили «торги», але оскільки «покупців» не знайшлося, після переговорів батарею передано Червоній гвардії [19, арк.26]. Потім із них 2

гармати одержали миколаївські червоногвардійці.

Після роззброєння весь рядовий склад українських частин отримав право розїхатися по домівках. Таким чином, аж до квітня 1918 року українські національні формування у Херсоні припинили своє існування.

Лідери Української Центральної Ради розглядали революцію як наднаціональне явище і тому відкидали саму ідею формування регулярних збройних сил. Така політика, «батьків нації» мала згубні наслідки. Недовіра до регулярної армії; небажання конфліктувати з російським Тимчасовим урядом; відсутність чіткої програми побудови власного війська – все це призвело до того, що з початком збройного конфлікту з радянською Росією, УНР виявилася беззахисною.

© Пархоменко В. А., 2017

Список джерел та літератури:

1. Родной край. – 1917. – 31 марта.
2. Родной край. – 1917. – 30 апреля.
3. Грушевський М. Люстрована історія України / М. Грушевський. – К. – Відень: Дніпросоюз, 1921. – 575 с.
4. Родной край. – 1917. – 13 апреля.
5. Вістник товариства «Українська Хата». – 1917. – 23 квітня. – № 3.
6. Вістник товариства «Українська Хата». – 1917. – 29 квітня. – № 4.
7. Вістник товариства «Українська Хата». – 1917. – 28 травня. – № 7.
8. Известия Херсонского Губернского комитета спокойствия и безопасности. – 1917. – 26 июля.
9. Известия Херсонского уездного земства. – 1917. – 24 сентября. – № 38.
10. Родной край. – 1917. – 8 июля
11. Родной край. – 1917. – 29 августа.
12. Известия Херсонского уездного земства. – 1917. – 31 декабря. – № 50-51.
13. Родной край. – 1917. – 24 ноября.
14. Сергійчук В. Невідомі документи великого державника України // Пам'ять століть. – 1999. – № 3. – С. 6–50.
15. Родной край. – 1917. – 15 декабря.
16. Победа Советской власти на Херсонщине (1917-20 гг.): Сб. документов и материалов. – Херсон: Обл. изд-во «Наддніпрянская правда», 1957. – 377 с.
17. Солдат и рабочий. – 1918 г. – 13 января.
18. Солдат и рабочий. – 1918 г. – 17 января.
19. Державний архів Херсонської області. Ф. Р-3264., Оп. 1., Спр. 119., Арк. 26.

Передрій Лілія Максимівна

учениця 11 класу Василівської загальноосвітньої школи I–III ступенів (с. Василівка, Очаківський район, Миколаївської області)

✉ vasilivka55@gmail.com

Ракова січ на Кінбурнській косі

Робота присвячена маловідомим сторінкам історії козацтва на території півострова Кінбурн, а сам функціонування Ракової-Василівської січі на чолі з отаманом Сидором Білим.

Становлення козацтва на Кінбурнській косі залишається поки поза увагою вчених, про існування Васильківської (Ракової) січі (1787–1792) вони навіть не згадують. Тому ми намагаємось довести її існування на косі, для чого неодноразово нами були організовані експедиції на місце розташування козацьких зимівників і був зібраний та систематизований пошуковий матеріал.

Протягом 1709–1733 років на території Кримського ханства існувала Олешківська січ. Життя під ханською протекцією не складалося добре, запорожці бідували матеріально, оскільки російський кордон відрізав їх від теренів збуту своїх традиційних товарів – солі, риби та худоби.

Козаки у першій половині XVIII ст. мешкали на Кінбурнській косі легально, продовжували рибалити, розводили худобу, торгували сіллю. Господарство козаків було зосереджено по зимівниках-хуторах. Одне з таких було Василькове, яке розміщувалося на острові у Васильківських плавнях, сучасне с. Василівка.

Головне багатство краю тих часів – сіль і риба. І козаки з дозволу кримського хана займалися соляним і рибним промислами, аж ніяк не порушуючи економічні інтереси татар, які тут мешкали і займалися скотарством. Доказом мирного співіснування козаків і татар у XVIII ст. на Кінбурнській косі є факт одруження перших на жінках-татарках. Характерні риси обличчя тюркських племен присутні у багатьох автохтонних родів коси (Ляшенко, Іванові, Руденко, Вакуленко, Василенко).

Нова січ, восьма за рахунком, існувала протягом 1734–1775 рр. і її вважають останньою січчю в історії запорозького козацтва. На Кінбурнській косі для утримання форпостів навколо фортеці Кінбурн у 1736 році запорожцями були збудовані землянки. Як зазначено у Акті (інструменті) від 4 квітня 1775 р. про передачу фортеці Кінбурн Отоманською Портою Росії, складеним інженером-полковником Томиловим, запорожці проживали на косі у двох поселеннях: Колпаковка (75 хат і землянок) і Костівка (3 хати) і займалися рибальством. Поселення Колпаковка отримала назву за ім'ям Опанаса Федоровича Колпака (Магденко). І хоча він був Орільським полковником, господарським життям і промислами у ті часи на косі керував саме він [5].

У період Нової січі (1734–1775) на території Кінбурнської коси існувала Прогнойська паланка, і козаки з дозволу кримського хана займалися соляним

Ключові слова:

Васильківська (Ракова) січ, Кінбурн коса, отаман Сидір Білий.

і рибним промислом, засновували зимівники. Після Кучук-Кайнаджийського мирного договору 1774 р. півострів відійшов до Росії, і паланка була ліквідована. Але зрозумівши свою помилку, у 1787р. Катерина II дала дозвіл на створення козацького війська, яке отримало назву «Вірне військо Запорозьке».

27 лютого 1788 року Сидора Білого було затверджено кошовим отаманом цього війська. Він привів на Кінбурнську косу 12 тисяч запорожців і «став кошем біля урочища Василькове [3].

Сидір Білий демонстрував у війні високе мистецтво військового керівника. Він прославив себе під час бою 7 червня 1788 р., коли на чолі козачої флотилії сміливо атакував у лимані перед Очаківською фортецею турецьку ескадру і переміг. Турецькі парусні кораблі виявились безпорадними перед атаками козацьких човнів. Три ворожих судна вибухнули, а інші втекли. Генерал-фельдмаршал Г. Потьомкін оголосив усім учасникам морської битви свою подяку, а Сидір Білий у нагороду отримав чин полковника. 17 червня 1788 р. у Дніпро-Бузькому лимані відбулась нова морська битва, яка стала останньою для кошового отамана. Сидір Гнатович був тяжко поранений і через три дні помер [2]. Поховали свого отамана козаки у Олександрівській церкві Кінбурнської фортеці.

На Кінбурнській косі, на місці розташування колишньої фортеці, де був похований кошовий отаман, встановлено кам'яного хреста про подвиг славного отамана, а на території причалу Миколаївського морського порту споруджено пам'ятник Сидору Білому.

Окрім куренів, Вірне військо Запорозьке ділилося на кінних, котрих було 2829 чоловік, і піших – 9681 чоловік. Військо мало свої човни, галери, чайки та байдаки. Це була перша згадка про заснування січі на косі у 1787 р. [1].

Потьомкін дозволив розбудувати кіш на лівому березі Дніпро-Бузького лиману. Так була заснована січ на Кінбурнській косі, яка отримала назву Васильківська. Але згодом січ отримала іншу назву – Ракова, до тепер територія біля с. Василівка на Кінбурнській косі має

подвійну назву Васильківська – Ракова січ.

Щодо назви, то існує декілька версій. Багато топонімів навколо січі мали схожі назви: острови – В. Васильков та Н. Васильков (Карта 1779 р.), Васильківські плавні, село Васильково, урочище Васильково, тому не випадково і засновану січ назвали Васильківська, і знаходилась вона на острові В.Васильків, що був у ті часи у Дніпро-Бузькому лимані. Зараз острова не існує, його вкрили води лиману.

Дуже цікаве питання – чому Васильківська січ має ще назву Ракова? Легенда свідчить, що отаманом був дуже хоробрий козак Рак, який загинув під час битви за Кінбурн. За нашою версією ця легенда має деяке підґрунтя. У зв'язку з воєнними діями на косі у 1787 р. під час російсько-турецької війни 1787-1791р. узбережжя Дніпро-Бузького лиману було поділене на декілька оборонних дільниць.

Перша дільниця – Кінбурнська – безпосередня фортеця і укріплення на косі під командуванням генерал-поручика І. Г. Река (3 піхотні і 2 козачі полки). Василькова січ входила до цієї оборонної дільниці, а оскільки командував нею І. Рек, то і січ – редути, укріплення були Рекові, з часом – Ракові. І. Г. Рек був хоробрим офіцером і був тяжко поранений 1 жовтня 1787 р. під час битви за Кінбурн [5].

За внесок козаків у розгром Туреччини біля Кінбурна Військо вірних козаків було перейменовано на «Військо Чорноморське», і козакам подаровані завойовані турецькі землі понад Чорним морем, в т.ч. Кінбурнська коса. М. Аркас пише: «Чорноморці з задоволенням почали обживати ці землі і поділили їх на паланки, котрі назвали Піддністрянська, Березанська, Кінбурнська і Таманська», але існували паланки лише до 1792 року, до смерті покровителя козаків Потьомкіна [1].

Центром Кінбурнської паланки (1788–1792) була Ракова (Васильківська) січ, а не селище Прогної, як досі вважають багато істориків. І хоча Кінбурнська коса була вилучена у козацтва, все ж таки більшість мешканців слободи Василькове на початок XIX ст. склали запорозькі козаки.

Під час наших учнівських експедицій було знайдено багато каміння, залишків червоної цегли, що стало доказом існування будівель на території Ракової січі. Під час опитування старожилів села, ми з'ясували, що дійсно на тій території наприкінці XIX ст. залишались залишки споруд.

На наше запрошення допомогти в дослідженні Кінбурнського півострова відгукнулись члени археологічної експедиції Інституту археології Національної Академії Наук України на чолі з керівником Кінбурнської експедиції доктором історичних наук Біляєвою С. О., які спільно з учнями школи провели дослідження території січі. Учнями було знайдено багато каміння, черепків посуду XVIII ст., дитячі іграшки (свистульки) у вигляді пташок. Найцікавіша знахідка – залишок скляного флакону для парфумів, який датується римським періодом. Біляєва С. О. відмітила цінність досліджень учнів і пообіцяла включити у план археологічних робіт проведення розкопок на території Ракової січі. У 2015 р. учнями було знайдено турецький ятаган XVII ст., який було передано Очаківському краєзнавчому музею ім. О. Суворова.

На майбутнє ми бачимо своє завдання у тому, щоб особистість Сидора Білого зайняла достойне місце у вітчизняній історії і він був вшанований на Миколаївщині так, як у Придністров'ї та на Кубані.

© Передрій Л. М., 2017

Список джерел та літератури:

1. Аркас М. Історія України-Русі. – Одеса, 1994.
2. Курганская Е. Об истории кинбурнского сражения 1787 г. // VIII Николаевская областная краеведческая конференция. – Николаев, 2011.
3. Кравець В. Перший козацький адмірал // Голос України». – 1992. – № 36.
4. Твердовська Л. Походження старовинних назв та етнічних поселень на території Кінбурнської коси // Чорноморська зірка» № 99-100, 103, 104.
5. Твердовська Л. Ракова сечь на Кинбурне // Южная правда». – 2015. – № 81.

**Сидьолкіна
Світлана Ліверіївна**

завідуюча Каховським історичним музеєм –
філією Херсонського обласного краєзнавчого музею
(м. Каховка, Херсонська область)

✉ kakhovka-muzej@ukr.net

Лютнева революція і Каховка: хроніка подій

У статті на основі архівних матеріалів, періодичних видань, спогадів учасників реконструйовані події Лютневої революції 1917 р. у Каховці, які доповнюють історію революції на Півдні України.

Переломні періоди історії завжди ставали об'єктом активного дослідження істориків та жагучої зацікавленості людей. Такими в історії нашої держави є події 1917 р., які знайшли висвітлення в дослідженнях українських істориків останніх десятиріч. Вивчення історії революційних подій 1917 р. у провінції, зокрема у Дніпровському повіті Таврійської губернії і його торгово-промислового центру Каховці, викликає велику наукову і пізнавальну зацікавленість та доповнює історію революції на Півдні України, яка вивчена зовсім недостатньо.

Разом з тим, дослідження революційних подій у Каховці є справою досить важкою. Збереглася незначна кількість архівних документів, які дозволяють частково висвітлити дану тему. У 1917 р. на території Дніпровського повіту виходило лише 4-5 найменувань газет різних політичних напрямків. Це «Известия Алешковського городского исполнительного комитета», яка з 7 травня отримала назву «Известия Днепропетровского уездного и Алешковського городского исполнительного комитетов» (з серпня – «Жизнь народа»), «Известия Каховского Совета рабочих и солдатских депутатов», яка збереглася в єдиному примірнику у бібліотеці Російської академії наук у Санкт-Петербурзі. Деякі газети, що виходили у Херсоні («Родной край», «Солдат и рабочий», «Известия Херсонского Совета рабочих и военных депутатов», інші), лише частково висвітлюють події того часу у Каховці, бо містечко тоді входило до складу Таврійської губернії. На жаль, газети Дніпровського повіту 1917 р. збереглися не в повному обсязі, лише окремими примірниками.

Каховський історичний музей зберігає велику колекцію спогадів учасників революційних подій у містечку, але вони, як і всі спогади взагалі, є суб'єктивними і досить суперечливими. Не можна сказати, що вони є тенденційними чи більшовицьких поглядів, бо більшовиків на той час у містечку було декілька чоловік, з яких спогади залишив тільки один – С. Кахновер (Дубровський). Спогади створювалися наприкінці 50-х – поч. 60-х років, мають багато неточностей у датах, назвах місцевих органів влади і таке інше.

Суттєву допомогу надали нечисленні документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Це, в більшості своїй, анкети Каховської ради за 1917–1918 рр. до різних інстанцій.

Ключові слова:

Лютнева революція, Каховка, комітет громадських організацій, рада робітничих і солдатських депутатів, меншовики, есери, більшовики.

Опубліковані джерела є не такими вже й численними. Досить цікавими є спогади діячів української революції Д. Дорошенка, В. Винниченка, О. Марголіна, О. Гольденвейзера та інших у збірці «Революция на Украине» [14]. Відзначимо також доробки з цієї тематики наших херсонських науковців: С. Сусорова, Л. Цибуленко, Д. Белого [18].

Автор намагався відсторонитися не тільки від звичних стереотипів і догматичних оцінок вчорашнього дня у висвітленні цих подій, але відмежуватися від поспішних оцінок сьогодення, які іноді викликані політичними міркуваннями.

Що уявляла собою Каховка напередодні Лютневої революції 1917р.? Це було невелике провінційне містечко Дніпровського повіту Таврійської губернії з населенням 9 тис. мешканців. Тут діяло декілька промислових підприємств, серед яких треба відзначити лісопильний завод купців Панкєєвих, пивоварні – І. Бенда та Е. Коха, казенний горілчаний і найбільший у містечку завод сільськогосподарських машин І. Гуревича, на якому працювало від 300 до 600 робітників залежно від сезону [12, с. 331]. Робітники цього заводу вважалися найбільш кваліфікованими і високопрофесійними серед робітників Каховки. Вони мали давні революційні традиції ще з 1903, 1905 – 1906 років. Саме тут був створений у 1905 р. перший соціал-демократичний осередок у Каховці. Тут створювалися перші гуртки самоосвіти, страхові каси, професійні спілки. Словом, робітники заводу були достатньо політично освіченими.

Крім заводів у містечку діяли численні кустарні майстерні, артілі, млини. Загальна кількість робітничого класу Каховки становила близько 1000–1500 робітників.

Під час Першої світової війни підприємства Каховки виконували замовлення військового відомства: завод Гуревича випускав снаряди, каховська трудова

артіль – штики та чавунні снаряди до бомбометів, майстерня Тимошевського – колеса, слюсарно-механічна майстерня Д. Кривсунова – сокири і лопати, ковальсько-колісна майстерня Л. Вайнера – двоколки, шорна майстерня І. Машевича – зброю [5, арк. 5, 17].

На початку ХХ ст. Каховка була жвавим торгово-промисловим містечком, характеристику якого доповнювали відомі Нікольський та Покровський ярмарки, численні крамниці, представництва закордонних фірм Зінгера, Дрейфуса, Мак-Корміка, Боліндера та інші. Містечко було головним на Півдні України ринком з найму сільськогосподарських робітників.

У лютому 1917 р. в Росії спалахнула друга буржуазно-демократична революція. 27 лютого вона перемогла у Петрограді, в наступні декілька днів – у Москві і по всій країні. Повалення царату викликало надзвичайне піднесення активності народних мас. До революційного виру швидко була втягнена і Україна. В її великих адміністративно-політичних і торгово-промислових центрах про початок революції стало відомо вже 27 лютого – 1 березня 1917 р. В наступні дні ця звістка облетіла всю Україну аж до найглухіших сіл і містечок. Доходила вона різними шляхами, але частіше через залізничників і поштово-телеграфних службовців, які виявилися у ті дні найінформованішими людьми.

Представники старої влади намагалися перешкодити проникненню відомостей про революцію в маси. С. Мальований (робітник млина П. Іванушкіна), найстаріший діяч профспілкового руху Каховки, згадував, що власник млина одним з перших у Каховці дізнався про столичні події, але робітників не сповіщав. Другого березня пізно увечері, коли на млині працювала друга зміна, П. Іванушкін запросив до себе в кабінет С. Мальованого і розповів про заворушення у Петрограді, після чого попросив його вмовити робітників не трошити і не ламати обладнання, бо він годує армію, та й каховчанам потрібен хліб. О десятій годині вечора, коли хазяїн пішов, С. Мальований зупинив генератор млина, зібрав мітинг і сповістив про зречення царя. Старі плакали, знімали шапки і набожно хрестилися, молодь раділа. Потім усі розійшлися по домівках, а С. Мальований, К. Войнаревич, М. Дидін попрямували на головну вулицю містечка, співаючи Марсельєзу, де і були заарештовані поліцією та відправлені до дільниці: пристав Дорошевич ще нічого не знав про революцію. Лише на початку другої години ночі, одержавши депешу, він змушений був звільнити заарештованих. Про цей курйозний випадок Мальований згадував: «Дорошенко ввічливо извинялся, улыбался, даже предлагал чаю, но весь его облик говорил: «Попались бы вы, голубчики, на два дня раньше, я посчитал бы вам рёбра, я дал бы вам «отречемся от старого мира» [1, с. 10-11 зв.].

Звістка про революцію швидко облетіла усю Каховку. Люди збиралися на головній вулиці біля газетного кіоску Кривавуса, чекаючи на газети, які приходили з запізненням на три дні. В очікуванні пароплаву з Херсона, яким зазвичай привозили газети, люди прямували до пристані. «Полиция ходила как в воду опущенная, без погон и оружия. И не было слышно привычных окриков: «Р-р-разойдись! Осади!». Нарешті, підійшов пароплав «Орел», на якому військовий оркестр грав Марсельєзу, а на грот-щоглі майорів червоний прапор. Всі, як по команді, чомусь, зняли шапки, і голосне «ура» пролунало на весь берег. Газетяр Кривавус тут же став продавати газети замість звичних 5 копійок по карбованцю. Як дощукльно зазначив С. Мальований «Ещё не

успела родиться революция, как родилась попутчица всех великих потрясений – спекуляция» [там само, с. 12-13].

Прямо на березі відбувся мітинг під керівництвом меншовика С. Малого. На вулиці вийшли і ті хто був далекий від активного політичного життя. Не випадково серед виступаючих були торговець Я. Малков, власник пекарні Бардакін, фотограф Я. Гіммельшейн, газетяр Кривавус, робітники заводу Гуревича – Ф. Дорн та І. Салазкін. Головною думкою всіх виступів було «єднання праці і капіталу».

У той же день робітники заводу Гуревича провели масову демонстрацію. Вперше за історію Каховки на її вулицях лунали революційні пісні. Демонстрація завершилася у центрі містечка мітингом, на якому виступили більшовики В. Тимошкін, Л. Барбаумов, співчуваючі їм О. Гордієнко, І. Педан, Ф. Тодоров [2, с. 30].

Власники підприємств, налякані подіями у Петрограді, несподіваною активністю трудящих містечка, поспішили продемонструвати свою лояльність до революції. Ввечері власник млина Пісочин випустив листівку з повідомленням про зниження ціни на хліб з 12 до 10 копійок за фунт. Через півгодини з'явилась листівка Іванушкіна про впровадження восьмигодинного робочого дня і пожертвування 1 тис. пудів пасхального борошна для родин мобілізованих [1, с. 14]. Такої щедроти Каховка ще не бачила! Але найбільше вразила каховчан у той день відсутність п'яничок на вулицях містечка.

Учень Щемилівської школи А. Барбаумов згадував, що вони у знятих вчителями зі стіни портретів царської родини викололи очі і за цей вчинок, який ще недавно б вважався зухвалим, ніхто не був покараний [2, с. 29].

Ейфорія перших днів революції буквально захлещнула Каховку. Її соціальна база була найширшою: від батраків і робітників до підприємців, купців, дворян, військових тощо.

На початку березня за розпорядженням Таврійського губернського комісара Я. Харченка був утворений Комітет громадських організацій – місцевий орган Тимчасового уряду [6, арк. 28 зв.]. Його очолив купець з с. Ново-Дмитрівки Блюгерман. До Комітету увійшли лісопромисловець Брускін, торговці Я. Малков, Славантатор та інші. Комітет створив міліцію, яка комплектувалася з колишніх поліцейських чинів, на чолі з касиром каховського відділення Санкт-Петербурзького комерційного банку палким чорносотенцем Закляховим [1, с. 15 зв.].

У десятих числах березня у містечку був обраний тимчасовий робітничий комітет, до складу якого увійшли делегати від заводів і торгово-промислових підприємств. Його головою став Артем Семенович Малий – робітник каховської трудової артілі. Згодом, робітничий комітет став основою майбутньої Ради, яка була обрана 23 березня [21, арк. 2]. Цікаво, що до Ради депутати обиралися, в переважній більшості від профспілок, з нормою представництва 1:50. Було обрано 63 депутати, здебільш – робітники. За національним складом Рада складалася з 36 «великороссов», 13 євреїв, 7 українців та інших [20, арк. 3]. Партійну належність депутатів визначити досить важко, бо, навіть, у вересні у Раді не були сформовані фракції і тому, заповнюючи анкету ЦВК Румчороду, з партійним складом не могли визначитися. Головою був обраний меншовик Семен Малий. До складу Ради увійшли меншовики П. Яковенко, С. Караванов, есери М. Базилевський, Я. Резніков, кадет Константинов, представник Поалей-Ціону

Кривавус і двоє більшовиків - Л. Барбаумов і В. Тимошкін [19, с. 44; 20, арк. 2]. Учасник тих подій, майбутній відомий радянський військовий історик, кандидат історичних наук С. Кахновер згадував: «С первых же дней революции в Каховке настроение определилось в пользу меньшевиков. О большевиках и не слышно было» [11, с. 2]. Рада стояла на платформі ВЦВК Ради робітничих і солдатських депутатів, тобто була меншовицько-есерівського спрямування [20, арк. 4]. 30 квітня Рада видала перший номер газети «Известия Каховского Совета рабочих и солдатских депутатов», яка була щотижневою з тиражем 1000–1500 примірників [там само, арк. 3 зв.].

Центральна Рада, яка була утворена 4 березня 1917 р. у Києві, поки ще не мала ніякого впливу на перебіг подій у Каховці. Як зазначала український історик Н. Полонська-Василенко, її «влада... не виходила за межі Києва» [13, с. 57]. Більш того, інструкція Генеральному Секретаріату Тимчасового Уряду від 4 серпня окреслила повноваження ЦР у межах лише п'яти губерній, до яких Таврійська – не входила [3, с. 227-228]. Звичайно, у губернських і повітових центрах, промислових містах Півдня України «українські тенденції» проявлялися, але у Дніпровському повіті лише з трьома невеличкими містами, а тим паче у провінційно-заштатній Каховці і селах повіту, вони не мали ознак: на місцях не існувало осередків українських політичних партій, громадських організацій, навіть, місцевих органів «Просвіти».

Громадсько-політичне життя містечка вирувало. Наприкінці квітня була створена молодіжна організація «Спілка робітничих підлітків». У травні у Каховці відбувся селянський з'їзд. Активну роль відігравали профспілки, яких у містечку виникло аж сімнадцять. На підприємствах з'явилися фабрично-заводські комітети. Не обійшлося і без курйозів: п'янички і ледарі, бездомні люмпен-пролетарі теж створили свою профспілку. Численні лектори заповнили актові зали. Самодіяльний актор, мешканець Каховки А. Перепеліцин взявся читати лекції про секс, білет на які коштував 50 копійок. Охочих зібралось аж троє слухачів.

1 травня 1917 р. у містечку вперше святкувалося легально. Воно розпочалося о десятій годині ранку і тривало до першої години ночі. Під єдиними прапорами йшли господарі і робітники, крамарі і прикажчики. «Демонстрація прошла под красными знаменами, стягами, плакатами и сопровождалась тремя музыкальными оркестрами. Состоялся митинг в поддержку Временного правительства. Две улицы были переименованы в имени П. П. Шмидта и А. Ф. Керенского» [9].

Лютнева революція підняла до активного життя різні політичні партії. У червні в будинку С. Кахновера на Єврейській вулиці відбулися організаційні збори соціал-демократичного осередку, який об'єднав більшовиків і меншовиків, хоча розмежування у РСДРП на той час вже відбулося. Очолив групу більшовик Неводнічий, який нещодавно повернувся з заслання. Організаційно група була слабкою, не вистачало політичних знань, навиків партійної роботи. Ніхто до путя не знав, що робити і як робити. «Наша первоначальная деятельность была очень ограничена. Она сводилась ... к распространению полученных из Москвы газет. ... Отдельные статьи зачитывались в литейном цеху завода Гуревича в обеденный перерыв. Там же шла непрерывная дискуссия между нами и остальными рабочими и лидерами местных меньшевиков ... О нашей подготовке можно судить по такому факту: желая

ознакомить трудящихся с истинными предложениями большевков, мы упросили редакцию «Известий» поместить статью «О большевиках» из одной из большевистских газет. Редакция поместила статью, но одновременно поставила 5-6 вопросов, на которые никто из нас ответить не смог. На митингах мы не выступали, ибо чувствовали себя недостаточно подготовленными» [11, с. 3-4]. Як не дивно, партія есерів тільки у грудні створила свій осередок [10, с. 1]. Досить активно діяв осередок єврейської СДРП (Поалей-Ціон) на чолі з А. Кліницьким і М. Шиндліним, підтримуючи тісні зв'язки з ЦК партії [15].

Всенародне триумфування від лютневих подій швидко закінчилося. Війна продовжувалася. Провал червненого наступу на Південно-Західному фронті погіршив становище. Спроби партії більшовиків червено-липовими демонстраціями у столиці і великих промислових центрах змусити ради взяти владу до своїх рук, виступити проти Тимчасового уряду, не знайшли підтримки у Каховці. Навпаки, вони були сприйняті, як зрада революції. Не підтримала Каховка у своїй більшості і спробу генерала Корнілова «виправити становище», розцінивши її як контрреволюційний заклад і вимагаючи негайного суду над його організаторами [17, с.73].

Економічні негаразди теж давалися взнаки. Не діялись на підвищення зарплатні робітникам заводу Гуревича у 3–4 рази, ціни на продукти зросли на 5-6 разів і продовжували підвищуватись [16, с. 2]. У вересні у містечку пройшли продовольчі заворушення, які набрали форми самочинних обшуків крамниць робітниками, погромів продовольчих магазинів [4, арк. 86, 89]. 30 вересня на каховському базарі виник «ексцес» через дорожнечу і нестачу продовольчих товарів, який владі вдалося загасити, але настрої мешканців залишався «збудженим і тривожним» [7, арк. 315]. Як згадував С. Кахновер, черги ставали довгими, а населення все більше обурювалося поведінкою продовольчих управ і «місцевих голів». Становище тільки погіршувалося, і у багатьох каховчан «складалося відчуття, що країна котиться у тар-тарари» [11, с. 2-3].

«Занепад і розкладання будь-якої влади», створення «меншовицько-есерівської Каховської республіки» наприкінці 1917 р., встановлення радянської влади на початку 1918 р., німці з військово-польовими судами, розстрілами, реквізиціями, контрибуціями і гетьманською вартою у 1918 р., григор'євцями, махновцями, зеленими, періодом отаманщини і партизанщини, єврейськими погромами у 1919 р., білими і червоними у 1920 р. Тиха провінційна Каховка з жахом переживала всі ці, небачені нею більш як за століття, «перетворення», сплачуючи за них не тільки сталою економікою, але кривавим протистоянням і людськими життями.

Мабуть, на початку ХХІ століття для кожної людини із здоровим глуздом очевидно, що ніде і ніколи соціальної революції не є нормальним явищем. Це вибух, стихійне лихо, на зразок виверження вулкану, жерло якого було захарашеним, що заважало спокійному витоку лави.

Дехто з класиків вважав революції «локомотивом історії». Простіше довести протилежне. Буржуазна революція в Англії коштувала вісімнадцяти років війни, різанини, шибениць, диктатури Кромувеля. Велика революція у Франції обійшлася майже у чверть століття різанини, масового терору, гільйотин, війн Наполеона і руїни. Громадянська війна у США забрала життів більше, ніж країна втратила у всіх війнах разом по сьо-

годнішній день, і на півстоліття відкинула США до лав другорядних країн [22, с. 9]. Російський досвід лише підтвердив цю закономірність. І навпаки, там де політико-економічне оновлення йшло здоровим еволюційним шляхом, воно супроводжувалося величезними поступовими імпульсами розвитку. Так було в свій час у Швеції, Німеччині, Японії і навіть у Росії у 60-х рр. XIX – початку XX століть. Але для цього треба, щоб влада своєчасно відслідковувала тенденції і хід історично-

го прогресу, своєчасними реформами приводила до відповідності з ними законодавчі і державні інститути. Інакше у суспільстві накопичується напруга, яка веде до революційного вибуху. Стримати його штучно, силою вже неможливо. Чим довше стримуєш пару у котлі, чим міцніше затикаєш віддушину – тим страшніше буде вибух.

© Сидьолкіна С. Л., 2017

Список джерел та літератури:

1. Воспоминания С. И. Малеванного – профсоюзного деятеля Каховки в 1917 – 1919 гг. Рукопись, 1957 г. / Херсонський обласний краєзнавчий музей – Каховська філія (ХКМ-К). – ОФ. – особ. спр. № 31. – РК. – 29 с.
2. Барбаумов А. Л. Письмо старому школьному товарищу. Воспоминания. Машинопись, 1963 – 1967 гг. / ХКМ-К. – ОФ. – особ. спр. № 15. – РК. – 45 с.
3. Временная Инструкция Генеральному секретариату Временного правительства на Украине 4 августа 1917 г. // Архив новейшей истории России. Серия «Публикации» / Т. 9 / Журналы заседаний Временного правительства. Март–октябрь 1917 года. В 4-х т. Том 3. Июль–август 1917 года. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. – 416 с.
4. Державний архів Російської Федерації. Ф. 1791. Головне управління у справах міліції та з забезпечення особистої і майнової безпеки громадян МВС Тимчасового уряду. 1917 р., оп. 2, спр. 236. арк. 86-89. Повідомлення Дніпровського повітового комісара Таврійської губернії про революційні виступи робітників Каховки. Вересень 1917 р.
5. Державний архів в АР Крим (ДААРК). Ф. 143. Таврійський губернський військово-промисловий комітет. 1915 – 1917 рр., оп. 1, спр. 12. Листування з Дніпровським військово-промисловим комітетом про відстрочку за призовом на військово службу робітників та службовців промислових підприємств. Вересень 1917 р., 17 арк.
6. ДААРК. Ф. 27. Таврійське губернське правління. 1803 – 1917 рр., оп. 23, спр. 1159. Наряд про надання посад у Таврійському правлінні. 3 лютого – 31 грудня 1917 р., 18 арк.
7. ДААРК. Ф. р-1694. Канцелярія Таврійського губернського комісара Тимчасового уряду, м. Сімферополь, Таврійська губернія. 1917 – 1918 рр., оп. 1, спр. 35. Листування з повітовим комісаром Тимчасового уряду про найбільш визначні події, що виразилися у нападі зграї грабіжників у Мелітопольському повіті та інших нападах, про вчинення самосудів і облав на дезертирів та ін. 19 березня – 26 грудня 1917 р., 444 арк.
8. Известия Алешковского городского исполнительного комитета: орган исполнит. ком. – 1917. – 12 апреля.
9. Известия Алешковского городского исполнительного комитета: орган исполнит. ком. – 1917. – 26 апреля.
10. Известия Каховского Совета рабочих и солдатских депутатов. – 1917. – 24 декабря.
11. Кахновер С. В борьбе за Октябрь. Воспоминания участника. Машинопись, 1957 г. / ХКМ-К. – ОФ. – особ. спр. № 1. – РК. – 72 с.
12. Новый энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона в 29 томах / [под общ. ред. К. К. Арсеньева]. – Т. 21. – Петроград: Издание Акционерного общества «Издательское дело бывшее Брокгауз и Ефрон», 1914. – 529 с.
13. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України. 1900-1923 рр. / Н. Д. Полонська-Василенко. – К.: Пам'ятки України, 1991. – 136 с.: іл.
14. Революция на Украине / [Сост. С. А. Алексеев; под. ред. Н. Н. Попова]. – М. – Л.: Госиздат, 1930. – XXXII, 435 с.
15. Російський державний архів соціально-політичної історії. Ф. 272. Організація Поалей-Ціон в СРСР 1917–1928 рр., оп. 1, спр. 391. Листування ЦК ЄСДРП – ЄКРП (Поалей-Ціон) з місцевими організаціями. 1917–1918 рр.
16. Солдат и рабочий: орган Херсонского Совета рабочих и солдатских депутатов / изд. Херсонского Совета рабочих и солдатских депутатов. – 1917, 19 августа.
17. Сообщение газеты «Рабочий путь» о требовании трудящихся Херсонщины революционного суда над Корниловым // Победа советской власти на Херсонщине (1917–1920). Сборник док. и материалов. – Херсон: областное издательство «Наддніпряньська правда», 1957. – С. 73.
18. Суворов В. Д. Борьба за державність України на початку XX століття; Цибуленко Л. О. Органи міського самоврядування в період революції; Бєлий Д. В. День за днем: хроніка подій революції на Херсонщині (1917–1920 рр.) // Константи. Альманах соціальних досліджень. – 1999. – №2 (11). – С. 6–9, 119–121, 140–183.
19. Тимошкин Д. Д. За власть советов. Воспоминания участника революционных событий в Каховке. Машинопись, 1958 г. / ХКМ-К. – ОФ. – особ. спр. № 32. – РК. – 86 с.
20. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО). Ф. 3156. Центральний виконавчий комітет рад солдатських, матроських, робітничих і селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського округу (ЦВК Румчород), м. Одеса. 1917–1918 рр., оп. 1, спр. 41, с. 2–5. Анкета секції зв'язку ЦВК Румчорода. 11 вересня 1917 р.
21. ЦДАВО України. Ф. 3156, спр. 53, арк. 2. Повідомлення тимчасового робітничого комітету Каховки про створення Ради робітничих і солдатських депутатів. 23 березня 1917 р.
22. Шамбаров В. Белогвардейщина / В. Шамбаров. – М.: Алгоритм, 2007. – 640 с.

**Сусоров
Віктор Дмитрович**

доктор історичних наук, професор кафедри філософії, політології та українознавства Херсонського національного технічного університету (м. Херсон)

✉ kntu@kntu.net.ua

**Момоток
Олена Миколаївна**

старший викладач кафедри філософії, політології та українознавства Херсонського національного технічного університету (м. Херсон)

✉ kntu@kntu.net.ua

Відновлення народного господарства Каховщини (1943–1945 рр.)

У статті розкрито труднощі та успіхи у відновленні народного господарства Каховщини у перші повоєнні роки.

Всеукраїнська науково-практична краєзнавча конференція «Минуле і сучасність: Херсонщина, Таврія, Каховка», що відбулася в 2016 році дала неабиякий поштовх до вивчення історії Каховки та району від сивої давнини до сьогодення. Не залишилися осторонь і питання повоєнної відбудови Каховщини. Вже знайшло висвітлення питання відродження і розвитку фізкультури та спорту Каховщини у повоєнний період (1946–1950 рр.) [1]. Однак залишаються ще не висвітлені питання, що стосуються освіти, культури, промислових підприємств, сільського господарства, охорони здоров'я, бібліотек, кінофікації, радіомовлення та засобів зв'язку у повоєнний період

Дане повідомлення має на меті розкрити труднощі та успіхи трудівників району у відбудові промислових підприємств та сільського господарства Каховки і району з листопада 1943 по травень 1945 років.

У березні 1944 року вся територія Херсонщини була звільнена від німецько-фашистських військ. Каховський район було звільнено на початку листопада 1943 року. Велике значення для відродження господарства мала постанова Раднаркому СРСР і ЦК партії «Про невідкладні заходи по відбудові народного господарства в районах, визволених від німецької окупації» від 21 серпня 1943 року. Гітлерівці нанесли величезні збитки не лише господарству міста, але й району [2]. Вони начисто розграбували і зруйнували всі основні виробничі об'єкти. Відступаючи спалили місцеві заводи, електростанцію, МТС, школи, культурні приміщення. Все це необхідно було відновити, відродити до життя, організувати населення на виконання замовлень фронту. Тяжко було заліковувати такі рани. Роботи було багато. Становище ускладнювалося ще й тим, що населення відчувало серйозні матеріально-побутові труднощі. Майже до 1947 року діяла запроваджена у воєнну пору карткова система постачання населення продовольством і промисловими товарами. Гостро да-

Ключові слова:

промислові підприємства, сільське господарство, робітники, сільські трудівники.

валася взнаки нестача житла. Тяжкі післявоєнні роки вимагали від людей не меншої напруги фізичних і моральних сил, ніж на фронті.

Мешканці Каховки і району під керівництвом місцевих органів активно приступили до відновлення народного господарства. Особлива увага зверталася на відновлення місцевої промисловості – провідної галузі матеріального виробництва. Їх відновлення гальмувалося відсутністю енергетичної бази, будівельних матеріалів, нестачею палива і кваліфікованої робочої сили. У подоланні цих труднощів місцеві органи влади спиралися на творчу активність, енергію і ініціативу трудящих мас. Велику роль у відродженні промисловості відіграли демобілізовані воїни Червоної армії

Держава, трудящі братніх республік допомагали жителям Каховщини машинами, будівельними матеріалами. Ліс надходив з Комі АРСР та інших лісних районів Російської Федерації, машини – з Москви та Уралу. Лише у вересні 1944 року мешканці райцентру отримали 60 кубометрів пиломатеріалів. З кожним місяцем братська допомога зростала і розширявся асортимент. Спільними зусиллями місто швидко загоювало рани. Поступово ставали до ладу МТС, елеватор, харчокомбінат, електростанція, завод «Автомобільна деталь» [3].

Швидкими темпами відроджувалося і сільське господарство району. Гітлерівські загарбники ліквідували колективні господарства, знищили МТС, вивезли звідти усе цінне обладнання, зерно, худобу, коней і майно. Збитки сільському господарству окупанти нанесли величезні, були знищені інвентар і машини, вивезені

або знищенні тварини, птиця, зруйновані виробничі і житлові приміщення. Родючі землі були всіяні бомбами і снарядами, що не розірвалися, а також осколками і кулями. Поля були понівечені, ниви витоптані. Майже вся земля була спотворена воронками, увесь степ навколо був поритий окопами і бліндажами, а в деяких місцях зигзагами ходів сполучення, підковами кулетних гнізд, ровами і траншеями [4]. Ці руйнування були такими значними, що в умовах дрібного селянського господарства потрібно було б багато років для його відновлення. Але колективний лад на селі давав можливість відновити землеробство в короткий термін. Трудівники сіл з ентузіазмом відновлювали свої господарства, що було вищою проявою їхнього патріотизму, турботою про долю країни.

Відразу в міру звільнення території колгоспники за власною ініціативою збирали сільськогосподарський інвентар, ремонтували колгоспні приміщення, із особистих запасів створювали суспільні посівні фонди. Згодом відновили свою роботу колективні господарства, МТС. Але головним було завдання боротьба за врожай, за виконання поточних планів.

Певну допомогу у відновленні народного господарства району надали воїни Червоної Армії 4-го Українського фронту, а також трудівники міст. Для потреб господарства Каховському району були виділені трофейні трактори, коні. У селі Коробки була організована ремонтна база по ремонту сільгоспінвентарю. В деяких господарствах району було прийнято рішення: кожною короною зорати під зяб по 1,5 га. Хоча в 1944 році на полях області працювало вже понад тисячу тракторів і понад тисячу комбайнів, однак у багатьох господарствах краю продовжували використовувати корів і на збиранні врожаю. Збирали тут нерідко врожай і косами. У 1944 році із скошених у Каховському районі 34825 га, комбайнами було зібрано лише 4140 га [5]. На полях працювали в основному жінки, дівчата, старики, підлітки і чоловіки, які повернулися з війни пораненими або інвалідами [6].

План здачі зерна за станом на 20 грудня 1943 року показує, що не дивлячись на труднощі воєнного часу, трудівники деяких районів виконали план хлібоздачі на 100 %, а такі райони як Голопристанський, Горностаївський і Каховський, які були звільнені лише понад півтора місяці тому, зуміли в середньому виконати план хлібоздачі на 72,3 % [7].

Робітники Каховки також надавали допомогу сільським трудівникам. Деякі підприємства взяли шефство над МТС. Так, Каховський завод № 2 взяв шефство над Новомаячківською та Семенівською МТС [8]. Промислові підприємства Каховки виготовляли тракторні деталі для сільськогосподарських машин, запасні деталі тощо.

Натхненні визволенням від фашистського рабства, трудівники району, не шкодуючи сил, не рахуючись з часом, працювали від зорі до зорі. Тільки самовідданого працюючого пояснити той факт, що колективні господарства району в 1944 році виконали державний план сівби зернових і зернобобових культур. В успішному розв'язанні усього комплексу завдань по відбудові сільського господарства велике значення мало соціалістичне змагання. Колективні господарства, МТС, ланки, бригади брали конкретні зобов'язання. Місцеві органи надавали змаганням широку гласність. Під час весняного сівби обладнувались «Дошки пошани передовиків» та «Дошки показників змагання» Для переможців змагання були встановлені перехідні Червоні

прапори і грошові премії. Все це морально і матеріально заохочувало трудівників села, сприяло підвищенню продуктивності праці.

Враховуючи велику нестачу збиральних машин і тяглової сили, трудівники сіл докладали усі зусилля в збиральний період 1944 року, своєчасно зібрали зернові і не допустили їх осипання. До збору врожаю було мобілізоване все доросле населення, в тому числі підлітки, учні. В деяких колективних господарствах жінки, юнаки, підлітки, а подекуди і діти серпами косили, а ціпами молотили. В перші дні збиральної кампанії стахановською працею відзначилися жінки-косарі. Так, зокрема, в колгоспі імені Куйбишева Каховського району косарем працювала 72-річна Новожижина Оксана Савеліївна. Незважаючи на свої роки, вона щоденно перевиконувала норми на косовиці. При нормі 0,3 га вона викошувала вручну 0,4 га. Не відставали від дорослих і підлітки Михайло Ілюшин та Василь Бродь, які на лобогрійках щоденно виконували по 6,5 га при нормі 4,5 га [9]. Можна наводити багато прикладів високої свідомості, почуття гордості за свою Вітчизну, яке виявляли сільські трудівники у своїй нелегкій щоденній роботі. Так, наприклад, в артілі ім. Куйбишева працював на косовиці комбайнер Т. Я. Портной, який щоденно комбайном «Комунар» виконував по 20 і більше гектарів. З 8 по 13 липня він скошив 132 га і зекономив 160 кілограмів пального [10]. Сільські трударі вдень косили і обмолочували, а вночі вивозили зерно на приймальні пункти. У деяких колгоспах, де успішно здавали зерно державі, сільські трудівники отримували зерно авансом на вироблені трудодні [11].

В середині липня 1944 року обласна рада депутатів трудящих і бюро обкому партії прийняли постанову «Про державний план розвитку тваринництва в колгоспах Херсонської області на 1944 рік». У постанові мова йшла про закупівлю і контракцію телят, ягнят у колгоспників, робітників і службовців для комплектування ферм, про розвиток громадського тваринництва, накопичення кормів для худоби, а також закупівлю порослят для комплектування свиноферм. Всього корів в області на 19 районів планувалося мати в 1944 році 1625 голів, надій молока в середньому на корову намічався у межах 1000 літрів. Планувався також і розвиток коней. Разом, в 1944 році їх намічалось мати в області 18300 голів, а також 11700 свиней і 8000 овець [12]. Велику допомогу у відродженні колгоспного тваринництва надавали сільські жителі. Комплектація колгоспних і радгоспних тваринницьких ферм здійснювалося і за рахунок контракції молодняка, що були в особистому користуванні селян. Трудівники Каховського району отримали із Саратова породистих рисаків [13]. Надходили до господарств і інші тварини.

Важливою умовою успішного відновлення сільського господарства було забезпечення колективних господарств, МТС кваліфікованими кадрами. Підготовка механізованих кадрів здійснювалася через школи механізаторів, річні сільськогосподарські школи, курси при МТС. У 1944 році в школах механізації було підготовлено 5 тисяч чоловік. Тільки взимку 1944–1945 років у сільськогосподарських школах області було підготовлено біля 10 тисяч механізаторів, тваринників, фахівців рослинництва [14].

У перші повоєнні роки трудящі Каховського району успішно відбудовували зруйноване фашистськими окупантами народне господарство, забезпечили дальший розвиток промисловості, сільськогосподарського

виробництва. З року в рік поліпшувалися виробничі і побутові умови життя трудівників району, населення забезпечувалося промисловими виробами. Післявоєнна відбудова і дальший розвиток усіх галузей госпо-

дарства були вагомим вкладом у зміцненні економіки району та примноженні громадського достатку.

© Сусоров В. Д., Момоток О. М., 2017

Список джерел та літератури:

1. Сусоров В. Д. Відродження і розвиток фізкультури та спорту на Каховщині у повоєнний період (1946-1950 рр.) // Минуле і сучасність: Херсонщина. Таврія. Каховка. Збірню матер. Всеукр. наук.-практ. краєзнавч. конф. Каховка. – Херсон, 2016. – 16–17 вересня. – С. 151.
2. Наддніпряньська правда. – 1968. – 2 листопада.
3. Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область. – К. : Вид-во «АН УРСР», 1972. – С. 474, 475.
4. Херсонская область в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Сборн. док и матер. – Симферополь : Таврия, 1975. – С. 220.
5. Книга памяти города Каховки и Каховского района. – Херсон : Приднепровье, 1995. – С. 99.
6. Давидова А. Твій рідний край (Історія села Копані в оповідях). – Херсон : ВАТ «ХМД», 1996. – С. 63.
7. Херсонская область в годы Великой Отечественной войны ... – С. 183, 184.
8. Из истории социалистического преобразования сельского хозяйства на Херсонщине (1918-1958 гг.). – Сборн. док. и матер. – Вып. IV. – 1943–1958 гг. – Симферополь: Таврия, 1978. – С. 39.
9. Наддніпряньська правда. – 1944. – 12 липня.
10. Наддніпряньська правда. – 1944. – 18 липня.
11. Наддніпряньська правда. – 1944. – 21 липня.
12. Наддніпряньська правда. – 1944. – 22 липня.
13. Наддніпряньська правда. – 1974. – 20 березня.
14. Очерки истории Херсонской областной партийной организации. – Симферополь : Таврия, 1981. – С. 166.

**Токаленко
Павло Олегович**

аспірант кафедри історії України Херсонського національного технічного університету, вчитель історії Херсонської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 4, член Національної спілки краєзнавців України (м. Херсон)

✉ pavtok83@gmail.com

Причини та наслідки селянських заворушень у Херсонській губернії в роки Першої російської революції 1905 – 1907 рр.

В статті автор розкриває причини та наслідки селянських заворушень в Херсонській губернії у роки Першої російської революції 1905-1907 років. Вся надана інформація розділена автором тематично, згідно до проблематики дослідження. Основна увага приділена соціально-економічному рівню життя селян в Херсонській губернії на початку ХХ століття.

Перехід від феодалізму до станової системи суспільних відносин, що було спричинено відміною кріпосного права в 1861 році Олександром II, не вирішила споконвічної селянської проблеми в Росії. Зокрема, про недоліки селянської реформи, ще у 1863 році, згадували в клопотанні до повітових урядників селяни Козахих Лагерів Дніпровського повіту Таврійської губернії, зазначаючи, що поміщики виділили їм тільки пісок [1, с. 15].

Ціна на землю.

Однією з соціально-економічних причин селянського руху на початку ХХ століття була ціна на землю. По Україні в цілому середня ціна десятини землі в 1893–1902 рр. порівняно з 1862–1872 рр. зросла в 4,5 рази. На Півдні України – в 6,38 рази, а в Таврійській губернії – більш ніж у 8 разів. Як відзначалося в доповіді Херсонської губернської земської управи, тільки з 1892 до 1905 року ціна однієї десятини землі виросла з 125 до 250 рублів. «Ціни ці ненормальні, – говорилося в доповіді. – Вони підняті ажіотажем і не відповідають продуктивності землі» [2, с. 7].

Не дивно, що в роки Першої російської революції 1905–1907, в ряді сіл Таврійської та Херсонської губерній селяни вимагали зниження орендної плати за землю від 15 руб. до 4 руб. за десятину. Особливо організовано у цьому питанні виступали селяни села Дмитрівка Каховської волості Дніпровського повіту, які ще за реформи 1861 року отримали мізерні наділи від поміщиків. Селяни Херсонського повіту Херсонської губернії примусили одного з найбільших землевласників Півдня України Ф. Е. Фальц-Фейна віддати їм в оренду частину його землі на їх умовах [1, с. 73].

В селах Мала Каховка та Британах у 1905 році селяни поставили перед поміщиком вимогу негайно виділити їм 5 тис. десятин землі, в разі відмови вони погрожували знищити економію. Наляканий поміщик був змушений задовольнити вимогу селян [1, с. 97-98].

Ключові слова:

Перша російська революція, Херсонська губернія, аграрне питання, реакційна політика.

Безземелля та безробіття.

Цінова політика, спричинила масове селянське малоземелля, що також стало причиною селянських заворушень у 1905–1907 роках. Особливо небезпечним був рух серед селян Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, де на початку ХХ століття вони виступали проти зменшення заробітної плати, насильно виганяючи з економії прибулих з інших губерній робітників [3, с. 192].

Заробітчани з інших губерній все одно шукали кращу долю на Півдні України, виходячи з того, що на Правобережжі та Лівобережжі ситуація була ще гіршою. За даними спеціальної урядової комісії утвореної 16 листопада 1901 року, в Україні наприкінці XIX століття було понад 8 млн. селян, які потребували додаткових заробітків [1, с. 33]. В Херсонській губернії у 1905 році з 55546 зареєстрованих сільськогосподарчих працівників було 7846 місцевих мешканців [1, с. 35].

Подільський губернатор О. О. Ейлер, в своєму донесенні до міністра внутрішніх справ О. Г. Булигіна, звертав увагу на те, що революційні виступи селян у Балтському повіті були пов'язані із заробітчанами, які повернулися із заробітків з Херсонської губернії додому восени 1905 року [4, с. 41].

Тілесні покарання.

Слід зазначити, що на Півдні України на початку ХХ століття залишалися й активно впроваджувалися тілесні покарання для селян. Поміщицький наглядач з нагайкою в руках нікого не дивував [1, с. 37]. Тому й не дивно, що з 1890 по 1900 роки на Півдні України від-

булося не менш як 152 селянських заворушень, з них найбільше в Херсонській губернії [1, с. 45]. Масовим цей рух став на початку ХХ століття після селянських заворушень у 1902 році в Полтавській та Харківській губерніях [5, с. 22].

Антирелігійні настрої.

Посилився серед селянства й антирелігійний рух. У 1907 році в Таврійській губернії селянські виступи мали місце в Мелітопольському й Бердянському повітах. Селяни на сільських зборах вимагали конфіскації церковних земель. «У Єлисаветградському повіті, – як повідомляв кореспондент газети «Право» від 1 липня 1907 року, – помітно посилюються аграрні заворушення, які почали набирати реальних форм: вигнання з економії прибулих з інших губерній робітників, а також стихійних підпалів» [3, с. 370–371]. Селяни Херсонського повіту Херсонської губернії відібрали у Свято-Григор'євського Бізюкового монастиря 15 тис. десятин землі, заявивши при цьому: «Монахи повинні Богу молитися, а не торгувати землею» [1, с. 72].

Суб'єктивний фактор.

Часто самі поміщики виступали ініціаторами селянських заворушень, виказуючи селянам свою зверхність та провокуючи їх до насильницьких дій. Так, наприкінці ХІХ століття поміщик Павловський з села Шестківка Херсонської губернії вбив селянську кобилу, яка випадково опинилася на його землях. Господар кобили в пошуках справедливості прийшов до поміщицького маєтку з родиною, сподіваючись на відшкодування збитків, однак був поранений разом із сином пострілом із рушниці слуги поміщика. Це спричинило обурення в селянському середовищі. Поміщик із родиною втік до поліції, яка сховала його від обуреного натовпу, селяни ж влаштували народний суд над всіма слугами поміщика, захопивши маєток [6, с. 272].

Природний фактор.

До причин селянських заворушень можна віднести і природний фактор. Відомо, що на початку ХХ століття в Єлисаветградському повіті Херсонської губернії внаслідок неврожайу вирував голод, який став причиною тифозної епідемії в повіті. Характерною його ознакою була небезпечна комерція, пов'язана з продажем мучного пилу, з якого випікали так звані «голодний хліб», до складу якого входило насіння різних бур'янових трав. Цей «голодний хліб», поки він був ще свіжим, селянські діти їли зі сльозами на очах, бо через два дні він покривався пліснявою та ставав «домівкою» для паразитів. Окрім цього, не зважаючи на тяжкі економічні умови життя селян, поміщики не надавали їм допомоги, стверджуючи, що неврожай пов'язаний не з природними умовами, а є наслідком лінощів селян [7, арк. 1].

Придушення селянських заворушень у 1905 році.

Голова Ради міністрів Російської імперії С. Ю. Вітте, 23 грудня 1905 року, в доповіді до Миколи II стверджував, що поліційних сил для придушення аграрних заворушень було замало, існувала невідкладна необхідність залучати війська. У разі обмежених можливо-

стей армії, задіяної на всій території Російської імперії, пропонувалося сформувати ополчення [8, с. 117–118].

Хоча треба зауважити, що робота уряду стосовно цього питання розпочалася за декілька місяців до офіційного урядового звернення від С. Ю. Вітте до імператора. Про це свідчить таємний лист від Военного міністерства до Миколаївського градоначальника від 23 вересня 1905 року, в якому йшлося про перехід у компетенцію військового відомства мобілізації ополчення та наголошувалося на особливому контингенту для відбору, де перевага надавалася відставним за віком офіцерам зі збереженням пенсії, державної компенсації оплати помешкання та додаткових фінансових витрат на потреби в поїздках [9, арк. 1].

Ще в липні 1905 року, об'єктивно оцінивши ситуацію, губернатор Херсонської губернії В. О. Левашов розробив інструкції «з власного досвіду» для придушення селянських повстань. У них він вказував, що найбільш дієвим методом, окрім використання сили, був арешт керівників селянських громад, винних в організації бунту. Ув'язнення осіб невинних, навпаки, знижувало ймовірність вдалого вирішення справи та налаштовувало селян проти влади [10, арк. 30].

Відомо, що для придушення селянських повстань в Херсонській губернії у 1905 році, був залучений, навіть, флот. Так на придушення селянського повстання в маєтку Г. Л. Скадовського був виділений військовий канонерський човен «Донець» 135-го Керч-Єникальського полку зі 130 матросами на борту [11, с. 1].

Селянські заворушення потрохи стали стихати лише після 1907 року. Саме в цей період можна констатувати часткове придушення військами бунтівних селянських анклавів у Херсонській губернії. Вже у 1910 році, через низьку безпечних заходів Военного Міністерства Російської імперії, в тому числі щодо запобігання нового селянського руху, циркуляром Головного військового штабу Російської імперії № 4349 було заборонено пресі публікувати будь-яку інформацію про переміщення військ під загрозою суворой кримінальної відповідальності. [12, арк. 117].

Наслідки придушення селянських повстань в Херсонській губернії у роки Першої російської революції.

Насильницьке придушення селянського руху в Херсонській губернії дало тимчасові результати. Незважаючи на активну репресивну політику царського уряду, невирішеність аграрного питання залишалася й селянські повстання продовжувалися. Відомо, що у 1906 році в Херсонській губернії і в північній частині Таврійської губернії відбулося близько 40 селянських виступів. Протягом 1906 року селянська боротьба велася в усіх шістьох повітах Херсонської та трьох повітах Таврійської губерній. [3, с. 370]. В херсонській газеті «Юг» від 24 лютого 1910 року, була надрукована стаття щодо суду над селянами, які побилися між собою через земельний поділ [13, арк. 32].

Каторга та заслання до Сибіру не виправляла селян, а іноді навпаки, стверджувала в революційних поглядах. Так, поліційне управління в Херсоні, у 1907 році, доповідало херсонському губернатору М. М. Малаєву, що селяни, які поверталися із сибірського заслання після участі в селянських заворушеннях, перебували під потужним впливом революційних ідей. Вони в бесідах із своїми односельчанами переконували, що поразка революції явище випадкове, що сили революції

не зламані, а зростання їх продовжується й настане час, коли вони встануть із новою силою [4, с. 70].

У роки царської реакції 1907–1910 років, селянські заворушення не припинялися. Загалом по Україні відбувся 1361 виступ селян, з них: 81 зіткнення з поліцією та військами, 35 випадків спротиву владі, внаслідок

несплати податків, 50 масових виступів проти відокремлення від общини, 550 випадків підпалу поміщицьких володінь, 20 погромів господарств заможних селян [14, с. 99].

© Токаленко П. О., 2017

Список джерел та літератури:

1. Лещенко М. Н. Селянський рух на Україні в роки першої революції / М. Н. Лещенко. – К., 1957. – 187 с.
2. Вовк І. Українське селянство наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття // Історія України. – 1999. – № 34. – С. 7.
3. Лось Ф. Є. Революція 1905–1907 років на Україні / Ф. Є. Лось. – К., 1955. – 404 с.
4. Михайлюк О. Г. Більшовики України в боротьбі за селянство. 1905–1917 / О. Г. Михайлюк. – Львів., 1967. – 141 с.
5. Рожков Н. Судьбы русской революции / Н. Рожков. – СПб., 1907. – 122 с.
6. Уоллинг Вильям Е. Послание России (Истинное значение русской революции) / Вильям Е. Уоллинг. – Берлин, 1910. – 407 с.
7. Державний архів Кіровоградської області, ф-р. 304. – оп. 1. – спр. 582.
8. Совет Министров Российской империи. 1905–1906 г. – Л., 1990. – 477 с.
9. Державний архів Миколаївської області, ф-р. 229. – оп. 4. – спр. 153.
10. Державний архів Херсонської області, ф-р. 1. – оп. 1. – спр. 60.
11. Херсонские губернские ведомости. – 1905. – 07 декабря. – № 136. – С. 1.
12. Державний архів Одеської області, ф-р. 12. – оп. 1. – спр. 3.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань у м. Києві, ф-р. 57. – оп. 1. – спр. 91.
14. Сусоров В. Д. Борьба социал-демократов Украины за союз рабочего класса и крестьянства (июнь 1907-февраль 1917) / В. Д. Сусоров. – К., 1991. – 152 с.

**Тригуб
Олександр Петрович**

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедрою міжнародних відносин та
зовнішньої політики Чорноморського
національного університету імені Петра Могили,
голова Миколаївської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України (м. Миколаїв)

✉ alextrigub@ukr.net

Українська Автокефальна Православна Церква на Херсонщині (1920-ті роки)*

У статті розкрито становлення та розвиток Української Автокефальної Православної Церкви на Херсонщині. Реконструйовано перші кроки української громади по українізації православ'я. Розглянуто історію єдиних двох храмів УАПЦ – церкви Св. Олександрі у Херсоні та церкви Всіх Святих у Бериславі. Відзначено їх місце у житті православ'я та міжконфесійних відносинах краю.

Після значного похвалення інтересу протягом 1990–2010 рр. до конфесійної історії України у міжвоєнний період на сьогодні ми спостерігаємо певне застигання в українській історіографії у даній сфері. Дана ситуація пов'язана з тим, що поява ґрунтовних праць з історії православних конфесій у вищевказаний період (О. Ігнатуша, І. Преловська, В. Пашенко, Л. Пилявець, А. Киридон, О. Балягузова, С. Жилук, О. Тригуб та інші) створила хибне уявлення про майже цілком вичерпне вивчення проблематики, що зупинило залучення молодих дослідників до пошукової роботи (та й метри почали відходити від дослідницької праці). Разом з тим поза увагою дослідників залишилися цілі пласти для досліджень: від вузької регіональної позитивістської історії православних конфесій і біографістики до створення ґрунтовних концептуальних праць з широким порівняльним інструментарієм.

Вищезазначена ситуація привела автора до думки вивчення історії Української Автокефальної Православної Церкви на теренах Півдня України, а саме у межах колишньої Херсонської губернії. Окрім того, до сьогодні серед багатьох фахівців побутує думка про те, що Південь України безперспективний регіон для подібного роду досліджень. У розрізі зазначеної проблематики автором хотілося б презентувати історію становлення та розвитку УАПЦ на теренах Херсонщини, де храми зазначеної конфесії були одиничними.

Свої основи ідея українізації православних храмів на Херсонщині бере з початку революційних подій лютого-березня 1917 р. Вже у березні в газеті «Родной край» було видрукуване оголошення відомого українофіла та поборника автокефалії УПЦ Нестора Малеча: «Українці! Гуртуймося! Вільна Україна вимагає нашої негайної праці. Щоб скликати зібрання треба закласти комітет. *Нест. М. Малеча*» [13]. У результаті в Херсоні було створено суспільно-політичне товариство «Українська Хата», куди увійшли майбутні засновники першої автокефальної парафії у Херсоні Іван Челюк,

Ключові слова:

Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), українізація православ'я, «Просвіта», розкол РПЦ, Херсон, Берислав, міжконфесійні відносини

Андрій Грабенко, Нестор Малеча й інші [2, с. 27]. 6 січня 1918 р. товариство «Українська Хата» було реорганізоване у «Просвіту».

На нашу думку тогочасні провісники українізації не планували створення окремишньої церковної інституції, розраховуючи на проведенні служб українською мовою у наявних парафіях. У зв'язку з цим їхня основна увага щодо українізації Церкви зосереджувалася на виданні церковних книжок українською мовою для створення умов проведення служб рідною мовою. Вже 14 квітня 1918 р. газета «Родной край» повідомила про підготовку кооперативним видавничим товариством «Українська книгарня» та вихід з друку «Євангелія» українською мовою [14]. Тираж був невеликим (усього 5 тисяч примірників) і швидко розійшовся Україною. «Євангеліє» представляло собою передрук із видання 1911 р., яке було офіційно видрукувано Св. Синодом (переклад П. Морачевського). З цього приводу священник Олександр Ходзицький у своїй рецензії написав: «Перше видання Святого Євангелія мовою українською, що було зроблено Святішим Синодом свого часу, давно вже розпродано й тепер являється майже бібліографічним раритетом. Синодальне видання можна зустріти випадково й дуже рідко тільки хіба по деяких малих книгарнях, тай то в поодиноких примірниках...» [17].

Перший успіх надихнув видавців до повторення видання. У 1919 р. «Новий Завіт» знову було видано

* Робота над даною статтею стала можливою завдяки Стипендії від Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці з Фонду Миколи Шпетка.

у редакції П. Морачевського з доповненням перекладів П. Куліша та І. Пулюя [11]. У продаж нове видання надійшло на початку 1920 р.: «Товариство «Українська книгарня» повідомила, що вийшли друком та поступили в продаж... Новий Завіт і Святе Євангеліє українською мовою» [9].

Зі встановленням на Херсонщині радянської влади у 1920 р. знову у середовищі українських подвижників завитала ідея створення українських парафій. Саме за ініціативи просвітян І. Челюка, А. Грабенка, Ф. Снігового й ін. 23 грудня 1920 р. у помешканні при Свято-Духівській церкві відбулися установчі збори Першої української парафії м. Херсону (миколаївська дослідниця О. Балягузова помилково вказує на те, що до ВПЦР приєдналася громада саме Свято-Духівської церкви [1, с. 111], що не є вірним і пов'язане, ймовірно, з не уважним прочитанням протоколу зборів, де зазначено про проведення зібрання у приміщенні зазначеної церкви).

На зборах були присутні 14 мирян і священник Леонід Богданів. На зібранні було ухвалено типовий парафіяльний статут, що був розроблений Всеукраїнською православною церковною радою (ВПЦР). Також Ф. Сніговий висловив пропозицію «підшукати якусь окрему церкву без парафії, при якій можливо було б заснувати українську парахвію» [20, арк. 8], на що було прийнято рішення доручити М. Якубовичу та Г. Смолі ознайомитися зі становищем церков при другій жіночій гімназії та монастирсьок [20, арк. 8 зв.].

На других загальних зборах 29 грудня 1920 р., які вже відбулися у приміщенні Кредитового товариства імені М. Левитського (дана організація активно підтримувала Херсонську «Просвіту» й очолювалася Ф. Сніговим), з'ясувалося, що при церкві Другої жіночої гімназії вже була заснована община. З цієї причини громада уповноважила М. Якубовича «провести переговори з головою общини при згаданій церкві та з відповідними духовними особами про передачу церкви українській парахвії» [20, арк. 8 зв.].

Окрім того було прийнято рішення про створення при парафії хору. Ф. Сніговому та св. Л. Богданову доручили провести перемовини з диригентом Д. Манченком, який керував хором при Українському театрі. При цьому до хору висувалися наступні вимоги: 1) хор, окрім звичайних співів у церкві та треб, зобов'язувався давати не менше двох духовних концертів на місяць; 2) хор повинен був складатися з не менш ніж 22-х осіб з загальним утриманням не більше 150 тисяч крб. на місяць [20, арк. 9]. Чи було створено хор на таких умовах – невідомо, але херсонський дослідник Роман Кабачій вказує, що пізніше при українській парафії було створено хор під керівництвом Гната Ситника, до якого входили навіть деякі студенти Херсонського інституту народної освіти [10].

Збори винесли постанову про прилучення української парафії м. Херсону до ВПЦР. Щодо Служби Божої, то вона повинна була правитися українською мовою за перекладами, які ухвалені ВПЦР, а у разі відсутності перекладів – слов'янською мовою з українською вимовою. При цьому Св. Євангелія, Апостол і Старий Заповіт, а також промови повинні були виконуватися винятково українською мовою.

Громада обрала членів Ради парафії, до якої увійшли провідники українізації Херсону – Андрій Грабенко, Феоктист (Охтист) Сніговий, Микола Якубович, Григорій Смол, Прокіп Жайворонок [20, арк. 9]. Саме на них ліг увесь тягар розбудови української парафії у Херсоні.

Після прийняття вищезазначених рішень Рада па-

рафії 18 січня 1921 р. направила копії протоколів до ВПЦР з проханням прийняти громаду до Всеукраїнської спілки парафій. 18 лютого 1921 р. перша українська громада м. Херсону була офіційно приєднана до ВПЦР [20, арк. 5-6].

До середини 1921 р. зусилля громади увінчалися успіхом і при колишньому храмі Другої жіночої гімназії була відкрита перша українська церква святої мучениці Олександри. Відбулося це за сприяння ректора Херсонського інституту народної освіти Костя Гревезірського й українській автокефалії було передано церковне приміщення при ХІНО [10]. Було знайдено і пан-отця, яким став Кирило Липовецький.

7 жовтня 1922 р. релігійна громада церкви була офіційно зареєстрована у Херсонському виконкомі згідно заяви о. К. Липовецького, де він зазначив, що «1) українська православна парахвія заснована в м. Херсоні 1921 року Божого в церкві бувшої другої жіночої гімназії в Пестелевському проїзду; 2) парахвія має на меті задоволення релігійних потреб своїх членів; парахвія має 50 членів» [5, арк. 7].

Інших церков, як зазначає згадуваний вище історик Р. Кабачій, херсонські українці не отримали, хоча й мали наміри цього добиватися, а квартира Ф. Снігового взагалі нагадувала консисторію автокефалії Херсонщини позаяк кооператор постійно приймав у гостях як високе керівництво церкви (наприклад, миколаївського єпископа Пилипа Бучила у 1922-1923 роках, так і посланців із регіонів Херсонщини) [10].

Нажаль, херсонській громаді не пощастило з пан-отцем, оскільки К. Липовецький весною 1923 р. з Херсону виїхав. З цього приводу миколаївська газета «Красный Николаев» невтішно зазначала: «не зайве було б замовити пару слів про пригоди українського попа К. Липовицького, після від'їзду якого з Херсона не одна бідна мати проливала сльози за ображену доньку» [12]. Разом з тим існує журналістська версія, що о. Кирила «намагалися схилити до відмови правити службу українською мовою. Не умовили – не зрікся! Нацькований натовп антиукраїнського напрямку схопив отця Кирила і повів до Дніпра. На березі ріки його ще раз намагалися примусити зняти з себе рясу і зректися автокефальності. Відмовився категорично, за що оскаженілий натовп його тут же втопив у Дніпрі...». На наше глибоке переконання це є лише місцева легенда, яка не витримує жодної критики (матеріали спецслужб не оминули б таку подію своєю увагою). Та й самі автори відзначають, що «ні газети того часу, ні архіви Херсона не відгукнулися на цю подію» [3, с. 36].

У кінці березня 1923 р. церкву св. Олександри було закрито «оскільки було пропущено термін на укладання договору у зв'язку з відсутністю священнослужителів» [4, арк. 70 зв.]. Простоявши зачинею більше року, у червні 1924 р. приміщення храму було передане, згідно рішення Одеського губернської ліквідаційної комісії, Херсонському інституту народної освіти для облаштування у ньому музею соціального виховання [18, арк. 45 зв.]. У низці праць херсонських краєзнавців з історії православних храмів (див. наприклад праці Є. В. Горностаєва) помилково вказується, що храм закрито у 1927 р.

Другою українською громадою, що існувала на Херсонщині, була парафія Всіх Святих (Кладбищенська) у Бериславі. Вона була заснована «після довгих і скрутних домагань» у 1921 р. При цьому для проведення служб українською мовою бериславська парафія отримала від вікарного єпископа Херсонського

Прокопія (Титова) дозвіл «на відкриття служби Божої на законній, рідній мові» [21, арк. 28].

В якості священика був запрошений зі зруйнованого Бізюкова монастиря ієромонах Мартіян, якого благословив на парафію єп. Прокопій. Вибір виявився невдалим, оскільки пообіцявши правити українською мовою, о. Мартіян не виконав своєї обіцянки й у результаті чого відразу «вже почались непорозуміння між панотцем і парахвіянами із-за відправи служби Божої на слов'янській мові, бо української він не знав зовсім» [21, арк. 28-28 зв.].

Подібна поведінка пан-отця привела до того, що під тиском громади єп. Прокопій змушений був зняти ієроченця з посади священика, а виконувати служби тимчасово було доручено священику Воскресенської церкви м. Берислава о. Олександр Гордінському. Громада, у свою чергу, зобов'язувалася обрати собі священика, яким став священик містечка Володимирівка Херсонського повіту Іван Федорович Семьонов: «він дав згоду, єпископ затвердив і, слава Богові, почалось в нашому Храмі служба, і благовістя Божого навчення» [21, арк. 28 зв.].

До весни 1923 р. справи у парафії йшли дуже добре, як у стосунках з іншими православними, так і у відношеннях з владою. У своїх звітах державні органи зазначали, що «боротьби з екзархістами (прихильники Патріарха Тихона. – О. Т.) не помічається, громада малочислена і недіяльна» [6, арк. 50]; «В [Херсонській] окрузі існує... одна громада автокефалістів... Взаємовідносини усіх мирні... Автокефалісти абсолютно недіяльні й існують у Бериславі громаду слідувало б віднести швидше до тихоновців з церковною службою народною українською мовою... (виділення наше. – О. Т.)» [7, арк. 2 зв.].

Усе вищезазначене сприяло тому, що парафія деякий час була поза міжконфесійним православним протистоянням, яке відбувалося по всій країні. Як зазначав о. І. Семьонов: «була така затиша, така Божа благодать, служба Божа відправлялась на українській мові, слова Божого благовістя провадились зрозуміло для всіх, церковні співи за службами гарного і ліпшого у нашому місті церковного хору почали збирати до всякої служби багато людей і з других у нашому місті парахвій, котрі дуже були усім задоволені...» [21, арк. 28 зв.-29].

Весною 1923 р. у Херсоні побував єпископ Миколайський та усієї Херсонщини Пилип Бучило (про нього детальніше дивіться праці автора [15; 16]). Почувши про це, бериславська парафія вирішила запросити його до себе відправити службу на храмове свято – День Всіх Святих (перша неділя після Св. Трійці).

Прибуття єпископа до невеличкого провінційного містечка Берислав викликало неабияке зацікавлення зі сторони віруючої людності. «Прибув, службу Божу справив, промовляв благовісту за службами, людей було невтопно, і дуже були раді усі парахвіяни і всі ін-

ші-присутні» – писав у своєму листі до ВПЦР священик Іван Семьонов [21, арк. 29].

Натомість тимчасовий успіх зіграв з українською парафією злий жарт. Відкрите та голосне приєднання Всіхсвятської церкви до УАПЦ і приїзд єпископа-«самосвята» викликало різке незадоволення як серед adeptів «тихоновської церкви», так і серед бериславського духовенства. Злісна агітація з боку останніх привела до відчуження багатьох віруючих від «розкольніцької» общини «самосвятів».

У своєму листі до ВПЦР від 7 травня 1925 р. священик зазначав: «Як тільки [єп. Пилип Бучило] виїхав, зараз [же] почалась злісна агітація з усіх церковних кафедр, найперше про обліча єпископа, – що він і стрижений, і тільки сверху ряса, а під нею проста одежа, в котрій скрізь і по місту ходє, не має чоток, ходє в брилі, а не в клубуці... а там вже й далі – що і благодаті не має, і висвячення ніде не здобував, і еретик, і самосвят, і шиптицький уніят, і... і вже несчасливо чого тільки не прикладали, аби заляпати темну масу.

Линувши до цього нарід до Української Церкви на її служби, після таких промов і в церквах, і по хатах, відхлинув назад, і с цього часу почалась уже не агітаційна робота тихоновців, а проста злісна травля на українців; дошло до того, почали дітей, котрі крестились в українській церкві, тобто українським «попом», перекрещувать, до української церкви не ходить, до ікон і до плащаниці не прикладатись і т.і.» [21, арк. 29-29 зв.].

Подібна ситуація привела до значного зубожіння парафії, у результаті чого «не було за що ні свічок купити, ні деякі рахунки справити». Разом з тим парафія трималася і навіть у 1925/1926 рр. була єдиною з-поміж парафій УАПЦ на Миколаївщині та Херсонщині, яка сплачувала внески на Округову церковну раду в Одесі [22, арк. 4].

Зросла у другій половині 1920-х років і кількість парафіян. Якщо у 1921 р. офіційна кількість парафіян сягала 95 осіб, то вже у 1927 р. їх було 165 [19, арк. 9]. Натомість у 1929 р. офіційно членами бериславської громади була 101 особа – 43 чоловіки та 58 жінок [8, арк. 245].

Коли остаточно було закрито останню та майже єдину на Херсонщині парафію УАПЦ м. Берислава нам не вдалося з'ясувати, але, ймовірно за все, це відбулося у 1930-1931 рр., що було спричинене наступними подіями: масовими арештами українських провідників у зв'язі зі справою «Спілки визволення України» та досить частим ув'язнення духовенства на цьому ґрунті, ліквідацією інституційної структури УАПЦ та повсюдним закриттям церков і перетворенням їх на заклади масової культури та зерносховища (склепи) і склади господарчого призначення для новостворених колективних господарств.

© Тригуб О. П., 2017

Список джерел та літератури:

1. Балягузова О. Історичний розвиток УАПЦ на Півдні України у 20-х роках ХХ ст. // Херсонський державний університет. Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. Вип. 15. Херсон: Вид-во ХДУ, 2004. С.111-119.
2. Бєлий Д. «Херсонські українці». Нариси з історії Херсонського товариства «Просвіта» (1917-1920 рр.) // Історія «Просвіти» Херсонщини. Київ-Херсон: Видавничий центр «Просвіта», 2002. С. 19-37.
3. Вірлич А., Марущак О. Доля єдиної автокефальної // Сповідь на Голгофі. Альманах. Херсон, 2001. С. 34-38.
4. Державний архів Одеської області. Ф.Р-599. Оп.2. Спр.10.
5. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). Ф.Р-2. Оп.6. Спр.19.

6. ДАХО. Ф.Р-445. Оп.1. Спр.14.
7. ДАХО. Ф.Р-445. Оп.1. Спр.39.
8. ДАХО. Ф.Р-445. Оп.1. Спр.318.
9. Известия Революционного комитета г.Херсона и его уезда. 1920. 15 февраля.
10. Кабачій Р. Як народжувалась автокефалія у Херсоні [Електронний ресурс] // Тиждень. 2011. 13 жовтня. URL: <http://tyzhden.ua/History/32883>
11. Новий Завіт. Херсон, 1919 (переклад Пилипа Морачевського, Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя) [Електронний ресурс]. URL: <https://rafaa.org.ua/biblioteka/unikalni-rukopysy/novuj-zavit-pereklad-pylyura-morachevskoho-herson-ukrajinska-knyharnya-1919/>
12. По Николаевскому округу. Автокефалия на местах // Красный Николаев. 1923. 29 ноября (№ 868).
13. Родной край. 1917. 17 марта.
14. Родной край. 1918. 14/1 апреля.
15. Тригуб О. Єпископ Миколаївський Пилип Бучило (1892-1983): відновлений життєпис // «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження»: збірник наукових матеріалів Х Миколаївської обласної краєзнавчої конференції (Миколаїв, 20-21 жовтня 2016 р.). Миколаїв: Іліон, 2016. С. 172-173.
16. Тригуб О. Єпископ Пилип Бучило в історії УАПЦ на Півдні України (20-ті роки ХХ ст.) // Історико-культурна спадщина в контексті відродження самобутності регіонів України. Всеукраїнська науково-методична конференція «Могилянські читання-2015: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»: тези. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2015. С.22-24.
17. Ходзицький О. Рец. на кн.: Святе Євангеліє (Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє) українською мовою. Херсон: Вид. Кооперат. Т-во «Укр. Книгарня», 1918 // Книгарь. 1918. Чис. 11. Колонка 671.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 5. Оп. 2. Спр. 175.
19. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1064.
20. ЦДАВО України. Ф. 3984. Оп. 1. Спр. 255.
21. ЦДАВО України. Ф. 3984. Оп. 3. Спр. 261.
22. ЦДАВО України. Ф. 3984. Оп. 2. Спр. 1234.

**Федорченко
Олег Володимирович**

кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальноправових та соціально-
гуманітарних дисциплін Херсонського факультету
Одеського державного університету внутрішніх справ
(м. Херсон)

✉ fedorchenko_ov@ukr.net

Участь жителів Нижньосірогозького району у процесі відбудови промисловості УРСР у 1943–1953 рр.

У статті на архівних матеріалах і спогадах сучасників висвітлено участь жителів Нижньосірогозького району у процесі відбудови промисловості УРСР у 1943–1953 рр.

Відбудова економіки України розпочиналася одразу ж з очищення території від ворога. Особлива роль належала відновленню промисловості як основи економіки, особливо в умовах війни. Тому зрозуміло, що державі необхідно було відновлювати зруйновану війною промисловість. До цього важливого й неоднозначного процесу долучилися і жителі Нижньосірогозького району.

Науковий інтерес до відбудови промисловості УРСР спостерігався ще у роки війни [1 та ін.]. У післявоєнний період з'являється значна кількість наукових праць присвячених різним аспектам відбудови народного господарства України [2, 3 та ін.], у тому числі й Херсонської області [4]. Не оминули дослідження проблем відбудови промисловості УРСР учені незалежної України [5 та ін.]. Однак, варто зауважити, що заявлена тема, як і більшість проблем краєзнавчих досліджень, практично не висвітлена у науковій літературі. З огляду на таку історіографічну ситуацію автор поставив за мету показати участь жителів Нижньосірогозького району у процесі відбудови промисловості УРСР у 1943–1953 рр.

Після звільнення Нижньосірогозького району від окупантів у жовтні–листопаді 1943 року, на нього почалися складатися рознарядки мобілізації на той чи інший промисловий об'єкт або в школи фабрично-заводського навчання (далі ФЗН). Відповідно до рішення Запорізького обласного комітету ЛКСМУ від 10 грудня 1943 р. необхідно було направити 150 осіб молоді (із них 50 % комсомольці) для роботи в трест «Боково-антрацит» на шахту № 2/2. Тобто план відправлення нижньосірогозців на 1943 рік складав приблизно 0,48 % від усіх жителів району або 1,1 % від усього працездатного населення (працездатними вважалися особи від 16 до 55 років) [6, арк. 2]. Одночасно, районний комітет ЛКСМУ повинен був узяти шефство над шістьма шахтами. Суть шефства полягала у забезпеченні шахтарів продуктами харчування [7, арк. 24–25].

У 1944 році мобілізація на промислові об'єкти республіки продовжувалася. Так, за перше півріччя планували відправити 150 чоловік у розпорядження Маріупольської будівельної контори, 200 – у розпорядження Головометалпастальмар конструкції, 150 осіб молоді у Ремісниче училище № 1 і школу ФЗН № 2 м. Херсона [8, арк. 18]. У липні 1944 року необхідно було направити 100 чоловік для роботи на заводах № 20 Нарко-

Ключові слова:

Нижньосірогозький район,
мобілізація, відбудова
промисловості.

моборони ст. Руська (Ворошиловградська (Луганська) область) [9, арк. 16].

У зв'язку з утворенням Херсонської області у березні 1944 року, у складі якої опинився і Нижньосірогозький район, можна висвітлити один цікавий факт. Запорізький облвиконком після березня 1944 року, прагнучи будь-якими засобами виконати обласний план мобілізації, надсилав рознарядки і на Нижньосірогозький район. Існує сумнів, що особи, відповідальні за мобілізацію, були не в курсі їхньої територіальних повноважень. Зрозуміло, що Херсонський облвиконком відреагував на такі дії та роз'яснив райвиконкомам сферу своєї компетенції [8, арк. 26].

Після закінчення війни масштаби призову на промислові об'єкти не зменшилися. Так, на червень 1945 року план складав 150 чоловік для Херсонського заводу ім. Петровського, 22 чоловіка на Херсонський мелькомбінат [11, арк. 54; 12, арк. 14].

Навіть у складні 1946–1947 роки мобілізація проходила у повному обсязі: для заводу ім. Петровського (м. Херсон) – 90 чоловік, на Сталінський вугільний комбінат – 215, на Лисичанський хімкомбінат – 40 [13, арк. 6]. Також оголосили набір працівників для управління Військморбуд № 60 і на заводи Запоріжжялітбуду [14, 3 серпня].

У 1948 році уповноваженого райконтори організованого набору робітників Міністерства трудових резервів Петрова зобов'язали здійснити додатковий набір 130 осіб з числа сільського населення для будівництва підприємств чорної металургії та електростанцій [29, арк. 100]. У цьому ж році визначили план мобілізації в 100 осіб для ремонту і будівництва підприємств вугільної промисловості [15, арк. 14–15]. Крім того планувалося направити у школи ФЗН м. Херсона 40 осіб молоді [16, арк. 101], у ФЗН Сталінської (Донецької) області – 80 осіб [15, арк. 22].

Згідно з наказами різних центральних і місцевих державних органів та комітетів ЛКСМУ мобілізація на

промислові об'єкти і школи ФЗН повинна була мати добровільний характер [11, арк. 10]. Хоча, згідно з наказом Верховної Ради СРСР від 4 серпня 1948 року «О призыве (мобилизации) в школы фабрично-заводского производства подлежащих призыву в армию граждан мужского пола, рождения 1928 года», особи, які ухилилися від призыву у школи ФЗН, або самовільно залишили школу або роботу на будівництві підприємств важкої індустрії, підлягали кримінальній відповідальності як такі, що ухилилися від призову на дійсну військову службу [17]. Отже, цілком логічно припустити, що мобілізація не завжди мала добровільний характер, та й сам термін мобілізація має мало спільного з незалежною волею суб'єкта. Одночасно, Нижньосірогозький райвиконком, прагнучи виконати план мобілізації, наголошував на тому щоб відповідні органи притягували до відповідальності осіб, які ухилилися від мобілізації [18, арк. 7]. Доречі, за ухилання від мобілізації передбачалася типова для тоталітарного режиму кримінальна відповідальність – позбавлення волі від одного року. Як не дивно, верхню межу Кримінальний кодекс УРСР не встановив [19, с. 60].

Обласна і районна адміністрації перебували у досить складній ситуації – одночасно необхідно було виконувати план мобілізації на промислові об'єкти (за не виконання яких можна було понести кримінальну відповідальність) і сільськогосподарські плани. Тому Херсонський облвиконком наполегливо рекомендував мобілізувати у першу чергу працездатних із числа невійськовозобов'язаних і жінок або тих хто не був залучений до збору врожаю [20, арк. 39]. Можна піддати сумніву те, що керівництво області вірило у можливість виконати плани мобілізації за допомогою рекомендованої категорії осіб. Обласний виконком, ймовірно, мав достовірну інформацію стосовно демографічної ситуації у сільській місцевості. Категорія працездатних непрацюючих неколгоспників та ще й, у літку не задіяних на зборі врожаю, нараховувала одиниці, можливо, десятки осіб, але аж ніяк не сотні, необхідні для виконання планів мобілізації. Тому, в основному брали колгоспників, підлітків і жінок. Останнє не є новиною, оскільки промисловість СРСР відновлювалася за рахунок сільського господарства, що звісно прирікало його на довготривале відновлення, а селян до важких умов праці й існування в цілому.

У зв'язку з призовом на промислові об'єкти держави і школи ФЗН район залишався без трудових ресурсів, а сільськогосподарські плани не зважаючи ні на що необхідно було виконувати. Тому, деякі голови сільрад і колгоспів йшли у «вабанк» – надсилали листи колгоспникам-робітникам з проханням повернутися додому [20, арк. 22; 21, арк. 104]. Оскільки це сприяло поширенню дезертирських настроїв, Держкомзахист і Нарком СРСР заборонили надсилати такі листи, що ще раз засвідчує умовність добровільної мобілізації.

Були й інші причини повернення мобілізованих. Так, згідно з документами райвиконкому, у яких висвітлено розслідування причин повернення колгоспників, не всі підприємства надавали належні умови проживання. Крім того, на багатьох у дома чекала сім'я. Не всі підлітки-призовники у школи ФЗН були психологічно готові покинути рідну домівку, оскільки після навчання вони змушені були пропрацювати три роки підряд у будівельних організаціях Міністерства будівництва важкої індустрії [17]. У результаті Обласний комітет ЛКСМУ неодноразово вимагав від Районного комітету ЛКСМУ покращити роз'яснювальну й агітаційну роботу

стосовно призову у школи ФЗН, щоб молодь йшла добровільно [7, арк. 38; 11, арк. 10].

У край цікавими та інформативними є спогади старожилів району щодо умов роботи і проживання на промислових об'єктах, школах ФЗН. Так, Грищенко В. І. пише, що поряд з добрими умовами проживання деякі особи: «... не витримували напруження, тяжелих умов. Некоторые убежали, но их потом судили и давали срок» [22, с. 7]. «Багато було дітей, які вчилися в ФЗО, – пригадує Гулій М. Т., – но учеба була трудна. За свій счет все було, общежитіє не було, наймали квартири» [23], Павленко О. М. говорить: «Казали кому в школи ФЗО... брали работать на Донецк, вони повтікали. А тут же сім'я і вони повтікали» [24]. Згадує Кузнєцова К. К., яка була на будівництві машинобудівного заводу в м. Краматорськ: «Робили все, строїли, копали, техніки такої ще не було... Платили мало, на продукти не хватало, хліб давали по карточкам. Получаєш пайку хліба і дивися чи на три рази розділити чи сразу с'їсти, чи хто зна що з нею робити» [25], і таке явище було характерним для багатьох робітників. Допомогали більш-менш нормальному існуванню підприємливості, земляцтво. Реєструвалися випадки, коли «... підкормлювали пленні немці» [25], що було неприпустимим для громадянина СРСР, держави-переможниці.

Поряд із цим, були й позитивні відгуки про роботу й навчання, Іщенко Л. Ф. згадує: «В ФЗО, які самі, яких забирали. Тоді там було лутше і одівали, і кормили їх» [26], «У ФЗО, – згадує Мезенцева Н. Т., – ехали по желанію, принудительно никто не ехал» [27], схоже згадує Кахичко М. Д.: «Брали на востановленіє на Донбас, насильно не гнали, люди самі їхали. Багато їхало. Людям зарплату платили» [28]. Не варто виключати аспект, що це була добра можливість селянам вирватися із колгоспних лещат, а у 1946–1947 рр. ще й уникнути голоду. Зрозуміло, що для кожної конкретної особи праця на промислових об'єктах або навчання у школах ФЗН мала свої наслідки, тому, не можна дати однозначну оцінку цьому процесу.

Утім, як би там не було, але план призову в школи ФЗН 1947 рік був зірваний. Так, на перше січня 1948 року із запланованих для Нижньосірогозької сільради 117 осіб, відправлено лише 4 (виконано на 3,4 %), для Покровської відповідно 68 і 9 (виконано на 13,2 %), для Дем'янівської – 27 і 10 (виконано на 37 %). Привертають увагу сміливі дії Покровської та Новоолександрівської сільрад, які саботували повернення 23 осіб, які втекли із шкіл ФЗН [47, арк. 20-21]. Інший приклад. Липневий план 1948 року призову в школи ФЗН Сталінської області був провалений. Так із необхідних 46 осіб відправили лише 3 (виконано на 6,5 %) [15, арк. 22]. Ясно, що вживалися контрзаходи: поряд з репресивними методами (притягнення до кримінальної відповідальності), застосовували мотиваційну складову (покращення умов проживання, виплата заробітної плати) й більш виважений кадровий підбір (призивали у першу чергу, однаків, які були менш прив'язані до домівки).

Зупинимось на інших аспектах участі нижньосірогозців у відбудові промисловості держави. Важливим елементом цього процесу є реконструкція або прокладення нових ліній комунікацій. Так, у 1948 році Херсонський облвиконком зобов'язав райвиконком виділити робітників з числа колгоспників і тягло на 30 днів для будівництва мосту через Дніпро в районі Берислав–Каховка [29, арк. 124]. На початку 1949 року необхідно було виділити робітників для будівництва асфальтної дороги Москва–Сімферополь. У цьому ж році напра-

вили будівельну бригаду з інвентарем, продуктами, на будівництво дороги Херсон–Каховка–Новоолексіївка. Одночасно, Райвиконком зобов'язав завідувачів секцій з організації виховної роботи Гладковського і Міщенка провести відповідну роз'яснювальну роботу щодо переваг будівництва дороги для населення й району та організувати виховну роботу на самому об'єкті [30, арк. 3, 16].

21 вересня 1950 року Рада Міністрів СРСР видала постанову про будівництво Каховської ГЕС [4, с. 135]. Звісно, приймали участь у її будівництві і нижньосірогозці. Районний комітет ЛКСМУ, проводив активну агітацію серед населення, розкриваючи переваги роботи на будівництві ГЕС. Так, ще до початку будівельних робіт підготували 50 найкращих комсомольців для роботи на скреперах і бульдозерах [13, арк. 130]. За сумлінну працю нижньосірогозців було відзначено адміністрацією будівництва. Наприклад, комсомолец Міщенко Григорій став бригадиром електромонтерів і секретарем цехової комсомольської організації [13, арк. 128]. За свідченням старожилів, люди вже більш добровільно йшли на будівництво, оскільки мотиваційні аспекти були явно кращими, крім того, існувала можливість вирватися із села.

Одночасно були рознарядки для колгоспів району на вирубку дерев у зоні затоплення ГЕС. Гарні результати показували бригади лісорубів колгоспу ім. Чапаєва: річне завдання 1953 року бригада виконала лише протягом I кварталу на 71,5 %, колгоспу ім. Хрущова відповідно на 62,8 % та ін. Потрапили на дошку пошани Нижньорогачинської лісосілянки колгоспники

Ласка, Резінков («Шлях до комунізму»), Тимчинський (ім. Хрущова), які працювали на вивозі лісу і перевиконували денні норми майже у двічі. Спонукала до таких дій пристойна оплата праці. Так, згадувані колгоспники за першу половину березня отримали відповідно по 1122, 1026 і 453 рублів [31, 9 квітня]. Для порівняння середньомісячна заробітна плата робітників народного господарства СРСР у 1952 р. складала 674 руб., а середньорічні виплати на трудовні в СРСР на один колгоспний двір складали 626 руб. і 7,7 ц зерна [32, с. 36].

Брали участь жителі району у будівництві дороги Херсон–Берислав [33, арк. 93]. Для будівництва залізничної колії Федорівка–Каховка, на початок березня 1953 року необхідно було направити 274 нижньосірогозця [34, арк. 8].

Жителі району доклали значних зусиль для відбудови промисловості республіки. Але часто робітники були розчаровані умовами праці й проживання. На дачу на багатьох удома чекали сім'ї, які були позбавлені годувальника. Не дивлячись на потенційну можливість понести відповідальність, тікали додому або саботували призов. Позбавлення села робочих рук ще дужче збільшувало навантаження на тих, хто залишився. Не слід забувати, що багато колгоспників все ж таки, оволоділи новими спеціальностями, а деякі назавжди пов'язали свою долю з іншими регіонами. На початку 50-х років з покращенням мотиваційного пакету населення більш охоче їхало на будівництво.

© Федорченко О. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Гаевой А. И. Возрождение хозяйства и культуры Ворошиловградской области / А. И. Гаевой. – М.: Госполитиздат, 1944. – 46 с.
2. Денисенко П. І. Компартия України – організатор відбудови народного господарства республіки (1943–1945 рр.) / П. І. Денисенко. – К.: Політвидав України, 1968. – 176 с.
3. Мавроди В. И. Коммунисты Донбасса в борьбе за восстановление тяжелой промышленности в годы Великой Отечественной войны, 1943–1945 гг. / В. И. Мавроди. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1962. – 64 с.
4. Домбровский Ю. Р. Відбудова і дальший розвиток народного господарства Херсонської області в післявоєнний період / Ю. Р. Домбровский // 40 років Радянської влади на Херсонщині 1917–1957 рр. – Х., 1957. – С. 129–165.
5. Кондратенко Л. В. Особливості відбудови промисловості України у 1943–1945 рр. / Л. В. Кондратенко // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. праць. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1997. – Вип. 1. – С. 74–91.
6. Архівний відділ Нижньосірогозької районної державної адміністрації. – Ф. 19. – Оп. 1, спр. 2. – 43 арк.
7. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф. П. 47. – Оп. 2, спр. 1. – 7 арк.
8. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 2, спр. 1. – 41 арк.
9. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 3, спр. 1. – 31 арк.
10. ДАХО. – Ф. П. 47. – Оп. 2, спр. 19. – 40 арк.
11. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 2, спр. 3. – 115 арк.
12. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 2, спр. 7. – 58 арк.
13. ДАХО. – Ф. П. 47. – Оп. 2, спр. 55. – 153 арк.
14. Червоний промінь за 1947 рік.
15. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 2, спр. 23. – 76 арк.
16. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 2, спр. 24. – 105 арк.
17. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 4 августа 1948 года «О призыве (мобилизации) в школы фабрично-заводского производства подлежащих призыву в армию граждан мужского пола, рождения 1928 года» // http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4705.htm
18. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 2, спр. 10. – 193 арк.
19. Кримінальний кодекс УРСР. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1950. – 168 с.
20. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 2, спр. 2. – 59 арк.
21. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 2, спр. 4. – 59 арк.
22. Спогади Грищенко В. І. – Рукопис, 2006 р.
23. Спогади Гулій М. Т. – Аудіозапис, 2006 р.
24. Спогади Павленко О. М. – Аудіозапис, 2006 р.
25. Спогади Кузнецової К. К. – Аудіозапис, 2006 р.
26. Спогади Іщенко Л. Ф. – Аудіозапис, 2007 р.
27. Спогади Мезенцевої Н. Т. – Аудіозапис, 2006 р.
28. Спогади Кахичко М. Д. – Аудіозапис, 2006 р.
29. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 2, спр. 21. – 137 арк.
30. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 2, спр. 31. – 57 арк.
31. Червоний промінь за 1953 рік.
32. Кузнецова Н. В. Снижение розничных цен и материальный уровень жизни населения СССР в 1947–1952 годах / Н. В. Кузнецова // Вестник ВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения. 2008. – №1. – С. 32–42.
33. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 2, спр. 49. – 124 арк.
34. ДАХО. – Ф. р. 1107. – Оп. 3, спр. 11. – 42 арк.

СЕКЦІЯ IV:

**ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ КРАЮ**

**Галицька
Наталія Євгенівна**

аспірантка кафедри педагогіки, менеджменту освіти й інноваційної діяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (м. Херсон)

✉ a19natalia77evgenia@gmail.com

Формування дослідницьких умінь на уроках біології, хімії передовими педагогами Херсонської області періоду 1958–1995 рр.

Стаття присвячена вивченню передового педагогічного досвіду вчителів біології та хімії Херсонської області в площині формування дослідницьких умінь на уроках. У статті простежується становлення і розвиток дослідницьких умінь на уроках у зазначений період.

В Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», відзначено, що докорінна реформа перетворить українську школу на важіль соціальної рівності та згуртованості, економічного розвитку і конкурентоспроможності України. Дитині недостатньо дати лише знання, важливо навчити користуватися ними. Знання та вміння, взаємопов'язані з ціннісними орієнтирами учня, формують його життєві компетентності, потрібні для успішної самореалізації у житті, навчанні та праці. Підготовка молоді до вимог часу неможлива без упровадження у навчальний процес дослідницької діяльності. Сформовано на основі прийому дослідницької діяльності уміння набуває нової якості: учні, володіючи складом та послідовністю дій, самостійно та творчо застосовують в нових умовах. Вектор освіти спрямований на набуття досвіду практичної та пошуково-дослідницької діяльності, здатності встановлювати причинно-наслідкові зв'язки при застосовуванні набутих знань у процесі пізнання світу та уміння представляти отриманні результати [5].

А тому все більшого інтересу викликає історико-педагогічне дослідження передового педагогічного досвіду вчителів Херсонської області у проміжку з кінця 50-х до середини 90-х рр. ХХ століття, особливо з метою вивчення сформованості умінь та навичок самостійного набування нових знань в процесі дослідницької діяльності. Для того, щоб учні оволоділи уміннями, треба знати компоненти уміння, тобто в процесі навчання вчитель повинен спеціально навчати школярів складу дій того чи іншого прийому навчальної роботи. Для здійснення цієї мети підбираються питання й завдання, в ході виконання яких відпрацьовуються окремі дії чи прийоми в цілому. Тільки після того, як учень, виконуючи завдання самостійно, буде безпомилково застосовувати потрібні способи дій, можна вважати уміння сформованим [7].

Аналіз методичної літератури, нормативно-правових документів та періодичних видань Херсонщини свідчить про те, що окремі аспекти проблеми організації дослідницької діяльності учнів та формування дослідницьких умінь на уроках біології, хімії у зазна-

Ключові слова:

урок, дослідницькі уміння учнів, передовий педагогічний досвід.

чений період приділялася належна увага. Важливим джерелом знань, засобом формування дослідницьких умінь і навичок, створення проблемних ситуацій, розвитку мислення, спостережливості і допитливості є хімічний експеримент та розв'язування задач [23].

Проблема формування дослідницьких умінь на уроках природничих дисциплін (біології, хімії) саме вчителями Херсонської області у період 1958–1995 рр., відноситься до числа актуальних проблем, оскільки їх передовий педагогічний досвід є безцінним. У зв'язку з вимогами до сучасного випускника школи, який має можливість отримати інформацію на основі наукових досліджень, мислити по-новому. За такого переходу актуалізується перевірений часом досвід, який може показати досягнення, здобутки, недоліки, що виникають кожного разу на цьому шляху.

Мета статті. Провести історико-педагогічне дослідження з питання формування дослідницьких умінь на уроках біології, хімії вчителями Херсонської області у період 1958-1995 рр. загальноосвітніх середніх закладів.

Завдання статті. Актуальним вбачається вивчити літературні джерела персоналій Херсонщини, нормативно-правові документи Міністерства освіти УРСР та Міністерства освіти України, періодичні видання Херсону та області, в яких розкривається зміст та шляхи реалізації формування дослідницьких умінь на уроках біології, хімії загальноосвітньої середньої школи у вище зазначений проміжок часу.

В курсі вивчення природничих дисциплін школярі починають систематизоване засвоєння знань про природу. Основний показник засвоєння знань – це уміння застосовувати їх на практиці. Це вміння досягається тоді, коли учні виконують дослідницькі завдання [6].

Ми поділяємо думку Н. Г. Недодатко, що навчально-дослідницькі уміння – це складне психічне утворення (синтез дій інтелектуальних та практичних

умінь, самоорганізації та самоконтролю засвоєння та закріплення в способі діяльності), яке лежить в основі готовності школярів до пізнавального пошуку і виникає в результаті управління навчально-дослідницькою діяльністю [13].

Аналіз джерельної бази засвідчує, що наприкінці 50-х років ХХ ст. все ще продовжується прищеплення учням практичних навичок та вмінь по вирощуванню сільськогосподарських рослин і тварин та проведення уроків і практичних занять з біології, згідно положення «Про шкільну навчально-дослідну ділянку» від 17 січня 1958 р. перехідний навчальний план застосовується у дослідних Васильківській, Голопристанській № 1 та Чорнобаївській середніх школах Херсонської області [15].

У наказі «Про стан і заходи поліпшення викладання біології в школах УРСР» від 1 серпня 1958 р. № 96, наголошується, що школи, виконуючи рішення ХХ з'їзду КПРС, домоглися певного поліпшення викладання біології, якості знань учнів та роботи з учителями біології, хоча, зокрема в Херсонській області кількість шкільних ділянок та біологічних кабінетів зменшилась [8]. Періодичне видання «Джерела» вказує, що у Самійлівській загальноосвітній школі Верхньорогачицького району у 1957–1958 н. р. силами батьків, учнів, вчителів відкриваються кабінети хімії, біології [12].

У постанові колегії Міністерства освіти УРСР «Про стан і заходи поліпшення викладання хімії в школах Української РСР» від 28 травня 1958 р. вказано, що зростає навчально-матеріальна база для викладання хімії. На основі спостережень учнів і зібраних на екскурсіях матеріалів у середній школі № 6 м. Херсона проводиться корисна експериментальна робота, організоване виробниче навчання на базі хімічних підприємств, систематично впроваджується позакласна робота з метою підготовки учнів до практичної діяльності на виробництві [16].

У наказі Міністерства освіти УРСР «Про затвердження науковими кореспондентами Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР» від 13 січня 1960 р., затверджено науковим кореспондентом Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР вчителя біології середньої школи № 6 м. Херсон Чалого О. П. [9].

Суттєвим, для вивчення нашого питання є наказ № 140 від 8 серпня 1960 року «Про стан викладання, рівень знань, умінь та навичок з біології учнів восьмирічних і середніх шкіл Волинської та Херсонської областей» [10], в якому вказано, що органи народної освіти і школи, виконуючи рішення XXI з'їзду КПРС і Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти СРСР» [3], провели значну роботу у справі перебудови викладання біології, наближення навчання учнів до життя, до практики комуністичного будівництва. Так, у середній школі № 34 м. Херсона вчитель М. О. Слуквіна організувала роботу з учнями по виготовленню різноманітного унаочнення, заготовила роздавальний матеріал з ботаніки і зоології з розрахунку на кожного учня; виготовила різні колекції (комахи, молюсків, риб), вологі препарати, гербарії. Передові вчителі Херсонської області старанно готуються до уроків, шукають шляхи підвищення ефективності навчання. На своїх уроках вони застосовують лабораторні заняття, використовуючи кіно, місцевий матеріал, спираючись на життєвий досвід школярів, набутий в процесі праці на ділянках, у колгоспі, учнівській виробничій бригаді, а також розкривають основи сільського виробництва. Вчителька середньої школи № 14 м. Херсона П. Д. Полтавська при повто-

ренні в 5 класі теми «Розмноження рослин» провела урок на навчально-дослідній ділянці, де учнів виконували завдання, знаходили рослини, які розмножуються вегетативно і за допомогою насіння, розмножували рослини вегетативними органами. В процесі уроку вчителька ставить запитання, спрямовані на розвиток пізнавальних здібностей школярів, забезпечує зв'язок теорії з практикою, самостійну роботу. Практичні заняття на навчально-дослідній ділянці стали невід'ємною складовою частиною викладання біології.

Якісно новим у проведенні екскурсій є те, що вчителі організують самостійну роботу школярів. Поглибленню знань учнів з біології допомагає також літня навчально-виробнича практика. Наприклад, учні Осокорівської середньої школи Нововоронцовського району Херсонської області, вирощують у колгоспі водоплавну птицю, а учні шкіл Білозерського району Херсонської області виростили в 1959 році понад 18 тисяч кролів і здали державі 211 ц. м'яса.

Різноманітні методичні прийоми і форми навчання сприяють формуванню у школярів основ науково-матеріалістичного світогляду, забезпечують учням систематичні знання з біології, надають знанням учнів життєвого характеру, сприяють формуванню практичних умінь і навичок, стимулюють інтерес до навчання.

Передові вчителі, як правило, забезпечують повну успішність з біології. Так, вчителька Білокриницької середньої школи Великоолександрівського району, Херсонської області П. А. Яценко навчає 121 учня 7-9 класів, з них на «5» вчать 32 учні, на «4» – 53, «3» – 31 учень.

Високу успішність учнів забезпечують також вчителі шкіл Херсонської області: О. П. Чалий (середня школа № 6 м. Херсона), П. Д. Полтавська (середня школа № 4 м. Херсона), М. О. Слуквіна (середня школа № 34 м. Херсона), Н. П. Нікітіна (Велетенська середня школа Білозерського району), Г. Т. Бомешко (Білозерська середня школа Білозерського району), Є. В. Легка (Голопристанська середня школа №1) [10].

Вчителі області активно беруть участь у озелененні шкіл, що в свою чергу буде мати продовження використання матеріалу на уроках біології, так, із історії Чаплинської спеціалізованої школи I-III ступенів ім. М. Г. Куліша, відомо, що у 1960 році поруч із старою школою вистроєно новий корпус, де за ініціативи вчителя біології Ф. П. Чумаченка насаджено фруктовий сад [4].

У книзі «Чулаківська школа: історія і сучасність» знаходимо інформацію про Г. Ф. Малиновську – вчительку біології та хімії, яка працювала з 1936 по 1971 рр. Кожний урок – це відкриття чогось нового, це подорож у країну незвіданих таємниць, це злет дитячої думки і фантазії. Н. К. Найдьонова учитель біології та праці працювала з 1955 по 1991 рр. була прекрасним організатором виробничої практики та озеленення школи. Навчально-дослідна ділянка, що вона створила, була однією з кращих у Голопристанському районі [24].

Вивчення якості знань учнів з хімії в період 1965 року, показало, що більшість учнів добре засвоюють теоретичний програмований матеріал, достатньо обізнані з умовами технологічних процесів виробництва важливіших хімічних продуктів, з досягненнями сучасної хімічної науки. Учні вміють застосовувати на практиці набуті знання, складати хімічні рівняння, розв'язувати хімічні та експериментальні задачі, володіють технікою хімічного експерименту, хімічною символікою та номенклатурою хімічних сполук [11].

Вивчення документів та положення справ ЦК КПРС

та Ради Міністрів СРСР за 1966 рік вказують на глибокий аналіз вивчення основ наук, недоліки роботи по старим програмам та підручникам, що дублюють суміжні науки і недостатньо відповідають сучасним вимогам науково-технічного прогресу.

У постанові колегії Міністерства освіти УРСР «Про підсумки вивчення якості знань учнів шкіл Української РСР (перше півріччя 1965/66 н. р.)» від 14 січня 1966 р., звернено увагу на безумовне виконання програмного мінімуму практичних і лабораторних робіт та демонстрацій в яких передбачено формування практичних умінь і навичок [17].

У постанові колегії від 12 травня 1967 року «Про хід виконання в Херсонській області постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР та ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» відзначено, що в роботі вчителів стає ширше використання активних методів викладання. В області є багато вчителів, які забезпечують міцне засвоєння учнями основ наук, серед них Є. М. Голубев (вчитель хімії середньої школи № 1 м. Генічеська). В цей період більше уваги приділяється виробленню в учнів навичок творчої діяльності, самостійного набуття знань, у зв'язку з цим ширше, ніж раніше, практикується дослідницький метод, різноманітні самостійні роботи учнів [18].

З досвіду роботи вчителя хімії початку 70-х років Семененко Т. Г. (Херсонська середня школа № 6) відзначаємо, що лабораторні роботи здійснюються переважно дослідницьким методом і на доступному учневі матеріалі. Практичні роботи проводяться після вивчення теоретичного матеріалу по темі в умовах найбільш повної самостійності та ініціативи учнів [4].

Серед них такі вчителі, як В. Д. Вергун – «Заслужений вчитель УРСР» з 1961 р., вчитель хімії в Новозбузькій середній школі Голопристанського району з 1988 р. К. А. Контарева – «Заслужений вчитель УРСР» з 1970 р., вчитель хімії і біології в Голопристанській середній школі № 1. М. Ф. Бечина – «Заслужений вчитель УРСР» з 1974 р., вчитель біології в Горностаївській середній школі № 1 з 1950 р. Є. Н. Корецька – «Заслужений вчитель УРСР» з 1979 р., вчитель хімії в Роздольненській середній школі Каховського району з 1993 р. Н. К. Левченко – «Заслужений вчитель УРСР» з 1979 р., вчитель хімії і біології в Орловській середній школі Високопільського району [22].

Управління шкіл спільно з науково-дослідним інститутом педагогіки протягом 1983 року вивчило стан викладання і якість знань учнів з біології у школах областей республіки, зокрема в Херсонській. Серед іншого відзначалося, що у переважній більшості шкіл створено належні умови для проведення дослідницької роботи. Посилюється практична спрямованість вивчення біології, зміцнюються зв'язки навчання з життям.

Кращі вчителі біології: Ю. М. Черненко – народний вчитель СРСР (середня школа № 7 м. Херсона), Г. А. Жадан (середня школа № 55 – м. Херсона), Є. І. Жук (Степнянська середня школа Херсонської області) забезпечують чітку систему розвитку в учнів загальнобіологічних понять і формування в них на цій основі марксистсько-ленінського світогляду. Вони вміло використовують знання учнів з інших предметів для роз'яснення суті біологічних явищ, застосовують такі методи і прийоми, які дають можливість учням самостійно робити наукові висновки, проникати в суть явищ живої природи, правильно оцінювати їх.

Провідним у навчально-виховній діяльності кра-

щих шкіл республіки, зокрема, таких, як лауреат премії Ленінського комсомолу Павлівська і Олексіївська середні школи Херсонської області та інших є сільськогосподарське дослідництво. Вчителі Херсонської та інших областей на уроках і в позакласній роботі з біології озброюють учнів знаннями наукових основ охорони і раціонального використання рослинного і тваринного світу, організують суспільно корисну їх діяльність [19].

Із досвіду роботи вчителя хімії Малокаховської середньої школи Каховського району, заслуженого вчителя УРСР Є. Н. Крутецької, відзначаємо, що в ході свого уроку Євгенія Назарівна послідовно керує кожним етапом лабораторної роботи, підводячи учнів дослідницьким шляхом до висновків. На уроці учням нічого не дається у готовому вигляді [3].

Серед вчителів виокремлюється когорта, яким присвоєно звання «Заслужений учитель»: Л. І. Бондаренко – «Заслужений вчитель УРСР» в 1984 р., вчителем біології працює в Першотравневій середній школі Іванівського району з 1980 р. Н. П. Караваєва – «Заслужений вчитель УРСР» з 1989 р., вчитель хімії середньої школи № 27 м. Херсона [22]. В. М. Васильєв з с. Музиківка Білозерського району в 80-ті роки очолював шкільну кролеферму. Музиківська школа з небагатьох українських шкіл брала участь в експериментах з трудового виховання. Керівник виробничої бригади отримав медаль ВДНГ та медаль «За трудову відзнаку», був нагороджений Почесною грамотою та цінним подарунком Білозерською райдержадміністрацією за активну участь у роботі МАН за темою «Оліснення території лісового масиву» [14].

Становлення нових соціально-економічних та політичних відносин в суспільстві, прийняття Верховною Радою Української РСР Декларації про державний суверенітет республіки, Закону УРСР «Про освіту» зумовили необхідність перегляду на практиці підходів до організації і змісту освіти, забезпечення в сучасних умовах якісно нового рівня загальноосвітньої, професійної та наукової підготовки громадян.

З цієї метою розроблена Програма розвитку народної освіти Української РСР на 1991–1995 рр., якою передбачені заходи щодо захисту системи освіти при переході до ринку, забезпечення її подальшого розвитку і створення передумов для успішного функціонування на перспективу [20].

Активна робота вчителів відзначається почесним званням «Заслужений вчитель України». Так, В. В. Бочковській, вчителю біології середньої школа № 49 м. Херсон, присвоєно звання в 1991 р., Л. Ф. Драган – в 1992 р., вчителю хімії і біології в Брилівській середній школі Цюрупинського (Олешківського) району [22].

На виконання заходів передбачених Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття), яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 р. № 896 в Україні створюються передумови для розвитку інтересів, нахилів і здібностей учнівської молоді, серед яких чільне місце посідають Всеукраїнські учнівські олімпіади, турніри, конкурси науково-дослідницьких робіт і конкурси фахової майстерності, участь учнів шкіл України у міжнародних олімпіадах та конкурсах школярів [21]. Так, Л. С. Черноостровець – вчитель біології, м. Херсон, педагогічна діяльність якої відзначена численними нагородами, серед них: за успіхи в організації та проведенні всеукраїнських учнівських олімпіад із базових дисциплін, турнірів, конкурсів (1993 р.) [14].

Проаналізувавши передовий педагогічний досвід вчителів біології, хімії Херсонської області, можемо стверджувати, що відбувається активне формування на уроках дослідницьких умінь. Найбільш активно це виокремлюється під час проведення лабораторних та практичних робіт, експериментів як на уроках біології так і хімії.

У подальших наукових пошуках – дослідити періодичні видання, методичну літературу, щодо вивчення питання формування дослідницьких умінь учнів на уроках біології, хімії у загальноосвітніх навчальних закладах періоду кінця 50-х р. – середини 90-х р. XX ст.

© Галицька Н. Є., 2017

Список джерел та літератури:

1. Алексеева О.А. Всегда в труде и поиске. Из опыта работы учителя химии Малокаховской средней школы Каховского района. – Херсон, 1981. – 8 с.
2. З досвіду роботи вчительки хімії Херсонської середньої школи № 6 Семененко Т.Г. Херсонський обласний відділ народної освіти. Обласний інститут удосконалення вчителів. – Херсон, 1973. – 16 с.
3. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні»: тези ЦК КПРС і ради Міністрів СРСР // Рад. шк. – 1958. – № 11. – С. 3–23.
4. Історія школи. Чаплинська спеціалізована школа I-III ступенів ім. М.Гукуліша // Радянська Таврія. – № 41 (10092). – 12 жовтня 2012 р. – С. 7.
5. Концепція Нової української школи (оновлено) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mon.gov.ua/konczepczija>.
6. Максимова В. Н. Современный урок биологии: Пособие для учителя / Максимова В. Н., Ковалева Г. Е., Гольнева Д. П., Череева Н. Г. – М.: Просвещение, 1985. – 160 с.
7. Мягкова А. Н. Организация учебной деятельности школьников на уроках биологии / Мягкова А. Н., Бровкина Е. Т., Калинова Г. С. и др. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
8. Наказ Міністерства освіти УРСР «Про стан і заходи поліпшення викладання біології в школах УРСР» від 1 серпня 1958 р. № 96 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1958. – № 16. – С. 2 – 8.
9. Наказ Міністерства освіти УРСР «Про затвердження науковими кореспондентами Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР» від 13 січня 1960 р. № 3 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1960. – № 5. – С. 14.
10. Наказ «Про стан викладання, рівень знань, умінь та навичок з біології учнів восьмирічних і середніх шкіл Волинської та Херсонської областей» від 8 серпня 1960 р. № 140 (Доповідна записка управління шкіл колегії Міністерства освіти Української РСР) // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1960. – № 18. – С. 2–19.
11. Наказ Міністерства освіти УРСР «Про стан і заходи щодо поліпшення викладання хімії в загальноосвітніх школах УРСР» від 29 січня 1965 р. № 141 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1965. – № 6. – С. 11–17.
12. Ніколайченко Т. І. Від порогу школи... // Джерела. – 27 грудня 2001 р. № 23-24 (47-48).
13. Недодатко Н. Г. Формування навчально-дослідницьких умінь старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / Недодатко Н. Г. – Харків, 2000. – 19 с.
14. Педагогічна слава Херсонщини / за ред. В. О. Чабаненко. – Херсон: КВНЗ «Херсонська Академія неперервної освіти», 2014. – 248 с.
15. Положення Міністерства освіти УРСР «Про шкільну навчально-дослідну ділянку» від 17 січня 1958 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1958. – № 2. – С. 21–23.
16. Постанова Міністерства освіти УРСР «Про стан і заходи поліпшення викладання хімії в школах Української РСР» від 28 травня 1958 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1958. – № 12. – С. 12–17.
17. Постанова Міністерства освіти УРСР «Про підсумки вивчення якості знань учнів шкіл Української РСР (перше півріччя 1965/66 н.р.)» від 14 січня 1966 р. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1966. – № 6. – С. 2–7.
18. Постанова Міністерства освіти УРСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» від 12 травня 1967 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1967. – № 14. – С. 2–14.
19. Рішення колегії Міністерства освіти УРСР «Заходи щодо дальшого удосконалення викладання, підвищення якості знань, умінь і практичних навичок учнів з біології у загальноосвітніх школах республіки» від 25 січня 1984 р. № 1/6 // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1984. – № 2. – С. 10–20.
20. Рішення колегії Міністерства народної освіти УРСР «Програма розвитку народної освіти Української РСР на перехідний період (1991–1995 рр.)» від 19 червня 1991 р. № 6/37 // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1991. – № 15-16. – С. 3–37.
21. Рішення колегії Міністерства освіти України «Про проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад, турнірів, конкурсів та участь команд учнів шкіл України у міжнародних олімпіадах» від 26 жовтня 1994 р., № 30/3-3 // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – № 3. – С. 2–28.
22. Херсонці удостоєні почесних звань. – Херсон: Вид-во «Наддніпрянська правда», 1997.
23. Хімія 10-11 класи. Базовий рівень. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mon.gov.ua>
24. Чулаківська школа: історія і сучасність: у 2-х ч. / Укладачі: О. М. Воробйова, О. І. Свиридова, Т. Г. Руденко; за ред. В. В. Кузьменко. – Ч. 1. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. – 183 с.

**Гончар
Михайло Васильович**

кандидат педагогічних наук, начальник відділу освіти Каховської міської ради, доцент кафедри соціально-правових та поведінкових наук Новокаховського гуманітарного інституту Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», член Національної спілки краєзнавців України (м. Каховка, Херсонська область)

✉ m.honchar@gmail.com

Управлінська діяльність завідуючої Каховським міським відділом народної освіти Маргарити Бабіч (1975–1994 рр.)

Стаття висвітлює управлінську діяльність завідуючої Каховського міського відділу народної освіти, заслуженого вчителя Української РСР Маргарити Геннадіївни Бабіч (1975–1994 рр.).

Здійснення історико-педагогічних досліджень через призму біографій педагогів є не новим явищем в науковому пошуці, але із-за політичної тенденційності, за радянських часів, воно набуло ідеологічної заангажованості, й почасти, не відображало реальної ролі суб'єкта дослідження. З цього приводу О. В. Сухомлинська, зазначила: «... що вибір персоналій, висвітлення біографічних фактів життя, змісту і напрямів їх творчості завжди залежали від політичного й ідеологічного впливу. Бували роки, коли історик педагогіки повністю й беззастережно віддавався політиці на шкоду педагогіці» [1, с. 38].

У сучасній історико-педагогічній науці питанню застосуванню біографічного методу у своїх працях приділили увагу О. Адаменко, Л. Березівська, Г. Белан, В. Кузьменко, Н. Побірченко, Н. Сейко, Н. Слюсаренко, О. Сухомлинська та ін.

Автор пропонує через призму біографії здійснити ретроспективу управлінської діяльності одного з видних діячів каховської освіти, завідуючої Каховським міським відділом народної освіти Маргарити Геннадіївни Бабіч, яка пропрацювала на цій посаді з 1975 по 1994 рік.

Однією з особливостей запропонованої доповіді є використання цитат з інтерв'ю, що було узятим автором у Маргарити Геннадіївни 07 вересня 2017 р. Для хронологічної достовірності в статті використані дані з документів, що зберігаються в особистому архіві М. Г. Бабіч.

Бабіч Маргарита Геннадіївна народилася 05 липня 1937 року у м. Сурськ Пензенської області (РСФСР). Середню освіту здобула у Каховській середній школі № 2, закінчивши її із золотою медаллю [2, с. 75]. У 1959 році вона закінчила Херсонський державний педагогічний інститут ім. Н. К. Крупської і повернулася до м. Каховки, де розпочала трудову діяльність вчителем російської мови та літератури в восьмирічній школі № 6 (1959–1966 рр.). Протягом двох років (з 1966 по 1968) М. Г. Бабіч працювала на посаді інспектора районного відділу народної освіти, з якої у 1968 році була переведена на посаду завідуючої районним методичним кабінетом [3].

У зв'язку зі зміною статусу Каховки на місто об-

Ключові слова:

Каховка, міський відділ народної освіти, заслужений вчитель Української РСР.

ласного значення почали формуватися міські органи управління. Зокрема, у травні 1972 р. було створено міський відділ народної освіти (який очолив тодішній завідувач районного відділу народної освіти В. Й. Шишлаков), а разом з тим, і міський методичний кабінет на чолі з М. Г. Бабіч.

За словами Маргарити Геннадіївни, на той час, основним напрямом роботи методкабінету було узагальнення передового досвіду вчителів шкіл міста та популяризація самоосвіти педагогів [4]. Серед важливих інновацій в її діяльності в то час, є запровадження у школах посад практичних психологів [2, с. 75].

18 червня 1975 року наказом обласного відділу народної освіти М. Г. Бабіч була переведена на посаду завідуючої міським відділом народної освіти. Пріоритетом своєї роботи Маргарита Геннадіївна обрала покращення матеріальної бази навчальних закладів, яка тоді була дуже скромною. В цей час всі дитсадки розміщувались у пристосованих приміщеннях: в одних і тих же кімнатах діти гуляли, їли, спали (на зміну столів для їжі ставились розкладушки). Як зазначила М. Г. Бабіч: «... було бажання щоб було все нове, гарне, сучасне» [4].

В управлінській, методичній, навчально-виховній роботі М. Г. Бабіч забезпечила системність, новаторство, впровадження передових досягнень педагогічної науки і перспективного педагогічного досвіду. Успіхи освіти міста у 80-х роках минулого століття були узагальнені Міністерством народної освіти УРСР, пропагувались у фаховій пресі [2, с. 76]. В цей час відбувався перехід на кабінетну систему навчання. Вчителі прагнули наповнити свої кабінети змістом (дидактичним матеріалом, допоміжною літературою), прагнули здобути своєрідний «знак професійної якості» створюючи тематичні кабінети музики, математики, історії, облаштувуючи дослідницькі ділянки тощо. В класах почали

масово оформлювались тематичні стенди. На думку Маргарити Геннадіївни, головним результатом такої роботи було те, що цими наробками користувалися діти, які залишаючись після уроків з зацікавленістю поглинали нові знання» [4].

На час Маргарити Геннадіївни припадає інтенсивний розвиток і розбудова освітньої сфери міста, були забезпечені високі результати навчально-виховної діяльності. Маючи управлінський талант, вона підбирала дієвий професійний склад керівників навчальних закладів, ініціювала спорудження нових об'єктів освіти.

Серйозним поштовхом в розвитку освітньої сфери міста стало будівництво Каховського магістрального каналу у наприкінці 1970-х–1980-х роках. Це сприяло притоку до міста робітників з родинами з різних куточків Радянського Союзу. Для покращення їх побуту на південній околиці Каховки почалася розбудова мікрорайону Светлово. Поряд з багатоповерхівками почали споруджуватись й об'єкти соціальної інфраструктури – районна лікарня, школи, дитсадки. Так, з'явилися нові будівлі школи № 3 і № 4, дитячі садки «Світлячок» (Каховський експериментальний механічний завод), «Орлятко», «Казка» (БМУ-96), «Оленка», «Джерельце», «Сонечко» (Завод залізобетонних конструкцій). В центральній частині міста постала типова будівля дитячо-юнацької спортивної школи, дитсадок «Іскорка» (Каховський завод електрозварювального устаткування), а на східній околиці – дитсадок «Веселка» і середньої школи № 6.

Щодо останньої, то Маргарита Геннадіївна пригадує, що спочатку розглядалися варіанти будівництва нової школи в районі III кварталу на вул. Пушкіна (склади), щоб розвантажити центральні школи та розмістити школу № 7, яка розташовувалась по вул. Слобідська (на той час – вул. Енгельса). Але перспективним виявився мікрорайон біля військової частини, де передбачалося значне будівництво житла. Зацікавленість батьків і учнів у навчанні у школі № 6 була такою високою, що доводилось возити автобусами Каховського АТП дітей з центру і мікрорайону Светлово [там само].

Саме ж спорудження школи № 6 не обійшлося без конфліктів. Як часто бувало в той час, будівельні підприємства змагалися за дострокову здачу об'єктів будівництва й тим самим перевиконання плану. Так сталося й з цією школою. Як пригадує М. Г. Бабіч, під час прийомки школи, де крім іншого, були присутні керівники міста, вона відмовилася відписувати акт готовності, бо було багато недоробок, зокрема, дах школи був плоский з м'яким покриттям, хоча спочатку мав бути шатрової конструкції, та й до того ж мав щілини; в рекреаціях був недолуго покладений лінолеум, не усі приміщення побілені та пофарбовані й ін. Щоб примусити підрядну будівельну організацію виправити недоліки, було підготовлено спеціальне рішення міськвиконкому, з конкретним графіком усунення прогалин, під яким поставили підпис усі члени виконкому [там само].

Іншим «дітищем» Маргарити Геннадіївни була новобудова школи № 5, яку планували спорудити в центральній частині міста по вул. Велика Куликовська (на той час – вул. Карла Маркса). Маргарита Ба-

біч пригадує, що для її будівництва необхідно було вивільнити земельну ділянку на якій розташовувались будинки приватного сектору та здійснити переселення каховчан. Люди не заперечували щодо переселення, але вимагали достойного житла, і це потребувало участі вищого керівництва міста. «Титанічні зусилля у вирішенні «житлової проблеми» зробив тодішній голова міськвиконкому А. П. Корсун. Саме завдячуючи його зацікавленості й розумінню справи, земельна ділянка була вивільнена, люди отримали житло, й почалося спорудження школи» – констатує Маргарита Геннадіївна [там само].

Зазначимо, що в процесі звільнення приміщень старих дитсадків і шкіл, за ініціативи М. Г. Бабіч міською владою було ухвалено рішення про перетворення їх під гуртожитки для педагогів. Це дало можливість частково вирішити проблемне «житлове питання» та сприяло тому, що багато з них лишилися жити й працювати в місті.

Кардинальні зміни в системі освіти прийшли зі здобуттям незалежності України. Пригадуючи цей час, Маргарита Геннадіївна зазначає, що проблемним питанням для усіх було переведення викладання на державну мову, особливо в точних дисциплінах. В пошуках шляхів його вирішення в місті були організовані семінари для вчителів з вивчення української мови зі свого предмету. Учні які склали випускні іспити, теж посилено вивчали українську мову. Хоча під час іспитів, вчителі поблажливо ставились до якості їх відповідей державною мовою. Це дало можливість не травмувати дітей [там само].

За свою багаторічну плідну управлінську роботу Маргарита Геннадіївна неодноразово була відзначена високими урядовими нагородами, зокрема у 1969 р. вона отримала звання «Відмінник народної освіти УРСР», 1977 р. відзначена медаллю А. С. Макаренка, 1981 р. отримала звання «Заслужений вчитель УРСР», 1983 р. – «Відмінник освіти СРСР», а у 1986 р. – орден «Знак Пошани» [2, с. 76]. Оцінюючи значення цих високих державних нагород, Маргарита Геннадіївна зазначила, що сприймає їх як високе визнання роботи не тільки її особисто, а й усіх співробітників міського відділу народної освіти та педагогів.

Через багато років, усвідомлюючи роль та внесок М. Г. Бабіч у розвиток міста, розбудову освітньої сфери міста та з нагоди 80-річного ювілею з дня народження, рішенням сесії Каховської міської ради 25 травня 2017 р. їй було присвоєно звання «Почесний громадянин міста Каховки».

Підсумовуючи, можна констатувати, що проблема ролі особистості в розвитку освіти є перспективним напрямом історико-педагогічних досліджень, зокрема на мікрорівні. Це дає можливість більш детально проаналізувати та оцінити загальний контекст розвитку вітчизняної освіти в історичній ретроспективі враховуючи політичні, соціально-економічні, територіальні особливості кожного регіону, населеного пункту.

© Гончар М. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська. – Київ : А.П.Н., 2003. – 68 с.
2. Педагогічна слава Херсонщини / за ред. В. О. Чабаненко. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – 248 с.
3. Трудова книжка М. Г. Бабіч з особистого архіву.
4. Інтерв'ю М. Г. Бабіч. – Рукопис, 2017 р.
5. Рішення сесії Каховської міської ради від 25.05.2017 р. № 658/36 «Про присвоєння звання «Почесний громадянин міста Каховки». – Режим доступу: http://kakhovka-rada.gov.ua/ua/documents/za_2017_rik_355

**Данилова
Олена Іванівна**

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, менеджменту освіти й інноваційної діяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (м. Херсон)

✉ e.l.danylova@gmail.com

Розвиток професійно-технічної освіти на Херсонщині наприкінці 60-х – у 70-х роках ХХ століття

В статті здійснено аналіз нормативно-правових та архівних документів, які регламентували перехід професійно-технічних навчальних закладів на підготовку кваліфікованих робітників із отриманням повної загальної середньої освіти, досліджено динаміку кількісних показників навчальних закладів професійно-технічної освіти на Херсонщині наприкінці 60-х – у 70 роках ХХ століття.

Реформування освіти, яке відбувається у сучасному українському суспільстві, базується на національних та історичних надбаннях українського народу. Однією з нагальних проблем нашої сучасності є проблема забезпечення економіки країни кваліфікованими робітниками. На сьогоднішній день є надзвичайно актуальним вивчення проблем функціонування навчальних закладів професійно-технічної освіти України у період різних економічних та соціально-політичних реформ, адже осмислення та систематизація історико-педагогічного процесу є необхідною умовою розвитку педагогічної науки і практики, особливо в часи реформаційних змін.

Історичний досвід розвитку професійно-технічної освіти завжди був предметом досліджень науковців. Питання історії професійно-технічної освіти в Україні висвітлювали О. Аніщенко, С. Батишев, А. Веселов, І. Лікарчук, М. Пузанов, С. Ситняківська, М. Соловйов, Г. Терещенко, М. Харламов, О. Хромова й інші.

Соціально-економічний і культурний розвиток суспільства наприкінці 60-х років ХХ століття викликав наступний етап перебудови професійно-технічної освіти в Україні: перехід професійно-технічних навчальних закладів на підготовку кваліфікованих робітників із отриманням повної загальної середньої освіти. Ці нововведення були визначені постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 2 квітня 1969 р. № 240 «Про заходи щодо подальшого поліпшення підготовки кваліфікованих робітників у навчальних закладах системи професійно-технічної освіти» [5; 7]. Документ означав перетворення існуючих навчальних закладів на професійно-технічні училища з 3-4-річним терміном навчання для підготовки кваліфікованих робітників з отриманням середньої освіти з числа молоді, яка закінчила восьмирічну школу.

Процес змін професійно-технічних училищ був непростим і починався для найбільш складних і перспективних професій: «кваліфікованих робітників з налагодження, ремонту та монтажу автоматичних ліній і верстатів з програмним керуванням, машиніс-

Ключові слова:

професійно-технічна освіта, кваліфікований робітник, середні професійно-технічні училища.

тів, радіо- і електромеханіків, апаратників хімічного виробництва, механізаторів для вугільної та гірничорудної промисловості, для будівництва і сільськогосподарства, обробників, поліграфістів, майстрів харчової, легкої промисловості, художніх промислів і підприємств побутового обслуговування населення» [там само]. Особлива увага приділялася підвищенню у професійно-технічних навчальних закладах рівня якості теоретичного й виробничого навчання, розробки та здійснення заходів щодо зміцнення навчально-матеріальної бази, забезпечення їх сучасним обладнанням, приладами і машинами.

В Україні відповідна постанова була прийнята 3 червня 1969 р., в якій відзначалося, що мережа закладів професійно-технічної освіти зростає, народне господарство щорічно одержує понад 200 тисяч кваліфікованих робітників. Водночас у документі констатовалося, що «підготовка кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах відстає від зростаючих потреб соціалістичного виробництва, мають місце істотні недоліки в професійному навчанні та в ідейно-політичному вихованні учнів, недостатньо організована підготовка та підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних працівників для навчальних закладів системи професійно-технічної освіти». Також зазначалося, що окремі міністерства й відомства не виявляли належної уваги поліпшенню матеріально-технічної бази училищ [7, с. 475]. У постанові було наказано ліквідувати перелічені недоліки в роботі професійно-технічних навчальних закладів, вжити заходів щодо поліпшення якості підготовки кваліфікованих робітників та рівня виховної роботи.

Варто зауважити, що випускникам таких професій-

но-технічних училищ видавався атестат про присвоєння розряду робітничої професії й отримання середньої освіти. Також визначався план прийому в середні ПТУ. Наприклад, на 1969–1970 навчальний рік в Україні він становив 100 тис. юнаків і дівчат [там само]. Це вплинуло на прискорення розвитку середніх ПТУ на базі існуючих училищ.

При переході професійно-технічних училищ на підготовку кваліфікованих робітників з отриманням загальної середньої освіти були потрібні значні витрати на модернізацію матеріально-технічної бази, а також на створення кабінетів, лабораторій для вивчення загальноосвітніх предметів. За даними Держкомітету Ради Міністрів УРСР з професійно-технічної освіти, в республіці у 1969–1971 рр. для викладання предметів загальноосвітнього циклу в середніх ПТУ було створе-

но 308 навчальних кабінетів, лабораторій і класів [там само].

На прикладі Херсонської області розглянемо зміни у професійно-технічній освіті, які відбувалися в навчальних закладах при переході на підготовку кваліфікованих робітників з середньою освітою. Ці зміни були притаманні всьому південному регіону України, адже Херсонщина не була винятком у справі підготовки робітничих кадрів. Так, на жовтень 1970 року в Херсонській області було підготовлено понад 72 тисячі кваліфікованих робітників [2, арк. 1-7]. Випускників готували 17 ПТУ за 42 професіями. Зростала і кількість середніх професійно-технічних училищ.

У таблиці 1 наведені дані зі звіту статистичного управління Херсонської області про розвиток народної освіти й охорони здоров'я у 1970-1975 рр.

	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Чисельність осіб, що здобули середню освіту, у % до 1970 р.	14619	14913	15950	17559	18937	19711
Із загального числа осіб, що здобули середню освіту, закінчили:	100,0	102,0	109,1	120,1	129,5	134,8
Загальноосвітні школи	11953	12298	12785	13922	15053	16118
Середні спеціальні навчальні заклади (основні відділення)	2666	2615	3033	3308	3503	3162
Середні профтехучилища	-	-	132	329	381	431

Таблиця 1.

Дані, що характеризують збільшення кількості випускників із середніх навчальних закладів Херсонської області за роки дев'ятої п'ятирічки

Джерело: [6, с. 182].

Дані таблиці 1 свідчать про динаміку зростання кількості випускників професійно-технічних училищ, що здобули повну загальну середню освіту. Адже станом на 1 жовтня 1975 р. на Херсонщині вже функціонувало 7 середніх профтехучилищ з контингентом 2652 учнів, з них 4 було в місті (контингент 1846 учнів), 3 – у сільській місцевості (806 учнів) [7, с. 92].

У вищезазначений період Державним комітетом Ради Міністрів УРСР з професійно-технічної освіти була проведена колегія, на якій розглядалося виконання Херсонським обласним управлінням профтехосвіти постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 28 січня 1975 р. № 82 «Про заходи по розширенню мережі середніх сільських професійно-технічних училищ і по поліпшенню їх роботи». На колегії було відмічено, що в області проводиться певна робота з покращення підготовки кваліфікованих робітників для сільсько-виробництва, вдосконалення навчально-виховного процесу в навчальних закладах, укріплення їх навчально-матеріальної бази. Але водночас існує й низка недоліків: не всі кошти, виділені на будівництво нових об'єктів, вчасно освоюються, в деяких навчальних закладах (сільські ПТУ № 12, № 8, № 6) уроки теоретичного й виробничого навчання проводяться на низькому організаційно-методичному рівнях, училища не повністю укомплектовані майстрами виробничого навчання і викладачами, їх якісний склад незадовіль-

ний (в сільському ПТУ № 7 тільки 2 викладача з 9 мають вищу освіту) та ін.

Херсонське обласне управління професійно-технічної освіти, у свою чергу, звітувало про проведену роботу: в інформації обкому Компартії України зазначалося, що кількість середніх профтехучилищ зростає. За 1979 рік переведені в середні сільські профтехучилища № 7 і № 15. Продовжувалося будівництво комплексів сільських профтехучилищ при радгоспі «Червоний маяк» Бериславського району, смт. Чаплинка, СПТУ № 11 Каховського району, навчально-виробничих майстерень СПТУ № 13 Генічеського району. Для покращення житлово-побутових умов учнів і педагогічних працівників цього ж року завершувалося будівництво гуртожитку в Архангельському СПТУ № 10, житлового будинку на 360 квартир в Новоолексіївському СПТУ № 9. Також було розпочато будівництво громадсько-побутового комплексу в Іванівському СПТУ № 15 [6, с. 195].

У документі констатується, що за 1978–1979 рр. у народне господарство Херсонської області навчальними закладами профтехосвіти випущено 2244 робітників, що склало 102,8 % плану. Також відмічено підвищення рівня якості підготовки робітників високої кваліфікації: на «4» і «5» з теоретичного навчання встигають 42% учнів, а з виробничого навчання – 82 %. Значно покращилася навчально-матеріальна база профтехучилищ в області. Так, на початок 1979/80 на-

вчального року було створено 12 кабінетів і лабораторій з профтехциклу, 27 кабінетів загальноосвітнього циклу, придбано 25 одиниць учбово-наочних посібників, 113 одиниць технічних засобів навчання [там само].

Необхідно наголосити, що створення середніх професійно-технічних навчальних закладів було зумовлене новими завданнями, що постали перед суспільством. Однак у періодичній пресі 70-х років висвітлювалася інша точка зору, яка трактувалася як початок «перекосу» в історії професійно-технічної освіти. Її автори вказували на відхилення від традиційної структури і змісту професійно-технічної освіти: «школа повинна здійснювати загальноосвітню підготовку, а ПТУ – професійну» [4, с. 205].

Так, разом з позитивним, у постанові від 24 липня 1972 р. «Про подальше вдосконалення системи професійно-технічної освіти в Українській РСР» вказано на недоліки в організації навчально-виховного процесу в середніх ПТУ, а саме: «в цих закладах не забезпечується необхідне співвідношення професійної та загальноосвітньої підготовки робітничих кадрів. Навчальні плани і програми, за якими навчалася молодь, недостатньо відображали науково-технічні досягнення і рівень сучасного виробництва, не завжди враховувалися зміни, які відбувалися в змісті праці робітників ... Відчувалася відсутність єдності в навчанні та вихованні учнів» [7, с. 92].

Отже, стала очевидною необхідність вдосконалення чинної та створення нової нормативної документації з урахуванням сучасного рівня розвитку науки й виробництва. Протягом 1970–1975 рр. було видано низку документів, що регламентували діяльність училищ під час реорганізації в середні. Зазначимо, що упродовж 1969–1972 рр. загальноосвітня підготовка в середніх профтехучилищах здійснювалася за програмами вечірньої школи, а навчання професії проводилося за вдосконаленими програмами звичайних 1-2-річних училищ [3, с. 11]. Вищезгадані зміни зумовили протягом 1972/74 років вдосконалення навчальних планів і програм, які визначали профіль робітників, терміни навчання, обсяг знань і практичних навичок. Це було спрямовано на забезпечення більш глибокої професійної й загальноосвітньої підготовки учнів в обсязі навчальних програм 9-10 класів денної школи, розвиток їхніх здібностей та інтересів, творчо-

го пошуку [8]. У цей період в Україні серед науковців, методистів і викладачів дискутувалися питання щодо покращення якості навчання в закладах професійно-технічної освіти.

На думку О. Дубинчук, новою в розробці кваліфікаційної градації робітників у межах професії стала вимога врахування не лише класу (розряду), а й рівня освіченості, вихованості, загальної культури [3, с. 12].

У 1977 році Державний комітет СРСР з професійно-технічної освіти затвердив новий перелік професій для підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах. При цьому професії було згруповано за дев'ятьма напрямками, що відповідали певним галузям народного господарства. Всього таких професій було 927, з них 34,4 % – нових [там само].

Наслідком таких змін стало введення нових навчальних планів у середні профтехучилища, що були «уніфіковані за групами професій, забезпечували єдиний рівень загальної середньої освіти, ідейно-політичного, морального, фізичного і військово-патріотичного виховання, всебічний розвиток майбутніх робітників» [1, арк. 20-22]. У них було враховано раціональне співвідношення загальної середньої та професійно-технічної освіти, передбачений темп вивчення навчальних предметів, що забезпечувало взаємозв'язок загальноосвітніх, загальнотехнічних, спеціальних предметів і виробничого навчання. Важливим було зниження тижневого навантаження учнів до 36 годин на тиждень.

Таким чином, був зроблений суттєвий крок до забезпечення єдиної державної політики у підготовці кваліфікованих робітників. Однак прискорене і штучне розширення мережі середніх професійно-технічних училищ спричинило серйозні недоліки. Масове впровадження у професійно-технічні училища середньої освіти й нічим не обґрунтоване переведення всіх училищ у єдиний тип – «середнє училище» – не лише не забезпечили належного рівня освіти у більшості учнів, але й призвели до погіршення якості навчання. Профтехучилища перетворилися на навчальні заклади, де механічно поєднувалися загальноосвітня і спеціальна підготовка робітників з нескладних професій. Це викликало наростання труднощів та негативних явищ у системі професійно-технічної освіти.

© Данилова О. І., 2017

Список джерел та літератури:

1. Державний архів Херсонської області. Ф. Р-3598 Професійно-технічна освіта, 1944–1988 рр. Оп. 3. Спр. 189. Прикази Государственного комитета СМ СССР и УССР по профессионально-техническому образованию (25 января 1978 г. – 26 декабря 1978 г.), 31 арк.
2. Державний архів Херсонської області. Ф. Р-3598 Професійно-технічна освіта, 1944–1988 рр. Оп. 3. Спр. 245. Сведения о развитии системы профессионально-технического образования в области с 1884 по 1979 годы, 7 арк.
3. Дубинчук О. С. Професія і середня освіта : педагогічні проблеми професійно-технічної освіти / О. С. Дубинчук. – К. : Знання, 1979. – 48 с. – (Серія VII. Педагогічна; № 10).
4. Коханко О. М. Становлення і розвиток підготовки кваліфікованих робітничих кадрів з середньою освітою в Україні (1969–1994 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Коханко Октавіан Михайлович. – К., 1995. – 299 с.
5. КПСС, Советское государство о подготовке молодой смены рабочего класса, 1940–1987 гг. / сост. Г. И. Терещенко, И. Ф. Курас, Н. Г. Ничкало [и др.] ; предисл. Г. И. Терещенко. – К. : Выпашк. Головное изд-во, 1988. – 416 с.
6. Культурное строительство на Херсонщине, 1921–1987 : сб. документов и материалов / Парт. арх. Херсон. обкома КПУ, Гос. арх. Херсон. обл. ; сост. Л. В. Виноградова, Е. С. Каминская [и др.]. – Симферополь : Таврия, 1988. – 272 с.
7. Профтехосвіта України : XX століття : енциклопедичне видання / за ред. Н. Г. Ничкало. – К. : АртЕк, 2004. – 876 с. : іл.
8. Пузанов М. Ф. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР / М. Ф. Пузанов, Г. И. Терещенко. – К. : Вища школа, 1980. – 232 с.

**Куліш
Микола Володимирович**

настоятель Заводівської Свято-Казанської парафії
Новокаховської єпархії Української Православної Церкви,
викладач курсу «Основи християнської етики» Заводівського
навчально-виховного комплексу Горностаївської районної
ради (с. Заводівка, Горностаївський район)

✉ nikolakulis11@gmail.com

Школа і церква: від пошуків істини до пошуків краєзнавчих

В статті розглядається конструктивний досвід співпраці школи і церкви на уроках «Основи християнської етики», де через пізнання Бога діти пізнають себе, світ і вчаться любові до істини і рідного краю.

У Святому Письмі апостол Павло говорить: «Ісус Христос учора, і нині, і навіки Той Самий!» (Євр. 13:8) [1, с. 5]. Але думка про те, що християнська релігія застаріла і є пережитком минулого, як показує наша історія, існує, але не є новою. Ще за часів Римської імперії, що стояла на двох прогресивних стовпах того часу: римському праві і грецькій філософії, християнство вважалося з позиції права – злочином, а з позиції філософії – безумством. Навіть наш двадцятий вік всіляко намагався знищити релігію, озброївшись наукою. Але, як бачимо, світ живе за новими правилами, новими філософськими поглядами, опирається на новітні досягнення науки, однак Церква Христова і досі жива і, спираючись на Святе Євангеліє, передання апостолів і духовний досвід святих отців, продовжує свою місію спасіння людських душ і пробуджує совість різних поколінь.

Історія нашої держави є яскравим прикладом того, як християнство від часів святого Володимира Великого стало відправною точкою прогресивного розвитку суспільства, зародження гуманістичного права, ідей, культури, освіти. Не було би християнства на території Київської Русі, не було б зараз і нашої держави. Ми самі були і є свідками того, як після відлучення народу від церкви – після революції 1917-го року, так і в пізніші періоди розвитку нашої державності – відбулося різке зниження моральних цінностей, зріст агресії, занепад національної самосвідомості, поява комплексу страху. Соціальні фактори (загальна думка, засоби інформації, антикультура) протидіють духовному розвитку, формують матеріалістично-тілесну ідею споживання благ. Духовні цінності поступово ставали зайвими. Під загрозою опинилось навіть саме відтворення життя.

Таким чином, необхідно якнайшвидше змінити культурно-освітню політику в державі, адже основною метою демократизації в Україні є формування демократичного суспільства з покоління особистостей, що гармонійно поєднували би у собі найвищий фізичний, духовний і психічний розвиток. Необхідно, щоб держава обрала світогляд, в основі якого б були і морально-духовні цінності, і орієнтири, і авторитет для наслідування. Беззаперечно, таким авторитетом духовності є тільки Бог. Отже, християнське вчення наразі, як і колись, відіграє вирішальну роль у становленні суспіль-

Ключові слова:

християнство, церква, школа, уроки, краєзнавство, с. Заводівка, Горностаївський район.

ства, подальшого розвитку цивілізації і є чи не єдиним, що може відродити зруйнований інститут сім'ї та пріоритети інтелектуалізованого суспільства.

На мій погляд, повернення українців через 70 років гонінь до віри – єдина умова психологічного відродження нації, відродження загальнолюдських цінностей життя, гуманного суспільства. Ніхто і ніщо не зможе пробудити в людині стільки істинної людяності, як Великий Розум, Любов і Добро – Бог Отець, Бог Син і Бог Святий Дух.

Понад усією людською історією зноситься моральний Божий закон, дедалі виразніше вимальовується спасенний шлях, сходять і зоріє небесна Божа батьківщина як найвища мета всього людства.

Всесвітньо-відомий доктор медицини, професор хірургії святий архієпископ Лука (Войно-Ясенецький) у своїй книзі «Наука і релігія» сказав: «На нашому життєвому шляху нам трапляються два типи людей. Одні в ім'я науки заперечують релігію, інші заради релігії недовірливо ставляться до науки. Але трапляються й такі, які знаходять гармонію між цими двома потребами людського духу» [2, с. 33]. А чи не є така гармонія тією нормою, до якої повинна прагнути кожна цивілізована людина? Адже і у науки, і у релігії – єдина природа і єдине джерело: Вищий та людський розум. Ми досягнемо досконалості при вивченні природи людини тільки гармонійно поєднавши і науку, і релігію – ці дві, на перший погляд, протилежні сутності людського життя.

Перші спроби такого поєднання у Горностаївському районі Херсонської області ми можемо спостерігати у Заводівському НВК, на базі якого з 2011 року впроваджено курс за вибором «Основи християнської етики», який викладаю особисто, як настоятель Заводівської церкви, маючи педагогічну освіту. Керівництво навчального закладу спонукало до цього розуміння необхідності розвинути в дітях високоморальні цінності, оскільки духовний розвиток особистості великою

мірою визначається її вихованням та освітою. Сім'я, школа, церква – ось три кита, на думку К. Д. Ушинського, на яких повинна стояти духовність нашого суспільства [3, с. 98].

Введення цього курсу дозволяє вирішити кілька важливих проблем. Цей предмет сприяє самоідентифікації особистості (формуванню відчуття приналежності до певної культурної традиції), виховує любов до Батьківщини, патріотизм, формує систему цінностей як мотивів поведінки, поліпшує взаємини з батьками, вчителями, друзями, врівноважує характер, надає сенс життю. На уроці християнської етики діти ознайомлюються з найвідомішою у світі книгою – Біблією, довідуються про вічні істини разом із учителем, друзями та батьками, шукають відповіді на найважливіші і найпоп'ятіші питання у своєму житті, вчать будувати своє життя і поведінку відповідно до християнської моралі. У рамках курсу проводяться рольові ігри, бесіди з учителем, дискусії з друзями, заочні та реальні екскурсії, участь у благодійних акціях, концерти (Різдвяні, Великодні, до дня святого Миколая). Уроки християнської етики проводяться не тільки в урочний час, у рамках програми, але і поза уроками – під час літнього відпочинку у пришкольному таборі з цілодобовим перебуванням дітей з усього району. Серед численних екскурсій цього року діти мали нагоду відвідати і місцевий храм, і храм села Князе-Григорівки.

У рамках курсу «Основи християнської етики» також проводяться краєзнавчі пошуки. Виховуючи у дітей любов до України, ми зіткнулись з проблемою відсутності інформації про історію рідного села і це спонукало викладачів НВК, місцевих жителів та краєзнавців району (зокрема завідувачку районного краєзнавчого музею Ташкінову О. М.) до активних досліджень історії села, адже той, хто знає історію, може гідно оцінити теперішнє та передбачити майбутнє. Тож окремими темами на уроках «Основи християнської етики» були розповіді про малу батьківщину – рідне село. Офіційні джерела стверджують, що село Заводівка засноване 1792 року. Тоді, нібито з села Турбаї, що на Полтавщині, виселили 63 бунтівника із земель графа Завадського. Саме вони й стали засновниками Заводівки. Вікіпедія свідчить, що за станом на 1886 рік у селі мешкало 648 осіб, налічувалося 100 дворів. Водночас в історичних документах згадується: «Поблизу

Заводівки виявлено поховання, останки поселень і ливарна майстерня епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.), поселення скіфо-сарматського часу (II ст. до н. е. – IV ст. н. е.), знайдено 6 кам'яних скульптур кочівників XI–XII століття» [4]. Існує документальне підтвердження про заснування у цьому селі церкви 1827 року та про настоятеля духовного храму ієрея Миколая [5].

У процесі пошукових робіт при активній допомозі місцевих старожилів, а саме Семешко Є. І. була віднайдена могила цього священика і надгробний хрест. Після очищення кам'яного хреста від моху і вікового бруду проявився надпис: «Здесь покоится прах ієрея Николая Гордашевскаго Перваго Настоятеля Заводовской Казанско-Богородничной Церкви, скончавшагося въ 1844 году месяца октября 25 дня от рождения своего на 48 году» (мовою оригіналу). Як бачимо, цей надпис засвідчує, що перша Заводівська церква була названа на честь Казанської ікони Божої матері і ця назва, як показали подальші дослідження, збереглася без змін до цього часу. Подив викликає те, що дата смерті першого настоятеля 25 жовтня за старим стилем, а за новим – 7 листопада, це третій день після пристольного свята Казанської ікони Божої матері. До цієї могили були знесені інші віднайдені учнями древні хрести і їхні залишки, було впорядковано прилеглу територію. Оскільки, кладовище є древнім, майже не збереглося і виглядає спустошеним, учні доглядають за могилою. Наразі ведуться пошуки та збір інформації про інші поховання церковнослужителів Заводівки, а також про колишню будівлю кам'яного храму, одного з не багатьох у нашому районі, який зберігся, але, на жаль, не використовується за призначенням. І церкву, і школу об'єднала спільна справа краєзнавчих пошуків, які ведуться при активній допомозі районного краєзнавчого музею.

Таким чином, церква як соціальна інституція, як ранише, так і тепер, є осередком культури, зберігає традиції, об'єднує різні покоління, сприяє формуванню у молоді прагнення до знань, високоморального життя, здатна відігравати і на сьогодні ключову роль у вихованні у людей любові до Батьківщини і бути носієм загальнолюдських цінностей.

© Куліш М. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Святе Письмо / Українське біблійне товариство. – К.: 2001. – 1419 с.
2. Святитель Лука (Войно-Ясенецкий). Наука и религия. – Р.: Феникс, 2001. – 320 с.
3. Актуальні проблеми практичної психології [журнал конференції]/ХДУ – 2005, 244 с.
4. Заводівка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
5. Державний архів Херсонської області, ф. 259. Церкви Дніпровського повіту Таврійської губернії.
6. Основи християнської етики 5 кл. [навч. посіб]. – К., 2009. – 248 с.

**Куценко
Ірина Валентинівна**

асистент кафедри англійської мови з підготовки морських фахівців за скороченою програмою Херсонської державної морської академії (м. Херсон)

✉ sevilia19771@gmail.com

Засоби моніторингу навчальних досягнень студентів у морських навчальних закладах

У статті проаналізовано поняття моніторингу навчальних досягнень студентів; висвітлені засоби дистанційного навчання на платформі Moodle та модульно-рейтингова система оцінювання.

Сучасні тенденції розвитку вищої морської освіти пред'являють до вузів нові вимоги в області якості підготовки випускників. Перехід системи освіти на нові освітні стандарти, засновані на компетентному підході, зумовлений потребою у фахівцях, які володіють не розрізненими знаннями, а узагальненими вміннями, які проявляються у вирішенні різних завдань, що виникають у процесі професійної діяльності.

Створення та впровадження систем управління якістю морської освіти у вітчизняних ВНЗ відбувається відповідно до світових стандартів, зокрема стандартів якості ISO 900:2000, моделі Міжнародних стандартів ENQA, модель Європейського фонду з менеджменту якості (EFQM), а також нормативних документів Міжнародної морської організації: Міжнародної конвенції з підготовки, дипломування моряків та несення вахти (ПДМНВ), модельних курсів (Model courses). Відповідно до ПДМНВ забезпечення якості професійної підготовки морських спеціалістів містить:

- наявність необхідних ресурсів (кадрових, фінансових, матеріальних, інформаційних, навчально-методичних тощо);
- організацію навчального процесу, яка адекватно відповідає сучасним тенденціям розвитку національної і світової економіки та освіти;
- контроль освітньої діяльності навчального закладу та якості підготовки фахівців на рівні ВНЗ [7, с. 8].

Таким чином застосування моніторингу навчальних досягнень студентів морських навчальних закладів дозволить знайти оптимальні шляхи підготовки висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців у морській сфері.

Результати проведеного теоретичного аналізу науково-педагогічної літератури свідчать про те, що у контексті зазначеної проблеми сучасна наука має чимало теоретичних і практичних надбань. Певні аспекти проблеми організації та проведення моніторингу навчальних досягнень студентів широко досліджуються в науковій літературі. Так, шляхи підвищення ефективності педагогічного моніторингу знайшли відображення в доробках В. Андреєва, О. Ляшенка, А. Майорова, І. Маслікової, С. Шишова та ін. Питання, пов'язані з розробкою системи моніторингу, визначення інструментарію для забезпечення безперервності в оцінюванні

Ключові слова:

моніторинг навчальних досягнень студентів, Moodle, модульно-рейтингова система.

стану навчальних досягнень, розкриті в дослідженнях Л. Башаріна, Б. Бодрякова, В. Вербицької та ін. Однак слід зауважити, що більшість з вищевказаних праць присвячена питанню моніторингу навчальних досягнень студентів економічних, інженерних та морських спеціальностей. Питання моніторингу якості морської освіти у науковій літературі розкрито недостатньо.

Мета статті полягає у розкритті поняття «моніторинг навчальних досягнень студентів» та аналізі різноманітних засобів моніторингу навчальних досягнень студентів у морських навчальних закладах.

У науковій літературі пропонуються різні визначення поняття «моніторинг». Так, на думку І. Шимкова, моніторинг як комплексний процес включає в себе діагностику, оцінювання й прогнозування стану педагогічного процесу, відстеження його перебігу, результатів і перспектив розвитку [11, с. 195].

Дослідниці Белкіна, В. Жаворонкова, С. Силіна вважають, що освітній моніторинг – це процес безперервного науковообґрунтованого, діагностико-прогностичного відстеження за станом, розвитком педагогічного процесу в цілях оптимального вибору його цілей, завдань і засобів [3].

І. Бойчук вважає, що сучасний моніторинг можна визначити як «постійне спостереження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату або вихідним пропозиціям» [5, с. 146].

На думку О. Локшиної педагогічний моніторинг – це супровідний контроль і поточне коригування взаємодії педагога й студента в організації й здійсненні навчально-виховного процесу [9, с. 8].

За Л. Кайдаловою моніторинг якості професійної підготовки фахівців передбачає обстеження, спостереження та аналіз процесу навчання та надає можливості одержувати і використовувати інформацію про адекватність педагогічних технологій, форм, методів і засобів; здійснювати корекцію навчального процесу [6, с. 18].

В. Андреев трактує освітній моніторинг як системну діагностику кількісних і якісних характеристик ефективності освітньої системи у плані її функціонування й тенденції саморозвитку, включаючи всі її структурні компоненти: цілі, зміст, форми, методи, засоби, умови та результати навчально-виховної роботи й саморозвитку особистості кожного учня та колективу загалом. У світлі дослідження викликають також зацікавленість визначені цим автором принципи, реалізація яких забезпечує ефективність проведення моніторингу: концептуальність, системність, бінарність, задачність, управління, прогностичність [1, с. 36].

Як засвідчує аналіз наукової літератури, певні автори (М. Вайндорф-Сисоєва, Є. Галімова, Т. Заславська, І. Кривобоков, Л. Крившенко та ін.) ототожнюють моніторинг з контролем, оцінюванням, діагностуванням тощо. Інша група науковців (Ю. Бабанський, О. Мітіна, В. Приходько, З. Рябова та ін.) вважають такий підхід некоректним, адже терміни «контроль» і «оцінювання» за змістом є більш вузькими, ніж поняття моніторингу. Контроль виявляє відповідність здійснення педагогічного процесу прийнятим управлінським рішенням, тобто він тільки констатує наявні результати [8, с. 17]. Оцінювання в навчальній діяльності визначає «ступінь виконання завдань, поставлених перед ними у процесі навчання, рівня їхньої підготовки й розвитку, якості набутих знань, сформованих умінь і навичок».

О. Пліско розрізняє також моніторинг від діагностики: технологічністю збору даних, що дає змогу отримувати великі обсяги первинної інформації; виключенням участі зовнішніх експертів у зборі первинних даних та їх подальшому інтерпретуванні; можливістю використовувати інформаційні системи для введення, накопичення й обробки даних, що дозволяє реалізовувати оперативний зворотний зв'язок [10, с. 38].

Важливим для нашого дослідження є визначення поняття моніторингу навчальних досягнень студентів дослідницею Н. Байдацькою, яка розкриває цей термін як систему збирання, оброблення, зберігання і розповсюдження інформації про якість навчальних досягнень студентів, яка дає можливість висловлювати судження про стан навчального процесу в будь-який момент часу і може забезпечити прогнозування його розвитку [2, с. 20].

Необхідність підвищення якості підготовки спеціалістів в умовах докорінної зміни освіти стимулює пошук нових форм і методів організації навчального процесу, застосування прогресивних технологій навчання. Відповідно, навчальний процес повинен враховувати тенденції суспільного і психологічного розвитку молоді, а форми і методи реалізації навчального процесу – принципи справедливості, конкуренції, всеохоплюючого контролю і самоконтролю, дисципліни та відповідальності, співробітництва студентів та викладачів. Упровадження нової системи організації навчального процесу у вищих закладах освіти, посилення ролі самостійної роботи студентів та підвищення вимог до якості підготовки фахівців потребує пошуку більш ефективних засобів контролю. Одночасно зростає необхідність забезпечення оптимальної організації та моніторингу навчальних досягнень студентів.

У Херсонській державній морській академії моніторинг навчальних досягнень студентів здійснюється за допомогою засобів дистанційного навчання та модульно-рейтингової системи оцінювання. Так, система дистанційного навчання Херсонської державної морської академії (ХДМА) створена на базі широко відомої

в освітніх колах платформи Moodle. Використовуючи Moodle, викладач може створювати курси, наповнюючи їх вмістом у вигляді текстів, допоміжних файлів, презентацій, опитувальників та ін. Moodle дозволяє створювати підсумковий контролюючий тест після кожного модуля. За наслідками виконання слухачами завдань, викладач може виставляти оцінки і давати коментарі. Таким чином, Moodle є і центром створення навчального матеріалу і забезпечення інтерактивної взаємодії між учасниками навчального процесу. Після доступу до системи тестування користувач отримує доступ до баз предметного наповнення, електронної залікової книжки (студент) та іншої інформації (викладач).

Треба зазначити, що на думку більшості науковців, тестовий комп'ютеризований контроль в порівнянні з традиційними методиками має наступні переваги:

- об'єктивність оцінки;
- тестування на комп'ютері цікавіше в порівнянні з традиційними формами опитування, що створює позитивну мотивацію у студентів;
- висока технологічність (операція тестового контролю знань складається з набору нескладних дій за схемою «питання-відповідь-аналіз відповіді», що дозволяє розробити досить прості і універсальні програмні засоби контролю);
- скорочення часових витрат, можливість швидкої і одночасної перевірки знань у великих груп студентів, доступність результатів тестування відразу після закінчення тестування, звільнення викладача від трудомісткої роботи по обробці результатів тестування;
- відсутність недоліків звичайного, «паперового» тестового контролю;
- відповідність вимоги максимальної об'єктивності контролю – всі студенти знаходяться в рівних умовах (час, обсяг, складність матеріалу, ступінь уваги викладача до тих, хто тестується однакові для всіх, що виключає вплив такого чинника, як везіння / невезіння);
- підвищення ефективності роботи викладацького складу [4, с. 56].

Особливістю тесту-модулю в Moodle, є те, що він має велику кількість опцій і утиліт, які роблять його максимально гнучким. Можна створювати тести з різними типами питань, встановлювати різний час проходження тесту (особливо це важливо при наявності у студентів сучасних смартфонів та Вікіпедії), випадково згенерувати тести із списку питань, дозволити студентам повторити спробу для кожного питання або пройти тест кілька разів, і одержати оцінки щодо всіх спроб.

Ще одним важливим інструментом моніторингу навчальних досягнень студентів ХДМА є модульно-рейтингове оцінювання навчальної діяльності, мета якого об'єктивне визначення рівня підготовленості студентів на певному етапі навчання, оволодіння теоретичними знаннями та практичними вміннями, навичками. В основу рейтингової системи оцінювання покладено поопераційний контроль і накопичення поточних рейтингових балів у кожному модулі за різнобічну навчально-пізнавальну діяльність.

Рейтингова оцінка з навчальної дисципліни – це певні бали, які отримує студент за певну навчальну діяльність (за наслідками модульного контролю, за виконання індивідуальних семестрових завдань, передбачених робочим навчальним планом, бали за колоквіуми, звіти та захист лабораторних робіт, а також за результатами поточного контролю на практичних і семінарських заняттях тощо).

Ефективність рейтингової системи полягає в тому,

що вона, по-перше, враховує поточну успішність студента і тим самим значно активізує його самостійну роботу; по-друге, більш об'єктивно й точно оцінює знання студента за рахунок використання 100-бальної шкали оцінок; по-третє, створює основу для диференціації студентів, що дуже важливо при переході на багаторівневу систему навчання; по-четверте, дозволяє діставати конкретну інформацію про виконання кожним студентом графіка самостійної роботи.

Така організація системи моніторингу навчальних досягнень студентів у морських ВНЗ забезпечує єдиний підхід в оцінюванні знань, умінь та навичок студентів.

Таким чином використання системи дистанційного навчання з урахуванням специфіки професійної спря-

мованості та модульно-рейтингове оцінювання може позитивно вплинути на підвищення якості підготовки фахівців морської галузі, їх компетентності як майбутніх фахівців та здатності виконувати складні завдання, що відносяться до їх професійної діяльності. Перевірка знань у режимі незалежного комп'ютерного тестування сприяє об'єктивності оцінювання знань, тобто залежності оцінки лише від фактичних знань курсанта при використанні системи критеріїв що є однаковими для всіх і не розрізняються від ставлення викладача до того чи іншого курсанта, а по-друге, більш відповідальному ставленню самих курсантів до навчання протягом семестру та підготовки до сесії.

© Куценко І. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Андреев В. И. Проблемы педагогического мониторинга качества образования / В. И. Андреев // Известия Российской Академии наук. – 2001. – № 1. – С. 35–42.
2. Байдацька Н. М. Педагогічні умови моніторингу якості навчальних досягнень студентів у вищих навчальних закладах недержавної форми власності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Байдацька Наталія Михайлівна. – Вінниця, 2007. – 220 с.
3. Белкин А. С. Педагогический мониторинг педагогического процесса / А. С. Белкин, В. Д. Жаворонков, С. Н. Силина. – Вип. 3. – Шадринск: Изд-во Шадринского педагогического института, 1998. – 47 с.
4. Берещук М. Тестовий контроль і рейтинг в освіті / М. Берещук, Ю. Бархаєв, Г. Стадник. – Харків: ХНАМГ, 2006. – 106 с.
5. Бойчук І. Моніторинг якості освіти як складова підготовки сучасного фахівця / І. Бойчук // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2014. – № 45. – С. 145–149.
6. Кайдалова Л. Моніторинг якості професійної підготовки інженерів-технологів/ Л. Кайдалова // Системи якості вищих навчальних закладів: теорія і практика. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 14–22.
7. Международная конвенция о подготовке и дипломировании моряков и несении вахты 1978 года (ПДМНВ –78) с поправками (консолидированный текст). – СПб.: ЗАО ЦНИИМФ, 2002. – 600 с.
8. Митина О. А. Мониторинг учебных достижений школьников как фактор повышения результативности естественнонаучного и математического образования: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. А. Митина. – М., 2008. – 185 с.
9. Моніторинг якості освіти: становлення та розвиток в Україні: Рекомендації з освітньої політики / Під заг. ред. О. І. Локшиної – К.: «К.І.С.», 2004. – 160 с.
10. Приходько В. М. Моніторинг якості освіти і виховної діяльності навчального закладу: навч.-метод. посіб. – Х.: Вид. група «Основа»: «Тріада», 2007. – 144 с.
11. Шимків І. Моніторинг якості освіти в європейському контексті / І. Шимків // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наукових праць. - Вип. 211: Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 194–203.

**Рябуха
Іван Михайлович**

кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри англійської мови з підготовки морських фахівців за скороченою програмою Херсонської державної морської академії (м. Херсон)

✉ r.i.m_17@ukr.net

Сучасні тенденції розвитку системи професійної освіти в Україні

У роботі розглядаються тенденції розвитку системи професійної освіти в Україні. Наведена організація різномірного змісту освітніх впливів в сучасній професійній освіті. Особливу увагу приділено пріоритетам модернізації системи професійної освіти.

Сьогодні система освіти виступає частиною ринкової інфраструктури країни та являє собою одну з її основотвірних галузей, що виконує не тільки соціальні, а й економічні функції. Разом з тим, система професійної освіти є лише один, хоча і системоутворюючий, елемент складної ринкової інфраструктури, а, отже, змушена взаємодіяти з іншими її елементами. Саме якість цих внутрішньоструктурних взаємодій або інтеграцій є одним з ключових чинників збалансованого соціально-економічного розвитку країни.

Ситуація, що склалася у системі професійної освіти України, можна назвати результатом швидкоплинної економічної та аксіологічної трансформації, що охопили всі сфери життєдіяльності суспільства. Сучасний стан системи національної системи освіти характеризують одночасно два зустрічних процеси: реформування згори відповідно до світових і європейських стандартів та адаптивної трансформації навчальних закладів знизу з оперттям на власні ресурси.

Подальший розвиток початкової та середньої професійної освіти сьогодні потребує серйозного переосмислення. Ми згодні з дослідниками, які відзначають, що «вихідним моментом у розвитку взаємодії середньої професійної освіти з початковим професійним і вищою професійною освітою виступає єдність спільно прийнятих концептуальних підходів проведення освітньої політики у підготовці кадрів, у задоволенні потреб особистості у неперервній освіті» [1, с. 17].

Останнім часом система професійної освіти в цілому не може ефективно функціонувати, якщо її основні елементи (рівні професійної освіти) розвиваються непропорційно і незбалансовано. До числа показників такого дисбалансу можна віднести:

- нерівномірний розвиток ринкових відносин, які розвиваються переважно у сфері вищої освіти;
- різна динаміка чисельності прийому учнів і випуску фахівців, що в підсумку призводить до непомірного розширення вищої освіти;
- нерівномірне фінансування різних рівнів професійної освіти (пріоритетне фінансування вищої освіти);
- нерівноцінний державний підхід до різних рівнів професійної освіти.

Україна потребує спеціалістів, підготовлених до життєдіяльності у постійно та інтенсивно змінних умо-

Ключові слова:

система професійної освіти, рівні професійної освіти, пріоритети модернізації, інтеграція.

вах. Саме такі професіонали зможуть реалізувати себе і забезпечити стійкій інноваційний розвиток країни. Професійна підготовка таких людей має бути орієнтована на формування готовності при необхідності об'єктивного чи суб'єктивного характеру до змін свого професійного статусу, ротації у професійному середовищі, можливості й здатності успішно переключатися на нові види діяльності і умови праці. Через це освіта сьогодні намагається стати особистісно-індивідуальною, щоб забезпечити молодій людині самопізнання, самовираження і самореалізацію. На нашу думку, сьогодні необхідно створення умов для організації такого освітнього процесу, в рамках якого навчання стає значущим і цікавим, набуває особистісного сенсу, задовольняє потреби у спілкуванні (іноземною мовою зокрема), творчості, самоствердженні. Таким чином, мета відкритого освітнього простору системи професійної (вищої і додаткової) освіти полягає в становленні готовності молоді до самовизначення в моральній, інтелектуальній, комунікативній, цивільно-правовій і професійній сферах діяльності.

Важливим аспектом проектування реформування освітньої системи виступає спеціальне інтегрування змісту навчання і професійної діяльності студентів на основі розвитку їх індивідуального соціального досвіду. Такий підхід передбачає організацію різномірного змісту освітніх впливів:

1 рівень – усвідомлення студентами своїх освітніх потреб, виявлення проблем професійної діяльності для вирішення яких потрібне придбання нових знань, розширення наявного рівня компетентності,

2 рівень – формування ціннісно-сміслового освітнього простору в групі, рефлексія освітньої ситуації,

3 рівень – організація взаємодії учасників освітнього процесу, спрямованого на рішення професійно-проблемних ситуацій, обмін досвідом, конструювання нового досвіду.

Використання модульних освітніх програм в системі професійної освіти надає студентам можливість конструювати їх індивідуальний освітній маршрут і програму підвищення кваліфікації з урахуванням актуальних інтересів і рівня кваліфікації. Тобто, студенти можуть вибрати зміст, терміни і режим навчання. Технологічність забезпечується за рахунок змісту (наповнення) варіативних модулів, використання інтерактивних методів роботи і можливості побудови освітнього маршруту шляхом комбінації модульних курсів.

Отже, в якості основних пріоритетів модернізації системи професійної освіти слід відзначити:

- орієнтацію на конкретні освітні запити студентів, діагностику їх ускладнень у здійсненні професійної діяльності в умовах, що змінюються;

- підвищення рівня гнучкості і варіативності освітнього процесу;

- реалізацію моделей змішаного навчання: проведення групових та індивідуальних занять, використання аудиторних форм навчання і електронних модулів, методичне та психологічний супровід процесу подолання професійних труднощів;

- використання модульної структури освіти, що включає в себе, як мінімум: модуль діагностики рівня компетентності і особистих якостей, модуль визначення мети й проектування слухачем рівня свого професійного та особистісного розвитку, модуль реалізації індивідуальної освітньої траєкторії, модуль оцінки та самооцінки рівня розвитку професійної компетентності;

- реалізацію форм випереджаючого навчання у професійній підготовці і перепідготовці кадрів на основі оперативного реагування на зміни ринку праці;

- вибудову у процесі підвищення кваліфікації відносин продуктивної взаємодії зі слухачами, які привносять в процес навчання свій професійний досвід.

Отже, професійну освіту сьогодні слід розглядати як систему самостійних інтеграційних процесів у багаторівневої структурі, цілеспрямована взаємодія яких призводить до створення нової цілісності – професійної діяльності професіонала нового типу. Професійна освіта і професійна педагогіка, як базова наукова дисципліна, інтегрує поняття, закономірності, принципи, категорії інших наук (соціальних, природничих, технічних), що визначають природу формування людини, можливості реалізації особистості в умовах інноваційного соціально-економічного розвитку.

На даний час створені і успішно працюють нові типи навчальних закладів, які здійснюють багаторівневу безперервну професійну освіту, оптимально забезпечують інтереси особистості і кадрові потреби економіки. У зв'язку з цим підвищується конкурентоспроможність їхніх випускників, які як правило, володіють декількома професіями (від трьох до восьми), що розширює їх можливості зробити кар'єру і забезпечує стабільність у професійній діяльності, зокрема за рахунок наявності декількох варіантів працевлаштування на різних етапах життєвого шляху людини.

© Рябуха І. М., 2017

Список джерел та літератури:

1. Морська галузь в системі глобальної економіки: тенденції і перспективи // Пріоритети розвитку морегосподарського комплексу України в умовах глобалізації: аналітична доповідь / А. О. Филипенко, В. В. Баришнікова; за ред. А. О. Филипенка; Регіон. філіал Уац. ін-ту стратегічн. досліджень у м. Одесі. – Одеса: Фенікс, 2013. – 168 с.
2. Козак Ю. Г., Логвінова Н. С., Сіваченко І. Ю. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: Навчальний посібник; 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 347.

**Слюсаренко
Ніна Віталіївна**

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки, психології
й освітнього менеджменту Херсонського
державного університету (м. Херсон)

✉ ninaslusarenko@gmail.com

**Гаврилюк
Галина Михайлівна**

кандидат педагогічних наук, завідувач науково-
методичної лабораторії трудового навчання,
креслення та основ безпеки життєдіяльності КВНЗ
«Херсонська академія неперервної освіти» (м. Херсон)

✉ galgav33@mail.ru

Діяльність науково-методичної лабораторії трудового навчання, креслення та основ безпеки життєдіяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»

У статті схарактеризовано діяльність науково-методичної лабораторії трудового навчання, креслення та основ безпеки життєдіяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». Особливу увагу зосереджено на внеску педагогів-технологів Херсонщини у розвиток трудової підготовки молодого покоління.

Розвиток сучасної технологічної підготовки школярів значною мірою залежить від професіоналізму вчителя трудового навчання. Курси підвищення кваліфікації, участь у обласних семінарах та майстер-класах, неперервний обмін досвідом, активна самоосвітня діяльність тощо, дозволяють педагогам-технологам рухатись «у ногу з часом», відслідковувати зміни, інновації в трудовій підготовці та освіті в цілому, вдосконалювати власну педагогічну майстерність, переймаючи досвід прогресивних вітчизняних та зарубіжних педагогів-новаторів.

Провідну роль у реалізації вищезазначеного відіграє науково-методична лабораторія трудового навчання, креслення та основ безпеки життєдіяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». Протягом шістдесяти років технологічна освіта області розбудовується завдяки активній співпраці науково-методичної лабораторії з педагогічними працівниками закладів освіти та їх вихованцями.

Очолює діяльність науково-методичної лабораторії трудового навчання, креслення та основ безпеки життєдіяльності Г. М. Гаврилюк. Науковий супровід діяльності лабораторії здійснювали у різні роки такі вчені-дослідники: В. П. Вишневський, О. І. Гедвілло, В. В. Кузьменко, Т. Г. Морева, Н. В. Слюсаренко та ін.

Педагоги-технологи Херсонщини приймають активну участь у міжнародних, всеукраїнських, регіональних та обласних науково-практичних фестивалях, конференціях, семінарах; тісно співпрацюють із лабо-

Ключові слова:

науково-методична лабораторія, педагоги-технологи, напрями діяльності лабораторії трудового навчання, креслення та основ безпеки життєдіяльності.

раторією трудової підготовки і політехнічної творчості Інституту педагогіки НАПН України, працівниками аналогічних кабінетів трудового навчання інститутів післядипломної освіти, вчителями трудового навчання різних регіонів України; проводять цілеспрямовану роботу з розвитку обдарованої молоді.

Не можемо не виділити педагогів-технологів, які впродовж багатьох років активно розбудовують трудовий освітній простір Херсонщини, а саме: Г. Л. Александровська, І. М. Бакала, Н. М. Бобир, С. А. Горун, Г. В. Грабовський, С. О. Грибов, В. В. Данілушкін, Л. Г. Деркачова, В. О. Довдер, А. Я. Єфімов, О. М. Задирко, Ю. В. Зараменський, О. О. Калабурдін, В. І. Ковеза, О. В. Корнієнко, А. А. Костира, О. М. Красовська, О. Б. Могилевська, О. Є. Морозов, Т. І. Муравська, Л. А. Надточий, Л. В. Носенко, В. Ф. Оберемченко, Н. І. Павловська, Т. М. Попович, Л. А. Петухова, В. В. Рябінін, В. В. Салімоненко, А. А. Сікоза, Н. М. Семененко, Т. В. Стрижова, В. С. Тестін, М. П. Ульницька, О. А. Феніна, С. В. Частило, В. І. Шибіка та ін.

Їх методичні напрацювання та інші розробки з

досвіду роботи системно друкуються на шпальтах провідних фахових видань, серед яких відмітимо: науково-методичний журнал «Трудова підготовка в рідній школі» (вид-во «Педагогічна преса»), науково-методичні журнали «Трудове навчання в школі» та «Педагогічна майстерня» (ВГ «Основа»), газету «Трудове навчання» (вид-во «Шкільний світ»), науково-методичний журнал «Таврійський вісник освіти» (вид-во КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти») та ін.

Треба також нагадати про старше покоління педагогів: В. С. Долгов, А. П. Кардаш, В. Ф. Костилова, В. Д. Лебедева, В. В. Маковецький, Н. Г. Нечай, П. П. Ніколенко, Н. А. Русол, В. В. Слущенко, Д. А. Соколова, М. Г. Сотниченко, В. М. Циганюк, Л. А. Чеботарьов, М. І. Шурховецька, В. В. Ювко, В. С. Яворський та багато інших. Їх уроки були змістовними, цікавими, мали практичну спрямованість [1].

Віктор Васильович Щедролосєв – колишній учитель загальноосвітньої школи №22, а згодом кандидат технічних наук, генеральний директор Херсонського інженерно-технологічного центру. Наприкінці 50-х – на початку 60-х років ХХ століття ім'я цього вчителя стало відомим завдяки публікаціям його статей на сторінках педагогічної преси: «З досвіду роботи вчителя праці в 5–7 класах» (Радянська школа. – №1. – 1959); «Первый урок по труду в V классе» (Политехническое обучение. – № 9. – 1959); «Уроки по теме «Строгание» в V классе» (Школа и производство. – № 8. – 1960); «З досвіду організації праці в столярній майстерні» (Радянська школа. – № 6. – 1960). У своїх статтях В. В. Щедролосєв надає методичні поради щодо організації роботи учнів у майстернях, які можуть бути корисними й для сучасних педагогів [1–3].

Значну частину свого життя присвятили роботі на посаді вчителя трудового навчання *Михайло Абрамович Котляр* (Херсонська ЗОШ № 57), *Валентин Іванович Куленко* (Херсонська ЗОШ №30) та інші вчителі, що передавали школярам не тільки знання, а й власне бачення навколишнього середовища, свої вміння виділяти в ньому прекрасне і відтворювати його у виробках декоративно-ужиткового мистецтва. Вони висіяли зі своїх рук цілу низку майбутніх майстрів, які добре володіють навичками якісного виконання творчих робіт.

Ці вчителі завжди ведуть пошук найбільш ефективних, доцільних і оптимальних шляхів удосконалення навчально-виховного процесу на уроках трудового навчання. Так, М. А. Котляр багато років «присвятив учительській роботі, передаючи школярам не тільки знання, а й власне бачення навколишнього світу, вміння вирізняти в ньому головне, прекрасне і відтворювати це в роботі. У його стилі – постійний пошук найефективніших, доцільних і оптимальних шляхів удосконалення навчально-виховного процесу на уроках трудового навчання» [4, с. 226]. Учитель-методист В. І. Куленко перевагу надавав нестандартним урокам, що проводяться у формі захоплюючої гри. Досвід проведення таких уроків він описав у статті «Ігри як засіб розвитку творчості учнів» (2000) [1; 2].

Кожен урок заслуженого вчителя України *Анатолія Івановича Войтинського* присвячувався тому, щоб навчити школярів вмотивовано, грамотно застосовувати на практиці набуті знання. Вихованців А. І. Войтинського вирізняла професійна компетентність. Їх не влаштували нашвидкуруч зроблені вироби, кожен з останніх мав бути якісним, корисним, прикрашати побут людини. Заслужений учитель працював в ЗОШ № 4 і разом із тим близько 30 років очолював гурток раке-

томоделювання в Обласному центрі науково-технічної творчості учнівської молоді [1; 3; 5].

Учитель-методист *Євген Анатолійович Ромальський* творчу працю поклав в основу створення при ЗОШ № 33 майстерні декоративно-прикладного мистецтва. Майстерня працювала на госпрозрахункових засадах протягом десяти років (1986–1996) і надала можливість багатьом учням опанувати такими профілями, як художній розпис виробів, випалювання, чеканка. Творчий шлях Є. А. Ромальський продовжив на посаді вчителя ЗОШ № 56, в якій ним, разом з учителем-методистом *Віктором Олександровичем Довдером*, було підготовлено чимало переможців олімпіад різного рівня: міських, обласних, всеукраїнських. В. О. Довдер і Є. А. Ромальський не лише віддані своїй справі, а й проводять профорієнтаційну роботу по залученню школярів до вибору професії вчителя трудового навчання. Успішне оволодіння учнями ЗОШ № 56 прийомів виконання трудових дій стало можливим завдяки застосуванню вчителями на уроках проблемно-пошукових методів навчання, уважному ставленню їх до самостійної роботи школярів та здійсненню постійного контролю та самоконтролю за ходом виконання дітьми практичних робіт. В. О. Довдер у співавторстві зі своїми колегами П. Л. Ковальовим і С. О. Грибовим розробили рекомендації щодо оцінювання знань, умінь та навичок учнів на уроках трудового навчання за 12-ти бальною системою (Збірник наукових праць «Педагогічні науки», 2000), в яких наголошується на тому, що «основна оцінка при вивченні конкретної теми виставляється за практичну роботу, а оцінка за теоретичні знання лише корегує тематичну оцінку в той чи інший бік». Згодом Віктор Олександрович надрукував у фахових виданнях ще кілька своїх статей, зокрема: «Проектно-технологічна діяльність учнів: витоки, шляхи становлення (кінець ХІХ–початок ХХ ст.)» (2005), «Дослідження готовності вчителів до впровадження проектно-технологічної системи трудового навчання» (2008), «Методичні аспекти формування в учнів 5-х класів практичних умінь в умовах проектно-технологічної системи навчання» (2008) та ін.

На наш погляд, правильним є, що *Сергій Олександрович Грибов* (учитель-методист ЗОШ №46) під час проведення занять подає лише ту інформацію, яка необхідна для виготовлення найпростіших операцій, спонукаючи у такий спосіб учнів до самостійного здобуття знань, до активної пізнавальної діяльності і заощаджуючи час для практичної частини уроку. Досвід своєї роботи вчитель описав в статтях «Самовоспитание в труде» (1998), «Достижения в олимпиаде» (1999). С. О. Грибов має авторську програму з профілю «Різьблення по деревині», є автором міні-підручників, що скеровують самостійну роботу школярів щодо вивчення навчального матеріалу з технічної праці [1; 6].

Виготовленню виробів із дерева, виробленню у своїх вихованців умінь і навичок цієї справи присвятив своє життя член Спілки художників України, майстер традиційного народного мистецтва, вчитель-методист ЗОШ № 32 *Володимир Леонідович Карпекін* – автор брошур, де описано досвід різьблення по деревині; посібників, що допомагають навчитися даного профілю. Свій погляд на організацію трудового навчання має старший учитель *Володимир Миколайович Цветков* (ЗОШ № 50). Він вважає, що сучасна школа має, передусім, сформувати трудівника. Вчитель однаково увагу приділяв роботі як з деревом, так і з металом, бо переконаний, що учні, які прагнуть досягти високої

майстерності повинні навчитися всього. Його думку підтримують *Віктор Васильович Солдат* (ЗОШ № 41), *Віктор Олександрович Заболоцький* (ЗОШ № 44), *Володимир Сергійович Тестін* (ЗОШ № 24) [1; 2].

Лейтмотивом роботи старшого вчителя *Поліни Миколаївни Шерстюк* (ЗОШ № 1) завжди були проблеми естетичного виховання на уроках обслуговуючої праці. Досвід її роботи, який, до речі, був узагальнений інститутом удосконалення вчителів та науково-методичним центром м. Києва, допомагає й сьогодні молодим учителям. Це, зокрема, проведення підсумкових уроків у формі ігор («Суд над синтетикою», «Подорож у світ тканин» та ін.), уроків-проектів, бінарних уроків. Велика подяка П. М. Шерстюк за багаторічну роботу в складі журі конкурсів «Технології», «Місто майстрів» та олімпіади з трудового навчання [1; 2].

Олена Богданівна Могилевська багато і плідно працює в напрямку відродження традицій декоративно-ужиткового мистецтва українського народу як на уроках, так і під час занять гуртків «Українські вишиванки», «Художній дизайн». Свій шлях на посаді вчителя трудового навчання вона розпочала 1990 року у школі № 56, а 1998 року продовжила його у спеціалізованій школі № 52. Основна мета вчителя – навчити дітей створювати красиві речі власноруч (вишивати, шити, плести спицями та гачком тощо) і своєю працею приносити користь і вдома, і у школі. Досягти такої мети педагог прагне через систему нетрадиційних уроків, що поєднують елементи конференції, семінарів, диспутів, експрес-опитування, ділових ігор тощо [1; 2; 7].

Таким чином, учителі Херсонщини в усі часи успішно розв'язували проблеми трудового виховання молоді, але попереду нові завдання й нові перспективи. Останні, як правило, окреслює науково-методична лабораторія трудового навчання, креслення та основ безпеки життєдіяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти».

Відмітимо, що при лабораторії протягом багатьох років працює рада, до складу якої входять провідні науково-методичні та педагогічні працівники області. Її діяльність спрямована на визначення пріоритетних науково-методичних проблем в трудовій підготовці молоді, координацію співпраці науковців та педагогів-практиків з дослідження та впровадження ефективних шляхів удосконалення змісту, форм та методів технологічної освіти учнівської молоді.

Щорічно при лабораторії створюється обласна творча група вчителів, яка займається розробкою інноваційного дидактичного забезпечення трудової підготовки молоді за проектно-технологічною системою навчання. Результативністю діяльності групи є друковані матеріали, які потім активно використовують педагоги-технологи у своїй професійній діяльності.

З метою реалізації комплексних заходів із проектно-технологічної підготовки учнівської молоді при лабораторії в 2013 році створено творчу майстерню для здійснення наукового дослідження з ініціативної теми «Оптимізація проектно-технологічної підготовки учнівської молоді», керівником якої є учитель-методист, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, учитель трудового навчання ЗОШ № 10 Новокаховської міської ради Т. В. Стрижова.

Значне місце в роботі лабораторії посідає вивчення, узагальнення та впровадження перспективного

педагогічного досвіду. Виділимо прогресивний досвід наступних педагогів, який протягом останніх років узагальнено лабораторією та впроваджено у професійну діяльність учителів трудового навчання області: «Формування творчої активності учнів засобами інтерактивних технологій» (досвід учителя-методиста, спеціаліста вищої кваліфікаційної категорії, учителя обслуговуючої праці Широкобалківської ЗОШ I-III ступенів Білозерського району Т. І. Муравської); «Формування соціально-трудової компетентності учнів засобами трудового навчання» (досвід учителя-методиста, спеціаліста вищої кваліфікаційної категорії, учителя технічної праці Ювілейнівської ЗОШ I-III ступенів Олешківського району О. В. Корнієнка); «Формування практичних умінь і навичок учнів 8-х класів під час токарної обробки металу» (досвід учителя-методиста, спеціаліста вищої кваліфікаційної категорії, учителя технічної праці ЗОШ I-III ступенів № 3 Генієської міської ради В. Ф. Оберемченка); «Реалізація проектно-технологічної діяльності на уроках трудового навчання в основній школі» (досвід учителя-методиста, спеціаліста вищої кваліфікаційної категорії, учителя обслуговуючої праці ЗОШ I-III ступенів № 10 Новокаховської міської ради Т. В. Стрижової) [8; 9].

Традиційним в діяльності лабораторії також є участь в організації та проведенні конкурсу «Учитель року» з номінації «Трудове навчання». В 2010 році переможцем II туру та фіналістом III туру конкурсу (який проводився на Херсонщині) став учитель-методист, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, учитель технічної праці Ювілейнівської ЗОШ I-III ступенів Цюрупинського району Олег Вікторович Корнієнко. В 2013 році переможцем II туру конкурсу став спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, учитель технічної праці Станіславської ЗОШ I-III ступенів ім. К. Й. Голобородька Білозерського району Анатолій Анатолійович Сікоза. Педагог представляв нашу область на III турі конкурсу, який відбувся в м. Біла Церква Київської області.

Науково-методична лабораторія трудового навчання, креслення та основ безпеки життєдіяльності особливу увагу приділяє роботі з обдарованою молоддю, зокрема олімпіадному руху. Для досягнення ефективних результатів у цьому виді змагань щорічно організуються семінари різних рівнів, тренувальні збори команд і т.ін. В області відпрацьована своя система підготовки учнів до олімпіад різних рівнів. За останні роки значні досягнення в цьому напрямку мають команди м. Херсона, м. Нова Каховка, Бериславського, Білозерського, Верхньорогачицького, Генієського, Голлопристанського, Каховського, Чаплинського районів.

Набутий досвід роботи науково-методичної лабораторії трудового навчання, креслення та основ безпеки життєдіяльності дозволяє не лише визначати потреби впровадження сучасних пріоритетів технологічної освіти у навчально-виховний процес, але й забезпечувати певні можливості їх реалізації та досягнення поставленої кінцевої мети – формування професійної, конкурентоспроможної, соціально мобільної особистості випускника сучасної школи з достатнім рівнем соціально-трудової компетентності, та готовності до активної діяльності в соціально-виробничій інфраструктурі суспільства.

© Слюсаренко Н. В., Гаврилюк Г. М., 2017

Список джерел та літератури:

1. Слюсаренко Н. В. Організація трудової підготовки учнів на Херсонщині (друга половина ХХ століття): навчальний посібник. – Херсон: Айлант, 2006. – 132 с.
2. Слюсаренко Н. В. Трудова підготовка молоді на Херсонщині: історико-педагогічний аспект: монографія. – Херсон: Айлант, 2003. – 476 с.
3. Слюсаренко Н. В. Трудове виховання молоді Херсонщини в надійних руках // Таврійський вісник освіти. – 2003. – № 4. – С. 148–153.
4. Кузьменко В. В., Макаренко–Нітовкіна Т. В. Технічні шедеври у звичайній шкільній майстерні (про Котляра М. А.) // Педагогічна слава Херсонщини / за ред. В. О. Чабаненко. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – С. 226-228.
5. Слюсаренко Н. В. Педагоги Херсонщини – фундатори трудової підготовки молоді (друга половина ХХ ст.) // Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика: матеріали І Всеукраїнської науково-методичної конференції (21–22 листопада 2011 р., м. Херсон): У 2-х ч. – Ч. 2 / за ред. І. Я. Жорової, В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко. – Херсон: РІПО, 2011. – С. 111–114.
6. Слюсаренко Н. В. Учителі трудового і виробничого навчання Херсонщини другої половини ХХ століття – фундатори олімпійського руху // Трудове навчання очима зіркової команди олімпійського руху Херсонщини / упоряд. Г. М. Гаврилюк. – Херсон: РІПО, 2012. – С. 2–18.
7. Кузьменко В. В., Слюсаренко Н. В. Уміє вчити той, хто вчить цікаво (про Могилевську О. Б.) // Педагогічна слава Херсонщини / за ред. В. О. Чабаненко. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – С. 232–234.
8. Слюсаренко Н. В., Гаврилюк Г. М. Науково-методична лабораторія трудового навчання, креслення та основ безпеки життєдіяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (до 60-річчя заснування) // Таврійський вісник освіти. – 2014. – Спецвипуск. – С. 216–228.
9. Слюсаренко Н. В., Гаврилюк Г. М. Науково-методична лабораторія трудового навчання, креслення та основ безпеки життєдіяльності : історія та сьогодення. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – 65 с.

**Солодовник
Анастасія Олександрівна**

аспірант кафедри педагогіки,
менеджменту освіти й інноваційної діяльності
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
(м. Херсон)

✉ anastasiasolodovnik@gmail.com

Фізико-математична підготовка курсантів морських навчальних закладів Херсону (1944–1961 рр.)

У статті представлено інформацію щодо особливостей розвитку фізико-математичної підготовки курсантів морських навчальних закладів Херсону у 1944–1961 рр. Виокремлено ряд проблем, які впливали на якість фізико-математичної підготовки спеціалістів морської галузі у зазначений період.

Херсон – місто-порт, одним із завдань якого є забезпечення розвитку економічних зв'язків держави та розбудова флоту. З огляду на це, для Херсонщини актуальною завжди була потреба у висококваліфікованих спеціалістах для морської галузі, що стала поштовхом до активного розвитку професійної освіти моряків на території краю. Морські навчальні заклади Херсонщини готують підростаюче покоління до роботи на судах не тільки вітчизняного, а й світового торговельного флоту. Тому проблема підготовки спеціаліста, здатного вільно конкурувати на міжнародному ринку праці, для вказаних навчальних закладів є особливо актуальною. Одним із основних компонентів професійної підготовки випускників морських навчальних закладів є фізико-математична підготовка студентів. Вивчення фізико-математичних дисциплін відіграє важливу роль у формуванні професійного світогляду майбутніх моряків. Проте на сьогодні в українській системі освіти простежується тенденція гуманітаризації, що призводить до зниження якості фізико-математичної підготовки молоді не тільки на загальноосвітньому рівні, а й на рівні вищої школи. Вирішення цієї проблеми у контексті морської освіти вимагає вивчення досвіду діяльності морських навчальних закладів у різні історичні періоди.

У сучасній педагогічній науці існує ряд досліджень, які розкривають окремі аспекти фізико-математичної підготовки фахівців для різних галузей людської діяльності: педагогічні умови професійної спрямованості математичної підготовки майбутніх фахівців інженерно-технічних спеціальностей у вищих навчальних закладах (О. С. Грицюк); формування інтересу до фізики у студентів ВНЗ морських технічних профілів (І. С. Палачаніна); професійно-орієнтоване навчання фізики студентів інженерно-педагогічних спеціальностей комп'ютерного профілю (І. О. Бардус); математична підготовка вчителя початкових класів як підґрунтя розвитку його математичної культури (Є. О. Лодатко); наступність фізико-математичної підготовки в ліцеях і вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації (М.

Ключові слова:

фізико-математична підготовка,
фізико-математичні дисципліни,
морехідні училища.

В. Дідовик); професійна спрямованість навчання математичних дисциплін майбутніх економістів на основі міжпредметних зв'язків (Н. М. Самарук); математична підготовка майбутніх фахівців морської галузі (О. О. Доброштан); математична підготовка студентів юридичного факультету (В. Б. Грідчина) тощо. Аналіз літератури дозволяє зробити висновок про те, що проблема розвитку фізико-математичної підготовки у морських навчальних закладах, не зважаючи на її актуальність, залишилась поза увагою педагогічної науки.

Метою статті є вивчення проблеми розвитку фізико-математичної підготовки курсантів морських навчальних закладів Херсонщини (1944–1961 рр.).

Нижня хронологічна межа обумовлена підписанням Наказу № 229 Наркому Морського Флоту СРСР від 07.06.1944 р. «Про реорганізацію морських технікумів у вищі морські та морські училища». На вибір верхньої хронологічної межі вплинув той факт, що у 1961 році виникає необхідність внесення змін до навчальних планів підготовки фахівців морської галузі, так як загальноосвітні школи проводять перший випуск на базі восьмирічної неповної загальної освіти. Відповідно з цього ж року у морських училищах починає проводитися прийом на навчання осіб, які закінчили вісім класів неповної середньої школи, та випускників минулих років на базі семирічної освіти.

У зазначений період у Херсоні функціонували два навчальні заклади морського профілю – Херсонське морехідне училище Міністерства морського флоту СРСР та Херсонський морський рибпромисловий технікум, який у 1950 році реорганізовується у Херсонське морехідне училище рибної промисловості. На базі кожного з вказаних навчальних закладів діяли

методичні комісії фізико-математичних дисциплін, які мали на меті організацію методичної та навчально-виховної діяльності, а також підвищення теоретичного рівня викладачів та удосконалення навчально-виховного процесу з вказаних навчальних предметів. Аналіз архівних документів дає підстави для висновку, що у досліджуваній період фізико-математична підготовка передбачала опанування курсантами морських навчальних закладів знань з фізики, математики та

хімії, а також вмінь і навичок їх застосування під час вивчення фахових дисциплін [1, 2].

У навчальних планах підготовки курсантів морехідних училищ фізико-математичні дисципліни входили до складу загальноосвітнього циклу [3, 4]. Нижче наведений розподіл годин з фізико-математичних дисциплін на прикладі спеціальності «Суднові парові установки» (Таблиця 1).

Назва навчальної дисципліни	Розподіл годин з фізико-математичних дисциплін згідно навчального плану для морехідних училищ Міністерства морського флоту СРСР, затверджений 19 травня 1947 року (Херсонське морехідне училище)	Розподіл годин з фізико-математичних дисциплін згідно навчального плану для морехідних училищ Міністерства рибної промисловості СРСР, затверджений 7 травня 1947 року (Херсонське морехідне училище рибної промисловості)
Математика	385	380
Фізика	194	198
Хімія	97	104
Всього з фізико-математичних дисциплін	676	682
Всього з дисциплін загальноосвітнього циклу	1587	1586
Частка годин на вивчення фізико-математичних дисциплін, %	42,6	43

Таблиця 1.

Розподіл годин з фізико-математичних дисциплін для спеціальності «Суднові парові установки»

Дані, наведені в таблиці 1, свідчать про те, що на вивчення фізико-математичних дисциплін відводилася майже половина навчального часу загальноосвітнього циклу. Отже, фізико-математична підготовка курсантів морехідних училищ була невід'ємним компонентом процесу формування майбутніх спеціалістів морської галузі. До основних завдань фізико-математичної підготовки курсантів морехідних училищ можна віднести не лише забезпечення якісного засвоєння знань, умінь та навичок з відповідних дисциплін, а й їх ефективне застосування під час вивчення дисциплін загальнотехнічного та спеціального циклів. Крім того, не менш важливими завданнями фізико-математичної підготовки курсантів морехідних училищ досліджуваного періоду було забезпечення їх патріотичного виховання[5].

Однією з проблем морехідних училищ була відсутність програм з фізико-математичних дисциплін, розроблених з урахуванням специфіки навчальних закладів. Про це свідчить лист заступнику начальника Управління навчальними закладами Міністерства морського флоту Ягуп'єву Г. І. від начальника Херсонського морехідного училища ММФ СРСР І. Кривошеї (від 16 лютого 1954 року), у якому зазначається, що протягом декількох років програми з вказаних раніше дисциплін запозичуються в інших навчальних закладах [6]. Існуючі на той час програми із загальноосвітніх предметів для середніх спеціальних навчальних закладів

не тільки не враховували специфіку морехідних училищ, а й не відповідали обсягам годин, затверджених навчальними планами підготовки курсантів, та не передбачали диференціацію навчального матеріалу відповідно до спеціальностей. Отже, виникла необхідність доопрацювання та адаптації навчальних програм безпосередньо викладачами училищ, що певним чином позначалось на якості фізико-математичної підготовки курсантів.

У зв'язку з переходом загальноосвітніх шкіл на восьмирічну неповну середню освіту зазнає змін і фізико-математична підготовка курсантів морехідних училищ. Далі розглянемо більш детально зміни у програмах з фізики, математики та хімії для курсантів, які отримали восьмирічну неповну середню освіту. Так, у програмі з математики повністю були виключені теми «Пропорційні відрізки» та «Графічний спосіб розв'язання і дослідження квадратного рівняння». Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти рекомендувало зберегти зміст тем «Найпростіші функції та їх графіки» (8 годин), «Наближені обчислення» (4 години), «Нерівності» (2 години), «Степені та корені» (20 годин), «Правильні многокутники та довжина кола» (12 годин), «Вимірювання площі прямолінійних фігур і площі круга» (16 годин), «Прямі і площини» (14 годин), «Двогранні і многогранні кути» (6 годин), «Круглі тіла» (16 годин). До програми також вводилися нові теми, а

саге: «Розв'язування геометричних задач за допомогою тригонометрії» (8 годин), «Полярні координати» (2 години), «Часткова похідна» (2 години), «Диференціальні рівняння» (6 годин) [7].

Програма з фізики передбачала розширення знань курсантів з механіки, теплоти, електрики, оптики та будови атома. Акцентується увага на тому, що, наприклад, основи калориметрії вивчалися в школі, а в середніх навчальних закладах слід детально розглянути питання, пов'язані з рівнянням теплового балансу, механічним еквівалентом теплоти і термічним еквівалентом роботи. Також вказується на необхідність обов'язкового розв'язання задач для закріплення знань з цих питань. Тема «Електромагнетизм» (до напруженості магнітного поля) вивчалась у школі, тому згідно з програмою рекомендується повторення цих питань шляхом самостійної роботи курсантів з підручником за завданням викладача. До курсу фізики вводяться додаткові теми «Гідро- і аеростатика. Рух рідин і газів» (4 години) та «Оптичні прилади» (2 години) [8].

Під час вивчення хімії рекомендувались такі зміни: теми «Вступ» та «Атомно-молекулярне вчення» об'єднати в одну тему, розраховану на 2 години; тему «Хімічна символіка. Валентність» замінити темою «Основні положення теорії будови атомів. Валентність» (6 годин); на вивчення теми «Вода і розчини. Кисень. Водень» відвести 6 годин, так як вона достатньо глибоко вивчалась у шкільному курсі хімії; після цієї теми вивчати тему «Електролітична дисоціація», причому необхідно відвести 2 години на виконання лабораторної роботи без загального збільшення кількості годин; тему «Періодичний закон і періодична система елементів Д. І. Менделєєва. Поняття про радіоактивність і будову атомів» вивчати після тем «Галогени» і «Сірка та її сполуки» [9].

Нижче подано порівняння обсягу навчальних годин за програмами фізико-математичних дисциплін та навчальними планами підготовки курсантів морехідних училищ на базі восьмирічної неповної середньої освіти (Таблиця 2).

Назва навчальної дисципліни	Кількість годин згідно зі змінами до програм від 25 травня 1961 року	Кількість годин відповідно до навчальних планів підготовки курсантів морехідних училищ для спеціальностей	
		«Морське судноводіння» (від 6 вересня 1961 р.)	«Суднові силові установки» (від 30 грудня 1961 р.)
Математика	402	314	400
Фізика	210	200	200
Хімія	120	174	120

Таблиця 2.

Обсяг навчальних годин за програмами фізико-математичних дисциплін та навчальними планами підготовки курсантів морехідних училищ на базі восьмирічної неповної середньої освіти

Дані таблиці 2 свідчать про те, що програми з фізико-математичних дисциплін потребували доопрацювання, адже вони, як і раніше, не відповідали навчальним планам підготовки курсантів морехідних училищ. Так, у звітах про роботу Херсонського морехідного училища ММФ СРСР та Херсонського морехідного училища рибної промисловості у досліджуваній період зазначається, що одним із головних питань, яке постійно розглядалося на засіданнях циклових комісій фізико-математичних дисциплін, було обговорення виконання навчального плану. Викладачі під керівництвом методичних бюро, які діяли на базі училищ, впорядковували програмний матеріал у відповідності до навчальних планів підготовки спеціалістів морської галузі.

Разом з тим існував ще ряд проблем, пов'язаних з організацією фізико-математичної підготовки у морехідних училищах Херсону у досліджуваній період. Так, наприклад, у «Звіті про навчально-виховну роботу Херсонського морехідного училища за I семестр 1949-1950 н. р.» зазначається, що курсанти нового набору мали досить низький рівень загальноосвітніх знань з математики, що призводило до проблем із засвоєнням програмного матеріалу з хімії та фізики і, відповідно, позначалося на успішності курсантів. З метою розв'язання вказаної проблеми викладачі математики створювали спеціальні групи для курсантів з низьким рівнем знань. Заняття в цих групах проводилися систематично по 2 години два рази на тиждень. З фізики

та хімії було організовано щоденне проведення індивідуальних консультацій для невстигаючих курсантів [10]. Крім того, у звітах про діяльність морехідних училищ Херсону у досліджуваній період постійно акцентується увага на питанні узгодження програмного матеріалу з фізико-математичних дисциплін з вимогами навчальних програм дисциплін загально-технічного та спеціального циклів. Шляхи вирішення цієї проблеми обговорювались на засіданнях педагогічних рад, методичних бюро та циклових методичних комісій фізико-математичних дисциплін морехідних училищ. Як стверджується у «Звіті про роботу циклової методичної комісії фізико-математичних дисциплін за 1950-1951 н.р.», «всі члени циклової комісії, врахувавши актуальність проблеми узгодження фізико-математичних дисциплін зі спеціальними, поставили перед собою задачу – в період перебування на навчальних судах з курсантами дослідити на практиці, який об'єм знань з розділами навчальної програми необхідний для курсантів, щоб наблизити викладання своєї дисципліни до профілю спеціальності» [11]. До того ж викладачі фізико-математичних дисциплін постійно здійснювали підбір задач, враховуючи специфіку спеціальностей, проводили спільні засідання з викладачами загальнотехнічних та спеціальних дисциплін, а також змінювали порядок розгляду тем, які не передбачалися навчальними програмами для середніх спеціальних навчальних закладів, з метою забезпечення

наступності фізико-математичної підготовки курсантів. Ще однією проблемою, яка впливала на якість фізико-математичної підготовки курсантів морехідних училищ Херсону, був дефіцит навчальних приміщень для організації діяльності кабінетів фізико-математичних дисциплін. Під кабінети фізики та хімії відводилися кімната для викладачів та кімната для паління. Для прикладу наводимо опис стану кабінету фізики із протоколу засідання педагогічної ради Херсонського морехідного училища від 15 жовтня 1953 року: «фізичний кабінет має багато приладів, які не можуть бути використаними у зв'язку з тим, що їх неможливо переносити з корпусу в корпус. Сам кабінет дуже маленький, приладів дуже багато, а шаф лише три і тому прилади лежать просто на підлозі»[12]. У зв'язку з цим викладачі не мали можливості проводити лабораторні заняття, що негативно впливало на якість фізико-математичної підготовки курсантів училища.

Узагальнюючи все вище зазначене, зауважимо,

що фізико-математична підготовка курсантів морехідних училищ Херсону у досліджуваний період була невід'ємною складовою професіоналів морської галузі. Проте на її якість впливав ряд негативних чинників: невідповідність навчальних програм з фізико-математичних дисциплін для середніх спеціальних навчальних закладів навчальним планам підготовки курсантів морехідних училищ; низький рівень загальноосвітньої підготовки вступників з відповідних навчальних предметів; неузгодженість програмного матеріалу з фізики, математики та хімії з навчальними програмами дисциплін загальнотехнічного та спеціального циклів; дефіцит навчальних приміщень для організації діяльності кабінетів фізико-математичних дисциплін. У подальших наукових розвідках планується вивчення особливостей фізико-математичної підготовки курсантів морехідних училищ у період 1961–1982 рр.

© Солодовник А. О., 2017

Список джерел та літератури:

1. Державний архів Херсонської області, ф. 472, оп. 3, спр. 20, 153 арк.
2. Державний архів Херсонської області, ф. 1316, оп. 3, спр. 60а, 60 арк.
3. Учебные планы мореходных училищ Министерства морского флота СССР – Москва, 1947. – С. 9
4. Державний архів Херсонської області, ф. 1316, оп. 3, спр. 127, арк. 5.
5. Державний архів Херсонської області, ф. 472, оп. 4, спр. 33, арк. 49-50.
6. Державний архів Херсонської області, ф. 472, оп. 4, спр. 50, арк. 31.
7. Державний архів Херсонської області, ф. 472, оп. 3, спр. 52, арк. 13-15.
8. Так само, арк. 16.
9. Так само, арк. 17.
10. Державний архів Херсонської області, ф. 472, оп. 3, спр. 25, 110 арк.
11. Державний архів Херсонської області, ф. 472, оп. 4, спр. 25, арк. 58.
12. Державний архів Херсонської області, ф. 472, оп. 4, спр. 37, арк. 25.

**Султанова
Наталя Вікторівна**

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної освіти
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського (м. Миколаїв)

✉ sultanoff@mksat.net

Соціальне виховання дітей в закладах інтернатного типу на Півдні України (20–30-ті рр. ХХ століття)

У статті схарактеризовано історичні витоки соціального виховання дітей в закладах інтернатного типу на Півдні України у 20–30-ті роки ХХ століття в Україні. Розглянуто особливості функціонування та структуру дитячого будинку, дитячого містечка, визначено мету, основні завдання соціального виховання дітей в них. Обґрунтовано методологічне підґрунтя, на якому будується соціально-виховна робота з дітьми, які зростають поза родиною. Розкрито особливості практичного втілення ключових аспектів соціального виховання дітей. Проаналізовано політичні, соціально-економічні та організаційно-методологічні умови, що сприяли ефективності використання педагогічних технологій соціального виховання дітей в історії української педагогічної думки.

Сьогодні пошук доцільних форм утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування має відбуватися у дискурсі реформування інтернатних закладів освіти в Україні, розробки та практичного обґрунтування нових варіантів змісту їх навчання, пошуку та застосування ефективних форм соціального виховання в них дітей. Проте, багатогранність і складність завдань, що стоять сьогодні перед суспільством вимагають від органів освіти нестандартних підходів до розв'язання означених проблем. Актуальним за таких умов виявляється звернення до ретроспективного аналізу витоків соціального виховання дітей у теорії та практиці вітчизняної педагогічної думки періоду стійкого розвитку, розширення та функціонування інтернатних закладів освіти на Півдні України.

Істотний вплив на систему соціального виховання дітей інтернатних установ в Україні справили державно-політичні та соціально-економічні трансформації 20-х рр. ХХ століття. Це переломний період в історії української педагогічної думки, період перебудови всього соціально-економічного устрою держави, руйнації старих освітніх парадигм та соціально-педагогічних відносин. Проте, в цей час виникають й специфічні проблеми, зумовлені зміною системи цінностей, соціальних пріоритетів та життєвих орієнтирів, і діти, які у наслідок сирітства, соціальної вразливості, занедбаності та інших проблем були поставлені в ситуацію соціальної адаптації до принципово нових умов життя.

Розробкою ідей соціального виховання дітей займалися свого часу такі дослідники та громадські й політичні діячі системи освіти як С. Ананьїн, П. Блонський, Г. Гринько, М. Грищенко, М. Гриценко, В. Дурдуківський, В. Дюшен, В. Зіньківський, О. Залужний, О. Музичеко, А. Макаренко, Я. Мамонтов, О. Попов, Я. Ряппо, С. Ру-

Ключові слова:

соціальне виховання, заклади інтернатного типу, дитячий будинок, методи виховання, суспільний характер виховання, дисципліна, дитячі містечка.

сова, М. Скрипник, К. Ушинський, Я. Чепіга, С. Шацький, Е. Яновська та ін. Сучасна доба реформування системи шкільної освіти, збільшення та загострення проблем соціально незахищеної категорії дітей не викликає сумніву в актуальності відродження позитивного досвіду соціального виховання. За умови критичного переосмислення історичних витоків його розвитку в інтернатних закладах країни стає очевидним прогностичне значення ретроспективного аналізу основних концептуальних положень. Адже, виявлення спадкоємності ідей, що стосуються позитивних сторін соціального виховання, надасть змогу визначенню орієнтирів його запровадження у сучасних умовах інтернатної освіти.

Мета статті – виявити і схарактеризувати історичні витоки соціального виховання дітей у закладах інтернатного типу на півдні України в 20–30-ті рр. ХХ ст.

Основою радянської системи народної освіти в Україні було суспільне виховання дітей. Воно здійснювалося в дошкільних закладах, загальноосвітніх школах, школах і групах подовженого дня, в інтернатних установах та інших навчально-виховних закладах при активній участі і інтересах всього українського суспільства. Взагалі, історія розвитку радянської системи освіти і виховання, як зазначає А. Д. Бондар, «це історія боротьби не лише за кількісне зростання числа шкіл,

дошкільних і позашкільних закладів, але й перебудову змісту, форм і методів навчання та виховання» [1, с. 5-7].

В дорадянський період в Україні існували різні типи закладів інтернатного типу: виховні будинки, сирітські будинки, притулки та ін. На той час всі вони були підпорядковані міністерству соціального забезпечення. Таке підпорядкування позначалося і на характері навчально-виховної діяльності цих установ, головним завданням яких було не виховання дітей, а догляд за ними, надання їм матеріальної допомоги, необхідної для життя і фізичного розвитку. Громадянська війна та відповідні її наслідки привели ці заклади до повного занепаду. Частина з них з причин відсутності матеріального забезпечення було закрито зовсім, а їхні вихованці поповнили лави безпритульних і малолітніх злочинців. Піклування про таких дітей стало у центрі уваги органів освіти і органів соціального забезпечення.

У перші роки радянської влади в Україні з досвіду будівництва радянської системи народної освіти в Російській Федерації почали розроблятися нові документи, постанови та декларації, що змінювали організаційну структуру і зміст навчання і виховання підростаючих поколінь. Проте українські педагоги і політичні діячі намагалися йти дещо своїм шляхом і припускали низку серйозних помилок щодо розвитку народної освіти в країні. Такою, серед інших, була й ідея запровадження «соціального виховання», в якій основне місце відводилося не школі і сім'ї, а дитячому будинку. Система «соціального виховання» на перше місце ставила не оволодіння знаннями основ наук, а підготовку молоді до праці, тобто трудове виховання.

Отже, починаючи з 1919 року на рівні держави було взято курс на запровадження системи соціального виховання дітей в інтернатних закладах країни. Разом із цим невілювалася роль і місце сім'ї, відділами соціального виховання підкреслювалася її неспроможність виховувати громадянина радянської республіки.

Найкращими типами закладів для розв'язання проблеми «соціального, державного виховання», «проблеми соціального і державного забезпечення дітей» було визначено дитячі будинки, дитячі трудові колонії, комуни, будинки сімейного типу [4, с. 6]. А. Єлізарова завідувача відділом охорони дитинства Народного Комісаріату соціального забезпечення, запропонувала докорінно змінити життя дитячих установ: «виховання в наших дитячих будинках ставиться на трудовий початок. Штат найманого персоналу скорочується до мінімуму. В ідеалі – повне самообслуговування дітей, домоводство без найманої прислуги. Старі, казармового типу притулки відкидаються нами. Кращими вважаємо будинки сімейного типу» [там само].

Декларація про соціальне виховання дітей (1 липня 1920 р.) містила методичні поради щодо основ організації і структури дитячого будинку в системі соціального виховання. Він мав будуватися за принципом сім'ї, а не віку, з кількістю вихованців, що не перевищувала 24 осіб. Передбачалося, що всі роботи у ньому повинні виконуватися членами дитячого будинку, залежно від сил і здібностей вихованців. У Декларації підкреслювалося, що дитячий будинок – це не закритий навчальний заклад, і всі необхідні знання дитина має одержувати у загальнодержавних культурно-освітніх закладах, зливаючись із загальним дитячим середовищем [2, с. 2-4].

У червні 1921 р. Наркомос України опублікував у «Пораднику по соціальному вихованню дітей» інструк-

цію під назвою «Система соціального виховання дітей УРСР», обов'язкову для виконання всіма органами народної освіти на місцях. Головною метою соціального виховання, як зазначалося в інструкції, було «виховання нової людини, що почуває себе всією істотою зв'язаною з трудовим комуністичним суспільством» і щоб досягти означеної мети, необхідно «забезпечити дитину всім необхідним для її життя і розвитку», треба «правильно й досить широко поставити громадське виховання дитини... виховання її для суспільства» [6, с. 24-28].

Дітей, які не мають батьків, і ти, «котрим існуюча сім'я не в силі дати всього, що належить дитині по праву», мусить взяти на виховання «нова сім'я, новий соціальний організм – робітничо-селянська держава» Тому соціальне виховання стає вихованням не тільки «для суспільства, а й силою суспільства» [6, с. 25].

У цей період на півдні України відкриваються різні заклади системи соціального виховання дітей: школи-клуби, дитячі будинки неповного дня, заклади охорони дитинства та інші. Основними вважався дитячий будинок, який міг бути постійним і денним. Постійний дитячий будинок – це був заклад, в якому діти постійно проживали і виховувалися. Він був призначений для дітей-сиріт і напівсиріт. Організація життя у такому інтернатному закладі була, як зазначалося у Пораднику по соціальному вихованню, безперервна (постійна) як для всього закладу, так і для кожної дитини від 4 до 15 років. Така форма у 13 пункті цього документу про систему соціального виховання вважалася найвищою формою, а в майбутньому – й єдиною.

Швидкість зростання кількості закладів соціального виховання залежала, перш за все, від колекторів, які здійснювали індивідуальне дослідження і розподіл дітей по дитячим будинкам.

10 червні 1920 року постановою Наркомосу України крім постійно діючих та денних дитячих будинків у всіх великих промислових центрах України і губернських містах півдні України Одеса та Херсон передбачалося організацію «відкритих дитячих будинків». Вони запроваджувалися як допоміжні дитячі заклади, основним призначенням яких було органічно зв'язати між собою органи Наркомосу та «дітей вулиці», стати для них проміжним щаблем для переходу цих дітей до постійного дитбудинку.

В. Дюшен у лекціях про соціальне виховання наголошує: «Однією з вимог соціалістичної програми в Радянській Україні є те, щоб усі діти виховувалися за рахунок держави, і щоб усі отримували однакове виховання, починаючи з перших днів життя дитини і закінчуючи її повноліттям. Турбота про дітей повинна лежати не на їх батьках, а на державі...», що закріплює помилкові ідеї розпаду та неспроможності сім'ї у справах виховання дітей [3, с. 2-3].

Дитячі містечка на півдні України на початку 20-х рр. були ефективною формою роботи із безпритульними дітьми. Вони, здебільшого, створювалися на околиці міста, поруч з фабриками, заводами або в сільській місцевості. Мали у своїй структурі декілька споруд, відповідно закладів для дітей різних вікових груп (від 4 до 15 років). Гуртожитки, зазвичай, розділялися на дошкільні (для дітей 4-7 років), шкільні (8-12 років) і підліткові (13-15 років). Шкільні заняття проводяться у центральних школах, а клубні, відповідно, у центральних клубах для молоді. Основну роль у житті дитячих містечок відігравала праця; вихованці займалися самообслуговуванням та самозабезпеченням.

Одним з найкращих закладів соціального виховання в республіці стало «Дитяче містечко» в м. Одеса. Його основним завданням було «врятувати безпритульних дітей, жертв імперіалістичної і громадянської війни від голоду і холоду, і виховати з них свідомих громадян радянського суспільства» [5, с. 191-197]. До його складу входили дитячі комуни шкільного і дошкільного типу, а також інші заклади, які всі разом становили комуну «Містечка». Затвердження Наркомосом України «Положення про «Дитяче містечко» Одеської Губнаросвіти» відбулося 5 жовтня 1920 року, офіційне відкриття через місяць, і вже у 1921 році воно об'єднало 16, а через рік – 23 дитячих заклади (15 дитячих будинків, допоміжну школу, два ізолятори, колектор тощо), в яких перебувало 1664 вихованці, працювало 314 учителів, вихователів та іншого обслуговуючого персоналу.

Основну увагу в Одеському містечку приділялося трудовим процесам і створенню первинних колективів, які, організовувалися здебільшого за віковим принципом. Дітей залучали до самообслуговування та участі у різноманітній суспільно корисній праці: до прибирання приміщень, заготівлі палива, доставки продуктів з продовольчих баз, до роботи на кухні, в саду і на городі. Працювали не всі, але привчали працювати всіх. Діти в містечку займалися сільським господарством: розведенням птахів, свиней, на власній молочній фермі корів; вирощували зерно, овочі та ін. Влітку, коли в школах і майстернях було менше роботи, активно працював клуб з політичними, драматичними, хімічними, природознавчими, художніми, літературними, музичними гуртками. Проте робота клубу ускладнювалася відсутністю необхідної кількості кваліфікованих клубних працівників.

Навчально-виховна робота проводилася в школах і клубі. Серед форм виховної роботи найбільшою популярністю у дітей користувалися свята і екскурсії (виробничі, геологічні, краєзнавчі та ін.). Проте, якість навчання викликала сумніви. Для проведення повноцінних занять не було ні можливостей, ні відповідних умов. Не вистачало ні підручників, ні чітких настанов щодо проведення навчальних занять. Основним методом організації занять педагоги вважали бесіди «на рідній мові про оточуючий світ (надавали відомості з природознавства, географії, астрономії і т. д.) за спостереженнями в цих галузях», сюди ж включалися вимірювання, лічба, «читання на рідній мові та декламації». Післяобідній час відводився для занять з гуртків, бесід та ін.

Незважаючи на несприятливі умови роботи «Дитяче містечко» м. Одеси стало одним з кращих закладів соціального виховання в республіці у 20-х рр. XX століття.

Більше половини коштів, які передбачалися на витрати народної освіти, йшли на утримання дитячих будинків та інших закладів інтернатного типу, кількість

яких з грудня 1920 по січень 1924 року в республіці невпинно зростала.

Внаслідок такого становища держава не мала можливості утримувати заклади народної освіти, і більшість з них поступово переводилася на місцевий бюджет, який, у свою чергу, не міг забезпечувати існуючу сітку освітніх закладів системи соціального виховання. Відтак, частину з них було передано підприємствам, професійним та іншим організаціям, а також на утримання батьків. Відділи народної освіти були змушені піти на створення так званих «договірних шкіл» і введення тимчасової плати за навчання дітей. У республіці почалося скорочення мережі шкіл та інших установ народної освіти. А у деяких південних районах країни, де голод був особливо великим, «шкільна мережа, – як зазначає заступник наркома освіти Української РСР Я. Ряппо, – просто перестала існувати. Діти та вчителі вмирили або розходилися в різні боки. Органи народної освіти «перетворилися на органи соціального забезпечення дітей, а школи – на харчові пункти» [7, с. 24].

У зв'язку з цим гостро постало питання неграмотності підростаючого покоління. Відтак, партійні і радянські органи починають більшу увагу звертати на загальноосвітню школу, а не на дитячі будинки. Стає зрозумілим, що тільки «нова трудова школа зможе ліквідувати культурну відсталість країни» [1, с. 34]. Починаючи з 1924 року кількість дитячих будинків зменшується і в наступні роки тримається в межах, необхідних для виховання, в основному, дітей-сиріт. Боротьба за піднесення рівня роботи загальноосвітніх шкіл, що підкріплювалася запровадженням в країні загального обов'язкового початкового навчання, розгортання мережі шкіл з 1930-1931 рр. сприяла реорганізації дитячих містечок в окремі дитячі будинки.

Таким чином, у перші роки Радянської влади дитячі будинки, містечка, колонії та інші заклади інтернатного типу, що відкривалися на півдні України, основну увагу приділяли проблемам створення й виховання дитячих колективів. Для них характерною була принципова постановка трудового виховання у вигляді самообслуговування, суспільно корисної праці у виробничих майстернях і підсобних господарствах, а також у колгоспах і радгоспах у літній період. Згодом, після 30-х рр. XX ст. у зв'язку із розгортанням сітки загальноосвітніх шкіл потреба мати окремі школи в межах інтернатних закладів відпала. Робота з вихованцями зводилася до підготовки домашніх завдань, трудовою виховання та проведення різних культурно-масових заходів у вільний від занять у школі час. Усе, що стосувалося навчання дітей було прерогативою школи, яку вихованці дитячого будинку відвідували. Залишалось тільки забезпечити єдність і узгодженість у роботі цих двох педагогічних колективів.

© Султанова Н. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967) / А. Д. Бондар. – К. : Вид-во Київського унів-ту, 1968. – 223 с.
2. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей (1.07.1920) // Пролетарська освіта (Вінниця). – 1921. – № 1. – С. 2-4.
3. Дюшен В. О социальном воспитании. II-я лекція. / В. Дюшен. – К., 1919. – 7 с.
4. Первый Всероссийский съезд деятелей по охране детства, Издание Народного Комиссариата Социального обеспечения. – М., 1920. – С. 3-4.
5. Петришина Л. До історії створення першого державного показового дитячого містечка в Одесі / Л. Петришина, А. Юрій // Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи : матеріали конф., присвяченій 80-й річниці від дня заснування державного показового Дитячого містечка імені III Комінтерну в Одесі : зб. наук. пр. – Одеса : Юрид. література, 2001. – С. 191-197.
6. Порядик по соціальному вихованню дітей / упоряд. Ценсоцих Нарком освіти УСРР. – Х. : Всеукраїнське держ. видавництво, 1921. – 131 с.
7. Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за десять років революції / Я. П. Ряппо. – К. : Держ. видав-во України, 1927. – 126 с.

СЕКЦІЯ V:

ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ
В ЖИТТІ КРАЮ

**Дорошенко
Оксана Миколаївна**

кандидат історичних наук,
методист Первомайської міської
централізованої бібліотечної системи
(м. Первомайськ, Миколаївська область)

✉ doroshenko_oksana_mik@ukr.net

Кирило Бондарук (Отаман Лихо) – соратник Симона Петлюри

Публікація присвячена Кирилу Бондаруку (Отаману Лиху) – одному із наймолодших очільників повстанських загонів, що діяли на території Ольвіополя, Голти, Богополя, та оточених сел сучасної Первомайщини і Врадіївщини у період Української революції та національно-визвольних змагань початку ХХ ст.

Вивчення і реконструкція біографії учасників боротьби за створення Української Народної Республіки (УНР) у складі військових формувань Центральної Ради, Директорії УНР, повстанських загонів нині відновлює історичну справедливість та правдиву історію українського визвольного руху початку ХХ ст.

Основним методом дослідження життєвого шляху відомих історичних персоналій прийнято вважати біографічний. У більшості випадків людина постає не просто складовою картини світу, але й виступає як активний учасник історичних і суспільних процесів.

Територіальні межі дослідження окреслені Південною Україною, яка була простором для отаманщини – найважливішої форми боротьби проти більшовиків у період повстанського руху 1919–1922 рр.

Історична література про життя та боротьбу Кирила Бондарука (Отамана Лихо) представлена мізерною кількістю заміток у пресі, зокрема, про «бандита Лихо», який нищив «квартирних революцій» у радянський час писав М. Кузнєцов [1]. Українська історіографія містить декілька краєзнавчих робіт М. Ковальчука [2–4], монографію Р. Ковалю [5], дослідження Ю. Котляра [6], Є. Шарія.

Кирило Євлампійович Бондарук народився у 1898 р. в с. Катеринці Ананьївського повіту Херсонської губернії. Освіту здобував у місцевій парафіяльній, а згодом – земській школі.

У лютому 1917 р. у селі стало відомо про створення Української Центральної Ради і початок формування українських військових підрозділів. К. Бондарук захопившись новиною, поїхав до м. Ольвіополя і виміняв у колишнього жандарма за чотири золоті червінці шаблю та револьвер, придбав військову форму й подався до Умані, де відбувалося формування українських частин [7, с. 67].

В Умані майбутній отаман разом із своїм односельцем С. Доценком вступили до полку імені П. Полуботка і вже незабаром у складі Уманського куреня прибули до Києва, де були зараховані до загону, що здійснював охорону Центральної Ради.

На початку червня 1917 р. відбувся другий військовий з'їзд під час якого очільники українського уряду проголосили І Універсал. У складі формувань, що

Ключові слова:

Кирило Бондарук (Отаман Лихо), с. Катеринка, Первомайська повітова петлюрівська організація, Голта, Ольвіополь, Південна оперативна округа, командувач повстанськими військами Херсонщини.

охороняли з'їзд знаходився К. Бондарук. Генеральний секретар з військових справ С. Петлюра особисто інструктував варту перед початком, а згодом провів із кожним охоронцем індивідуальну бесіду. Розмовляючи з К. Бондаруком, запропонував йому стати слухачем Першої Київської юнкерської школи імені Б. Хмельницького [8, с. 122].

Перше бойове хрещення К. Бондарук отримав під Крутами у січні 1918 р. Боем біля станції Крути, розташованої між Бахмачем і Ніжином, керував сотні армії УНР А. Гончаренко. У ньому взяли участь чотири сотні Першої київської юнкерської школи ім. Б. Хмельницького та Перша сотня Студентського куреня Січових Стрільців. На озброєні у них було 16 кулеметів і саморобний бронепоезд – гармата на залізничній платформі. В цілому близько 550 військових із яких лише 20 старшин. Їм протистояла 4-6 тисячна армія революційних військ більшовицької Росії на чолі з М. Муравйовим, що складалась з червоногвардійців, солдат-росіян та балтійських матросів у супроводі артилерії і бронепоезду. В ході бою, що тривав зранку до вечора, українці відбили кілька атак, обидві сторони зазнали чисельних втрат. Піт натиском переважаючих сил супротивника українське військо, забравши вбитих і поранених, відступило до ешелону, що чекав у кількох кілометрах від станції. Руїнуючи за собою залізничну колію, вони рушили в напрямку до Києва і на станції Бобрик об'єдналися з Гайдамацьким кошем Слобідської України під командою С. Петлюри [9, с. 12].

Зупинити наступ переважаючих більшовицьких військ не вдалося. Центральна Рада евакуювалася з

Києва і тимчасово зупинилася в містечку Сарни. К. Бондарукові, як і всім, хто залишився живим зі старшого курсу школи імені Б. Хмельницького присвоїли старшинське звання – хорунжий. З цього моменту життєвий шлях і військова кар'єра К. Бондарука переплелися з діяльністю С. Петлюри. В останні дні лютого 1918 р. українські війська повернулися до Києва. Головнокомандувачем коша січових Стрільців був С. Петлюра, а хорунжий К. Бондарук був командиром головної сотні січовиків. Протягом березня 1918 р. К. Бондарук перебував при штабі С. Петлюри як дорадник та старшина з особливих доручень [10, с. 12].

У квітні 1918 р. до влади прийшов і П. Скоропадський якого проголосили гетьманом Української держави. К. Бондарук на службу до гетьмана не пішов. Він перебував у Києві нелегально, і наприкінці жовтня увійшов до складу Українського Національного Союзу мета якого полягала в поваленні влади гетьмана. У листопаді 1918 р. група бійців, серед яких був і К. Бондарук, звільнила С. Петлюру, а 13 листопада на підпільному засіданні Національного Союзу було обрано новий уряд України – Директорію УНР.

В період організаційної роботи, пошуку союзників К. Бондарук, супроводжував С. Петлюру, вони відвідали Білу Церкву, де дислокувалися основні частини Українських Січових Стрільців, щоб схилити їх до виступу проти гетьмана П. Скоропадського. Поїздка виявилася успішною – січовики стали надійною опорою Директорії УНР.

У грудні 1918 р. до влади прийшла Директорія УНР. За наказом С. Петлюри, який став Головним Отаманом українського війська, К. Бондарук був призначений політичним дорадником командири Запорізької армії групи генерал-хорунжого М. Омеляновича-Павленка, яка виступила в похід на Південь України [11, с. 13].

В середині березня 1919 р., кінний полк отамана А. Гулого-Гуленка, у складі якого перебував К. Бондарук, відбив у більшовиків Ольвіополь, Богополь і Голту (терени сучасного м. Первомайська) і оволодів навколишніми селами. К. Бондарук побував у с. Катеринка і відвідав с. Велику Врадіївку, де проінспектував повстанські загони К. Колоса – очільника військового загону Врадіївської Хліборобської Республіки [12].

У цей час регулярні частини радянської 15-ї дивізії (пізніше названої Сиваською) разом із загонами чекістів, комсомольців та загороджувальний загін штабу 45-ї стрілецької дивізії Т. Гуляницького розпочав військові дії проти військ генерал-хорунжого М. Омеляновича-Павленка.

Спочатку натиск більшовицьких частин успішно стримувався, однак зрада поплічника К. Колоса С. Мокряка поставила українські частини у вкрай складне становище. К. Колос, знаючи про невизначеність керівника Першого комуністичного партизанського загону Т. Гуляницького, послав С. Мокряка з невеликим кавалерійським загonom на перемовини. Однак, Т. Гуляницький, який на той час визначився з політичними поглядами, схилив С. Мокряка до співпраці із більшовиками. С. Мокряк видав схеми розташування українських сил. Армійська група М. Омеляновича-Павленка була змушена відступити. Кінний полк А. Гулого-Гуленка був розпорочений по різних ділянках фронту, проте його основній частині вдалося прорватися до Савранських лісів – на північний захід від с. Врадіївки. Туди ж з боями потрапив і К. Бондарук із залишками кіннотників «Врадіївської республіки». А уся територія «республіки» була захоплена радянськими військами [13].

Під тиском переважаючих сил червоних військової Директорії УНР відступало не тільки на Півдні України, а й на інших напрямках. Первомайські чекісти втратили слід свого «підопічного» отамана, за яким полювали із березня 1919 року. Водночас за помешканням його батьків та рідні було встановлено нагляд. Очевидно, за невловимість та шкоду, заподіяну більшовиками, чекісти дали К. Бондарукові псевдонім «Лихо», з яким він увійшов в історію українського повстанського руху [14, с. 15].

Основні українські сили відступили за кордон, однак військові дії на повстанських фронтах України продовжувалися. Отамани – вихідці із народу вели нерівну боротьбу з більшовиками. З славною отаманщиною була пов'язана і подальша діяльність К. Бондарука. У 1919 р. він знаходився на території Польщі при штабі С. Петлюри, а пізніше – взяв участь у Першому Зимовому поході Армії УНР (6 грудня 1919 р. – 6 травня 1920 р.).

Центром, який очолив боротьбу українських повстанців, став штаб Головного отамана С. Петлюри у Львові. Тут було розроблено план повалення радянської влади в Україні та проголошення незалежності. Передбачалося до 1 серпня 1921 р. підготувати збройне повстання в Україні; створити Центральний Український штаб збройного повстання на чолі з генерал-хорунжим Ю. Тютюником у Львові; всю територію України поділити на оперативні військово-повстанські округи. Великі сподівання С. Петлюра пов'язував з Південною оперативною округою, яка організовувалася на території Південної Таврії, колишньої Херсонської губернії, та Південного Поділля, де через голод та утиски відбувалися особливо активні виступи селян проти радянської влади [15, с. 15].

Головнокомандувачем Південної оперативної округи було призначено К. Бондарука. С. Петлюра довіряв молодому отаману і враховував, що він родом із Південної України, степові простори йому були знайомі.

К. Бондарук разом із курінним отаманом І. Нагорним – уповноваженим штабу головної розвідки та військовим інструктором трьох повітів: Єлисаветградського, Ананьївського і Вознесенського дісталися Савранських лісів, де дислокувалася повстанська дивізія отамана С. Заболотного.

Зустрівшись із повстанцями дивізії С. Заболотного, К. Бондарук особисто провів інспектування, дав настанови щодо організації полків та штабів повстанських загонів, провів інструктивну нараду з командирами повстанських з'єднань, що дислокувалися у навколишніх повітах.

Поява К. Бондарука на Півдні стурбувала чекістів. Занепокоєння викликала і поява І. Нагорного, який був особисто знайомий з генералом-хорунжим Ю. Тютюником. Вже за тиждень переходу ними кордону, голові Первомайської повітової Надзвичайної комісії доповіли: «На території повіту виявлені сліди перебування відомого вам суб'єкта – отамана Лиха...» [16, с. 127].

З огляду на те, що Первомайський повіт знаходився у центрі Південної оперативної округи, К. Бондарук свій штаб вирішив облаштувати саме у місті. Першою квартирою, де базувалися керівники повсталіх, був дім Ф. Продана та Л. Остапенка. А основна квартира отамана Лиха знаходилася у непримітному будиночку М. Дануци біля заїжджого двору неподалік від Голти.

К. Бондаруку та І. Нагорному вдалося в Грушівці, Мигії, Сировому, Берізках, Доманівці, Кінецьполі, Голті, Ольвіополі, Богополі створити кілька підпільних груп

прихильних до УНР, які були організовані в єдину Первомайську організацію, а отамана Лихо-Бондарука почали називати командуючим повстанськими військами Херсонщини.

Пожвавлення діяльності повстанських сил та повстанського підпілля було помічене чекістами, керівництвом більшовицьких партійних комітетів та осередків у Первомайську. Почалися акції пов'язані із викриттям та знешкодженням контрреволюційних сил повстанців. Одним із перших кроків стала акція зі знищення родини отамана Лиха. Без слідства і суду розстріляли ні в чому не повинних матір Тетяну, брата Тимофія, сестру Наталку з чоловіком. Лише дивом уцілів батько, якого не було вдома, однак від пережитих нещастя став душевно хворим.

Секретар ЦК більшовицької партії Я. Гамарник дав персональне завдання начальнику Первомайського повітового управління Надзвичайної комісії: «Розшукати і захопити живим або мертвим сподвижника С. Петлюри – Бондарука Кирила Євлампійовича – отамана Лих, уродженця села Катеринки вашого повіту. Можете не церемонитися з родиною. У боротьбі з озвірілими контрреволюційними елементами будь-які засоби гарні...» [17, с. 133].

За отаманом К. Бондаруком розпочалося справжнє полювання. Первомайському повітовому ЧК 28 грудня 1921 р. вдалося заарештувати рідного брата І. Нагорного – Миколу. У січні 1922 р. штаб отамана К. Бондарука з невеликим загonom було відрізано від основних сил повсталих і оточено на околицях Врадіївки. Кільце оточення стискалося із кожною годиною, а сили оточених зменшувалися. Зрештою, повстанців заблокували у центрі села, проте вони продовжували опір. Становище значно ускладнилося, коли важко поранили І. Нагорного і члени штабу втратили багато часу на пошуки надійного місця для його влаштування.

Зрозумівши, що настала критична хвилина, отаман К. Бондарук віддав свій останній наказ: «Друзі! Наказую розосередитися і невеликими групами пробиватися увсебіч, рятуватися від ганьби полону. Після цього розшукуйте один одного на явках, налагоджуйте зв'язки, знову гуртуйтеся. Прощайте, побратими! Не втрачайте надії! Слава вільній Україні!» [18, с. 137].

Однак, все закінчилось трагічно – 8 січня 1922 р. І.

Нагорний потрапив у полон, а 19 січня 1922 р. К. Бондарук загинув, намагаючись вирватися з оточення.

М. Ковальчук так описує загибель К. Бондарука: «Сам отаман зумів звалити з коня червоноармієць, який зненацька з'явився у розташуванні оточених, роззброїв його, роздягнув і верхи на його коні у червоноармійській шинелі та «будьонівці» прорвався крізь кілька рядів оточення... Усе сталося так швидко, що, поки розібралися хто це, поки організували погоню, К. Бондарук був уже далеченько. Він гнав коня у напрямку ліска біля хутора Розумовка. Однак кінь виявився із запалом, тому погоня наближалася. Переслідувачі відкрили стрілянину. До ліска отаману, «дотягти» не вдалося. Куля збила його з коня, влучивши у самісіньке серце» [19, с. 137].

У протоколі огляду тіла «бандитського ватажка» було зазначено, що «крім смертельного поранення у спину» під ліву лопатку, на тілі знайдено ще дві рани – у районі правого плеча та у праву гомілку»; «на грудях убитого, під френчем знайдено закривавлену книжечку віршів Т. Шевченка, у якій застряла куля, що пробила серце і вийшла із грудей; ні документів, ні грошей чи цінних речей у вбитого не виявлено». Так на 23-му році життя, загинув Кирило Бондарук – отаман Лихо.

Ліквідація та арешти лідерів повстанської боротьби привели до значного зменшення сітки повстанських осередків на Півдні України. Була ліквідована і Первомайська повітова петлюрівська організація. Постановою колегії Первомайської повітової ЧК 50 осіб вказаної організації було засуджено, 27 найактивніших її членів були розстріляні.

К. Бондарук – отаман Лихо брав участь у знакових подіях Української національно-демократичної революції і був одним із керівників Первомайської повстанської організації. Він загинув у боротьбі за Українську Народну Республіку. Полягти за свободу свого народу вважається в усіх народів за найпочеснішу смерть. Імена отаманів повстанського руху повинні досліджуватися і прославлятися, як приклади патріотизму для нащадків. Саме на таких діячах як отаман Лихо повинна виховуватися історична пам'ять народу і складатися національні традиції [20, с. 26].

© Дорошенко О. М., 2017

Список джерел та літератури:

1. Кузнєцов М. Вартові революції. Пастка / М. Кузнєцов М. // Прибузький Комунар. – 1974. – № 178 (8418). – 7 листопада.
2. Ковальчук М. Катеринка на Кодимі (Історичні розповіді про виникнення та розвиток села) / М. Ковальчук. – Катеринка-Слов'янськ: ВЦ «Маторін», 2006. – 189 с.
3. Ковальчук М. Хто він, отаман Лихо? / М. Ковальчук // Прибузький вісник. – 1995. – 6, 9, 13, 20, 23 грудня.
4. Ковальчук М. Отаман Лихо / М. Ковальчук // Степове Многогоріччя: Літературний альманах. – Миколаїв: Атол. – № 1. – 2008. – С. 65-78.
5. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії / Р. Коваль. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – Режим доступу: <http://unknownwar.info/>
6. Котляр Ю. Отаман Лихо в боротьбі за свободу України / Ю. Котляр // Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Миколаївська область. Миколаївський обласний центр пошукових досліджень та редакційно-видавничої діяльності. – Книга 6. – К.: Світогляд, 2013. – С. 7-30.
7. Ковальчук М. Отаман Лихо / М. Ковальчук // Степове Многогоріччя: Літературний альманах. – № 1. – 2008. – С. 67.
8. Ковальчук М. Катеринка на Кодимі (Історичні розповіді про виникнення та розвиток села) – Вказ. праця – С. 122.
9. Котляр Ю. Отаман Лихо в боротьбі за свободу України. Вказ. праця. – С. 12.
10. Там само.
11. Котляр Ю. Отаман Лихо в боротьбі за свободу України. Вказ. праця. – С. 13.
12. Ковальчук М. Хто він, отаман Лихо? – Вказ. праця.
13. Кузнєцов М. Вартові революції. Пастка. – Вказ. праця.
14. Котляр Ю. Отаман Лихо в боротьбі за свободу України. Вказ. праця. – С. 15.
15. Там само.
16. Ковальчук М. Катеринка на Кодимі (Історичні розповіді про виникнення та розвиток села) – Вказ. праця – С. 127.
17. Ковальчук М. Катеринка на Кодимі (Історичні розповіді про виникнення та розвиток села) – Вказ. праця – С. 133.
18. Ковальчук М. Катеринка на Кодимі (Історичні розповіді про виникнення та розвиток села) – Вказ. праця – С. 137.
19. Там само.
20. Котляр Ю. Отаман Лихо в боротьбі за свободу України. Вказ. праця. – С. 26.

**Костенко
Антон Віталійович**

кандидат історичних наук, завідувач
організаційно-методичного відділу
Херсонської централізованої бібліотечної
системи (м. Херсон)

✉ archaeosector@gmail.com

Георгій Скадовський та його роль у розбудові Археологічного музею Віктора Гошкевича

У статті розглядається участь Георгія Львовича Скадовського у розбудові Археологічного музею Херсонської губернської вченої архівної комісії (1898–1909 рр.), заснованого Віктором Івановичем Гошкевичем. Простежуються започатковані ним наукові комунікації між Херсонським археологічним музеєм та науковцями інших міст.

Серед представників розгалуженого роду Скадовських одним з найвідоміших є **Георгій Львович Скадовський** (1847–1919), маршалок шляхти херсонського повіту на межі XIX–XX ст. У тогочасному Херсоні ця постать була відомою і як громадський діяч, і як ефективний господар великих земельних маєтностей, і як меценат.

Але нас цікавить його діяльність як археолога-дослідника, зацікавленого, зацікавленого в розбудові херсонських наукових інституцій – однією з таких інституцій був заснований у 1890 р. **Віктором Гошкевичем** (1860–1928) Археологічний музей Херсонського губернського статистичного комітету.

Протягом перших кількох років вся музейна колекція зберігалася вдома у В. Гошкевича, у виготовленій на замовлення спеціально для цієї мети скрині, в якій, однак, невдовзі забракло місця для усіх нових знахідок. На початку 1897 р. – восьмого року існування музею – для В. Гошкевича стало зрозумілим, що його колекції неможливо і далі тримати вдома та в приміщеннях Статистичного комітету через брак місця. Саме в цей час до нього й звернулися співдиректори Херсонської громадської бібліотеки Георгій Скадовський (який ще у 1886 р. розпочав археологічні дослідження на землях свого маєтку в Білозерці) і **Володимир Синькевич** (1859–?), ветеринарний лікар губернського земства, з пропозицією перемістити колекцію до приміщення новозбудованої бібліотеки [1, с. 145].

Річ у тім, що дирекція бібліотеки мала зобов'язання перед одним зі своїх жертводавців облаштувати у своєму приміщенні археологічний музей імені князя Потьомкіна і спеціально для нього вже обладнала три кімнати з вогнетривкими підлогами та стелями й залізними дверима, але не мала жодного предмету, яким могла би заповнити цей простір [2, с. 211]. В той же час керівники бібліотеки, як і всі освічені херсонці, знали про те, що у В. Гошкевича зберігається велика кількість старожитностей, яку він не має де розмістити.

Зацікавлення долею молодого херсонського музею виявив і князь **Іван Оболенський** (1853–1910 рр.), щойно призначений херсонським губернатором. Він цілком доречно зауважив, що справа охорони старожитностей цілої губернії не може триматися на ентузіазмі

Ключові слова:

Г. Л. Скадовський, В. І. Гошкевич,
Херсон, Археологічний музей,
наукові комунікації.

однієї людини. На його думку для продовження розпочатої В. Гошкевичем справи має бути сформована «*губернська вчена архівна комісія*» за зразком аналогічних інституцій в інших губерніях [1, с. 146].

На той час в межах сучасної України вже діяли Таврійська (виникла у 1887 р.) та Чернігівська губернська вчена архівна комісія (виникла у 1896 р.). Тож Херсонська комісія стала третьою за часом утворення. Вже згодом постали Катеринославська та Полтавська (1903 р.) й Київська (1914 р.) губернські вчені архівні комісії [3, с. 4].

Так постав Археологічний музей Херсонської губернської вченої архівної комісії. Перше засідання Херсонської губернської вченої архівної комісії урочисто розпочалося о першій годині 31 травня 1898 р. в залі Херсонської громадської бібліотеки. Урочистості розпочалися з подячного молебню, звершеного єпископом Новомиргородським Мемноном Вишневським (1828–1903) у присутності князя Оболенського та членів-засновників Комісії. «*І ось я дожив до цього урочистого і дорогого для мене дня, – говорив В. Гошкевич у своїй промові, – коли виплеканий мною, як улюблена дитина, музей я передаю до рук цілої колегії. Я тим більше щасливий та спокійний за долю його, що в цій колегії присутня така компетентна особа, як Георгій Львович Скадовський, який ще до мого приїзду до Херсона здійснював в губернії багато розкопок та до сьогодні ними займається з захопленням; а талановиті його праці в цій сфері звернули на себе увагу археологічних з'їзтів*» [2, с. 143]. Після урочистої частини, учасники установчого засідання Херсонської губернської вченої архівної комісії вирішили оглянути зали Археологічного музею.

До відкриття музею його експозицію розмістили в двох залах бібліотеки (третій зал відведений музеєві поки що залишався резервним). Предмети і колекції експонувалися не за хронологічно-тематичним прин-

ципом, а за зручністю розміщення (до того ж всі нові надходження одразу розміщувалися для огляду – фондосховищ у музеї не було).

У першому залі переважали старожитності періоду Нової історії, пов'язані з часом заснування та першими десятиліттями розвитку міста Херсон, а також козацькі старожитності і колекція монет – зародок музейного «мюнц-кабінету». В цьому ж залі експонувалися артефакти, зібрані В. Гошкевичем в кучугурах лівого берега Дніпра від Каховки до Кінбурнської коси, які належали до широкого хронологічного відрізка – від кам'яного віку до пізньої античності. Тут же розмістили й геологічні матеріали – зразки мінералів та корисних копалин.

Другий зал було відведено під колекції **Іоїля Стемпковського** (?–1914), тираспольського археолога-аматора, що протягом 1896–1898 рр. поповнив музей, результатами своїх розкопок курганів Подністров'я та окремими знахідками з околиць Бендер та Тирасполя [4, с. 134].

Після завершення огляду залів установче засідання Комісії відновили. І. Оболенський, який головував на засіданні, запропонував обрати керівництво Комісії. За його поданням збори одноголосно обрали головою Г. Скадовського, а зберігачем Музею, керуючим справами Комісії та головним редактором майбутніх наукових видань – В. Гошкевича. Її почесними членом та головою обрали великого князя **Олександра Михайловича Романова** (1866–1933), онука імператора Миколи I. Варто підкреслити: у тогочасній Російській імперії кожна солідна наукова інституція повинна була мати «покровителя» з-посеред великих князів Дому Романових (або й самого імператора, як-от Імператорське Одеське товариство історії та старожитностей) – а інакше вона не вважалася солідною.

За усталеною процедурою Херсонська губернська вчена архівна комісія мала передати своєму почесному голові «адресу» (офіційний лист-звернення з проханням про згоду на обрання почесним головою): зазвичай представники правлячої династії не відмовлялися таким проханням. Важливу для майбутнього комісії місію – налагодити контакт з обраним комісією «патроном» – взяв на себе Г. Скадовський. 28 вересня він передав «адресу» Олександрові Михайловичу, що тоді перебував у своєму кримському маєтку «Ай-Тодор» [2, с. 37].

20 грудня того ж таки 1898 р. Г. Скадовський доповів на засіданні Херсонської губернської вченої архівної комісії про результати своєї поїздки в Крим до Олександра Михайловича. Він повідомив, що перебуваючи в Криму відвідав розкопки Херсонеса та спілкувався з керівником археологічних розкопок у цьому давньогрецькому місті **Карлом Косцюшом-Валюжиничем** (1847–1907). Останній, довідавшись про відкриття у Херсоні археологічної експозиції, пообіцяв надсилати В. Гошкевичу окремі предмети зі своїх розкопок. Згодом, у 1901 р. за клопотанням Г. Скадовського Імператорська археологічна комісія розпорядилася про поповнення херсонського Археологічного музею старожитностями, знайденими під час розкопок Херсонеса та Пантикапею.

Тож уже з перших місяців існування комісії, Г. Скадовський, окрім формального головування в ній, з власної ініціативи долучився й до поповнення херсонського Археологічного музею новими матеріалами.

Для великого князя Олександра Михайловича почесне головування в Херсонській губернській вченій

архівній комісії було, звичайно ж, суто формальним. Але все ж таки він визнав за доцільне відвідати Херсон та ознайомитися з роботою інституції, «патроном» якої він був. До міста йому вдалося прибути 16 червня 1901 р., через три роки після початку діяльності комісії. В Археологічному музеї – єдиній постійно діючій інституції комісії – високого гостя приймали Г. Скадовський та В. Гошкевич.

У вестибюлі бібліотеки, біля входу до музею, чекав Олександра Михайловича В. Гошкевич, який підніс відвідувачеві традиційні «хліб та сіль» на керамічному давньогрецькому блюді з Ольвії. Після цього розпочався огляд Археологічного музею, який налічував уже не два, а три зали. Пояснення в перших двох, які працювали від початку роботи експозиції, надавав особисто В. Гошкевич.

В першому залі увагу великого князя привернули старовинні портрети представників династії Романових (цариці Наталії Кирилівни та великого князя Костянтина Павловича) і козацька картина з зображенням козака Мамає. Іншими цікавими експонатами були колекція монет різних часів та старожитності скіфо-грецького періоду, зібрана під час археологічних розвідок В. Гошкевича на лівому березі Дніпра.

В другому залі переважно експонувалися старожитності, зібрані тираспольцем І. Стемпковським під час археологічних розкопок Подністров'я. Ці старожитності, систематизовані за хронологічним принципом, характеризували побут переважно кочових племен від епохи бронзи до XVIII ст.

Після переходу гостя до третього і останнього залу Археологічного музею слово взяв уже Г. Скадовський, адже тут були представлені виключно старожитності, знайдені ним у попередньому 1900 р. під час розкопок на острові Березань. Навіть до його археологічних досліджень острів Березань був уже добре відомою археологічною пам'яткою, що привертала велику увагу як вчених, так і скарбощукачів. Саме тому Г. Скадовський, який вже мав досвід польових археологічних робіт, згодився провести масштабні розкопки на Березані своїм коштом. Протягом 1900–1901 рр. дослідник відкрив понад 800 давньогрецьких поховань VII–V ст. до н. е.

Завершивши огляд музею, Олександр Михайлович запевнив, що й надалі допомагатиме Херсонській губернській вченій архівній комісії в її роботі. Але склалося так, що невдовзі комісія як колегіальний орган практично припинила свою діяльність. Склад комісії фактично звузився до двох членів – Г. Скадовського та В. Гошкевича. Однак невдовзі перший відійшов від її роботи з особистих причин, а В. Гошкевич після революційного 1905 р. став «небажаною особою» в очах нового губернського керівництва. Це спричинилося до самоліквідації Херсонської губернської вченої архівної комісії. Археологічний музей, заради опіки над яким вона й була створена, в 1909 р. перейшов на баланс Херсонського міського управління. Його продовжив очолювати В. Гошкевич, а сам заклад отримав назву **Музею старожитностей Херсонського краю** [5, с. 66].

Тим часом, «Березанська колекція» Г. Скадовського почала привертати увагу відомих вчених, зокрема професора Новоросійського університету в Одесі та зберігача Одеського музею старожитностей **Ернста фон Штерна**. Він наголошував, що *«необхідно бути вдячним за те, що серед великих землевласників є такі особи як Георгій Львович, який, незважаючи на всі незручності безлюдного безводного острова, не жалкує ані*

грошей, ані часу, щоб систематичною працею знайти матеріали, що допоможуть розв'язати історико-культурні питання з минулого нашого краю» [6, с. 110]. У фондах документів Херсонського обласного краєзнавчого музею зберігається також лист Е. фон Штерна до Г. Скадовського від 23 травня 1901 р., в якому він просить надіслати фотографії знайдених на Березані предметів для більш точного їх визначення під час його подорожі за кордон [7].

Відомості про розкопки Г. Скадовського поширилися й за межі Російської імперії, де теж спричинили чималий резонанс. В 1909 р. їхні результати обговорювали, зокрема, на археологічному конгресі в Каїрі. На цьому конгресі про херсонський Археологічний музей та колекцію Г. Скадовського вперше почув данський археолог **Карл Фредерік Кінг** (1853–1921). Професор Копенгагенського університету, він в цей час за дорученням Данської королівської академії наук та літератури провадив розкопки на острові Родос та збагатив світову археологію вельми цікавими матеріалами з історії та матеріальної культури цього острова. Зі спеціальною метою ознайомитися з колекціями Г. Скадовського, К. Кінг вирушив до Херсона у травні 1910 р. [8, с. 420].

Варто зазначити, що після належної наукової обробки Г. Скадовський знайдені ним предмети передав до Археологічного музею в Херсоні, але за винятком ста найкращих, вилучених Імператорською археологічною комісією (вони потрапили до Імператорського Ермітажу). Отже, щоб ознайомитися зі всією «Березанською колекцією», К. Кінг змушений був спинитися в Петербурзі на шляху з Копенгагена до Херсона. Зазначимо, що була й третя частина колекції, залишена Г. Скадовським у своєму маєтку (вона зникла після його вбивства у 1919 р.).

«Березанська колекція» херсонського Археологічного музею складалася здебільшого з цілих та фрагментованих античних ваз VII-V ст. до н. е. – архаїчної епохи грецької культури. Аналогії цих матеріалів мали і Британський музей в Лондоні, і паризький Лувр, і Берлінський королівський музей. Незадовго до візиту в Херсон сам професор Кінг збагатив і Копенгагенський музей зразками ваз цього періоду зі своїх досліджень на Родосі. Але на теренах Російської імперії острів Березань лишився єдиним місцем планових розкопок грецького поселення архаїчного періоду, а відтак – і єдиним джерелом поповнення музейних археологічних експозицій та фондів предметами матеріальної культури цього часу.

До Херсона професор Кінг прибув 25 травня 1910 р. Насамперед він зустрівся зі зберігачем музею В. Гошкевичем та, скориставшись його гостинністю, оселився в нього. Завітавши до музейної експозиції, яка ще розташовувалася в трьох залах громадської бібліотеки, К. Кінг уважно оглянув всі наявні археологічні колекції, про які В. Гошкевич детально розповідав у контексті останніх здобутків південноукраїнської археології. Але особливу увагу професор Кінг звісно ж звернув на зал, в якому експонувалися старожитності з острова Березань.

Протягом наступних п'яти днів К. Кінг невтомно працював у музеї, ретельно вивчаючи та замальовуючи кожен предмет цієї колекції, окрім того на прохання вченого було зроблено фото окремих експонатів. Багато фото предметів, що зацікавили К. Кінга, подарував йому зі своєї «фототеки» й В. Гошкевич.

Відзначимо, що серед пересічних відвідувачів третій зал Археологічного музею користувався не меншою популярністю ніж серед науковців. В 1901 р. херсонські газети, наприклад, зауважували: «*Останньої неділі така тіснота була в музеї, що відвідувачі буквально давили один одного й демонструвати багато предметів виявилось зовсім неможливо. Тісніше від усього було в останній кімнаті, де зберігається колекція античних старожитностей, зібраних Г. Л. Скадовським в могилах острова Березані: перед входом до цієї кімнати утворюється натовп і відвідувачі чекають, доки ті, що зайшли раніше, закінчивши огляд, вийдуть назад*» [2, с. 79].

Узагальнюючи наведені сюжети з життєпису Г. Скадовського та В. Гошкевича, можемо стверджувати, що роль першого для становлення в Херсоні Археологічного музею була великою, а може й вирішальною. Г. Скадовський став ключовим співзасновником та керівником Херсонської губернської вченої архівної комісії. Не було таємницею, що комісія постала саме як організація-«парасолька» для Археологічного музею – в її складі він зміг розширити свою діяльність та розгорнути першу в Херсоні археологічну експозицію.

Також Г. Скадовський провів археологічні дослідження античної Березані і його колекція бережанських античних старожитностей, передана до Археологічного музею, на довгі роки стала основою музейного античного зібрання та одразу ж піднесла значення музею у науковому світі.

© Костенко А. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Костенко А. В. Археологічний музей В. І. Гошкевича / Антон Костенко // Археологія. – 2015. – № 2. – С. 137-147.
2. Херсонский музей древностей. Сборник газетных статей и заметок. 1871–1928 гг. / сост., подгот. текста, предисл., прим. В. А. Черникова. – Херсон: Наддніпряночка, 2012. – 506 с.
3. Симоненко І. М. Губернські вчені архівні комісії в Україні: історіографічний огляд і бібліографічний покажчик / І. Симоненко. – К.: Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2013. – 132 с.
4. Костенко А. В. Археологічні фонди краєзнавчого музею: формування, зберігання, використання (на прикладі Херсонського обласного краєзнавчого музею) [дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук] / Антон Костенко. – К.: Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2015. – 295 с.
5. Костенко А. В., Абікулова М. Й. Антична колекція Херсонського обласного краєзнавчого музею. Історія становлення (1890–1963 рр.) / Антон Костенко, Марина Абікулова. – Херсон: Сектор археології ХОКМ, 2016. – 172 с.
6. Вдовиченко Є. В. Меценат науки (пам'яті Георгія Львовича Скадовського) / Євген Вдовиченко // Археологія. – 2006. – № 3. – С. 108–110.
7. Штерн Е. Р. Лист до Г. Л. Скадовського від 23 травня 1901 р. – Фонди Херсонського обласного краєзнавчого музею. – КП-57904. – Д-1309.
8. Костенко А. В. Херсонський Археологічний музей як південноукраїнський центр тяжіння скандинавських дослідників / Антон Костенко // Херсонський Археологічний музей як південноукраїнський центр тяжіння скандинавських дослідників (1910–1928 рр.) // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2015. – Вип. 19. – С. 419-425.

Кости́ря
Денис Вікторович

вчитель історії Каховської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 4 (м. Каховка, Херсонська область)

✉ denys.kostyra1990@gmail.com

Постать Михайла Жука в українській культурі ХХ ст.

В статті висвітлено життя та творчість видатного українського художника-модерніста, поета, культурного та громадського діяча, уродженця міста Каховки, Жука Михайла Івановича в контексті розвитку української культури ХХ століття, проаналізовано історіографічну та джерельну базу наукової проблеми.

Михайло Іванович Жук – постать, що вирізняється з поміж інших відомих культурних діячів вагомим внеском у розвиток одразу декількох галузей української культури. М. І. Жук найкраще відомий в Україні як художник-модерніст, та крім образотворчого мистецтва, у якому він по праву вважався метром свого часу, він серйозно займався поезією та прозою, зробив помітний вклад у розбудову українського театру, був непересічним громадським діячем в області культури. Разом з тим, особистість М. І. Жука довгий час не знаходила належного інтересу серед дослідників української культури ХХ століття, й залишалась маловідомою широкому загалу.

Ключові слова:

Михайло Іванович Жук, біографія, образотворче мистецтво, українська культура, графіка, модернізм.

Вперше біографія М. І. Жука була надрукована в журналі «Українська муза» у 1908 році разом з його віршем «Чом я не сон?» [9]. Першою об'ємною працею, присвяченою особистості М. І. Жука стала стаття Юхима Михайліва «Михайло Жук» 1930 р. У цій праці докладно описано дитинство, юність, роки навчання та професійного становлення М. І. Жука [8]. Наступним серйозним дослідженням слід вважати статтю «Обра-нець двох муз», написану Герцом (Григорієм Семеновичем) Бурдому 1968 р. Стаття має масу нової, раніше не згаданої інформації передусім про життя М. І. Жука, його зв'язок з родиною Коцюбинських та про особливості творчості художника в перші десятиліття ХХ століття [1].

Загальною особливістю праць, написаних у 1980–1990-х роках, можна назвати спроби авторів розкрити маловідомі сторінки життя та творчості М. І. Жука. Першою серед них була робота С. Лущика «Михайло Жук у колі сучасників» (1988 р.). Робота присвячена взаємовідносинам Жука з літературним цвітом тогочасної України: П. Тичиною, родиною Коцюбинських, Б. Лепким та іншими [7]. Наступними були спільні роботи С. Лущика та О. Яворської, найважливіша з яких «Михайло Жук – літератор». Головна думка роботи – необхідність всеукраїнського визнання не лише художньої, але й літературної спадщини М. І. Жука. [6]. Найбільш сучасними дослідженнями життя та творчості М. І. Жука є роботи харківської дослідниці Соколюк Л. Д.: «Михайло Жук: шляхом модернізму (перший чернігівський період. 1905-1916)» (2015 р.), «Михайло Жук у колі фундаторів Української Академії Мистецтв» (2016 р.). Роботи Соколюк Л. Д. характеризуються спробою переосмислення та перегляду художньої творчості Жука як провідної у житті художника [12; 13; 14].

Основою для даного дослідження слугували мате-

ріали та фонди Каховського історичного музею. Рукописна колекція музею включає в себе не лише різноманітні дослідження але й цікаві історичні документи. Серед них особливе місце займає переписка М. І. Жука та каховчанки Дерябкіної Єлизавети Павлівни.

Михайло Іванович Жук народився 2 жовтня 1883 року у невеликому провінційному містечку Каховка Дніпровського повіту Таврійської губернії, в бідній родині маляра-майстрового, що працював у підрядчика. Мати Михайла Івановича служила мірницею на паровому млині [9, с. 1].

Спочатку сім'я Михайла Жука, як стверджує Юхим Михайлів у своїй праці «Михайло Жук» 1930 року, мешкала біля Дніпра: «Убога хатка Жуків стояла на високій кам'яній скелі над самим Дніпром. З цього Ластівчиного гнізда малий Михась спостерігав красу прозоро-блакитних краєвидів старого Славути» [9, с. 1]. Після того як стара хата впала, сім'я перебралася до того краю Каховки, що межував зі степом [15].

Важливі відомості про новий будинок сім'ї Жуків дають спогади Єлизавети Павлівни Дерябкіної, засновані на власному досвіді та збагачені розповідями каховського старожила діда Калашника (1871 року народження): «А будинок в нього, в якому народився майбутній художник, був самий простацький. Я його вперше цей будинок побачила у 1922-му році, коли ще ніхто не думав про якісь там удосконалення. Певна, що його власники, з року народження Михайла Івановича починаючи, нічого в ньому не перебудовували. Вхід був з двору, архітектури ніякої. Зручне місцеположення і чималі, як на ті часи, розміри – всі вигоди цього будинку» [15].

Батько М. Жука зіграв важливу роль у становленні особистості сина. Іван Жук був волелюбною людиною, схильним до вільнодумства, критичних оцінок, цікавився новими поглядами та ідеями. З дитячих років Михайло почав допомагати батькові, який, як зазначає Герц Бурд, «підряджався фарбувати дахи і церковні огорожі, ремонтував божі храми» [1, с. 188]. Цікаві відомості отримуємо із спогадів старожилів: «...маляр Жуков з підмайстрами виконував завжди малярні роботи після ремонту лікарні, церкви, двох готелів тощо. Він жив на вигідному місці – все було поблизу: за спиною лікарня, перед очима – церква, за нею ярмаркова площа, на якій стояв один з готелів. На ярмарок з'їжджалися хуторяни, від них очевидячки, теж були різні замовлення; в самій Каховці були теж багаті люди, от і заробляв Жуков Іван чимало» [15]. Сам Михайло Іванович згадує своє дитинство у Каховці не так оптимістично: «Життя маляра, та ще й наймита на сезон – дуже тяжке. Взимку злидні зазирають у всі шпарини, а за літо на рік не заробиш. Правда батько ще вивіски малював, та хіба багато тих вивісок у Каховці треба? Значить голодувати, значить заборгуватись» [9, с. 2].

Відповідь на питання матеріального становища родини Жуків дещо відкриває той факт, що Михайло Іванович почав працювати по найму уже з восьми років, чого не могло бути, як би сім'я жила надто багато: «Рано довелося майбутньому художникові зазнати трудових процесів. З восьми років довелося промишляти на Дніпрі, – заготовляти паливо на зиму, цілими днями «киснути в воді» здираючи кору з колод на плотках» [9, с. 3]. Скоріш за все мова йде про працю майбутнього художника на каховській пристані, яка славилась в першу чергу як лісова.

Важливу роль у духовному й особистісному становленні М. І. Жука відіграли приятелі батька – іконопи-

сець Мелехов, який мав художню освіту Петербурзької академії мистецтв, і скрипковий майстер Кузьменко. З їхньою допомогою Михайло вчився основам малярської справи й гри на скрипці [8].

1896 рік став доленосним для родини Жуків – разом з батьками, М. І. Жук приїжджає до Києва, де вступає до художньої школи Миколи Мурашка. В цей час у школі викладали учні М. Мурашка – «ушавлені майстри пензля Харитон Платонів, Микола Пімоненко та Леон Ковальський». Навчання молодого Жука у престижному навчальному закладі Києва було б неможливим без поліпшення матеріального становища родини Жуків: «Батько Михайла Івановича мав, очевидно, добрі заробітки, що мав змогу послати сина у Київ у школу Мурашка. Він хотів зробити з нього відмінного майстра-маляра, по-теперішньому альфрейщика, і можливо, «богомаза», тобто малювальника ікон» [15]. Юхим Михайлів у своєму дослідженні вказує, що після переїзду до Києва, Іван Жук влаштувався робітником до малярного цеху ремонтних майстерень Південно-Західних залізниць, де отримав сталій, і очевидно значний заробіток [9, с. 5].

У Київській художній школі розкриваються непересічні здібності Жука, він виділяється як один з найбільш обдарованих і перспективних учнів: «на щорічних шкільних виставках експонувалися його роботи. У конкурсах на кращу композицію він одержував премії, про що не раз оповіщала київська преса» [1; с. 188]. Крім художнього мистецтва, Михайло Іванович починає цікавитись літературою, що згодом дасть поштовх для написання власних віршів, розповідей та казок [1, с. 191].

Існує декілька поглядів на події, що відбувались у житті Михайла Івановича по завершенню навчання у школі Мурашка. Ю. Михайлів дає інформацію про навчання Жука у Московському «училище живописи, ваяння и зодчества» протягом одного року. Однак навчання у Москві йому не сподобалось: «Москва тоді сумне для мене. Москва – сльози, холод, голод. А головне, щонайбільше, чужою була для мене тоді Москва, коли я в ній бував» [9, с. 6]. Тому за порадою свого вчителя Л. Ковальського, Михайло Іванович приїздить до Кракова для навчання у Краківській академії мистецтв.

Дещо інша версія озвучена у дослідженні Г. Бурда «Обранець двох муз» та у рефераті «Мистецькі пошуки Михайла Жука»: «По завершенні навчання у художній школі М. Мурашка обдарований юнак мав підстави й наміри вступити до Петербурзької академії мистецтв. Проте відбулися події, що внесли суттєві зміни у подальше життя М. Жука: його батька за створення підпільної революційної групи й поширення забороненої політичної літератури було заарештовано й вислано до Сибіру» [1, с. 192]. «Для родини «політично неблагонадійного» наступили нові часи, і, щоб продовжити навчання, Михайло Жук виїжджає за межі Росії, у австрійську Польщу, де 1900 року його зараховують до Краківської академії красних мистецтв» [8].

У Кракові М. І. Жук, перебуваючи в оточенні «найкращих заступників польської культури» – Меґоффера, Мальчевського, Станіславського та інших, продовжує оволодівати малярськими дисциплінами – живописом, графікою, літографією, розпочинає активну діяльність як художник, знайомиться з сучасною поезією, прозою, виявляє інтерес до модерну [9, с. 7]. Основне кредо Михайла Жука – постійно працювати. Під час студентських канікул М. Жук приїздив до Києва, де виконував різноманітні малярські роботи. Так, перебуваючи у

Києві 1903 року, він написав портрет І. Нечуй-Левицького, що стало поштовхом до створення ним галереї портретів визначних діячів українського мистецтва.

Навчання на факультеті монументально-декоративного живопису Краківської академії красних мистецтв Михайло Жук завершив навесні 1904 року. Його малярський талант і успіхи були відзначені двома срібними медалями. Разом з ними він одержав і «гроші на закордонну подорож: перед ним розкривається можливість відвідати кращі музеї Італії, Франції, Німеччини» [1, с. 189]. Це становило мрію будь-якого художника – здійснити творчу мандрівку найпрестижнішими галереями Західної Європи. Відкривалися нові життєві й творчі перспективи. Михайло Жук приймає інше рішення: на виділені для подорожі кошти добитися звільнення батька та його повернення в Україну. Це вдалося зробити, й Івану Жуку було дозволено жити у Чернігові під наглядом поліції. Туди ж, до Чернігова – північної оази української культури, – 1905 року переїжджає і Михайло, сім'я знову збирається разом [8].

Талановитий митець одразу ж став помітною постаттю в Чернігові. Він пише нові малярські роботи, виявляє інтерес до діяльності «Просвіти», починає викладати малювання у приватній жіночій гімназії та духовній семінарії, у якій «серед його учнів був Павло Тичина, на формування естетичних поглядів якого Жук справив глибокий вплив» [11]. Особливу роль в чернігівському житті Жука відігравали відносини з Михайлом Коцюбинським. Донька прозаїка, Ірина Коцюбинська, пізніше розповідала: «... Не було того дня, щоб Михайло не приходив до нас або ми до них... А влітку він майже щодня виносив з нашого садка букети квітів і малював їх на величезних полотнах» [1, с. 190]. М. Жук часто писав портрети М. Коцюбинського, його дітей, фотографував родину Коцюбинських. Так, йому належить авторство таких відомих фото, як «Сім'я Коцюбинських у вітальні», «М. М. Коцюбинський у фесці», «Ірина з батьком у садку», «М. М. Коцюбинський зі студентами». Малював художник і палітурки до книжок письменника, серед яких була й «Тіні забутих предків» [7, с. 151].

На початку ХХ століття Михайло Жук наполегливо розвивається як художник. Він часто працює олією, аквареллю, пастеллю. Його малярські роботи – портрети, пейзажі, декоративні панно – неодноразово виставляються, одержують прихильну оцінку в українській пресі. Значним досягненням М. Жука є створення з натури понад двадцять портретів визначних діячів української культури початку ХХ століття: І. Нечуй-Левицького, І. Франка, М. Лисенка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, М. Вороного, В. Винниченка, Б. Лепкого, П. Тичини, В. Блакитного, М. Хвильового, В. Сосюри, М. Зерова, М. Бажана та ін. [14]. 1917 року за значні мистецькі здобутки Михайлу Жуку присвоєно звання професора живопису [15].

З чернігівським періодом пов'язані не лише малярська активність М. Жука, але й новий етап у його літературній творчості. Протягом 1905–1906 років він активно пише прозові й поетичні твори. У цьому його підтримує М. Коцюбинський, який виступав першим рецензентом його літературних творів, сприяв у їх публікації [5, 3]. Становлення М. Жука як письменника тісно пов'язано з провідним часописом початку ХХ століття «Літературно-науковим вісником» – «найавторитетнішим всеукраїнським періодичним виданням європейського типу, що відіграло винятково важливу роль у розвитку національного письменства, естетич-

ної думки, мистецтва загалом...», піднесенні української літератури на європейський рівень№ [6, с. 3].

Першим друкованим твором М. Жука стало оповідання «Мені казали: «Ще молодий!», надруковане у «Літературно-науковому віснику» 1906 р. У цьому часописі з'явилася ще низка творів М. Жука – поезія та прози: психологічна новела «Дора», «Захмарилось небо...». Письменницька активність Михайла Жука припала на першу третину ХХ ст., коли було написано основну частину його художніх творів. Інколи в літературному виданні М. Жук виступав не тільки як поет, прозаїк і критик, але і як художник. Так, у часописі «Музагет» вміщено виконані ним портрети П. Тичини, Ю. Меженка, Д. Загула [5, с.482]. Він друкувався у таких виданнях, як часописи «Молода Україна», «Дзвін», «Шлях», «Шквал» [8]. 1912 року у Чернігові вийшла друком збірка його віршів «Співи землі», що стала важливою подією в його поетичному розвитку [8].

Восени 1916 р. Жук, облишивши родину у Чернігові, переїздить до Києва. Київський етап діяльності М. І. Жука порівняно короткий – з 1916 по 1919 рік. Сплеск діяльності Жука як художника припадає на 1917–1918 рр. – він був одним з діячів Академії мистецтв, брав найактивнішу участь у виданні журналу «Музагет» Товариства українських письменників і митців.

У 1918 р. з'являється повідомлення у журналі «Книгарь»: «Підготовляються до друку три томи творів Михайла Жука». Сам Жук згадував: «...мною був підписаний договір з видавництвом «Сіач» на видання моїх творів (п'ять томів – прози, поезії, драматичних творів, казок і статтів по питанням українського мистецтва). Книжки так і не встигли вийти з чисто технічних умов та й умов дуже бурхливих політичних подій, що тоді відбувалися на Україні» [16]. Остання прозова публікація оповідання «Очі» припадає на 1921 р. Вражає об'єм громадської роботи Михайла Івановича київського періоду. У 1917 році М. І. Жука обирають членом комітету по організації Національного українського театру в Києві, у цьому ж році – членом комітету, який заснував Українську академію мистецтв, очолював одну її з майстерень [13].

В роки національно-визвольних змагань 1917–1921 років, Михайло Жук розривається між Києвом, де зосереджені всі його творчі помисли і Черніговом, де жила його родина. «Врешті решт, приблизно з травня 1919 року залишається в Чернігові. Другий Чернігівський період – до осені 1925 року – заповнений ущерб'ю, хоча, будемо відверті, далеко не на київському рівні» [7, с. 154]. В цей час М. І. Жук активно займається адміністративною і громадською діяльністю, театром, політичними плакатами, гравюрою на дереві та лінолеумі. Також в цей час у Чернігові Михайло Іванович пише ряд портретів українських письменників: Дмитра Тася, Марка Вороного, Миколи Зерова, Володимира Сосюри, Миколи Хвильового, Василя Блакитного. До культурної роботи Жука чернігівського періоду також необхідно віднести роботу над перекладом таких театральних спектаклів як «Троянда і хрест» О. Блока (1920), «Флорентійська трагедія» Оскара Уайльда (1923), «Кораль» Г. Кайзера (1923). Таким чином, київський та чернігівський періоди життя художника були дуже насиченими творчими звершеннями.

У 1925 році Михайло Іванович переїздить до Одеси, де у художньому інституті керує відділом літографії на графічному факультеті. У 20-ті роки він стає живим маляром-класиком, визнаним митцем. Його роботи активно експонуються в Україні, а також у Кракові та

Відні. У цей час М. Жук приятелює з відомим херсонським художником Георгієм Курнаковим, приїздить до Херсона. 1930 року в Херсоні було утворено філію Асоціації художників Червоної України. На першу її виставку Михайло Жук привіз кілька власних творів, серед них була й широковідома робота «Голова Н.» [17, с. 4]. Після реорганізації Одеського художнього інституту в художнє училище Михайло Жук «керує керамічним відділенням художнього училища і викладає керамічну композицію» [1, с. 192]. Багато сил на цьому етапі митець віддає педагогічній діяльності, виховуючи у студентів почуття художньої краси та довершеності. Під час війни митець відмовився полишати Україну й провів роки окупації в Одесі. У повоєнний час М. Жук продовжує викладати в Одеському художньому училищі й керувати керамічним відділенням [8]. Михайло Жук був скромною людиною і з підкресленою скромністю ставився до себе: «Я тільки хлопчик з лозиною, що й досі дивиться на «чудо» мистецтва» [17, с. 4].

Творчість М. І. Жука в післявоєнну добу викликала захоплення різночинної інтелігенції всієї України, особливо в захопленні були каховчани, які дізнавались що творець неперевершених шедеврів графіки та живопису, поезії та прози – їх земляк [2]. Підтвердженням цьому є листи Дерябкіної Є. П. Михайлу Івановичу в 1962–1963 рр. [3]. Лист-відповідь Михайла Івановича від 8 лютого 1962 року цікавий передусім атмосферою, яку передає Жук в останні роки свого життя: неймовірна ерудиція, дотепність, влучність висловів – все це вражає сучасника. З листа стає чітко зрозуміло, що останні роки життя Михайла Івановича були сповнені тяжкими хворобами та самотністю. Автор скаржиться: «Довго я збирався написати Вам листа, та хвороба не

давала мені ніякої змоги. Вже більше року як я лежу в ліжкові» [4]. Єлизавета Павлівна в своїх спогадах журиться: чому ніхто не допоміг йому написати листа, адже він міг би просто диктувати не підводячись з ліжка? [15]. На запитання Єлизавети Павлівни чи можна його відвідати науковим співробітникам Каховського історичного музею для створення відповідної експозиції, присвяченій його персоні, Михайло Іванович відповідає категоричним «ні»: «Що торкається музейних робітників, то Ви їм нічого не кажіть, принаймні до того часу, коли я Вас про це повідомлю. Теперішній візит до мене співробітників музею мене лише поставить у безвихідь, а їх також у безнадійне становище» [4].

Михайло Іванович Жук помер на 81-му році життя, 8 червня 1964 року в Одесі. Обірвалось життя визнаного митця-художника, а разом з ним – ціла епоха в одразу декількох галузях української культури.

Отже, постать М. І. Жука заслуговує на більш помітне місце серед плеяди українських культурних діячів ХХ століття, на відомість серед широкого загалу та увіковічення пам'яті геніального живописця та письменника, що своїм вкладом повернув уявлення про те, якою має бути сучасна українська культура та значно прискорив її розвиток одразу у декількох галузях, не лише власними досягненнями, але й натхненням молодих сердець, що згодом стали зірками української літератури та живопису. Будемо сподіватись, що перейменування у Каховці рідної вулиці Михайла Івановича його іменем – це лише початок процесу звеличення цієї дійсно непересічної постаті в історії української культури.

© Котира Д. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Бурд Г. Обранець двох муз // Вітчизна. – 1968. – № 8. – С.188–193.
2. Копія листа Дерябкіної Є. П. до Жука М. І. від 16 грудня 1961 року// ХОКМ-К. – Особиста справа Жука М. І., Ф-V.14.
3. Копія листа Дерябкіної Є. П. до Жука М. І. від 12 січня 1962 року// ХОКМ-К. – Особиста справа Жука М. І., Ф-V.14.
4. Копія листа Жука М. І. до Дерябкіної Є. П. від 8 лютого 1962 року// ХОКМ-К. – Особиста справа Жука М. І., Ф-V.14.
5. Лущик С. Яворська О. Михайло Жук – літератор / С. Лущик, О. Яворська // Муза. – Одеса. – 1992. - № 41. – С. 3.
6. Лущик С. Яворська О. Михайло Жук – літератор / С. Лущик, О. Яворська // Муза. – Одеса. – 1992. - № 43. – С. 3.
7. Лущик С. Михайло Жук у колі сучасників / С. Лущик // Київ. – 1988. – № 11. – С. 149–156.
8. Мистецькі пошуки Михайла Жука [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://rhw.in.ua/blog/mistecki_poshuki_mikhajla_zhuka
9. Михайлів Ю. Михайло Жук [Електронний ресурс] / Юхим Михайлів. – Київ, 1930. – Режим доступу: <http://ukr.sovfarfor.com/obrazotvorche-mistectvo/zhivopis/301-mihajlo-zhuk-chastina-tretja.html>
10. Михайло Іванович Жук // Українська муза. – Київ. – 1908 // ХОКМ – К. – РК. – Особиста справа Жука М. І., Ф-III. 4.
11. Пархоменко І. З. Біографії вулиці / І. З. Пархоменко// «Україна». – 1982. – № 21. – С. 22
12. Соколюк Л.Д. Михайло Жук: шляхом модернізму (перший чернігівський період. 1905-1916) [Електронний ресурс] / Людмила Соколюк. – Режим доступу: http://uartlib.org/downloads/SokolukZhuk2_uartlib.org.pdf
13. Соколюк Л.Д. Михайло Жук у колі фундаторів Української Академії Мистецтв [Електронний ресурс] / Людмила Соколюк. – Режим доступу: http://uartlib.org/downloads/SokolukZhuk3_uartlib.org.pdf
14. Соколюк Л.Д. Портрети Михайла Жука першого чернігівського періоду (1905-1916) [Електронний ресурс] / Людмила Соколюк. Режим доступу: http://uartlib.org/downloads/SokolukZhuk1_uartlib.org.pdf
15. Спогади Єлизавети Павлівни Дерябкіної про Жука Михайла Івановича// ХОКМ-К. – 1982. – Особиста справа Жука М.І., Ф-V.15.
16. Яворська О. Письменник Михайло Жук [Електронний ресурс] / О. Яворська // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – № 8. Режим доступу: <http://www.history.odessa.ua/vestnik8.htm>
17. Чуприна В. Майстер графічних портретів/ В. Чуприна // Надніпрянська правда. – 1968. – 29 травня.

Кузьменко Василь Васильович

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки, менеджменту освіти й
інноваційної діяльності КВНЗ «Херсонська академія
неперервної освіти» (м. Херсон)

✉ kuzmenkovasiliy@gmail.com

Наукова школа професора Ніни Слюсаренко

Стаття присвячена висвітленню основних напрямів діяльності наукової школи професора Ніни Віталіївни Слюсаренко. Наголошено, що діяльність наукової школи здійснюється за такими напрямками: теорія і методика трудового навчання, соціальна педагогіка, теорія і методика виховання, теорія і методика професійної освіти, загальна педагогіка та історія педагогіки, теорія навчання. Наведено тематику досліджень молодих учених – учнів школи Н.В. Слюсаренко та інформацію про них.

Ніна Слюсаренко (Ніколаєва) народилася 27 липня 1957 року в м. Завітинську Амурської області. Коли дівчинці виповнилося три роки, родина переїхала на Україну, в Херсон. Уся подальша доля Ніни Віталіївни пов'язана з цим містом. Наполегливо працюючи, вона закінчила Херсонську восьмирічну школу № 4 (1972), Херсонську середню школу № 49 (1974), Херсонське технічне училище № 2 (1976), Київський технологічний інститут легкої промисловості (1982), Херсонський державний педагогічний інститут імені Н. К. Крупської (1992), докторантуру Херсонського державного університету (2009).

Нині Н. В. Слюсаренко – знаний в Україні науковець, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету, професор кафедри педагогіки, менеджменту освіти й інноваційної діяльності Херсонської академії неперервної освіти (за сумісництвом).

Її наукова школа заснована в 2001 році як одна із гілок наукової школи професора В. В. Кузьменка Загальна кількість учнів – понад 20. За період існування школи захищено 13 кандидатських дисертацій та 1 докторську.

Наукові напрями дослідження: теорія і методика трудового навчання, соціальна педагогіка, теорія і методика виховання, теорія і методика професійної освіти, загальна педагогіка та історія педагогіки, теорія навчання. Нижче наведено тематику досліджень молодих учених – учнів школи Н. В. Слюсаренко та інформацію про них.

Кузьменко Юлія Василівна – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних та технологічних дисциплін КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», член-кореспондент Міжнародної академії наук педагогічної освіти. Захистила кандидатську дисертацію «Методика формування культури праці учнів основної школи на уроках обслуговуючої праці» зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика трудового навчання (2006) та докторську дисертацію «Теорія і

Ключові слова:

Н. В. Слюсаренко, наукова школа, напрями наукових досліджень, тематика наукових досліджень, молоді вчені.

практика формування освітньої складової фахівців з трудової підготовки (50-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)» (2016).

Панагушина Ольга Євгенівна – кандидат педагогічних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної академії наук педагогічної освіти, заслужений працівник соціальної сфери України. Захистила кандидатську дисертацію «Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій» зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка (2008).

Мороз Наталія Станіславівна – кандидат педагогічних наук, інспектор дошкільної освіти Офісу стандартів освіти департаменту освіти Великої Британії. Захистила кандидатську дисертацію «Система виховної роботи в середніх навчальних закладах Великої Британії» зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання (2009).

Матросова Інета Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та міжмовних комунікацій Кримського університету культури, мистецтв і туризму. Захистила кандидатську дисертацію «Формування технологічної компетенції у майбутніх технологів поліграфічного виробництва у процесі вивчення спеціальних дисциплін» зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти (2011). Працює над докторською дисертацією «Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх фахівців поліграфічного профілю до застосування педагогічного дизайну у професійній діяльності» зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Сліпич Юлія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Дитячої художньої школи Херсонської міської ради, викладач кафедри теорії і

методики дошкільної, початкової освіти й психології КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (за сумісництвом). Захистила кандидатську дисертацію «Професійний розвиток педагогів у позашкільних навчальних закладах художньо-естетичного профілю» зі спеціальності 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти (2012).

Філончук Зоя Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних та технологічних дисциплін. Захистила кандидатську дисертацію «Підготовка вчителів у післядипломній освіті до формування економічної культури учнів основної школи» зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти (2012).

Султанова Наталя Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, голова Агенції з якості освіти на факультеті педагогіки та психології університету. Захистила кандидатську дисертацію «Педагогічні умови формування етичної компетентності майбутніх соціальних педагогів» зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка (2013). Працює над докторською дисертацією «Теорія і практика соціального виховання в інтернатних закладах освіти в Україні (1956 – початок XXI століття)» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Кохановська Олена Вікторівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних та технологічних дисциплін КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». Захистила кандидатську дисертацію «Дидактичні умови застосування дистанційної форми навчання в процесі фахової підготовки майбутніх економістів» зі спеціальності 13.00.09 – теорія навчання (2013). Працює над докторською дисертацією «Теорія і практика розвитку природничо-математичної освіти дівчат в Україні (XIX – початок XX століття)» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Сав'юк Анна Миколаївна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської філології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Захистила кандидатську дисертацію «Просвітницько-педагогічна діяльність жіночих громадських організацій на Півдні України в II половині XIX – першій чверті XX століття» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки (2013).

Безушко Світлана Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та здоров'я людини Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика. Захистила кандидатську дисертацію «Гендерне виховання учнів основної школи у позакласній діяльності» зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання (2014).

Дереш Валентина Станіславівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології Херсонського державного університету. Захистила кандидатську дисертацію «Соціалізаційний вплив сім'ї на формування дитини в соціокультурному вимірі (друга половина XX століття)» зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка (2015).

Гончар Михайло Васильович – кандидат педагогічних наук, начальник відділу освіти Каховської міської

Ніна Віталіївна Слюсаренко

ради Херсонської області, доцент кафедри правознавства Новокаховського гуманітарного інституту Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Захистив кандидатську дисертацію «Розвиток нижчої професійної освіти на Півдні України у II половині XIX – початку XX століття» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки (2016).

Гаврилюк Галина Михайлівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних та технологічних дисциплін КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». Захистила кандидатську дисертацію «Підготовка вчителів у післядипломній освіті до реалізації проектно-технологічного підходу в трудовому навчанні учнів» зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти (2016).

Подальші наукові дослідження учнів школи проводяться за такими темами: «Формування професійного іміджу педагога в системі післядипломної педагогічної освіти» (М. М. Навроцька), «Формування готовності майбутніх інженерів-судномеханіків до міжкультурної комунікації» (М. В. Сотер), «Формування у майбутніх соціальних педагогів умінь і навичок професійно орієнтованого спілкування» (Т. О. Савченко), «Організаційно-методичні засади підготовки студентів-філологів у вищих навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття» (О. Ю. Кан), «Формування соціокультурної компетентності майбутніх судноводіїв міжнародних рейсів у процесі вивчення соціально – гуманітарних дисциплін» (Л. В. Ліпшиць), «Розвиток

початкової освіти у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (1932–1958 рр.)» (Я. М. Шугай), «Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в системі морської освіти України (II половина XX – початок XXI століття)» (О. І. Задорожня) та ін.

Послідовники наукової школи: 1) Ірина Олександрівна Шиманович (викладач кафедри теорії та методики дошкільного виховання і початкового навчання КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», кандидат педагогічних наук); 2) Марина Євгенівна Василенко (викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук); 3) Мар'яна Ігорівна Бабишена (старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін Херсонської державної морської академії, кандидат педагогічних наук). Їх дисертаційні дослідження виконані під керівництвом Ю. В. Кузьменко – учениці наукової школи Н. В. Слюсаренко.

Всі, кому доводилося працювати пліч-о-пліч з Ніною Віталіївною або навчатися у неї, мають лише гарні спогади про вчителя, вченого, радника, друга.

Ось, наприклад, як пише про свого вчителя Ю. В. Кузьменко: «Н. В. Слюсаренко – талановитий Учитель з великої літери. Її уроки, лекції, чи то для учнів, чи для студентів завжди користувалися надзвичайною популярністю, тому що вона може подати складний навчальний матеріал у доступній, зрозумілій усім формі, чим зацікавлює, захоплює і захоплює своїх слухачів».

Н. С. Мороз відзначає Ніну Віталіївну не лише як досвідченого науковця, талановитого вчителя, справжнього професіонала, але, в першу чергу, як гідну людину, яка завжди готова прийти на допомогу, як мудру та чарівну жінку. Вона переконана, що своїм науковим мисленням, творчими здібностями, непересічним талантом дослідника Н. В. Слюсаренко є взірцем для наслідування для своїх учнів і колег.

І. Г. Матросова вважає, що «Ніна Віталіївна є подвижницею на науковій ниві, людиною особливого порядку, віри та чітко усвідомленої мети».

Ю. В. Сліпич висловлює переконання, що: «Ніна Віталіївна має унікальний дар створювати колектив однодумців, об'єднувати тих, хто прагне професійного розвитку. Вона відкриває для педагогічної науки нові імена та надихає їх на пошуки нових наукових шляхів. Бути її учнем – це честь і велике щастя».

М. В. Гончар підкреслює неповторні якості Н. В. Слюсаренко: «доброту, щирість, людяність, витримку».

З. В. Філончук констатує, що Ніна Віталіївна «не зважаючи на різний вік і досвід молодих науковців, до кожного з них знаходить необхідні слова. Вона щедро ділиться науковими ідеями, які потім стають поштовхом для подальшого наукового зростання молоді.

Постійна зайнятість не заважає їй знаходити час для порад і консультацій не тільки для молодих науковців, а й для усіх, хто потребує її допомоги».

Н. В. Султанова вважає: «Щоб виховати справжнього науковця, потрібно бути професіоналом своєї справи. Адаже бути науковим керівником – і мистецтво і кропітка щодення праця. Саме такою людиною, з надзвичайним талантом лагодити з людьми, з багатим професійним досвідом, життєвою мудрістю і щирим серцем є чарівна жінка та видатна українська вчена – Ніна Віталіївна Слюсаренко. Завжди уважна, тактовна і цілеспрямована! Вміє передбачити всі ситуації на два кроки вперед. Працювати разом із нею – величезна честь, адже це не лише відповідально і якісно, а й легко, комфортно, й головне, результативно».

А. М. Сав'юк із великою вдячністю згадує: «Н. В. Слюсаренко – не просто талановитий дослідник, яку знають і поважають в наукових колах усієї України та за її межами, це добрий серцем учитель, який, попри втому і нестачу сил, завжди прийде на допомогу; це ввічлива і надзвичайно чуйна людина, яка підтримує своїх студентів і аспірантів в усіх справах, як у професійних, так і в особистих».

В. С. Дереш стверджує: «Ніна Віталіївна для мене не тільки науковий керівник, а перш за все, мати-жінка, яка своїми порадами, настановами, прикладом допомагає у різних життєвих ситуаціях, може насварити, коли необхідно, і похвалити, дати слушну раду, вислухати радісні і невеселі новини з мого життя, завжди морально підтримує. Вона є взірцем справжніх професійно-людських стосунків».

Г. М. Гаврилук характеризує свого вчителя такими віршованими рядками:

*Учитель учителів, майстриня й гарна жінка,
Велика трудівниця золота,
Вклоняюся я Вам, шаную і люблю безмірно,
Матуся наукова, наша гордість, берегиня неземна!*

Чимало теплих слів про Ніну Віталіївну висловлюють й інші члени її наукової школи. Здобувши науковий ступінь, дослідники не полишають науково-методичну співпрацю зі своїм наставником, разом розробляють методичні рекомендації, укладають навчальні та навчально-методичні посібники, монографії тощо. Але найголовніше те, що колишній учитель із задоволенням продовжує спілкуватися зі своїми учнями і є для них старшим другом і по-радником. Своім особистим прикладом професор скеровує життя багатьох із них у необхідне русло, допомагає долати життєві труднощі, шукати сенс життя.

© Кузьменко В. В., 2017

**Лактіонова
Діана Олександрівна**

студентка I курсу Миколаївського
коледжу культури та мистецтв
(м. Миколаїв)

✉ vasilivka55@gmail.com

Художники Кінбурнської коси

В статті охарактеризовано творчий доробок художників діяльність яких пов'язана з півостровом Кінбурн. Серед них імена Люсьєна Дульфана, Володимира Зебека, Володимира Спасоломський, Ігоря Карачевський.

Кінбурнська коса, що на Миколаївщині, займає особливе місце в історії та культурі Півдня України. Вона завжди приваблювала людей творчих, особливо художників, які залишили після себе певний пласт культури.

Метою статті є дослідження життя і творчість художників, пов'язаних із Кінбурном.

Живопис Кінбурнської коси представлений чотирма художніми напрямками: нонконформізм – творчість Люсьєна Дульфана, реалізм з неоромантизмом – Володимир Зебек, реалізм – Володимир Спасоломський, імпресіонізм – Ігор Карачевський. Такого висновку ми дійшли в процесі досліджень життєвого та творчого шляхів митців. Були задіяні різноманітні форми роботи. Це зустрічі із самими художниками та людьми, що знали їх, знайомство з творами митців на виставках та в приватних колекціях, спілкування з мистецтвознавцями, пошукова робота з матеріалами в періодичній пресі та Інтернеті, власні спостереження тощо.

Розглянемо життя та творчість кожного з них окремо.

Люсьєн Веніамінович Дульфан – американський художник, один із засновників одеської школи неофіційного мистецтва. Пройшов шлях від реалізму до сюрреалізму. На Кінбурнській косі він періодично жив близько тридцяти років. Зараз живе і працює в США.

Народився у 1942 року в Киргизстані, у 1963 році закінчив Одеське художнє училище імені М. Б. Грекова. З 1966 року брав участь у виставках в Одесі [6]. Його роботи тих років різноманітні за тематикою і за манерою виконання. Є чудова реалістичні роботи («Червоний провулок»), і є роботи в яких помітна відмова від усталених норм, новизна («Шолом» (2002 р., колаж, парусина, олія), «Перший американський пілот» (1994 р., парусина, олія, 36x64), «Хлопчик на м'ячі» (2004 р., парусина, олія, 48x64) [9].

Творчість Дульфана мистецтвознавці відносять до нонконформізму, як поміркованішого мистецького напрямку з рисами новаторства [7]. Художник бере участь у виставках в Москві, Торонто, Нью-Йорку, Франції (1972 р.), Італії (Больцано, 2009 р.).

З 1990 року Люсьєн Дульфан живе і працює в США, пише сюрреалістичні картини, де відображено самотній колорит одеського, а також американського життя. Роботи мають космічну тематику. В Україні живе

Ключові слова:

художники, Кінбурн, Люсьєн Дульфан, Володимир Зебек, Володимир Спасоломський, Ігор Карачевський.

його син, також художник. Під час черговому приїзді на Кінбурнську косу Люсьєн Дульфан подарував голіві Покровської сільської ради Григорію Агафонову альбом репродукцій своїх останніх робіт, написаних в США із автографом [6]. Це філософські роздуми художника про Всесвіт і місце в ньому людини.

Володимир Євгенійович Зебек – майстер мариністичного жанру. Море – це стихія і воля. Художник зізнається: «Для мене море – це те, що для Шишкіна ліс. Неможливо писати море, якщо не жити біля нього, не відчувати його подих на собі» [5]. Відомим і успішним він став ще у Москві. В роботах простежується реалістичний стиль, є також ознаки неоромантизму [6].

На Кінбурнській косі він жив з кінця 60-тих років ХХ ст. Багато робіт художника знаходяться в музеях та приватних колекціях в 40 країнах світу: Німеччина, Японія, США, Великобританія.

Народився художник в м. Миколаєві 18 травня 1931 року, але коріння родовідного дерева беруть початок за часів німецького барона фон Зебека, який одружився з прекрасною осетинкою Клавдією Петрівною (Тугай-Басаєва). За спогадами художника 30-ті роки – це страшні голодні роки. Мати з дітьми вижили, а батько помер від голоду. Щоб не померли і діти, мати віддала їх до притулку. Далі війна, окупація. У 1943 році матір з двома дітьми відправили на роботу до Німеччини.

Одразу після війни Зебека ув'язнили як ворога народу. Три роки колонії в Архангельську запам'яталися на все життя. Але талант і в колонії допоміг молодому художнику вижити. В'язень Зебек майстерно написав портрет Сталіна і за це отримав дострокове звільнення. Далі була армія. Жив у Клайпеді, там і став досвідченим художником. Поїхав до Львова, де вступив до художнього училища, де навчався два роки. Працював художником: оформлював санаторії і будинки відпочинку в Криму і на Ризькому узмор'ї. Знову почав навчатися. Цього разу він став курсантом Ризького

військового училища. А незабаром зрозумів, що це не те, що йому потрібно, і склав іспити у Московське художнє училище. Після закінчення навчального закладу відмовився від посади головного художника театру в Норильську і поїхав в Загорськ, де працював з 1962 року в художньо-виробничих майстернях. З часом знову захотілося побачити Москву. Зацікавився політичною тематикою, написав серію картин про Леніна. Найбільш відомими стали картини «Ленін в робочому кабінеті», «Ленін на суботнику». В 1964 році Володимир Зебек став членом Спілки художників. Отримав майстерню, де протягом тридцяти років народжувалися чудові картини. Три роки був членом художньо-оформлювальної ради при Спілці художників СРСР [5].

1960-ті роки принесли художнику славу. Володимир Зебек став успішним, офіційно визнаним московським художником. Мав чудову родину, перспективу безбідного життя в столиці. Його роботи виставлялися в Чехословаччині і Фінляндії. Але з дитинства Володимир мріяв про спокій у селі, природу, море, про вільну творчість. Коли раптово прийшло друге кохання, він залишив Москву і купив будинок на Кінбурнській косі. Володимир Зебек – батько сімох дітей. Ніякі труднощі не змусили його припинити працювати. Він писав картини маслом, аквареллю, гуашшю. На його полотнах рибалки, мадонни, степ, квіти і, звичайно, море. Художник прагнув гармонії людини і природи. Працював багато, натхненно. «Я не люблю млявість у мистецтві. Лінія повинна бути експресивною, мазок повинен виблискувати», – вважав художник. Люди кажуть, що він був дивним, різкуватим у спілкуванні. З тваринами розмовляв, як з людьми, любив свій дім і нашу Кінбурнську косу. Про це свідчать картини: «Вечір на морі» (2005 р., картон, олія, 40x60), «Нічне таїнство» (2000-ті р., оргаліт, олія, 40x50), «Останній причал» (2001 р., оргаліт, олія, 60x80), «Морське дихання» (1990-ті р., оргаліт, олія, 35x50).

Картини Володимира Зебека реалістичні, але водночас, вони передають незвичайний стан природи і душі людини. Відчувається самотність, поривання до свободи, злиття з природою, душевний неспокій, що надає його творчій манері романтичне забарвлення. Останнім часом він дуже сумував за дружиною, якій судилося передчасно піти на небо. Володимир Зебек любив життя і радів, що мав можливість жити так, як хотів.

Остання виставка художника-мариніста відбулася в Миколаївському музеї суднобудування та флоту в серпні 2012 року. Вона мала назву «Романтик Кінбурнської коси». На 85 році життя цього талановитого, нестандартного, ні на кого не схожого художника обірвалося. Це сталося 22 лютого 2015 року. Поховали художника в Покровці [6].

Спасоломський Володимир Дмитрович – російський художник пейзажист-лірик. Народився у м. Іваново (Росія) у 1946 році. Батько – інженер, мати, маючи медичну освіту, своє життя присвятила сім'ї та вихованню дітей: Володимира та Діани. Художній талант Володимира розкрився рано. Після закінчення школи вступив до Іванівського художнього училища, яке з успіхом закінчив (1966 р.) У цьому ж році став студентом інституту ім. Сурікова у Москві. Працював художником-монументалістом, виконував монументальні роботи: займався мозаїкою, різьбою, розписував будинки, але душа прагнула чогось іншого.

Інститут закінчив у 1972 році. В 1966 році він познайомився з художником Володимиром Зебеком, друж-

ба з яким продовжувалася до кінця життя. У 1960 році друг запросив художника відвідати Кінбурнську косу. З першого погляду Кінбурн зачарував тоді ще молодого Володимира, і з 1994 року, прийнявши громадянство України, він назавжди оселився на Кінбурнській косі в селі Покровка. Місцеві його називали просто –

«Художник Спас». Більшість своїх ліричних картин Спасоломський присвятив пейзажам Кінбурна, морю. Вони написані в реалістичному стилі. Тут народилися такі картини: «Світанок» (1990-ті р., картон, олія, 40x60), «Ніч на морі» (1990-ті р., картон, олія, 40x60), «Сонце над морем» (1990-ті р., картон, олія, 40x60), «Човен на березі» (1990-ті р., картон, олія, 40x60) [5].

Останні 15 років він вже не брав участі у виставках, а після хвороби не міг працювати з пензлем. Багато своїх картин художник просто дарував своїм сусідам, друзям. Та декілька його робіт знаходяться у музеях США (Нью-Йорк, Сан-Франциско) і країн Європи. Після тривалої хвороби 26 листопада 2014 року В. Спасоломський помер. Похований на місцевому цвинтарі села Покровка [5, 6].

Карачевський Ігор Олександрович – український художник-лірик і філософ.

Його називають художником Кінбурнської коси, бо понад 25 років поспіль майстер пензля не втомлюється відкривати для себе красу краєвидів Кінбурнського півострова та знаходити теми для своїх полотен у самої природи.

Працює Ігор Олександрович в різних жанрах і різними техніками, хоч художньої освіти не має, проте його картини раз побачивши, забути неможливо. Мистецтвознавці відносять його творчість до імпресіонізму. Його ім'я також відоме далеко за межами України. Перша персональна виставка відбулася в Миколаєві у 1992 році. Протягом 2002–2012 років організовується п'ятнадцять персональних виставок в різних містах України. 2012 рік – дві виставки в Лондоні. Брав участь у предаукціонних виставках у Франції (м. Париж, м. Евіан). Більше 50 робіт художника знаходяться в приватних колекціях Одеси та Києва.

Народився Ігор Олександрович у Миколаєві 17 грудня 1948 року. Спочатку родина жила у Варварівці, згодом перебралися на 2-гу Воєнну. Навчався у чотирьох школах: у Варварівці, № 38, № 22, № 38 міста Миколаєва. Багато читав, вже тоді мав свою думку, не вмів пристосовуватися і лицемірити, уперто стояв за правду, за справедливість. Малювати почав з дитинства і самостійно опанував теорію рисунку, особливості різних шкіл живопису. Творчість художників також вивчав самостійно, аналізував їхні роботи, шукав свій стиль. Одного разу він твердо вирішив стати художником і спробував вступити до Харківського художньо-промислового інституту, але з першої спроби не витримав конкурсу, а художнє училище його не приваблювало. Далі – служба в армії, навчання в Московському державному університеті на факультеті політекономії і філософії. Під час вивчення історії КПРС виникли запитання, і це мало свої наслідки. Почуття власної гідності не дозволили йому залишитися в університеті і взагалі в Москві. Розчарований, повернувся до Миколаєва і пішов працювати в морський порт вантажником. Опанував професії кранівника, столяра, тесляра. А у вільний час знову звертався до мистецтва. Він вимагав від себе постійної роботи: копіював в художньому музеї ім. Верещагіна (Миколаїв) картини великих майстрів живопису. Писав з натури, працював

на пленері, вивчав літературу з живопису. З 1974 року Ігор Карачевський став членом творчого об'єднання «Прибужжя», а з 1986 по 1992 роки – активним учасником художніх виставок в Миколаєві, Очакові. Потім була творча поїздка на Північ, звідки привіз багато спогадів, замальовок, ескізів для майбутніх картин та оволодів технікою роботи пастеллю. Так було створено «Північний цикл» робіт.

Карачевським створена серія жіночих портретів. Особливе місце займає цикл портретів «Жінки Кінбурнської коси». На полотнах і молоді дівчата, і жінки зрілого віку. Ніколи художник не писав портрети за фотографією, бо вважав, що в цьому «немає ніякого сенсу, потрібні живі емоції». В портретах художник добивається, крім схожості, передачі внутрішнього стану людини. В процесі роботи над портретами художник не виконує попередній малюнок, а зразу шукає образ пензлем і фарбами. Художник декілька разів звертався до написання автопортрету. Дуже цікавий «Автопортрет» 2002 року. Англіїці, що навідалися до художника, зразу помітили його самобутність, незвичність манери написання, разучу несхожість з тим, до чого звикли. Цей портрет увійшов до приватної колекції в Англії незакінченим.

Ігор Олександрович має двох доньок і сина, яких ніжно любить. В 1992 році він приїхав на Кінбурнську косу, одружився вдруге, працював вчителем, завідувачим будинком культури і, звичайно, малював. Так розпочався новий етап в житті художника. Він створює автобіографічний триптих «Заради хліба насущного» – «Ходіння по водах», «Руки» і «Заспокоєння». Тут і правда життя, і філософія. До цього ж періоду відноситься робота «Хмари над лиманом», написана пастеллю. Вона знаходиться в Очаківському художньому музеї ім. Судковського.

Художник майстерно володіє різними техніками: олією, аквареллю, пастеллю, багато працює олівцем і полюбляє писати натюрморти, які умовно можна поділити на дві групи: буденні і святкові. Прості, буденні

предмети наче мають душу і ваблять до себе глядача. Є натюрморти, в яких присутнє відчуття радості і щастя. Це і є «святкові» натюрморти.

При неодноразовому спілкуванні з Ігорем Олександровичем ми зрозуміли відношення художника до своєї роботи. Автор полотен знаходить натхнення у природі рідного краю. Пейзажі пише лише на пленері, а на останньому етапі роботи дописує в майстерні. Вони світлі і життєрадісні. Головне для художника – враження від того, що він пише, майстер не виписує дрібні деталі, бо вважає, що для живопису найголовніше – це сонце і повітря. Пише той самий об'єкт при різному положенні сонця дрібними мазками, розкладає колір. Тіні, як і у імпресіоністів, мають колір. Карачевський – чудовий колорист. Він бачить багато відтінків одного кольору. Про це свідчать, наприклад, роботи «Натюрморт із кофейником» (2013 р., полотно, олія, 60x80) та «Іриси» (2013 р., полотно, олія, 73x60).

Останнім часом художник використовує світлі та прозорі кольори. Наче аквареллю написані картини «Осінь», «Озеро Глаголь». На полотнах панує внутрішній спокій, гармонія. Якщо в портретах помітні лаконізм та декоративне узагальнення форми, то в пейзажах відчувається широта природи і душі митця.

Ігор Карачевський – художник-лірик і художник-філософ. Працює в різних техніках: акварель, олія, пастель, змішані техніки. Українського митця цікавлять проблеми сьогодення, які він висвітлює в численних авторських композиціях, тема Бога і людини, місце людини на землі. Ігор Карачевський написав багато копій картин великих майстрів минулого. Зараз художник працює над темою «Стихія сонця і води».

Ми називаємо імена цих художників з гордістю. В подальшому ми будемо продовжувати працювати над невідомими фактами з життя цих талановитих людей мистецтва, яких об'єднав Кінбурн.

© Лахтіонова Д. О., 2017

Список джерел та літератури:

1. Інтернет-фото Л. Дульфана.
2. Інтернет-фото В. Зебека.
3. Авторське фото В. Спасоломського.
4. Авторська фотокопія автопортрета І. Карачевського.
5. Спілкування з художниками (Спасоломський Д. С., Зебек В. Є., Карачевський І. О.).
6. Спогади рідних, друзів, знайомих, колекціонерів (Зебек Д. В., Карачевська Г. Е., Холодов Д. В., Науптман Ф. І., Сич Є. Г., Агафонов Г. М., В. Топчий).
7. Спілкування з мистецтвознавцями (Орлова О. М., Зальцман Л. О., Зелена І. Е.).
8. Кустова С., Івашко Е., Гаврилов С. Кінбурнская коса» (книга-альбом). – Київ: Геопринт, 2010. – С. 102–113.
9. «LUCIEN DULFAN». COPYRIGHT – 2005. DART MODERN TARRAGONA.
10. Точка доступу: plastinka-rip.ru/hudozhestvennaya-galereya/133-zebek
11. Омельченко Л. А. Художник з Кінбурнської коси. Каталог виставки Ігоря Карачевського. – Випуск № 23. – Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2008.
12. Філософія на полотні // Чорноморська зірка. – 2012.
13. Вечірній Миколаїв». – 2009. – 25.06; 2008 – 25.03.

**Ляшкевич
Антоніна Іванівна**

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін, заступник декана з навчально-методичної роботи факультету судової енергетики Херсонської державної морської академії (м. Херсон)

✉ antonina26.95@mail.ru

Особистісна роль і значення організаційно-педагогічної та суспільно-наукової діяльності адмірала Чорноморського флоту О. С. Грейга

У статті розповідається про особистість адмірала Чорноморського флоту О. С. Грейга, зокрема про його організаційно-педагогічну та суспільно-наукову діяльність. Цінними є реформаторські дії його в місті Миколаїв та в Херсонській губернії, а також нововведень у тогочасну систему зв'язку, побудовану на Чорному морі.

Україна – була і є морською державою, яка мала потужний військовий і торговий флот із багатою історією становлення та розвитку.

Вивчаючи історичний досвід організації морської справи на території сучасної України, ми маємо змогу здійснити конструктивний аналіз минулого з метою виокремлення найкращих елементів для використання їх у майбутньому. Різні історичні періоди відзначалися своїми перетвореннями та нововведеннями, своїми героями та новаторами, які й творили історію українського флоту.

Так, на межі XVIII–XIX століть стан морського флоту імперської Росії, морського законодавства та підготовки військово-морських кадрів викликав значного занепокоєння не лише серед командування флоту, а й у вищих ешелонах тогочасної влади. Така ситуація вимагала швидкого та ефективного рішення, до пошуку якого були залучені найкращі адмірала та старший офіцерський склад Військово-морського флоту. Рескриптом від 24 серпня 1802 року було створено комітет, основними завданнями якого були: дослідження причин, які впливають на розвиток морської сили, збільшення кількості кораблів до розмірів флотів сусідніх держав, перегляд раніше виданих документів із різних галузей флоту, покращення морського законодавства і приведення його до зручного для застосування виду [11]. До складу комітету ввійшли адмірала В. Фондезін, Н. Мордвінов, І. Балі, М. Макаров, віце-адмірал П. Карцов, контр-адмірал П. Чичагов і капітан 1-го рангу О. Грейг [11]. Саме останнього, Олексія Грейга, який вже мав тоді чин віце-адмірала у 1816 р., було призначено головним командиром Чорноморського флоту і портів, військовим губернатором Миколаєва та Севастополя.

Обійнявши цю посаду О. Грейг одразу взявся за вдосконалення морської справи на всіх своїх підвідомчих територіях (Миколаївська та Херсонська губернії, а також Крим). Стан кожної з галузей морської

Ключові слова:

командування флоту, система зв'язку, Чорноморський флот, морські судна, адмірал О. Грейг, реформаторські дії.

справи (кораблебудування, морська практика, теорія будівництва кораблів, кораблеводіння, артилерійське спорядження, зв'язок) вимагала значної уваги і тотальних перевтілень, які й приніс Олексій Грейг.

Проте, крім покращення суднобудівництва та підготовки морських офіцерів, потрібно було створити сприятливі умови для втілення нових ідей, а, отже, потрібно було вдосконалити систему управління на даних територіях. Слід відзначити науковий підхід, з яким О. Грейг розпочав реорганізацію управління губерніями. За його ініціативою було створено при Чорноморському Адміралтейському департаменті розпорядчу частину, на яку покладалося все листування, Артилерійське управління, яке відповідало за тогочасне озброєння, розширено Депо карт, надано йому друкарні і художників-граверів з числа моряків. З метою побудови управлінської вертикалі було введено посади начальників відділень, удосконалено канцелярську справу, шляхом зменшення бюрократизму. Завдяки О. Грейгу архів Чорноморського флоту зі столиці було переведено до Миколаєва, що в разі скорочувало листування та бюрократичну проволочку.

Будучи головним командиром, Олексій Грейг захоплював розвиток приморських міст. Завдяки роздачі порожніх земель Морського відомства під Миколаєвом службовцям департаменту в місті з'явилися сади, городи і виноградники.

Виділені їм з коштів флоту (з дозволу уряду) 268 810 карбованців склали матеріальну базу першого в Миколаєві позичкового банку, яким керував городо-

вий комітет під головуванням О. Грейга. Використання цих коштів сприяло розвитку як міста, так і промисловості та торгівлі. У 1840 році адмірала обрали віце-президентом Вільного економічного суспільства в Санкт-Петербурзі, а також англійського Статистичного товариства. У Миколаєві стараннями О. Грейга було створено кредитне товариство, побудована перша міська пристань і торгові ряди, розпочато морську торгівлю, покладено початок благоустрою вулиць (озеленення, облаштування тротуарів).

Було відкрито училища і притулок, побудовано чимало красивих будівель, за що після смерті адмірала магістрат міста ухвалив вважати Олексія Грейга «вічним громадянином» міста Миколаєва.

О. Грейг у своїй реформаторській діяльності не оминув і Херсонську губернію, яка з перенесенням кораблебудування до Миколаєва почала занепадати. У Херсоні було створено Спаське адміралтейство (за допомогою коштів поміщика А. Перовського), на якому з 1828 року по підрядку будували кораблі для Чорноморського флоту, у тому числі лінійні і фрегати. У місті було засновано ливарний завод, що відливав необхідне устаткування для флоту. На Херсонському канатному заводі також встановили парову машину. У Богоявленську вітрильна фабрика давала парусину екстра-класу. Уже у 1822 році (майже через шість років після призначення О. Грейга головним командиром Чорноморського флоту) у Херсоні було спущено на воду перший в імперії 60-гарматний фрегат «Штандарт», а майже всі наступні фрегати, побудовані при адміралі, були того ж рангу [3, с. 23].

Ще одне адміралтейство було побудовано в Ізмаїлі, на річці Репід; там з лісу, що йшов з Поділля, будували кораблі Дунайської флотилії. За часів О. Грейга там було побудовано 36 шхун, бригів, катерів, яхт. Малі судна були незамінні для посиленої і крейсерської служби, вони давали можливість молодим офіцерам набиратися необхідного досвіду, проходячи школу самостійного командування на таких судах. Для Дунайської флотилії О. Грейг запропонував використовувати малі судна – іоли (невеликі парусно-гребні судна, які іноді називали малими канонерськими човнами).

До 1828 року для поліпшення мореплавства було побудовано кілька маяків: Інкерманські в Севастополі, плавучий біля Кінбурнської коси, в Одесі та Єнікале, на Тендрівській косі, на мисах Тарханкут і Айтодор, Таклінській. У Бузькому та Дніпровсько-Бузькому лиманах по берегах було встановлено навігаційні знаки. Розуміючи важливість оборони головної бази флоту, О. Грейг домігся побудови в 1821–1827 роках батарей з ядрокалійними печами на вхідних мисах Севастопольської бухти.

Значним є внесок О. Грейга і в економіку кораблебудування. Засновуючи господарську діяльність Чорноморського флоту на суворих економічних розрахунках, він заощадив державі мільйони рублів. Адмірал широко і з успіхом використовував методи прикладної математики не тільки в питаннях кораблебудування, а й в економіці, розробивши прості, засновані на статистиці, формули для оцінки вантажопідйомності суден, вартості їх споруди, кількості екіпажу, ваги спорядження і оснащення, якорів тощо.

Під керівництвом О. Грейга вперше в державі було спроектовано морську парову землечерпальну машину. Завдяки очищенню інгульського і очаківського фарватерів можна було відмовитися від камелій (парні понтони, що використовувалися для зменшення осад-

ки корабля і провдження його по мілководдю) і відправляти кораблі з Миколаївського адміралтейства з повним вітрильним озброєнням своїм ходом, так само як і повертати назад для ремонту.

Окрім організації роботи відомств та управлінь важливою була і реорганізація адміралтейств (особливо Миколаївського) та вдосконалення умов кораблебудування. На початку XIX століття кораблебудування перемістилося в Херсон, а в Миколаєві при гирлі Інгульця залишилися тільки два старих елінги (криті інженерні споруди для будівництва кораблів і суден, огляду і ремонту корабельних корпусів суден), на яких уже кілька років не будували суден. Однак, виводити побудовані кораблі з Херсона до Чорного моря через численні мілини було складно і дорого, а з Миколаєва це було робити набагато простіше і дешевше. Підтримувати одночасно суднобудування і в Миколаєві, і в Херсоні було економічно не вигідно. Саме тому О. Грейг, заручившись дозволом зі столиці, у 1827 році почав і у 1829 році завершив переведення кораблебудування до Миколаєва, де сконцентрував і керівництво, і запаси матеріалів. До 1832 року тут на п'яти верфях було одинадцять елінгів, з яких дев'ять спорудили в часи керівництва адмірала О. Грейга.

Під його керівництвом на верфях було введено механізацію: парова машина приводила в дію ножиці, преси та інше обладнання, таким же чином було обладнано і парову лісопилку. У майстернях замість дров стали використовувати вугілля, яке адмірал замовляв з Англії. При адміралтействі було також споруджено кузню, вітрильну та шлюпкову майстерні. Усього ж за час правління О. Грейга одне Миколаївське адміралтейство випустило 125 бойових суден (не рахуючи портових) – у шість разів більше, ніж за попередні двадцять три роки існування адміралтейства [4].

У роки керівництва О. Грейга до кораблебудівельної практики ввійшли якірні ланцюги замість канатів, водовідливні помпи, ілюмінатори, сигнальні ліхтарі, денний і нічний телеграф (перший винайдений самим О. Грейгом). Було вдосконалено нактоузи (дерев'яні шафи циліндричної або призматичної форми, куди встановлюються суднові компаси) для кращого освітлення компасів, цегляні камбузні печі замінено залізними, слюдяні ліхтарі скляними; в каютах замість сальних свічок увели ліхтарі, вдосконалили кріюйт-камери і лазарети, використовували вимірничі дифферента (кут відхилення корпусу судна від горизонтального положення в поздовжньому напрямку, різниця осад корми і носа судна), опріснювальні установки, переговорні труби і багато іншого.

Адмірал О. Грейг розробив метод практичного визначення центру ваги корабля, що до того не робили. Метод було викладено в правилах, які запропонував головнокомандуючий 17 травня 1824 року. Однак ще сорок років і загибель корабля «Лефорт» потрібні були, щоб на флоті почали розуміти важливість визначення центру ваги корабля. Адмірал, провівши статистичну обробку розмірів суден, наказом від березня 1828 року ввів розрахунок стандартної вантажопідйомності суден, що спростило визначення їх вартості і фінансово-економічні розрахунки, усунуло різнобій в підрахунок вантажопідйомності.

О. Грейг побудував перший в імперії військовий пароплав, озброєний 14 гарматами, особисто спроектував перший на Чорному морі 120-гарматний корабель «Варшава» і потужні канонерські човни типу «Зухвала», керував проектуванням перших у Росії 60-гармат-

них фрегатів типу «Тенедос» та інших.

Призначений головою Комітету з питань поліпшення флоту при Головному морському штабі, О. Грейг із 24 жовтня 1830-го по 23 травня 1831 року схвалив:

- введення мортонових елінгів (споруда для підйому на берег невеликих суден отримала ім'я шотландського інженера Мортон);
- застосування формул для розрахунку числа команди, ваги якорів, товщини якірних канатів, розмірів стоячого такелажу;
- введення правил складання креслень кораблів із зазначенням тактико-технічних елементів («стихий») за прикладом корабля «Париж»;
- заміну в технічній документації розпливчастого на ті часи поняття «місткість» точним розрахунковим поняттям «водотоннажність»;
- застосування повстяних прокладок під обшивкою; заміну смоленого такелажу «білим»;
- лудіння залізного кріплення;
- скасування кам'яного баласту;
- використання машин Боннет для очищення повітря;
- спорудження міцних і жорстких поперечних перегородок;
- зменшення товщини і ваги снастей;
- заміну на нижніх батареях коротких гармат довгими;
- установку вдосконалених гармат («за кресленнями Чорноморського флоту»);
- проведення експериментів зі стрільби бомбами і брандскугелямі (запальний снаряд корабельної гладкоствольної артилерії), введення удосконалених прицілів [5, с. 11-23].

Крім розроблених контр-адміралом О. Грейгом норм та вимог до тогочасного кораблебудування та оснащення суден, ним було також проведено ряд наукових досліджень та пошуків. Академія наук розглянула в травні 1826-го і вересні 1827 року записки О. Грейга «Дослідження про складання креслень корабля по параболічній методі» і «Визначення показників вантажної ватерлінії» і високо оцінила їх. Академіки відзначали: «Сия теория имеет ту математическую общность, ясность и строгость, которых доселе не доставало в сей части корабельной архитектуры. Посему сей труд может быть почитаем важным обогащением науки и, следовательно, вполне заслуживает одобрения академии» [9, с. 71-76].

Ще однією нагальною і важливою справою було створення достовірних карт і лоцій (лоція – систематичний опис різних морів і узбережжів для потреб мореплавства) Чорного і Азовського морів, адже їх на той час не існувало. На Чорному морі обсерваторії не було. Отримавши дозвіл Олександра I, в наступному році головний командир затвердив проект, складений на кшталт обсерваторії під Або. Почалася споруда на Спаському кургані під Миколаєвом. У 1827 році обсерваторію, найбільшу в Росії і обладнану на рівні кращих обсерваторій світу, було добудовано. На роль «морського астронома» Грейг запросив учня Струве К. Х. Кнорре, який очолював обсерваторію півострівця, до кінця життя. Пізніше, описуючи пристрій обсерваторії, К. Кнорре писав: *«Устройство ее, к счастью, было поручено начальнику, который, имея сам высокие сведения не только по астрономии, но и по всем математическим и физическим наукам, приложил все старания, чтобы соорудить здание, в полной мере соответствующее нынешнему состоянию науки, несмотря на ограниченность средств, ему предоставленных. Можно смело сказать, что без неусыпных трудов и особенного*

усердия адмирала Грейга Николаевская обсерватория не существовала бы или по крайней мере не имела бы достаточных средств, чтобы споспешествовать к развитию астрономии» [7, с. 30-37].

З 1822-го по 1824 рік завдяки цим спостереженням отримали точну прив'язку понад двадцять точок Чорноморського узбережжя, які послужили основою подальших гідрографічних зйомок. Крім наукових досліджень, обсерваторію використовували для вивчення морехідної астрономії кадетами Чорноморського штурманського училища та слухачами Миколаївських офіцерських курсів.

Олексій Грейг розумів необхідність нововведень у тогочасну систему зв'язку. Для збільшення оперативності в керуванні флотом та вирішенні важливих питань О. Грейгом у 1819–1820 роках було введено систему сигналів – було вироблено денні (прапорцями) і нічні (ліхтарем) сигнали. Денні флажні сигнали, розроблені на Чорному морі, було введено для всього флоту. Щоб головний командир міг керувати діями флоту з Миколаєва, О. Грейг в 1828 році запропонував побудувати оптичний телеграф від цього пункту до Севастополя; ще в 1826 році було споруджено лінію до Очакова; у 1830 році почалося її продовження до Севастополя і Херсона, а потім і до Ізмаїла. Телеграф, розроблений О. Грейгом і побудований на Чорному морі, в той час був найдовшим в імперії [8].

Найбільш значущою для майбутніх офіцерів Чорноморського флоту була педагогічна діяльність О. Грейга, який чудово розумів важливість морської практики та кораблеводіння. Здійснюючи регулярні плавання з ескадрами, віце-адмірал готував моряків. Велику увагу Грейг приділяв вихованню моряків і фахівців, особливо молоді: він особисто екзамнував випускників миколаївських морських училищ, активно діяв у створенні в Севастополі морської бібліотеки, а в Миколаєві – бібліотеки при Депо карт, організував у Миколаєві офіцерські курси (прообраз Військово-морський Академії) тощо. Саме в миколаївський період розкрилися повною мірою науковий дар О. Грейга, його високі Організаторські здібності, вміння командувати флотом, керувати людьми і самому бути зразком для підлеглих. Через 10 років його успішного управління Чорноморський флот знову перетворився в потужну бойову організацію. З 1817 по 1827 рр. Грейг щорічно особисто командував ескадрами, крейсеруючи з ними в Чорному морі. Разом з цим він знаходив час і для наукових занять, захоплювався астрономічними спостереженнями, фізикою, математикою, займався вихованням моряків. Саме Олексій Грейг підготував інструкцію для освіти юнацтва. За його ініціативою в Миколаєві було розширено Штурманське і створено Артилерійське училища. У 1829–1830 в Миколаєві відкрито повітове училище. Невдачею завершилися звернення 1823-го і 1826-го років в Петербург про відкриття свого Морського кадетського корпусу; Грейгу вдалося лише домогтися в столичному Морському корпусі десяти місць для дітей чорноморців. У Миколаєві та Севастополі було відкрито училища для дівчаток і хлопчиків. За наполяганням адмірала в чорноморських училищах було введено ланкастерську систему навчання (назва навчальної системи, на підставі якої кращі учні під наглядом вчителя навчають слабких, так що є можливість навчати вельми велике число учнів одночасно, в одній і тій же навчальній кімнаті, за допомогою одного вчителя). Грейг нерідко сам відвідував навчальні заклади, брав участь в іспитах майбутніх офіцерів. Він увів

порядок, за яким з кожної дисципліни екзаменував фахівець (раніше іспити з усіх предметів довіряли одному викладачеві). Для офіцерів адмірал організував у Миколаєві курси підвищення кваліфікації, на яких читали лекції з корабельної архітектури, фізики, механіки, пневматики, гідростатики і гідродинаміки. Бажаючі могли займатися в Миколаївській астрономічній обсерваторії. Грейг залучав офіцерів до занять метеорологією і астрономією, постачав їх необхідними інструментами і доручав вести метеорологічні журнали. Найбільш здатних офіцерів відправляли за кордон і на російські підприємства для вдосконалення в корабельній архітектурі та інших справах.

Адмірал, як і батько, вважав винними в недбайливій поведінці матросів насамперед офіцерів, які не проводили достатньої виховної роботи, вважав, що краще навчити підлеглих, ніж стягувати з них, і пропонував заходи для виправлення становища: «Заходи ці взагалі складаються в нагадуванні начальникам команд про виконання покладених на них обов'язків щодо підлеглих їм, разом із тим надано поліціям про всіх тих чинах, котрі обходами взяті будуть, подавати короткі записки, заарештованих же служителів карати в міру провини, і нарешті в про публікування в наказах по флоту ті екіпажі, в яких найбільш таких злочинів помічено».

Його чималі організаційні та лідерські здібності неодноразово допомагали знаходити вірні та мало кровні рішення навіть у найскладніших ситуаціях, як, наприклад, під час Севастопольського чумного бунту. Під час російсько-турецької війни 1828–1829 вперше в історії російського флоту ескадри і окремі судна діяли в зимовий час, у дуже суворих умовах: на Чорному морі з вересня розпочинаються штормові погоди з густими сніговими заметілями зарядами і сильними зи-

мовими морозами. До цих важких умов додалася чума, що спалахнула в турецьких військах і з полоненими перейшла до Чорноморського флоту. Щоб припинити поширення чуми у флоті, а з ним і в Криму, О. Грейг увів ефективні карантинні заходи як в районі бойових дій, так і в Севастополі, куди приходили судна з пораненими, хворими і полоненими. Люди і судна проходили через спеціальний режим затримання і обробки в бухті, яка називалася «Карантинною», і тільки потім вони отримували право на в'їзд до Севастополя.

Численні нововведення, прийняті під керівництвом Олексія Грейга, пішли на користь усього тогочасного флоту та прибережним територіям. Коли в 1833 році Грейга перевели до столиці, він здав флот М. Лазареву в набагато кращому стані, ніж брав. Завдяки його зусиллям було реорганізовано проектування і спорудження суден різних класів, з'явилися в строю перші пароплави. Зазнали поліпшення морська артилерія, адміністрація Чорноморського адміралтейського департаменту, гідрографічна служба, зв'язок тощо. У практику кораблебудування замість ручної праці впроваджували механізацію, використовували наукові методи конструювання. Регулярні плавання флоту під командуванням Грейга з 1817-го по 1827-ий роки дозволили готувати справжніх моряків. Тільки за перші дванадцять років командування флотом Грейг провів 246 різних заходів щодо його вдосконалення.

Півжиття Олексій Самуїлович Грейг віддав морській службі, понад 50 років знаходячись у складі військового флоту, беручи участь у відомих морських битвах і штурмах приморських фортець; другу половину життя Грейг присвятив великим трудам на терені кораблебудування і науки.

© Ляшкевич А. І., 2017

Список джерел та літератури:

1. Адмирал Алексей Самуилович Грейг: Биографический очерк / Сост. Авраамий Асланбегов. – СПб., 1873.
2. Грейг А. С. Записки, поданные имп. Николаю I в 1826 г. о дозволеннии иметь в Севастополе двух профессоров для чтения лекций по словесным и физико-математическим наукам офицерам Черноморского флота, об учреждении в Николаеве Морского кадетского корпуса, 65 листов. – СПб, Отдел рукописей. – Морской сборник, 1946. - № 3. – С. 114-128.
3. Закревский Н. Воспоминания об адмирале А. С. Грейге // Морской сборник. – 1864. – № 2. – С. 23.
4. Крючков Ю. С. Алексей Самуилович Грейг. – М.: Наука, 1984.
5. Крючков Ю. С. Адмирал, академик, гражданин. Благодарные ли мы, потомки? / Ю. С. Крючков // Крючков Ю. С. Очерки истории Николаева: хрестоматия в помощь учащимся при изучении курса краеведения. – Николаев, 2002. – С. 11–23.
6. Крючков Ю. С. Алексей Самуилович Грейг и его время: адмирал, личность, человек / Ю. С. Крючков. – Николаев, 2008. – 480 с.
7. Пинигин Г. И. Адмирал А. С. Грейг – основатель Николаевской Обсерватории / Г. И. Пинигин, С. Ф. Ераль // Пинигин Г. И., Ераль С. Ф. Династия астрономов Кнорре. – Николаев, 2009. – С. 30–37.
8. Прибавления к военным морским сигналам для Черноморского флота. – Николаев: Черномор. депо карт, 1822. – 125 с.
9. Сикваров А. Н. Алексей Самуилович Грейг – главный командир Черноморского флота, губернатор Николаева / А. Н. Сикваров // Рождённый флотом / А. Н. Сикваров. – Николаев, 2009. – С. 71–76.
10. Скрицкий Н. В. Алексей Самуилович Грейг. 100 великих адмиралів. – М.: ВЕЧЕ, 2001. – 510 с.
11. Шершов А. Н. К истории военного кораблестроения. – М.: Воениздат, 1952. – 364 с.

**Остренко
Наталія Анатоліївна**

провідний бібліотекар
Херсонського обласного краєзнавчого музею
(м. Херсон)

✉ museum_kherson-kr@ukr.net

Внесок Володимира Пещанського у формування фонду Херсонського обласного краєзнавчого музею

Стаття присвячена херсонському періоду життя В. П. Пещанського та його внеску у поповнення колекцій Херсонського краєзнавчого музею.

Володимир Павлович Пещанський (10.11.1873, Переяслав (нині – Переяслав-Хмельницький) – 26.08.1926, Львів) – український архітектор, реставратор, мистецтвознавець. Після закінчення Орловського кадетського корпусу вступив до Петербурзького Костянтинівського артилерійського училища. Продовжив свою освіту в Миколаївській інженерній академії, після чого став студентом Інституту цивільних інженерів у Санкт-Петербурзі.

У 1909 році одержав призначення на службу до Київського кріпосного інженерного управління і працював там до 1917 року. Під його керівництвом у Києві було реставровано Микільський (Військовий) собор та церкву Спаса на Берестові. Перша світова війна внесла свої корективи в життя Володимира Павловича. Будівництво скоротилося і його залучили до роботи у Київській комісії з охорони пам'яток і мистецтв та у Археологічній комісії у Петрограді.

У 1917 р. В. П. Пещанського перевели до Херсону як військового інженера-архітектора для організації військового аеродрому. Він та його родина проживали в нашому місті до 1922 року. Сім'я знімала житло в будинку, який належав капітану 57-го Модлинського полку Сергію Дмитровичу Тахчогло, по вул. Кутузовській, 33, (нині – вулиця Грецька).

Крім основних видів діяльності Володимир Павлович був відомим колекціонером. Він володів унікальною колекцією українських килимів ручної роботи та ікон 16–18 століття і сам їх реставрував. Для тимчасового збереження такого зібрання старожитностей, директор Херсонського історико-археологічного музею Віктор Іванович Гошкевич, виділив окреме приміщення у своєму закладі. З цього часу В. П. Пещанський активно співпрацював та допомагав В. І. Гошкевичу у поповненні музейних колекцій. Він поповнив фонди музею півною кахелиною з напівзруйнованого маєтку Фанг-Юнга на перехресті вулиць Грецької та Воронцовської. Кахля тридцятих років XIX ст., поливіяна, з синьою квітчкою [1].

На прохання Віктора Івановича, у вересні 1919 р. він сфотографував стародавні будівлі та заклади Херсону і в жовтні передав музею 21 фото [2, 3].

Їх подальша доля невідома. Але в 1947 р., поміж книг музею, були знайдені 176 фотографій із довоєн-

Ключові слова:

Херсон, Пещанський, Гошкевич, музейні колекції.

Володимир
Пещанський

ної колекції. На одній із них зроблено напис олівцем: «Херсон. Греко-Софиевская церковь. Общий вид иконостаса. Дар Пещанской» [4].

Взимку 1920 року, коли 14 армія під командуванням М. М. Уборевича ввійшла до Херсону, в місті встановилася радянська влада, і відповідно, запрацювали нові інституції. Тому постало питання про знесення пам'ятника Потьомкіну, який був споруджений у Херсоні в 1829–1835 рр. Воно виникло у зв'язку з реалізацією положень декрету РНК УСРР від 7 травня 1919 р. «Про знесення з площ і вулиць пам'ятників, споруджених на честь царів та їх слуг». Культурна громадськість міста в квітні 1920 р. звернулася до Херсонського ревкому з «Доповідною запискою про недоцільність знесення пам'ятника Потьомкіну». Першим цей документ підписав В. І. Гошкевич, а другим – представник Херсонського музею старожитностей інженер-архітектор, професор – [?]*. Вважаю, що це був саме В. П. Пещанський [5].

Крім цього він допомагав засновнику нашого музею у формуванні художньої колекції. Про це свідчить запис В. І. Гошкевича від 3/16 березня 1920 р. у щоденнику: «Т. Заведующому Красноармейским клубом. Прошу не отказать в допуске т. В. П. Пещанскому на осмотр картин клуба для выяснения художественного значения и получения для хранения в Музее, как прочие, кои окажутся того достойными» [6].

Листування продовжується, і в червні цього ж року Віктор Іванович знову звертається до завідуючого клубом з проханням передати до Музею витончених мистецтв картини художників, яких немає в його колекції [7].

Через деякий час, з вищезгаданого закладу до музею надійшли:

- «Лагорио «Крымский вид» (масло)
- Рерих Н. К. (?)* Эскиз картины «Заморские гости» (масло)
- Кишиневский «Квартал» [?]
- «Берег моря» (масло)» [8].

Запис датований 1920 роком, а потім його виправлено на 1921 р. Взагалі, записи періоду 1920–перше півріччя 1923 рр., зроблені без поміток місяця та числа.

Згодом, В. П. Пещанський передав дві книги, які зберігаються до сьогодні у музейному фонді :

- Шейх Абул Гкасым Аль-Мухагкыгк. Шераиуль – ислам или законы мусульман шиитского вероисповедания. Часть первая. – СПб, 1867.
- Сокращенный катехизис для обучения юношества православному закону христианскому, изданному при учреждении народных училищ в Российской империи. – СПб, 1818.

Свій внесок у формування фонду музею внесли також і члени його родини. Останній запис в «Книзі надходжень...» зроблено 1921 року, коли О. В. Пещанський передав до музею австрійську каску. В кінці цього ж року, а саме 13 грудня, був направлений лист до Всеукраїнського комітету допомоги вченим від осіб, які отримували академічний пайок в місті Херсоні. Цей лист підписали Анучін, Лукашук, Пачоський, Пещан-

ський, Філіпов, Гошкевич. В ньому йшлося про нестерпне становище від голоду, який охопив Україну, особливо її південну частину [9]. Це остання письмова згадка про перебування у нашому місті В. П. Пещанського.

У 1922 р. Володимир Павлович отримав від митрополита Андрея Шептицького запрошення зайняти вакансію реставратора у Львівському Національному музеї. Так, сім'я Пещанських переїхала до міста Лева. Володимир Павлович привіз туди і свою колекцію старожитностей. Незважаючи на великий об'єм роботи в музеї, він продовжив опрацьовувати власне зібрання українських килимів. В результаті такої кропіткої роботи, в 1925 році у Львові, в серії «Збірки Національного музею» вийшла книга Володимира Пещанського «Давні килими України», наклад всього 300 примірників. Управа Національного Музею у Львові у передмові надала інформацію про те, що до кожної купленої в музеї книги, додається один акварельний малюнок давнього українського килима. Одна особа може купити комплект із 12 акварельних малюнків по 50 злотих за кожен.

В Херсонський історико-археологічний музей це видання надійшло на початку квітня 1929 року з Львівського Національного музею. Через декілька днів, у відповідь на таку любязність, директор закладу Ірина Василівна Фабриціус відправила у Львів власні видання Херсонського музею : «Клады и древности» та «Літописи музею» вип. 4, 5, 6, 7, 8, а у травні – ще один випуск «Літописів» вип. 9.

Монографія В. П. Пещанського «Давні килими України» і зараз зберігається у фонді нашого музею та користується попитом у дослідників української старовини.

За декілька років, прожитих у Херсоні, Володимир Павлович Пещанський залишив про себе добру згадку як дарувальник, мистецтвознавець, викладач, реставратор та громадянин. Помер він 26 серпня 1926 року у Львові і похований на Личаківському цвинтарі.

© Остренко Н. А., 2017

Список джерел та літератури:

1. Книга надходжень Херсонського музею старожитностей. Січень 1917 – серпень 1919 рр. - С. 770.
2. Щоденник В. І. Гошкевича // Фонди ХОКМ. – Д. – 2537. - С. 249.
3. Книга надходжень Херсонського музею старожитностей 1919 – 1933 рр. – С. 796.
4. Акт № 166 від 23 листопада 1947 р. Фото – ХКМ – 4217.
5. Репресоване краєзнавство (20–30 роки). – Київ: «Рідний край», 1991. – С. 361–362, 466.
6. Щоденник В. І. Гошкевича // Фонди ХОКМ. – Д. – 2537. - С. 287.
7. Щоденник В. І. Гошкевича // Фонди ХОКМ. – Д. – 2537. - С. 302.
8. Книга надходжень Херсонського музею старожитностей 1919–1931 рр. – С. 816.
9. Щоденник В. І. Гошкевича. 1921 рік // Фонди ХОКМ. – Д. – 2836. – С. 45.

* () – так виділені помітки самим автором документів В. І. Гошкевичем;

** [] – так виділені помітки автором статті.

**Примакова
Віталія Володимирівна**

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, менеджменту освіти й інноваційної діяльності КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (м. Херсон)

✉ pran703@gmail.com

Педагогічні персоналії в історії освіти Херсонщини

Статтю присвячено характеристиці персоналістичного підходу до історико-педагогічних досліджень та висвітленню регіонального досвіду творчих вчителів Херсонщини. Зокрема представлено життєвий і багаторічний творчий шлях каховського педагога Людмили Дем'янівни Лохматової, яка присвятила все своє професійне життя початковій школі.

Останнім часом в історико-педагогічних дослідженнях спостерігається активізація уваги вчених до персоналістичного напрямку. Відповідні роботи містять, передусім, науково обґрунтовану оцінку педагогічної, освітньої діяльності окремих персоналій. Їхні автори визначають роль видатних особистостей у становленні української педагогіки, історії освіти. Про важливість напрямку неодноразово вказувала О. Сухомлинська, підкреслюючи, що опрацювання тем з педагогічної персоналізації репрезентують конструктивний досвід, педагогічний доробок особи як індивідуального творця, представника певної історичної епохи [5]. Водночас, згідно з висновками М. Лашка, «вивчення ідей, поглядів, концепцій визначних культурно-освітніх діячів і педагогів минулого збагачує й урізноманітнює наше уявлення про історико-педагогічний процес, а відтак сприяє його новому прочитанню, відкриває нові грані, новий зміст, цінності досліджень» [2, с. 4].

Для історико-педагогічних досліджень персоналії обираються за певними критеріями. Передусім, увагу дослідників привертають яскраві творчі вчителі зі значним педагогічним доробком; видатні діячі, які працювали в напрямі відродження національної педагогіки або були активними представниками культурно-освітніх товариств, педагогічних організацій тощо. Перевага ж надається тим, хто зробив помітний внесок у розвиток науки, культури й освіти, оскільки аналіз їхньої педагогічної спадщини дає можливість більш точно відтворювати освітні парадигми минулого, виявляти тенденції становлення систем та на цій основі прогнозувати й окреслювати перспективи їх подальшого розвитку.

Вітчизняними вченими опрацьовано потужний масив інформації, узагальнено багато розроблень щодо висвітлення досвіду видатних постатей у педагогіці. У фундаментальних працях «Персоналії в історії національної педагогіки. 20 видатних українських педагогів» за редакцією А. Бойко [4], «Українська педагогіка в персоналіях» за редакцією О. Сухомлинської [5], монографії Д. Пашенка «Генезис гуманістичних ідей у педагогіці» [3] подано творчі біографії українських мислителів, філософів, письменників, педагогів, які жили і працювали, починаючи з Княжої доби й Козаччини (X-XVIII ст.), охоплюючи період Просвітництва (XIX ст.)

Ключові слова:

педагогічні персоналії, досвід минулого, початкова школа, педагогічна майстерність.

та у XX ст. Серед них – славетні імена: Ярослав Мудрий, П. Могила, Г. Сковорода, Т. Шевченко, К. Ушинський, М. Максимович, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, А. Макаренко. Також авторами подано матеріали про творчість маловідомих особистостей для читачького загалу, емігрантів або тих, яких було заборонено, репресовано. Вказані праці містять також матеріали про кращих представників вітчизняної наукової думки і педагогів-практиків ХХ століття та сучасності: І. Беха, А. Бондара, М. Гузика, О. Захарченка, І. Зязюна, П. Ігнатенка, Г. Костюка, С. Логачевської, М. Ніжинського, О. Савченко, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, І. Ткаченка, Д. Тхоржевського, С. Чавдарова, В. Шаталова та ін. Важливо також, що творчі біографії та інтерпретація ідей і концепцій персоналій загалом подаються як єдиний історико-педагогічний процес. Проте, на нашу думку, бракує праць, які б висвітлювали регіональний досвід творчих вчителів. А саме такими педагогами сповнена щедра таврійська земля – славетна Херсонщина.

Нинішній суперечливий етап розвитку українського суспільства вимагає серйозної уваги до історичного аспекту розвитку вітчизняної освіти. Це зумовлено, передусім, необхідністю історико-педагогічної рефлексії набутого впродовж тривалого часу досвіду розбудови освітньої системи в Україні та необхідністю екстрополіції конструктивних його здобутків, кращих надбань у теорію і практику освіти майбутнього.

Новочасні герменевтичні підходи дозволяють окреслити широке коло питань для розгляду феномену «радянської школи», нажалі не дуже популярного нині. Адже загальновідомо, що вітчизняна освіта визнавалася тоді однією найпотужніших у світі. Курс сучасного керівництва галуззю переважно спрямовано на запозичення іноземного досвіду. Нині для нього характерним є жорстка критика та майже повне ігнорування позитивних надбань освіти минулого, частина яких безумовно була продуктивною і мала б не тільки запо-

бігати руйнації освіти, а й сприяти прогнозуванню та виявленню перспектив розвитку галузі.

Радянський етап був складним і неоднозначним в історії українського суспільства. Передусім він був пов'язаний з розбудовою освіти, зокрема початкової шкільної, що мала забезпечити масову грамотність молодого покоління, будівників комунізму. У цьому сенсі значущим вважаємо виховання фахівців у педагогічній освіті (базовій і післядипломній) підготовку працівників, творчих учителів, які «зробили» освіту ХХ століття та збагатили своєрідним неповторним досвідом скарбниці світової педагогіки.

Незаперечним є факт і надмірної ідеологізації тогочасної освіти, пріоритет ідейно-політичного спрямування у вихованні школярів та підготовці педагогів, що панували в радянській Україні. З огляду на це, нині, в контексті декомунізації держави і суспільства, з'явилася небезпека забуття продуктивного досвіду освіти радянського періоду. Адже надзвичайно легко зруйнувати ті позитивні надбання, які сприяли невинному розвитку галузі.

Зокрема, не мають бути забутими імена вчителів, які присвятили своє життя цій благословенній праці, виконуючи її творчо, сумлінно, плідно, на рівні мистецтва. Водночас мають зберігатися і впроваджуватися в роботу сучасної школи їхні конструктивні ідеї, що стали підґрунтям у побудові гуманно-розвивального освітнього простору, який намагаються створювати і прогресивні сучасні педагоги.

Такими педагогами на Херсонщині були і залишаються Т. Гончарова, Л. Лохматова, Р. Маринюк, Г. Петрусенко, Г. Соценко та багато інших, які на високому професійному рівні виконували і виконують свою роботу, гідно представляють наш край у вітчизняному освітньому просторі. Упродовж своєї багаторічної викладацької діяльності ними було виховано не одне покоління творчих Особистостей, справжніх Людей, Громадян своєї країни.

Педагогу, як і філософу, потрібен не один рік, щоб сформулювати свої педагогічні принципи, утвердитися в світоглядних переконаннях. Тривалий час працюючи в початковій школі міста Каховка на Херсонщині, викарбовувався образ неперевершеного педагога з індивідуальним творчим стилем викладання, високим рівнем професійної культури і майстерності, яскравим тонким почуттям гумору і такту, жінки з неповторним вишуканим смаком – Лохматової Людмили Дем'янівни. У звичайній школі вона створювала і щедро дарувала своїм вихованцям скарби педагогічної мудрості.

А народилася пані Людмила 3 липня 1935 року на Херсонщині – у селі Новорайськ Бериславського району. Згодом закінчила школу і педагогічне училище в Бериславі. 1955 року, переїхавши до міста Каховка, розпочала свій професійний шлях у місцевій середній школі № 2, якій віддала 25 років свого життя і сумлінної творчої праці. З 1980 року ще 10 років продовжувала навчати дітей у Каховській середній школі № 1. Весь час працювала творчо, натхненно.

Неодноразово педагогічний досвід Вчительки було визнано перспективним. Його було узагальнено і вміщено в картотеку ППД тогочасною методичною службою, зокрема М. Г. Бабіч. Увагу талановитого педагога було спрямовано, передусім, на оптимізацію навчально-виховного процесу в початковій школі. А здійснювалося це засобами вдалої активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, організації на уроці проблемного навчання, пріоритету дослідницької ро-

боти. Людмила Дем'янівна завжди радо ділилася досвідом зі своїми колегами. Її напрацюваннями охоче користувалися педагоги Херсонщини. Деякі розроблення потрапили до методичної скарбниці багатьох знаних учителів міста і області. Л. Лохматовою було розроблено унікальний роздатковий матеріал до багатьох тем з різних предметів.

Людмила Дем'янівна постійно «тримала руку на пульсі» змін в освіті, вдумливо сприймаючи реформи та миттєво реагуючи на конструктивні нововведення. Її природна здатність вдало асимілювати нове у вже добре відоме в педагогіці, надавала їй професійному стилю роботи актуальності, а досвіду – особливої цінності. Адже, зберігаючи в роботі все продуктивне з класичних методик, не давали застарівати змісту і процесу навчання й виховання дітей завдяки використанню нових тогочасних засобів. Зокрема, для 70-80-х років ХХ століття характерним було використання на уроках технічних засобів навчання (ТЗН). Тож творчий учитель знайшов оригінальні способи їх застосування, що вирізнялося доцільністю й ефективністю. Отже, ще одним індивідуальним авторським розробленням Л. Лохматової були спеціальні стенди, застосування яких у навчально-виховному процесі давало змогу вирішувати цілий комплекс складних питань, актуальних педагогічних задач.

Наприклад, один із стендів містив перелік учнів класу. Коли біля прізвища одного з них запалювалася лампочка (зазвичай спочатку викликалися більш підготовлені учні), це означало, що саме він має виконувати завдання. Після цього біля прізвища запалювалася оцінка (зазвичай, тільки позитивна). Діти уважно слідували, хто мав відповідати наступний, щоб не пропустити свою чергу. А ще позитивна оцінка попереднього учня мотивувала їх прочитати або виконати інше завдання не гірше. «Негативні оцінки в такому випадку нікому було і ставити, адже всі дуже старалися, – згадує Людмила Дем'янівна. – У кого ж не виходило, знали, що треба більш сумлінно працювати, готуватися вдома тощо».

Існувало ще кілька стендів, на яких загорялися таблиця множення (правильні результати під час відповіді учня), тексти правил, котрі потребували повторення або застосування на певному етапі уроку, використовувалися інші методичні знахідки. Всі учні Людмили Дем'янівни пам'ятають стенд «Умница!», який вмикався у разі вичерпної відповіді дитини. Спонукали учнів до охайного ведення зошитів і перевірка їх «директором школи». А ще будувала роботу так, щоб майже кожного уроку результати навчально-пізнавальної діяльності дітей було оцінено.

Активну участь Вчителька брала у розробленні методичного забезпечення навчально-виховного процесу під час реформування освіти 1984 року, коли одним з основних нововведень став перехід на навчання дітей у початковій школі, починаючи з шестирічного віку. З огляду на те, що реформа не була добре підготовленою та продуманою [1], саме творчий пошук таких учителів, як пані Людмила, забезпечував можливості більш-менш вчасно реагувати на проголошені зміни педагогічній спільноті, усьому радянському вчителю. Саме тоді, за результатами творчої праці Л. Д. Лохматової, було укладено і видано методичну книгу «Работа с шестилетками» (укладач М. В. Чернічкіна).

Окремою сторінкою педагогічної праці Вчительки була робота з батьками. Тонка, делікатна, інтелігентна Вчителька ніколи не озвучувала на загал негативні

Людмила Дем'янівна Лохматова

навчальні результати дітей, відомості про їхні невдачі або погану поведінку.

Під час батьківських зборів Людмила Дем'янівна завжди щиро дякувала батькам учнів, які вчилися відмінно або добре. На дошці було записано прізвища дітей, успішних у навчанні та активних у позакласній роботі. Ті з батьків, які не бачили прізвища своєї дитини, розуміли, що в неї є певні труднощі. Про характер таких ускладнень вони дізнавалися із записок або індивідуальних бесід з учителем. Однак пані Людмила завжди знаходила привід похвалити і підтримати дитину. Адже найголовнішим у її педагогічному житті завжди були любов до дітей та повага до особистості кожного учня, визнання його гідності та неповторності.

З повагою до людей Людмила з коханим чоловіком виховали двох чудових дітей – донечку Світлану та сина Геннадія. Нині у Людмили Дем'янівни 4 онука

і 5 правнуків. І це – найдорожчий скарб, найцінніше надбання цієї чарівної, неповторної жінки.

Багато теплих слів можна сказати на адресу цієї талановитої людини, життя якої – то змістовна мудра книга з багатьма сторінками-подіями. Як натура оптимістична, Вона вміє радіти кожному прийдешньому дню, бачити сонце навіть у похмурі дні. А ще пані Людмила – розумна, щира, відверта, гостинна. З Нею приємно спілкуватися, адже Вона вміє щиро радіти та завжди переймається проблемами тих, хто їй небайдужий – рідних, сусідів, містян. Цінують Людмилу Дем'янівну за її талант, веселу вдачу, вміння словом і справою підтримати людей, надихнути їх бути сильними і кращими, цінувати своє життя, прагнути справедливості, кращої долі.

© Примакова В. В., 2017

Список джерел та літератури:

1. Березівська Л. Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : дис. д-ра пед. наук : 13.00.01 / Березівська Лариса Дмитрівна. – Київ, 2009. – 505 с.
2. Лашко М. В. Педагогічна і просвітницька діяльність Марії Грінченко (1863–1928) [Текст] : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Лашко Михайло Васильович ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. – Київ, 2015. – 20 с.
3. Пашенко Д. І. Генезис гуманістичних ідей у педагогіці / Д. І. Пашенко. – Київ : Наук. світ, 2001. – 278 с.
4. Персоналії в історії національної педагогіки : 20 видатних українських педагогів / Бойко А. М. (ред.). – Полтава : [б. в.], 2002. – 452 с.
5. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Кн. 2 : ХХ століття / Сухомлинська О. В., Антоненко Н. Б., Березівська Л. Д. [та ін.] ; О. В. Сухомлинська (ред.). – Київ : Либідь, 2005. – 552 с.

**Рідкоус
Олеся Володимирівна**

старший викладач кафедри педагогіки й менеджменту освіти КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (м. Херсон)

✉ info@academy.ks.ua

Педагог за покликанням – Ліна Лаврентіївна Морозова

В статті описується життєвий і професійний шлях Ліни Лаврентіївни Морозової. Стаття побудована на спогадах Ліни Лаврентіївни. Дитинство, воєнні роки, перші педагогічні кроки. Характеризується чималий педагогічний досвід, люди, які мали вплив на професійне і особистісне зростання.

Херсонська земля щедра на талановитих та працелюбних людей. Люди з'являються на нашій Землі і саме в цей час на небі з'являється зірка, яка освітлює їм життєвий шлях... Під однією з них народилась Ліна Лаврентіївна Морозова, людина цікавої, яскравої та нелегкої долі. Людина, зірка якої поправу може зайняти своє почесне місце на небосхилі Херсонщини.

Морозова Ліна Лаврентіївна народилась 12 квітня 1924 року в селі Верхні Торгаї Нижньосірогозького району в дружній багатодітній сім'ї. Її батько Лавр Каспорович Долецький був медиком. Мати Марія Антонівна – домогосподаркою. В сім'ї завжди панувала атмосфера добра, любові, працелюбності, правдивості. Батьки дуже любили своїх дітей, але не балували. Батьки суворо виховували своїх дітей, але діти завжди відчували енергію батьківської підтримки та любові. Ліна Лаврентіївна вчилася легко із задоволенням та в 1941 році відмінно закінчила Нижньосірогозьку середню школу.

Ліна Лаврентіївна згадувала: «На першому уроці математики, котрою преподавав завуч школи Яков Іванович Давыдовский, я була поражена тем, как Яков Иванович излагал материал, развивая образное представление самых сложных тем, подкрепляя их доступными примерами. Последующие занятия меня поразили тем, что учащиеся не скрывали от учителя какие трудности они испытали при выполнении домашнего задания. На его уроках не чувствовалось желаний учащихся обмануть учителя, уроки проходили живо, интересно. Впоследствии, на всем протяжении моей деятельности в школе и в вузе я пользовалась методами и приемами Якова Ивановича Давыдовского. Глубокий след в моей душе оставил учитель русской литературы Василий Карпович Литвин. Он научил нас написанию рефератов, которые требовали глубокого изучения вопроса. Он учил нас чтению стихотворений, передавая не только текст, но и чувства поэта. Позже я узнала, что Василий Карпович закончил театральное училище, но большая потеря зрения не давала ему возможность работать на сцене».

Ліна Лаврентіївна не думала, що життя внесе корективи у вибір її професії. Вона мріяла отримати медичну освіту, тому з дитячих років допомагала батькові, надаючи допомогу хворим, яких привозили в ніч-

Ключові слова:

педагогічна діяльність,
методика викладання предметів,
педагогічна майстерність,
педагогічна практика.

ний час додому, так як амбулаторія працювала тільки вдень і первинну допомогу необхідно було надавати вдома. Батько Ліни Лаврентіївни Долецький Лаврентій Каспорович, був призваний в армію в 1914 році. Маючи освіту церковно-приходської школи, він був направлений в школу ротних фельдшерів, а потім працював в госпіталях під час Першої світової та громадянської воєн. Демобілізувався він в 1923 році. В той час знайти роботу в Україні було важко. І в 1928 році батьки і п'ятеро дітей відправились в Казахстан, в місто Тимир. Там батько працював у міській лікарні, поступив на заочне відділення Першого Московського медичного інституту. Але життя склалося так, що Лаврентій Каспорович був в не змозі поїхати на захист диплому, так як сім'я на той час вже повернулася в Україну, а в 1933 році почався голод.

В 1941 році Ліна Лаврентіївна закінчила школу та готувалась вступати до Одеського медичного інституту. Випускний вечір відбувся 20 червня 1941 року, а через два дні почалася війна.

Ліна Лаврентіївна згадувала, що в серпні 1941 року її викликали в районо та запропонували працювати вчителем Верхньо-Торгаївської семирічної школи. Це можна було пояснити тим, що чоловіки-вчителі пішли на фронт, вчителів не вистачало, а працювати в школі було необхідно. Навантаження у молодого вчителя було таке: українська мова, хімія в 5-7 класах. Але довго працювати не прийшлося, німці перейшли Дніпро та наближались до села. Виїхати з села не було жодної можливості. Найближча залізнична станція була в 100 км від села. Через тиждень після окупації, селяни виїхали збирати вбитих. Вони знайшли 7 воїнів ще живими та привезли їх в амбулаторію. Тіла солдат були покриті суцільним засохлим панцирем, в ранах були черви. Ліна Лаврентіївна разом з батьком облили їхній одяг керосином, розрізали одяг, очистили рани. Шість

поранених лікували у себе, одного відправили у районну лікарню, так як у нього була гангрена ніг. Доля цієї людини не відома. Інших лікували в амбулаторії, а потім вони приходили на перев'язки. Це були уроки людяності і мужності, уроки, які стали основою становлення особистості. Після визволення Ліни Лаврентіївни прийшлося не тільки допомагати батькові, але і необхідно було відроджувати роботу школи.

В районі її призначають учителем 4-го класу. Програма цього класу була складною. В класі були тільки діти-війни, які загубили декілька років навчання в окупації. Заняття проводились під звуки боїв на Велико-лепетиському плацдармі. У Ліни Лаврентіївни залишилися зошити, і вони були справжнім скарбом, бо її учні не писали на газетних листах, як більшість дітей. Рано вранці молоді вчительку зустрічав весь клас, діти сперечалися, хто з них буде нести її портфель. Молодій вчительці було лише 19 років, спеціальних знань з педагогіки і психології не було. Але допомогою стали уроки Якова Івановича Давидовського. В класі не було проблем з дисципліною.

Але часто уроки зривалися, бо до класу прибігали мами дітей, які отримували похоронку на свої чоловіків. Необхідно було заспокоювати і мати і дітей. 1943–1944 навчальний рік став першим роком досвіду педагогічної роботи.

Весною 1944 року Ліна Лаврентіївна дізналася, що в визволеному Херсоні відновлюється робота педагогічного інституту. Вона вислала свій атестат і заяву про зарахування на філологічний факультет. Так, Ліна Лаврентіївна стала студенткою. Про ті прекрасні роки вона згадує: «Не буду детально описувати умови, в яких ми училися, бо вони не залишилися в пам'яті. Ми жили в квартирі в центрі міста. Там були великі вікна, застеклені витривалими банками і з'єднані з вулицею, крізь які проносили не тільки ветер, але і сніг. В аудиторіях стояв на козлах довгий стіл, за яким сиділи 26 студенток. Така ж довга скам'я. Чернила ми тримали в папках, щоб не замерзли. На стіл ми клали папки з конспектами (газети, картон з паперу з під цементу). На столі лежали шматки хліба, які ми їли кінцями. В інституті не було викладачів з високою науковою ступенню, але багато читали дуже цікаво. Незважаючи на голод і холод ми серйозно відносилися до навчання. Через пару років приїхав наш майбутній декан Василь Георгійович Краснов – кандидат філологічних наук. Він читав у нас старославянський мову. Коли ми пішли на 3-й курс педагогічної практики, перші уроки проводив В. Г. Краснов. Для нас це було дуже важливо. Ми дуже любимо викладача психології Винника Івана Андреевича за його кваліфіковані лекції, увагу до студентів. Одночасно він працював директором Інституту удосконалення учителів. В майбутньому, коли він пішов на пенсію, а вона працювала директором школи № 30, він читав лекції в батьківському університеті школи. Коли йому читали про нього, він завжди відповідав: «Пам'ять це сундук. Що раніше положиш, те пізніше достанеш».

Ліна Лаврентіївна написала дипломну роботу на тему «Влияние литературного языка на местные диалекты». Робота була оцінена високо, інститут рекомендував авторку до аспірантури. Але 1947 рік був дуже голодним роком, зима видалася лютою. Люди вмирали від голоду і холоду. В цей час в Херсоні вчилися сестри Ліни Лаврентіївни – Долецька Антоніна в педінституті, молодша Емілія – медучилищі. В кімнаті в гуртожитку

замерзла вода, були дні, коли навіть не було завантаження хліба. Дівчата рятувалися тим, що заварювали каструлю води та засипали пачку кави з ячменю. Та не дивлячись на складнощі, вони відповідально ставилися до навчальної та громадських обов'язків.

В 1948 році тяжко захворів батько Ліни Лаврентіївни. Він мужньо прийняв діагноз раку печінки та прожив свої останні дні гідно. Його поховали 20 травня, а 26 травня почалися державні іспити у Ліни Лаврентіївни, які вона склала успішно. Гарна випускниця була запрошена на роботу до Інституту удосконалення вчителів завідувачою кабінетом російської літератури. Вчити вчителів виявилось цікавою та захоплюючою справою. Але через місяць її перевели на роботу в Херсонське педагогічне училище викладачем російської мови і літератури, методики викладання російської мови і молодших класів.

В 1951 році директором педучилища призначили інструктора обкому партії Л. П. Бондарь. Вона звільнила декількох викладачів, які не мали 10-річного стажу роботи у школі. Тому Ліна Лаврентіївна 29.08.1951 року була переведена вчителем російської мови і літератури, а з 16 листопада 1951 року була призначена другим завучем в Херсонську середню школу № 20. Тоді це була хлоп'яча школа. Щиро бажання бути справжнім педагогом, віддавати свої серце і знання дітям завжди допомагали в скрутні хвилини. А в 1955 році вона була переведена завучем в середню школу № 15. Життя вимагало багато вчитися, Ліна Лаврентіївна постійно працювала над собою. І в 1958 році була переведена на посаду інструктора оргвідділу по школам і вузам Херсонського міського обкому партії. Але педагогічне серце просило іншого – повернутися до школи. І в 1961–1981 роках Ліна Лаврентіївна повертається до педагогічної діяльності на посаду директора середньої школи № 30. Це були цікаві та насичені творчістю роки. За цей час школа стала однією із найкращих та престижних у місті.

В 1981 році Ліну Лаврентіївну запросили працювати викладачем кафедри педагогіки і психології в Херсонському педінституті. Маючи великий педагогічний досвід, вона з радістю ділилася ним і з студентами, і з викладачами кафедри. Через деякий час в педагогічному інституті була відкрита кафедра педагогічної майстерності, завідувачою якої була Кондратенко Галина Миколаївна – кандидат педагогічних наук та великий ентузіаст своєї справи. Ліна Лаврентіївна отримала запрошення на нову кафедру. І викладала на ній з 1992 по 1996 рік. Вона щедро ділилася своїм педагогічним досвідом, вкладаючи в кожне заняття зі студентами не тільки свої знання, але і душу. До сих пір колеги згадують її як талановитого викладача.

Ліна Лаврентіївна по праву може пишатися своїми учнями: випускник 1955 року Коваленко Ю. – заслужений металург України, директор Кременчуцького ліварного заводу; випускник 1964 року Тутушкін Ю. – начальник Херсонського морського порту; Сліпич А. – почесний громадянин міста, створив художню школу; Барнаш О. – директор Херсонської ЗОШ № 30 і багато прекрасних учнів, які з гордістю називають Ліну Лаврентіївну своїм Дорогим Учителем. Колеги-педагоги по кафедрі: Бабич Л. В. – кандидат педагогічних наук, Бутенко Н. В. – кандидат педагогічних наук, Кондратенко Г. Н. – кандидат педагогічних наук і багато інших до нині дружать з Ліною Лаврентіївною, цінують її досвід, поважають та люблять її як людину.

Ліна Лаврентіївна виховала прекрасну доньку Еллу Володимирівну, яка стала архітектором, а її онук Івченко Володимир Васильович – кандидатом фізико-математичних наук, доцентом Херсонської державної морської академії.

За багаторічну та плідну працю Ліна Лаврентіївна нагороджена орденом «Знак пошани», нагрудним знаком «Відмінник народної освіти України». Їй трохи

більше, ніж 90 років, хоча спілкуючись з нею, розумієш яка це молода і світла душею людина, повна енергії і любові до оточуючого світу, до рідного краю. Адже головне багатство нашої землі – це люди, які присвятили все своє життя становленню нашої Херсонської області.

© Рідкоус О. В., 2017

**Селецький
Андрій Анатолійович**

краєзнавець
(смт. Нововоронцовка,
Херсонська область)

✉ anriseletskiy@gmail.com

Невідомі визначні особистості Нововоронцовки першої половини ХХ ст.

В даній статті йдеться про двох нововоронцовців-євреїв, відомих далеко за межами України, які відзначились на різних поприщах, повністю присвятивши себе своїй справі й здобули визнання: один – художник-графіст, кандидат мистецтвознавства, другий – генерал-лейтенант НКВС-МДБ.

Містечко Нововоронцовка Херсонської губернії в кінці ХІХ століття представляло собою затишний торговий населений пункт, який був центром Нововоронцовської волості та економії роду Воронцових на території якої жили переважно українці, росіяни, євреї та в певній кількості німецькі колоністи. Євреї жили в містечку з 1859 року. Серед занять єврейського населення переважала торгівля. За результатами імперського перепису населення у 1897 р. у Нововоронцовці проживало 1685 євреїв (32,4 % від загальної кількості), в 1910 – 1726 (55 %), в 1923 – 686, в 1939 – 42 єврея.

В кін. ХІХ ст. єврейська громада побудувала синагогу (вона знаходилась, за спогадами старожилів, на місці сучасного будинку культури – прим. авт.). У 1910 р. діяло вже 2 синагоги, талмуд-тора, чоловіче і змішане єврейські училища. У 1913 році було засноване товариство допомоги бідним євреям. В 1918 відбулося декілька погромів, влаштованих козачими частинами, в ході яких багато євреїв було поранено, єврейські будинки пограбовані. До кін. 1920-х рр. в Нововоронцовці діяв шохет. У 1930-х рр. більшість євреїв покинуло Нововоронцовку. У вересні 1941 року було розстріляно 3 єврея [1].

Це якщо дуже коротко про майже половину жителів Нововоронцовки в ХІХ– початку ХХ ст. Серед визначних постатей Нововоронцовки, які відомі далеко за межа-

Ключові слова:

Нововоронцовка, євреї, художник, НКВС-МДБ.

ми містечка ми не знайдемо народжених за часів Російської імперії, а тим паче єврейського походження.

Проте є дві унікальні і прямо протилежні особистості, які народились у нас, ходили в одну школу, належали до однієї соціальної групи і навіть народилися в один день – 27 грудня, але в різні роки. Про них не написано в жодному краєзнавчому збірнику, не згадано в жодному музеї області. Автор віднайшов цих двох нововоронцовців на теренах мережі Інтернет в дуже вузькопрофільних форумах і сайтах. Про цих земляків і піде мова.

**Айзеншер
Ісаак Якович**

Народився 27.12.1900 р. Закінчив єврейську 2 класну школу в Нововоронцовці. Про дитинство Ісаака поки що нічого не відомо. Можемо лише припускати, що беззаперечно він ходив в одну з синагог містечка, купував ліки в аптеці Гурфінкля.

Ісаак Якович особисто переживши жахіття т. зв. громадянської війни 1917– 1921 рр. створив серію гравюр «Погром на Україні», на яких центральними фігурами представлені євреї, що стали жертвами різних воюючих сторін, як то білогардійців, козаків, німців та просто розбійників. Кольорова гамма додає мінорності в зміст картин [2]. Невідомо період створення цих гравюр, можливо в них відобразились події, що мали місце бути на території Нововоронцовки та волості в зазначений період.

У 1925-1930 роках навчався у Ленінградському вищому художньо-технічному інституті (Академія мистецтв) на графічному факультеті, по закінченню якого отримав диплом художника-графіка зі званням «художник класичної гравюри».

У 1937 році Ісаак Айзеншер створив гравюру «А. С. Пушкин среди крестьян на ярмарке», яка ввійшла в колекцію картин Пушкінського заповідника [3].

Айзеншер
Ісаак Якович

На цій гравюрі навіть дилетант в мистецтві відмітить більший художній рівень ніж в циклі «Погром на Україні», постаті показані дуже детально, лінії плавні, натуралістичні. Видно, що І. Я. Айзеншер не зупинявся на досягнутому і вдосконалював свою майстерність.

У 1939 році вийшла його книга «Техніка офорта» за редакцією професора, доктора мистецтвознавства М. В. Доброклонського. На сьогодні ця книга є букіністичною рідкістю і не втратила своєї актуальності, так як є фундаментальним дослідженням.

Метою цієї книги є ознайомлення художників-граверів, початківців офортистів, а також читачів, які цікавляться графічними мистецтвами, з усіма сучасними видами гравіювання на металі і техніків друкування естампів.

Книга поділена на три частини.

Перша – «Устаткування майстерні» – розглядає матеріали, інструменти та обладнання офортної майстерні, причому остання тема висвітлена з урахуванням матеріального та технічного пристрою невеликої робочої лабораторії бригадного типу. Друга частина – «Техніка гравіювання на металі» – охоплює в послідовному порядку технологічні процеси ґрунтування, перекладу малюнка на дошку, гравіювання, травлення і, нарешті, виправлення офорта, причому в стислому вигляді викладені також методи виготовлення металевих копій з оригінальних гравюр гальванотехнічним способом і прийоми сталювання підготовлених до друку дощочок.

У книзі також можна ознайомитися з пристроєм металографського верстата, естампного паперу, фарбами, а також технікою друкування одноколірних і багатобарвних естампів, так само як зі зберіганням використаних дощок. Третя частина присвячена розгляду естампи і раціональних способів його зберігання.

У 1947 році захистив дисертацію та отримав звання кандидата мистецтвознавства, викладав у Ленінграді [4].

На сайті ленінградських художників вдалося знайти підпис І. Я. Айзеншера, про який до останнього часу нічого не було відомо [5].

В роки Другої Світової війни Ісаак Якович воював, був призваний Свердловським РВК, у 1943 році був на військово-пересильному пункті. Більше про його службу в Червоній армії не відомо [6].

Помер 21.10.1952 року в Ленінграді, похований на Преображенському цвинтарі.

Райхман
Леонід Федорович

Серія гравюр «Погром на Україні»

Райхман Леонід Федорович

Справжнє ім'я та по-батькові Лазар Фейтелевич. Народився 27 грудня 1908 року в сім'ї робітника.

У 1917 році закінчив 2 класи Нововоронцовської земської школи. У 1921–1922 рр. учень столяра в столярно-кустарної майстерні в Прилуках, з 1923 р. навчався в профшколі і працював вантажником на розвантажувальних роботах в Катеринославі. З 1924 працював в управлінні ДПУ по Ленінграді, нач. спецвідділу. В 1938–1941 рр. – нач. відділення, заст. нач. відділу Головного управління державної безпеки НКВС СРСР. Брав активну участь у фальсифікації справ, застосовував тортури і побиття. Свідок так описала Райхмана: «Молодий військовий з густою шевелюрою, маніакально захоплений слідчою діяльністю. День і ніч він переслідував одну мету: зломити волю, зламати життя». З 1939 на керівних постах в управлінні НКВС в Закарпатті. У 1941 заст. нач. управління контррозвідки НКДБ СРСР.

Був на чолі спецпідрозділу по затриманню нацистської верхівки Гітлера в Берліні, особисто катував нацистів (Вейдлінг, Мунке, Отто Гюнше, Міш Рохуса) наближених до Гітлера. Особисто брав участь у фальсифікації доказів у масового розстрілу польських офіцерів у Катині: в 1943 році – для комісії М. Бурденка, в 1945 році – для Нюрнберзького військового трибуналу. Довгі роки у вбивстві поляків звинувачували німців. Потім виявилось, що злочин скоєно радянською стороною і документи підроблені [7].

У 1946–1951 рр. – заст. нач. 2-го Головного управління (контррозвідка) МДБ СРСР. У 1951 в числі інших наближених В. С. Абакумова заарештований. Після смерті Сталіна і приходу в МВС Л. П. Берії звільнений і в травні 1953 призначений начальником контрольної інспекції з перевірки виконання наказів міністра внутрішніх справ СРСР. У серпні 1953 знову заарештований. За словами слідчого, який вів його справу: «Райхман – великий і страшний звір, досвідчений, підступний, спритний, один з безпосередніх носіїв і творців беззаконня» [8].

У серпні 1956 військовою колегією Верховного Суду СРСР засуджений до 8 років позбавлення волі. Звільнений з місць позбавлення волі 10 листопада 1956 р., в подальшому працював юрисконсультом в Москві, де і помер 14 березня 1990 року. Мав такі нагороди: 2 ордена Червоного Прапора (1943, 1948), орден Кутузова II ступеня (1945), три ордени Червоної Зірки (1937, 1946, 1949), орден «Знак Пошани» (1939),

нагрудний знак «Почесний працівник ВЧК–ГПУ (XV)» (1938), шість медалей [9-10].

Відомо, що Райхман Л. Ф. був одружений на легендарній балерині Ользі Лепешинської, яку відмічав сам Сталін. Після арешту Леоніда Федоровича дружина за нього клопоталася, намагалася скористатися своїми зв'язками... Однак Райхман залишався під арештом. Його звільнили у травні 1953 року, вже після смерті Сталіна. Відносини подружжя за той короткий період, що Райхман був на свободі, так і не відновилися [11].

Леонід Райхман був особисто знайомий із легендарним розвідником СРСР Миколою Кузнєцовим. Так описує свою першу зустріч з ним заступник начальника радянської контррозвідки (1941–1951), генерал-лейтенант Леонід Райхман, тоді, в 1938 році, старший лейтенант держбезпеки, начальник 1-го відділення 4-го відділу ГУДБ НКВС СРСР: «Коли він тільки ступив на поріг, я прямо-таки ахнув: справжній арієць! Зростання вище середнього, стрункий, худорлявий, але міцний, блондин, ніс прямий, очі сіро-блакитні. Справж-

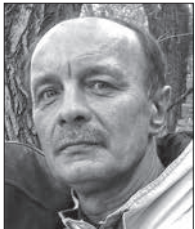
ній німець, але без отаких прийме аристократичного виродження. І прекрасна постава, немов у кадрового військового, і це – уральський лісовик!» [12].

Як бачимо особистості дуже протилежні – кат і художник. Обидва із Нововоронцовки, обидва євреї, обидва до сих пір не знані жодним краєзнавцем Нововоронцовки. Автором у 2015 році було запропоновано під час процесу декомунізації в селищі Нововоронцовка перейменувати одну з вулиць т.зв. «єврейського кварталу» на честь художника-графіста «вулиця Айзеншера», але для чиновників така назва виявилась надто складною у вимові... (як за приклад можна взяти вулицю Брив-ла-Гаярд у Мелітополі, де вона ні кому складнощів не спричиняє). В районному краєзнавчому музеї інформації про відомих євреїв майже немає. Для туристичного потенціалу це чудовий продукт для реклами, адже збереглась школа, якій вони вчилися та одна із синагог.

© Селецький А. А., 2017

Список джерел та літератури:

1. <http://rujen.ru>
2. <http://ami.spb.ru>
3. <http://www.museum.ru/>
4. <http://artru.info/>
5. <http://leningradart.com>
6. <https://pamyat-naroda.ru>
7. <https://nekropole.info>
8. Залеский К. А. Империя Сталина. Биографический энциклопедический словарь. – Москва: Вече, 2000.
9. Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954: Справочник. М., 2010.
10. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. – М., 1995. – т. 2, кн. 1.
11. <https://lat-elenka.livejournal.com/2373792.html>
12. <http://h1aagokeh.xn>

**Снитко
Іван Олексійович**

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Державної
інспекції по охороні пам'яток культури
в Миколаївській області (м. Миколаїв)

✉ maharadze_v@mail.ru

**Гребенников
Віктор Борисович**

науковий співробітник
Державної інспекції по охороні пам'яток
культури в Миколаївській області
(м. Миколаїв)

✉ grebennikov.v2013@yandex.ru

Володимир Ключинцев – дослідник Степового Побужжя

Стаття присвячена пам'яті відомого в Україні археолога Володимира Миколайовича Ключинцева. За своє недовге життя, він зробив великий внесок в археологічну науку. Ще школярем він почав здійснювати розвідки по берегам Бузького лиману. Після закінчення університету працював у Миколаївській новобудовній експедиції, де проводив розвідки та розкопки курганів і поселень доби бронзи у Миколаївський та сусідніх областях. Ним був накопичений величезний археологічний матеріал, який і зараз ще потребує вивчення.

У цьому році Володимир Миколайович Ключинцеву виповнилося б 70 років. Але, тяжка хвороба забрала його з життя майже двадцять років тому. Пішов він від нас на 51 році у розквіті творчих сил, про що свідчить ціла добірка незакінчених наукових статей та книг, що в рукописах залишилися у його власному архіві. Тим не менше, за своє коротке життя він встиг багато чого зробити в громадсько-просвітницьких та наукових справах. Нам, його колегам та друзям, вкрай необхідно розповісти про діяльність видатного фахівця археолога, що цілковито поклав свою долю на вітар дослідження пам'яток стародавніх культур Півдня України, відданість своїй справі якого може бути зразком наслідування для молодого покоління науковців.

Володимир Миколайович народився 20 червня 1947 р. д м. Тбілісі. З часом батьки його переїхали до селища Жовтневого біля м. Миколаєва (зараз це частина міста). Ще у шкільні роки Володя захопився археологією. Селище розташовано на лівому березі Бузького лиману і його терени та околиці багаті на різні археологічні об'єкти (кургани, стоянки, поселення, городища). Тут побувало багато відомих науковців-археологів (В. І. Гошкевич, Ф. Т. Камінський, Л. М. Славін, Ф. М. Штітельман та ін.), які проводили розвідки та розкопки. Володя цікавився їх роботами. Так із керівником Ольвійської експедиції АН УРСР, член-кореспондентом АН УРСР Л. С. Славіним Володя познайомився ще юнаком, а потім у студентські роки працював у нього на розкопках давньогрецького міста Ольвія.

З 1963 р. Володя розпочав проводити самостійні обстеження. Спочатку він шукав археологічні об'єкти на території самого селища. Але з роками його пошу-

Ключові слова:

Володимир Миколайович
Ключинцев, Степове Побужжя,
розвідки, розкопки, поселення,
пізня бронза.

ки розповсюджувалися на все більшу територію [1]. У 1973 р., обстежуючи все лівобережжя Бузького лиману, він заходив вже у Херсонську область [2]. Його розвідки були дуже результативними. За 11 років він відкрив та обстежив близько шести десятків поселень і стоянок різних культур. Зокрема, окремі археологічні культури доби бронзи були ним зафіксовані у цьому регіоні вперше.

Мабуть у цей час він захопився вивченням доби пізньої бронзи, пам'яток якої тут було чимало. За час розвідок ним була накопичена величезна кількість артефактів, знайдених ним на поверхні стародавніх пам'яток, які Володя старанно замальовував тушшю на ватмані. Також він вів записи своїх спостережень. Тут треба зауважити, що любов до археологічних розвідок у нього залишилася на все життя. Куди б не приїхав Володимир Миколайович на розкопки, завжди знаходив час і навіть, у першу чергу, він проводив археологічну розвідку у тій місцевості. Так він обстежив частини долин річок Гнилий Єланець, Громокля, Інгул, низову частину Інгульця, включаючи і Херсонську область, багато стародавніх балок та узбережжя лиманів. За своє життя він знайшов багато поселень доби пізньої бронзи та інших культур. На деяких з них він проводив шур-

фовки та невеличкі розвідувальні розкопки. Нажаль, не всі ці роботи увійшли до його наукових звітів.

У 1964 р. Володимира приймають в члени Одеського археологічного товариства. Через два роки він призначається інспектором з охорони пам'яток археології. Під час розвідок він старанно фіксує усі факти руйнування пам'яток та передає матеріали до Товариства. Небайдужість до недбалого ставлення до пам'яток археології залишилася у нього на все життя. В цей же час Володимир Миколайович керував археологічною секцією Товариства з охорони пам'яток історії та культури в м. Жовтневе [3]. Ця громадська посада дозволяла йому широко популяризувати значення археологічної спадщини серед місцевого населення.

У 1969 р. В. Ключинцев вступає до історичного факультету Київського державного університету, який успішно закінчив у 1975 р. Під час свого навчання він деякий час працював в Ольвійській та Південнобузькій археологічних експедиціях ІА АН УРСР. В цей період тяга до розвідок не покидає його. Із співробітниками Ольвійської експедиції він обстежує правий берег Бузького лиману у межах Очаківського та Миколаївського районів, де разом з античними пам'ятками, він відкриває кілька поселень доби пізньої бронзи. В Південнобузькій експедиції він обстежує верхів'я р. Березань (Степовську балку), в якій у 1975 р. відкриває низьку поселень сабатинівської культури [4]. На деяких з них І. М. Шарафутдінова проводить археологічні розкопки. Співпраця з Іриною Миколаївною – знаним фахівцем з доби пізньої бронзи в Україні – дає Володимиру багато теоретичного та практичного досвіду у цій галузі археології. Він старанно вчиться методиці розкопок сабатинівських поселень, набуває чималий польовий досвід, котрий знадобився йому в майбутньому.

Але лівова частина його археологічної діяльності пов'язана з Інгульською новобудовою експедицією ІА АН УРСР. У 1980 р. вона отримала назву Миколаївської комплексної. З самого початку керівником експедиції була О. Г. Шапошнікова, яка прийняла В. М. Ключинцева на роботу (1970 р.), а потім він був зарахований у штат Інституту археології, спочатку лаборантом відділу охоронних археологічних досліджень (1972 р.), потім – старшим лаборантом (1976 р.), і з 1983 р. – молодшим науковим співробітником відділу польових досліджень і виставок [5]. Під керівництвом О. Г. Шапошнікової та переймаючи її великий досвід і знання в області доби ранньої бронзи Володимир Миколайович поступово стає досвідченим фахівцем. Олімпіада Гаврилівна доручає йому керувати окремими загонами експедиції. Він копає кургани, де досліджує поховання різних культур. Починає самостійно проводити розкопки поселень. Багато досліджених ним пам'яток доби пізньої бронзи, допомагають визначитися йому зі своєю спеціалізацією. Він вивчає поселення сабатинівської культури у Степовому Побужжі. Зокрема, в цей час він проводить розкопки поселень Яблуня II, Кам'янка II, Гулеватське, Ташлик I, IV, Балабанівка VII, Бузьке I-IV (сабатинівська культура), Жовтень (білозерська культура), бере участь у розкопках поселень Виноградний Сад I та Щуцьке I-II, проводить дослідження десятків курганів доби бронзи [6]. Разом з ним у багатьох цих роботах брали участь й автори даної статті.

Володимир Миколайович у 1977 р. узяв активну участь в організації виставки археологічних знахідок Інгульської та Південнобузької експедицій «Старожитності Миколаївщини», яка відбулася у Миколаєві.

Разом зі своїми колегами по експедиції В. М. Ключинцев за ці роки накопичив величезний польовий матеріал. Нажаль, обробити його і видати наукову продукцію, часто не вистачало часу. З другою половиною 60-х і до середини 80-х років Інгульська експедиція працювала у зонах будівництва величезних зрошувальних систем. У цю зону потрапляли сотні різноманітних пам'яток, які необхідно було перед початком прокладання каналів повністю дослідити. У меліораторів був дуже напружений графік. Із-за нього вони постійно підганяли археологів. Давали гроші, техніку, все що необхідно, але затримок – ніяких. Також з середини 70-х років в Арбузинському районі почалося спорудження водосховищ Південноукраїнської АЕС, у ложі яких було також багато пам'яток. У зв'язку з цим, співробітники експедиції, майже щорічно, починали польові роботи з кінця березня, коли сховався сніг і трохи теплішало і закінчували їх у листопаді, а іноді у грудні, коли вдарили морози. У грудні-січні працівники йшли у відпустки, а з лютого сідали за написання наукового звіту про розкопки минулого року, який здавали у травні, поєднуючи написання звіту вже з новими розкопками. Отже, на безпосередньо наукову діяльність не було часу (хіба що під час відпустки). До того ж, в силу свого неспокійного, часом імпульсивного характеру Володимир Миколайович майже постійно хапався одразу за декілька справ, а потім за браком часу залишав одні з них на півдорозі, зберігаючи на майбутнє та брався за інші. Таким чином, у його архівах залишилося чимало незакінчених наукових праць – тез, публікацій, статей, звітів, нотатків книг, фотографій, таблиць та малюнків, що часто-густо без необхідної системи були зібрані в різні папки. Зазначимо, що зараз нами здійснюється кропітка робота з систематизації власного архіву В. М. Ключинцева та доводяться до стану необхідного для публікації його окремі наукові праці. Деякі з цих робіт нещодавно були опубліковані.

З 1986 р. розпочалася підготовка до написання Зводу пам'яток історії та культури УРСР. На початковому етапі складання тому по Миколаївській області В. М. Ключинцев узяв активну участь. Зокрема, він провів обстеження та фіксацію всіх курганів і поселень Жовтневого району та разом із колегою по експедиції Єлісеєвим В. Ф. провів таку ж роботу і у Снігурівському районі [7]. На відкриті ним пам'ятки Володимир Миколайович складав облікову документацію та писав наукові паспорти. Але пам'яток зафіксованих ним було дуже багато і тому закінчити цю роботу він не зміг.

Коли будівництво зрошувальних систем стало поступово припинятися у співробітників експедиції з'явилось більше часу для наукової діяльності. Володимир Миколайович починає писати кандидатську дисертацію за темою «Поселения сабатиновской культуры Степного Побужья», яку з успіхом захищає у 1994 р. Колеги по інституту казали, що у Ключинцева матеріалу вистачить і на докторську, але можливості здійснити цю працю за браком вільного часу були для нього вкрай обмежені. У цьому ж році він стає заступником начальника Миколаївської експедиції, одночасно керуючи загonom, що проводив розкопки поселень біля с. Бузьке в районі АЕС.

В цей же час В. М. Ключинцев проводить велику науково-просвітницьку діяльність. Він один з організаторів І-ого всесоюзного польового семінару у м. Южноукраїнськ «Сабатиновская и срубная культуры: проблемы взаимосвязей востока и запада в эпоху поздней бронзы» (1990 р.), науково-практичної конфе-

ренції «АЭС в научно-практических исследованиях» (1991 р.), конференції «Історія Гарду на Бузі», а також виставки «Южноукраинская АЭС и археология», яка була зроблена на честь 20-річчя міста. У 1995 р. він друкує брошуру «Поселения земледельцев и скотоводов позднего бронзового века Гранитно-Степного Побужья» [1]. Також в цей період Володимир Миколайович взявся писати монографію по своїй темі. На 1997–98 роки він запланував цикл авторських передач «Древности Бугского Гарда», але продовжити дану роботу вже не зміг.

У побуті та взаємовідносинах з колегами, друзями та учнями Володимир Миколайович був веселою товариською людиною. У експедиційних святах та застіллях приймав активну участь, та спиртними напоями не зловживав, віддаючи перевагу парному молоку, яке дуже любляв, постійно купуючи його у селян. Був ретельним господарем. Іноді, на перший погляд, зовсім нікчемна річ, знаходила у нього в експедиції своє практичне застосування. Він був чесною і порядною людиною, намагався ні з ким не конфліктувати, навіть у самих складних ситуаціях, які часто-густо траплялись в колективі експедиції. Майже завжди він, на перший погляд, дуже легко гасив іноді виникаючі конфлікти, за що його щиро поважали, як підлеглі, так і керівництво. Володимир Миколайович ніколи не принижував підлеглих, особливо новачків, яким в дуже м'якій, корек-

тній формі пояснював нюанси археологічної справи, таким чином формуючи в них любов до археології і стародавньої історії. З задоволенням під час експедицій організував футбольні і волейбольні матчі з місцевими хлопцями та студентами-практикантами, сам грав у команді. Періодично, в експедиціях для студентів і всіх бажаючих влаштовував вечори поезії біля вогнища. Сам читав слухачам вірші Гарсії Лорке, поезію якого дуже любив. Також в сільських клубах виступав з лекціями про збереження та охорону пам'яток археології. Показував та розповідав людям про найбільш цікаві знахідки на розкопках. Володимир Миколайович мав дружину Марію та доньку Марину. Сильно їх кохав і свято оберігав свою родину. Отже це була цікава й неординарна людина.

Рано пішовши з життя (15.03.1998 р.), він залишив науковцям велику спадщину у вигляді своїх наукових праць, польових звітів та власного архіву. Матеріали його досліджень зберігаються в Інституті археології НАНУ, МКМ, ДІОПК та Державному архіві Миколаївської області. Вони потребують ще тривалого вивчення і доопрацювань. Та його внесок в археологічні дослідження Надчорномор'я безумовно значний і пам'ять про Володимира Миколайовича Ключинцева залишиться у його колег назавжди.

© Снитко І. О., Гребенников В. Б., 2017

Список джерел та літератури:

1. Ключинцев В. Н. Отчёт левобережной разведывательной группы Бугского лимана Ольвийской экспедиции ИА АН УССР // НА ІА НАНУ. – 1971/206.
2. Ключинцев В. Н. Отчёт об итогах разведочных работ на левом берегу Бугского лимана. // НА ІА НАНУ. – 1973/13.
3. Пам'яті Володимира Ключинцева // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2000. – № 1/2, с. 133.
4. Ключинцев В. Н. Отчёт о разведке в зоне строительства водохранилища у с. Степовое Николаевского района и области // НА ІА НАНУ. – 1975/125, С. 2-4.
5. Ключинцев Володимир Миколайович // ІА НАНУ 1918-2014 рр. (ред. П. П. Толочко). – К., 2015, С. 668.
6. Звіти Інгульської (Миколаївської) експедиції за 1970–1997 рр. // НА ІА НАНУ.
7. Ключинцев В. Н. Отчёт о разведках в Жовтневом и Снигирёвском районах Николаевской области в 1987 г. // НА ІА НАНУ. – 1987/26.

Список скорочень

АЕС – атомна електростанція;

ДІОПК – Державна інспекція по охороні пам'яток культури в Миколаївській області;

ІА АН УРСР – Інститут археології Академії наук УРСР;

МКМ – Миколаївський краєзнавчий музей;

НА ІА НАНУ – науковий архів Інституту археології Національної академії наук України.

**Ташкевич
Людмила Леонідівна**

учитель НВК Асканія-Нова-гімназія,
екскурсовод Біосферного заповідника
«Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна
(сmt. Асканія-Нова, Херсонська область)

✉ askluda16@ukr.net

Климентій Євдокимович Сіянка: у витоків заповідника «Асканія-Нова»

Статтю присвячено маловідомому, проте видатному українському натуралісту-самоучці, соратнику засновника заповідника «Асканія-Нова», відданому природолюб-орнітологу, багаторічному директору зоопарку – Климентію Євдокимовичу Сіянку, який стояв у витоків створення заповідника.

Ім'я фундатора заповідника «Асканія-Нова» – Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна (1863–1920) добре відоме [1]. Проте історія вимагає віддати належне і його найближчому помічнику, селянському сину – Климентію Євдокимовичу Сіянку. На превеликий жаль, більша частина мешканців Асканії-Нова не знають про існування такої постаті в історії селища і заповідника, як К. Є. Сіянка [2]. Але ім'я орнітолога, природолюб, натураліста тісно пов'язане з діяльністю Ф. Е. Фальц-Фейна [3]. Заслуги у створенні зоопарку належать Ф. Е. Фальц-Фейну, який без талановитих, відданих справі помічників не досяг би певного успіху.

Зникнення архівних документів Асканії-Нова, просте селянське походження не дають змоги викласти детально біографію непересічної особистості в історії Таврійського краю, вірного соратника, відданого однопумця засновника заповідника [4]. В різних публікаціях біографічні відомості про К. Є. Сіянка досить суперечливі, ім'я його було забуте і довгий час замовчувалось. Певний час ніхто з краєзнавців не досліджував життя та діяльність К. Є. Сіянка, бо прізвище було серед імен репресованих [5]. Першу спробу у цьому напрямку зробив журналіст В. Е. Борейко [6]. Вагоме доповнення внесла співробітниця Біосферного заповідника Дрогобич Н. Ю., встановивши багато цікавих фактів [7].

Климентій Євдокимович Сіянка народився 25 листопада 1868 року у селі Тінки Чигиринського повіту Київської губернії [4] у релігійно-патріархальній селянській родині [2, 7]. Закінчивши церковно-приходську школу, у 1884 році потрапив наймитом до Асканії-Нова. З початку працював у плодовому саду, а з 1886 року по 5 липня 1930 – у зоологічному парку [6]. Фрідріх Фальц-Фейн швидко помічає працелюбного і талановитого хлопця, великого любителя природи [8]. Клим Сіянка стає завідувачим асканійським зоопарком. Під керівництвом Климентія Євдокимовича зоопарк – один з найкращих у Російській імперії [1]. Влітку 1930 року у заповіднику починається «чистка» [7]. Його разом з Генріхом Рібергером, хранителем асканійського музею, як колишніх робітників Фальц-Фейна, «чистять» за першою категорією і 5 липня 1930 року виганяють із заповідника [4, с. 371]. Сіянка переселяється у село Скворцовка, що неподалік від Асканії-Нова [12]. Однак

Ключові слова:

Фрідріх Фальц-Фейн, заповідник «Асканія-Нова», селянський син, самоучка-природолюб, щоденники орнітолога, директор зоопарку, соратник і помічник, видатні заслуги, вшанування пам'яті

на цьому нещастя 65-річного чоловіка не закінчилися. 29 жовтня 1933 року чекісти заарештовують його за підозрою в участі у контрреволюційній організації, пригадують роботу у товаристві «Просвіта» [4]. Він і ще троє літніх людей одержали три роки умовно. Помер Климентій Євдокимович Сіянка 28 лютого 1946 року у Мелітополі [5]. Реабілітований ухвалою Судової колегії з кримінальних справ Верховного суду УРСР 2 листопада 1957 року «за недоведеністю у його діях складу злочину» [4]. Прожив К. Є. Сіянка 77 років. Майже все своє свідоме життя, вірний соратник знаменитого Ф. Е. Фальц-Фейна присвятив роботі в Асканії-Нова.

Дослідниця біографії Климентія Сіянка – Н. Ю. Дрогобич, встановила, що після одруження на Секлеті, мав дев'ять дітей: чотирьох синів – Андрія, Василя, Володимира, Олександра і п'ятеро дочок – Ганну, Олександру, Анастасію, Софію, Антоніну [7, с.169]. Жила велика родина навпроти «цегельні», в одній великій кімнаті, спали на підлозі на матах, проте голова родини був задоволений, бо поруч була школа, діти могли вчитися, була лікарня при маєтку Фальц-Фейнів [7, с.171], де лікувалися члени великої родини. Помер К. Є. Сіянка від серцевої недостатності, точніше б сказати від великої несправедливості по відношенню до нього. Незадовго до смерті жив у родині старшої доньки Ганни (Саркісянц) по вулиці Червонофлотській. Нажаль, не збереглася могила К. Є. Сіянка, бо старе кладовище того часу вже не існує [7, с.170].

Засновник заповідника довіряв Климентію Сіянку заповітні мрії: «В Асканії повинен бути створений найбільший зоопарк світу. Степ повинен належати тваринам» [9, с.94]. Є. В. Козлова, орнітолог за фахом,

запам'ятала його як невтомного робітника зоопарку, який гаряче любив природу і належав до числа тих рідкісних людей, яким до деякої міри було відкрито «розуміння внутрішнього світу диких дітей природи» [10]. «Він міг по виразу очей дізнатися про самопочуття птаха. Мав надзвичайну спостережливість, сумлінно записував побачене, щедро ділився своїми знахідками з науковцями, котрі не раз у своїх працях із вдячністю посилалися на нього» [10–12]. У 1874 році Ф. Фальц-Фейн влаштує перші вольєри для утримання місцевих диких птахів, яких в степу ловив селянський хлопчик Клим Сіяноко [13, с.14]. Дозвіл батька на будівництво вольєрів Фрідріх одержав в нагороду за успішні екзамени до Херсонської гімназії. І саме Клим Сіяноко був відданим справі, талановитим виконавцем і помічником Ф. Фальц-Фейна. Навчаючись у гімназії, а потім в університеті, Фрідріх залишав тварин цілковито на піклування Сіянока, і останній успішно справлявся з цим дорученням [14]. Таким чином, К. Є. Сіяноко, який вклав згодом багато праці в справу розвитку асканійського зоопарку, був також в числі його зачинателів, стояв у витоків створення заповідника.

Письменник О. Кременської змалював цікаву картину співробітництва Фрідріха Фальц-Фейна і К. Є. Сіянока: «Ця людина також творець Асканії-Нова [7, с.168]. Біля колиски її вони стоять удвох: Фальц-Фейн і батрацький син Клим Сіяноко, вихователь незліченних птахів і звірів. Вони доповнювали один одного, десятиліттями працюючи разом: хазяїн-натураліст з університетської освітою і український селянин, вчений-самоучка, який своїми силами засвоїв науку про природу [7, с.168]. Сіяноко був майже ровесником Фальц-Фейна і все своє життя від юнацтва до смерті присвятив Асканії-Нова». Вони познайомилися вперше, коли Фальц-Фейну було 21, а Климентію – 16. Сіяноко був неабиякою людиною, але брак освіти не дозволив повністю розкритися його здібностям. В нього був великий потяг до науки, намагався вчитися самотужки. Мав чималу родину та жорстоку прозу буднів [7]. К. Є. Сіяноко вважають правою рукою засновника заповідника «в деле строительства знаменитого зоопарка» [15, с.28]. В його особі Фрідріх знайшов вірного друга, зразкового помічника і сумлінного виконавця. Вони разом спостерігали за природою, разом досліджували місця ночівлі птахів, терпляче поповнювали вольєри новими тваринами [15, с.23]. Успіх багатьох починає Ф. Е. Фальц-Фейна полягав в тому, що він мав талант знаходити однодумців і давати їм роботу у відповідності до їх інтересів, вподобань [10].

Брат засновника заповідника згадує, що великим помічником і вірним другом Фрідріха завжди був Клим Сіяноко [9, с.75]. Він навчився читати, писати, вивчив німецьку мову, латину. «Теплая дружба и искренняя привязанность связывали их всегда» [9, с.72]. Два фанатично закоханих у природу чоловіка. Син бідного селянина і нащадок багатого землевласника. Скромний практик зоології та постійний її меценат. Фрідріх призначив його головним управляючим зоопарком. «Зоряний час» Климентія Сіянока – це отримання потомства від страусів у неволі [9, с.93]. «Счастливей, в поношенной рубашке, небритый, с густой мужицкой бородой, скромный, стеснительный» [16]. Біля саморобного інкубатору Клим Сіяноко проводив дні і ночі в очікуванні появи пташенят [14, с.93]. За його порадою в Асканії-Нова особливим чином скошувалася трава. Попереду косарів йшли дівчата, вони позначали гнізда птахів лозинками, косарки обходили їх за два метри, щоб не нашкодити птахам [16]. З метою

заселення ставків різноманітними птахами, він попросив Фрідріха завести в зоопарк жабок та пуголовок, винайшов дивовижний і напрочуд легкий засіб виготовлення пташиних домівок. Їх робили із звичайного гарбуза. Неосвічений, але винахідливий, практичний, поміркований, надзвичайно люблячий тварин. «Любая асканийская тварь питала к нему особое расположение. Только его пускал в конюшню самый мощный из жеребцов Пржевальского. Шутили тогда, что этого жеребца оседлать труднее и опасней чем тигра» [16]. Ставимо під сумнів тезу з довідника «Історія міст і сіл України»: «Сіяноко, син наймита, гнув спину в зоологічному саду» [17, с.640]. Він працював хоча і тяжко, але з великим задоволенням, бо займався справою, яку любив понад усе.

Говорячи про взаємостосунки представника «королів вівчарства», власника величезних статків, відомого землевласника і батрацького сина з релігійно-патріархальної селянської української родини, слід відзначити, що вони були однодумці-соратники, орнітологи за станом душі, ентузіасти-першопрохідці, природолюб-натуралісти, відзначалися відданістю одній справі. Це приклад вдалого поєднання університетської освіти з працелюбністю українського селянина. Тож роль К. Є. Сіянока у фундації заповідника величезна, вона була визнана самим Фальц-Фейном. Як відомо, К. Є. Сіяноко працював у зоопарку з 1886 по 1930 рік, тобто, майже 46 років [7]. Звісно, світове визнання залишилося за Фрідріхом Фальц-Фейном [1, 8]. Орнітологи високо цінили заслуги Кліма Сіянока як спеціаліста [3, 11, 20]. Коли у 1922 році проводилися орнітологічні дослідження, то разом з видатними вченими працював К. Сіяноко [14, с.177]. Орнітолог В. Соколов у 1925 році відзначає масштабність проведеної роботи Сіянока К. Є. [12]. За основу були покладені систематичні спостереження за птахами, для цього робився щоденний обхід зоопарку, зовнішніх ставків.

Далеко розійшлася слава про «райський сад», яким безпосередньо керував К. Є. Сіяноко. З 1912 року по 1917 рік зоопарк відвідало понад 12 тисяч чоловік [15, с.31]. Тут побувало чимало вчених, мандрівників. На той час штат зоопарку складався з десяти чоловік. Звісно, все фінансувалося Фрідріхом, але без керівництва, без відданості справі, без щоденної копійної роботи, без самопожертви таких співробітників як Сіяноко не було б досягнень і успіху. Невідомо, як би склалася доля зоопарку під час буреломних подій 1917 року. Власник Асканії-Нова назавжди залишив її [9]. Вчені України і Росії, стурбовані долею заповідника, направляють туди мандрівника П. К. Козлова, вчених І. К. Пачоського, М. М. Завадовського. Проте цілком очевидно, що жоден з них, офіційно відряджених до Асканії-Нова з метою її збереження, нічого суттєвого не домігся, якби не самовіддані, героїчні зусилля старих асканійців: Павла Кучерова, Генріха Рібергера, Кліма Сіянока [10]. Простим, скромним та мужнім людям нащадки зобов'язані тим, що маєток Асканія-Нова, єдиний у Таврії, не був повністю пограбований ні червоними, ні білими. І недаремно, деякі з колишніх працівників Фальц-Фейнів, у тому числі і К. Є. Сіяноко, були удостоєні звання Героя Праці [2]. Отримати таку відзнаку у радянські часи було непросто: почесне звання Героя Праці надавали лише за видатні заслуги при стажу роботи не менше як 35 років [7, с. 165].

Асканія-Нова півтора року знаходилася у фронтових межах громадянської війни і неодноразово була між фронтами противників. У Північній Таврії хазяйнували банди, дві з яких – «кулеметна команда» і «загін

матросів»: «вырвали куски живого мяса Аскании» [15, с.32]. Зберегти зоопарк допомогла відданість службового персоналу. З розповідей очевидців відомо, що К. Є. Сіянюк вберіг П. К. Козлова від розстрілу, за що потім відомий мандрівник подарував експедиційний бінокль. Пізніше Сіянюк К. Є. передав його своєму сину, льотчику, який проходив службу в Оренбурзі [7, с.164]. Б. К. Фортунатов присвятив спеціальне дослідження страшним для зоопарку подіям часів громадянської війни. Автор наводить жакливі приклади грабунку: «Несколько обозников, проникнув тайком в зоопарк, произвели на пруду варварское истребление птиц, большая часть которых была просто брошена зарубленными на пруду» [14, с.3], «один из отрядов выбил шашками и прикладами рыбок, что заполняли каналы парка» [15, с.33]. Фортунатов Б. К. підкреслює вклад співробітників у збереження зоопарку, згадує серед інших і прізвище Сіянюк К. Є. Під час буремних подій Сіянюк К. Є. намагався не тільки вберегти зоопарк: заготовлював дані про збитки, з сумом констатував загибель тварин, збирав оригінали документів військових частин [7, с.163]. Після війни запрацювала водонапірна вежа, була налагоджена заготовка кормів, відновлена огорожа зоопарку, ставки наповнили водою. За цими словами стоїть самовіддана щоденна праця робітників, насамперед – Кліма Сіянюк [9, с. 216].

Дрогобич Н. Ю. наводить листи до Кліма Сіянюк, з яких видно ступінь поваги до його праці і до нього особисто. Під листом з Харкова від 26 вересня 1920 року стоять 12 підписів, серед яких імена видатних вчених того часу. Вони шлють вітання чоловіку, «который неслышно принимал самое близкое участие в создании красоты в Аскании и которому она обязана своей сохранныостью» [7, с.163]. К. Є. Сіянюк по праву можна вважати своєрідним літописцем заповідника [18], в його записках збереглися відомості про будівництво різних приміщень, про незвичайні явища у природі, списки робітників, які доглядали за тваринами. Доречі, його донька Олександра теж працювала у зоопарку [7, с.165]. Директор заповідника (1924–1929) М. М. Колодько писав: «Любов до зоопарку у Сіянюк доходила до фанатизму. Всі свої сили він віддавав тому, щоб зберегти це надбання: Старий вічно клопоче, дає вказівки, з однаковою, якщо не з більшою енергією робить свою справу і гордо дивиться на своє дітище, яке зберіг від руйнування» [14, с. 2]. Заслуги К. Є. Сіянюк були високо оцінені видатними вченими, які мали можливість спілкуватися з ним. Вони зверталися за порадами, за статистичними даними, давали доручення, які він виконував вчасно і доброякісно. Видатний професор, відомий вчений О. О. Браунер, коли дізнався про вигнання Кліма Сіянюк з Асканії-Нова, був вражений, бо зоопарк втратив цінного робітника, без якого науковцям стало важко працювати. Він шкодував про його відсутність: «К великому сожалению узнал, что вас нет в Аскании-Нова, хотя вся главная работа велась Вами несколько десятков лет и невозможно представить, чтобы зоопарк был без вас» [20].

В образі одного з героїв роману «Таврія» Олеся Гончара вгадуємо Кліма Сіянюк, хоча автор назвав його Євдокимом Клименко [21, с.177], який обвішав Асканію своїми дотепними шпаківнями, ловив весною перелітних птахів, підрізав їм крила, щоб назавжди залишалися у зоопарку. Цього героя у творі названо «Носем асканійського ковчега», його зараховано до «цвіту асканійської інтелігенції», він «мозок Асканії», його запрошують на наради, його думку поважають [21, с.169].

Револуційні події 1917 року назавжди припинили стосунки між Фрідріхом Фальц-Фейном і Климентієм Сіянюк. В тяжкі роки війни і до 1930 року К.Є. Сіянюк продовжував справу Фальц-Фейна, працюючи у заповіднику ще 13 років. Якби не «червона інквізиція» сталінських репресій, зробив би ще чимало гарних справ. Основні напрямки його діяльності і заслуги визначено в спогадах вчених, в публікаціях преси і особисто бароном Е. О. Фальц-Фейном, який з вдячністю згадує цю талановиту людину [9]. Він називає Кліма Сіянюк «чудным человеком, которого дядя Федя обожал за то, что он был большой знаток птиц». Схвально про нього писав у 1930 році В. Е. Фальц-Фейн [9], який згадує, що Клім, як і Фрідріх дуже любив природу, його відрізняла гостра спостережливість, якщо мова йшла про тварин. Разом вони проводили дні і ночі далеко в степу, спостерігали за птахами, ловили їх, поповнювали нові вольєри. Їм вдалося зібрати майже усі види степових птахів. З великими труднощами вони придбали антилопу сайгак, потім разом вболівали за те, щоб вона звикла до умов утримання у зоопарку. Рік 1883 можна вважати роком заснування звіроферми, де об'єдналися тваринний світ степу, де була зібрана велика кількість ссавців і птахів з різноманітних куточків світу. Цей успіх, як згадує В. Фальц-Фейн, розділив енергійний і вірний помічник Фрідріха – Клім Сіянюк [9, с.72]. Фрідріх призначив його керівником зоопарку, бо довіряв йому повністю.

Пам'ятають його старожили селища. Колишній учень школи Асканії-Нова Іван Гончарівський згадував: «Сіянюк у гарному темному костюмі, з розкішною сідуватою борідкою. Вмів знаходити спільну мову з різними людьми так само, як і з різними тваринами [22], зустрічався з «білими і червоними», і з усіма прагнув домовлятися». Професор А. О. Браунер, читаючи лекції з орнітології на курсах екскурсиводів у 1938 році, неодноразово підкреслював вміння Сіянюк визначати назву птаха за шумом крил, формою польоту та голосом [22]. Тоді К. Є. Сіянюк в Асканії-Нова вже не проживав, проте його обізнаність дивувала і захоплювала всіх, про нього пам'ятали, його цитували, ставили у приклад.

У праці Рябка В. М. названо чимало імен видатних вчених, автор намагався не пропустити жодного прізвища. Вдало підібрав вислови і фотографії, склав декілька аналітичних таблиць [8]. У книзі відображені основні події у формуванні наукової бази Асканії-Нова, висвітлені біографічні дані вчених. Прізвище К. Є. Сіянюк теж згадується на сторінках, але у главі, присвяченій Ф. Е. Фальц-Фейну [8, с.17]. Не мав Сіянюк К. Є. вченого ступеню, не написав наукової праці, не захистив кандидатської дисертації. Як тут не згадати вислів А. П. Чехова: «Истинные таланты всегда сидят в потемках, в толпе, подальше от выставки» [8, с.255]. Так трапилося і з Сіянюк К. Є., який не став вченим, але зробив вагомий внесок в розвиток науки. Дивом збереглися два рукописні щоденники Климентія Євдокимовича [18, 19]. Один унікальний документ знаходиться у науковій бібліотеці Інституту тваринництва. В щоденнику вміщено записи за всі 365 днів року, починаючи з 1 січня 1913 року. Щодня записувалися температура повітря, напрямок вітру, хмарність неба, характер опадів.

Другий щоденник знаходиться в архіві заповідника. Науковці часто звертаються до записів, використовують їх для порівняння, аналізують. Він вдвічі менше за перший щоденник, записи з 1 січня 1896 року по 31 липня цього ж року. Відчувається справжнє захоплення тим, що записував: «Африканские страусы приходят до

пруда пить воду. Молодые страусы веселы и бодры», «Новая лисица получена из Успенки», «Пущены на пруды все птицы», «В саду пойман молодой степной орел» [18]. К. Є. Сіяноко залишив нам у спадщину і своє добре ім'я, і свої безцінні записи, які мають велике значення і заслуговують на увагу з боку орнітологів, натуралістів, метеорологів, краєзнавців і широкого кола людей, зацікавлених у вивченні історії Таврії. Швидко знайомство не дасть повної картини уявлень про цінність архівних джерел. Нотатки містять: спостереження за птахами, метеорологічні відомості, статистику про кількість тварин [19]. Це – безцінні раритети заповідника, важливі джерела інформації. Щоденники К. Є. Сіяноко – дивом збережені документи, здатні розповісти про події столітньої давнини як фаховим спеціалістам, так і краєзнавцям.

Нині у Москві проживає правнук К. Сіяноко – Олександр Пятигін, у Люксембурзі – правнучка з чоловіком, на Запоріжжі – внучаті племінники та їх діти. Вони обізнані з фактами біографії К. Є. Сіяноко, зберігають пам'ять про нього. Наводимо відгук правнука: «Сіяноко стояв у истоков создания зоопарка и отдал этому делу почти 50 лет. Это был удивительный человек, он всецело посвятил себя делу создания зоопарка, стал неотделим от него, жил только этим, не ради карьеры и наград, таких раньше называли подвижники. Он сделал свой жизненный подвиг, результат которого виден и спустя более 100 лет» [23].

На сторінках Вікіпедії знаходимо презентаційну таблицю К. Є. Сіяноко. У графі «Громадянство» позначено: «Російська імперія», «СРСР». Прикро, адже народився

К. Є. Сіяноко у селі Тінки, Чигиринського повіту Київської губернії (Черкаська область) [4, с.38]. Отже, він має українське походження, працював в Україні, похований теж в Україні. Країна має пишатися своїм видатним українцем. Ім'я К. Є. Сіяноко завжди було і має бути поруч з ім'ям засновника заповідника «Асканія-Нова» Ф. Е. Фальц-Фейна. Майже 33 роки вони працювали разом, стояли у витоків заснування заповідника. Фальц-Фейн, як хазяїн і організатор, а Сіяноко, як виконавець і помічник. Враховуючи той факт, що найвідданіший і найкращий співробітник Фальц-Фейна, вважається тривалий час «ворогом народу», його ім'я жодним чином не увічнено. Настав час змінити становище. Жителі селища та численні відвідувачі мають завдячувати цій людині за внесок у створення краси і слави заповідника. Залишається побажати, щоб з часом в асканійському краєзнавчому музеї були представлені матеріали, присвячені життю та діяльності К. Є. Сіяноко, невідомому трудівнику, який сприяв створенню, збереженню та славі заповідника. Добра людська пам'ять – то найкраще, чим можуть віддячити сучасники своїм попередникам. Отже, наш обов'язок – повернути з забуття ім'я К. Є. Сіяноко, віддати належну шану згідно заслуг. «Можливо, коли Україна стане заможнішою, то і вона знайде кошти на те, щоб встановити селянському самородку хоча би бронзовий барельєф» [24].

© Ташкевич Л. Л., 2017

Список джерел та літератури:

1. Задерейчук А.А. Фальц-Фейны в Таврии. – Симферополь, 2010. – 192 с.
2. Дрогобыч Н. Ю. Великий природолюб // Радянська Таврія, 26.06.1983.
3. Буянов П. Соратник Фальц-Фейна // Надніпрянська правда, 14.12.1996.
4. Дело по обвинению Гунали А. П., Орловского Ф. и др. по статье 54-7 / ДАХО, ф. Р. 4033, оп. 4, спр. 219, 591 с.
5. Реабілітовані історією. Херсонська область. – Херсон, 2005. – 942 с.
6. Борейко В. Е. Аскания-Нова: история создания и существования // Известия Академии наук СССР. Серия географическая. – 1989. – № 3. – С. 116-123.
7. Дрогобыч Н. Е. Судьба Климата Сияноко // Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова». – 2006. – Том 8. – 195 с.
8. Рябко В. М. Аскания-Нова в решении научных проблем. – Херсон, 2011. – 576 с.
9. Фальц-Фейн В. Аскания-Нова. – К.: Аграрна наука, 1997. – 346 с.
10. Козлова Е. Аскания-Нова. Зоопарк в южнорусских степях. – Петроград: Изд-во «Начатки знаний», 1923. – 132 с.
11. Гавриленко В. С. Гніздо орнітофауна дендропарку «Асканія-Нова» та особливості її формування // Вісті Біосферного заповідника, 2000. – 190 с.
12. Соколов В. Доклад о работах по орнитологии в государственном степном заповеднике. – 1925.
13. Треус В. Д. Акклиматизация и гибридизация животных в Аскании-Нова. – К., 1968. – 316 с.
14. Колодзько М. Н., Фортунатов В. К. Степной заповедник Чапли – Аскания-Нова. Сборник статей. – М., 1928. – 273 с.
15. Завадовский М. М. Общий очерк и история развития Аскании-Нова. – М., 1928. – 37 с.
16. Память о Фальц-Фейне и его деле // Режим доступа: <http://bio.1september.ru/article.php>– Назва з екрану.
17. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. – К., 1972. – 686 с.
18. Дневник К.Е. Сияноко. 1896 год. – 38 с., Архів заповідника.
19. Дневник №11 зоопарка в Аскании-Нова с 1го января 1913 года / К. Сияноко.
20. Дрогобыч Н. Е. Асканийские эпизоды жизни. А. А. Браунер // Известия музейного фонда имени А. А. Браунера. – Том № 4, 2007.
21. Гончар О. Т. Таврія. Перекоп. – Симферополь: Таврія, 1974. – 686 с.
22. Інтерв'ю з Гончарівським І. О. Запис 2003 року. – Архів шкільного музею.
23. Листування з Пятигіним О., Москва, 2010 рік. – Архів шкільного музею.
24. Постава у бронзі Фальц-Фейн. Г. Карпеч // Вропы, 22.10.2009. Режим доступа: <http://www.lesovod.org.ua/node>

Терновий Ілля Федорович

учитель історії та зарубіжної літератури
НВК Асканія-Нова-гімназія
(смт. Асканія-Нова, Херсонська область)

✉ ilfeter@mail.ru

Герцоги Фердинанд та Генріх Ангальт-Кетенські – засновники колонії Асканія–Нова

В статті розглянуто постаті герцогів Фердинанда та Генріха Ангальт-Кетенських, які є засновниками селища Асканії-Нова. Простежені основні біографічні етапи, розглянуті суспільно-політичні шляхи, зроблено висновки щодо внеску монархів у розвиток господарства Півдня України.

Всесвітньовідомий Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна є національним надбанням сучасної України, її історичною гордістю, об'єктом, який залюбки відвідують туристи і мандрівники, вчені та дослідники з усього світу.

Про історію заповідника написана чимала кількість досліджень, статей, монографій найрізноманітніших напрямків. Проте, у висвітленні історії Асканії-Нова дослідники, як правило, обмежуються фальц-фейнівською добою, яка найбільш вивчена, приваблива, зручна, зрозуміла для вчених, школярів, туристів, пересічних громадян. Але історія Асканії-Нова – це не тільки доба панування представників фальц-фейнівської династії. Історія Асканії-Нова насичена, цікава й у період, коли на її території господарювали вихідці з німецького князівства Ангальт під керівництвом герцогів Фердинанда та Генріха Ангальт-Кетенських. Великий внесок у дослідження постатей герцогів зробив кримський історик Віктор Ганкевич (1968–2014). Завдяки унікальним працям вченого інформація про діяльність герцогів сьогодні доступна для широкої аудиторії.

Так історично склалося, що скромним європейським монархам судилося зіграти важливу роль у розвитку господарства Російської імперії, а згодом України. Герцоги походили із старовинного роду династії Асканіїв. Засновником династії вважається граф Альбрехт «Ведмідь». До всесвітньої історії він увійшов, як успішний колонізатор східнослов'янських земель. Завдяки зусиллям Альбрехта маркграфство Бранденбург було включено до складу Священної Римської імперії німецької нації 1157 року. Династія Асканіїв поділялася на багато гілок, а майбутні засновники Асканії походили з гілки Ангальт-Кетен-Плесьської.

Фердинанд-Фрідріх народився у княжій родині 25 червня 1769 року. В сім'ї окрім Фердинанда було ще 7 братів та сестра Анна Амалия. У 34 роки Фердинанд одружився на принцесі Марії-Доротеї, проте шлюб виявився нетривалим через смерть дружини внаслідок хвороби. Вдруге Фердинанд одружився на графині Бранденбурзькій Юлії-Софії. На жаль, нащадків від обох шлюбів не залишилося.

Фердинанд пройшов славетний шлях військового. Відмічений багатьма нагородами та званнями. Він командував стрілецькими батальйонами та бригадами у

Ключові слова:

Фердинанд Ангальт-Кетенський,
Генріх Ангальт-Кетенський,
Микола I, Асканія-Нова, Ангальт,
Кетен.

битвах з наполеонівськими військами, завжди опинявся у центрі подій, йому довіряли вести переговори з французами. У відставку вийшов у чині генерал-лейтенанта. Після поразки прусських військ під Йеною (1806 р.) князю Фердинанду чи не єдиному вдалося зібрати добровольців з розбитої прусської кавалерії. Король Фрідріх Вільгельм III, коли побачив добровольчий корпус, був у захваті від цих організаторських дій князя. За це він підвищив Фердинанда до чину генерал-майора. Після підписання Тільзитського миру (1807 р.) князь Фердинанд Ангальт-Кетен-Плесьський подав рапорт про відставку через напружені відносини з керівництвом. За роки військової служби був неодноразово поранений. Проходив реабілітацію у кращих курортах Європи. Цікавий факт: півроку Фердинанд провів на півдні Російської імперії. Можливо, вже тоді він зацікавився степовим простором Таврії.

У 1808 році Фердинанд разом з братом Августом подорожував Європою. Був гостем на весіллі Наполеона з Марією Австрійською. Під час весілля сталася пожежа, а князь відзначився як героїчний організатор рятувальної операції. Герцог Фердинанд вів насичену державну діяльність. Так, з 1797 року він голова міста Плесс (сучасне польське місто Пщина), з листопада 1806 року – губернатор Сілезії та графства Глатц (Глатц – сучасне польське місто Клодзько). А з 1818 року він керує рідним містом Кетен. Як господар своєї маленької держави, герцог Фердинанд зарекомендував себе вправним правителем, вдалим дипломатом. Прикладав багато зусиль для зміцнення свого князівства на європейській арені. Фердинанд мав широкі інтереси. Він підтримував засновника гомеопатії Самуїла Ганеманна, орнітолога Йоганна Науманна, архітектора Готфріда Бандхауера. Цікавився науками, мистецтвом, сприяв культурному та релігійному життю князівства. Парадоксальний факт з життя герцога: разом із дружи-

ною Юлією Фердинанд під впливом Ордену Єзуїтів повернувся до лона римо-католицької церкви. Незважаючи на зобов'язання очолювати Євангельську церкву у Кетені, Фердинанд був римо-католиком, що викликало обуреність у багатьох кетенців.

Важливим кроком в житті Фердинанда стало листування з російським імператором Миколою I. Герцог розраховував здобути для свого князівства надійного партнера-захисника на європейській арені, а російський імператор вбачав у герцога помічника-новатора у розвитку сільського господарства на півдні імперії. Таким чином за результатами домовленостей наприкінці 20-х рр. XIX ст. у таврійському степу з'явилися перші німецькі поселенці для розвитку та поширення вівчарства.

28 квітня 1828 року можна вважати днем народження Асканії-Нова, так як цього дня герцог Фердинанд підписав указ про заснування колонії. Уже на початку осені 1828 року до Таврії вирушив перший транспорт з Ангальту. Для князівства це стало справжнім святом, були влаштовані пишні проводи, які відвідав сам герцог, а мешканці вважали колоністів підкорувачами нових горизонтів.

25 жовтня 1829 року в Таврію прибув другий транспорт, а 13 липня 1830 року з Кетену вирушив третій транспорт. Кетенці відповідально, істинно по-німецьки, підійшли до заселення нових територій. До Таврії були відправлені необхідні спеціалісти: ремісники та пастухи з родинами, пічник та виноградар, муляр та коваль, чоботар та вчитель. Тисячі голів худоби, сотні возів з будівельними матеріалами, провіантом, обладнанням здолали довгі та складні кілометри з маленького європейського Кетену до посушливого таврійського степу. Уже через кілька років з'явилися населені пункти Фердинандівка та Юліанівка, Августівка та Генріхівка, Нієнбург та Дорнбург. Тваринницькі ферми, господарські будівлі, приватні житла, що були зведені за короткий час, були схожі на мурашники. 23 серпня 1830 року герцог Фердинанд у віці 61 року пішов з життя у Кетені, а його справи перейшли до брата Генріха.

Офіційна біографія Генріха Ангальт-Кетенського починається з 18-річного віку, коли принц вступив до лав пруської армії. Як і Фердинанд, Генріх теж зробив блискучу військову кар'єру, дослужився до генерала від інфантерії. Був одружений на Августі-Фридеріці Кестрицькій. Вона підтримувала чоловіка, займалася меценатською діяльністю та користувалася величезною повагою серед населення князівства. Генріх Ангальт-Кетенський, перебуваючи на державній посаді, займався зміцненням економічної сфери, розвитком транспортної інфраструктури, будівництвом шкіл, бібліотек, церков. Він став одним з співзасновників Ордену Альбрехта «Ведмеда» (яким, до речі, був нагороджений Микола I за Асканію-Нова). Але для асканійців його історична місія полягає в тому, що саме при його правлінні селище отримало назву «Асканія-Нова». 23 листопада 1847 року герцог Генріх помер, не залишивши спадкоємців. Наймолодший брат герцога Фердинанда та Генріха – Людвіг Ангальт-Кетен-Плесський теж помер бездітним. Таким чином Ангальт-Кетенська герцогська лінія остаточно перервалася. Поселення Асканія-Нова перейшло у спадок до герцога Леопольда IV Фрідріха Ангальт-Дессауського та проіснувало в якості ангальтської колонії ще 9 років.

Навесні 1856 року колонія була продана німецькому поміщику Фрідріху Фейну, діду Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна, майбутнього засновника запо-

відника «Асканія-Нова». Представники ангальтського двору були змушені продати Асканію-Нова з низки причин: давалися взнаки кліматичні особливості регіону, до яких складно адаптувалися колоністи (постійна нестача води, безжальне сонце, посухи, степові вітри), позначався відрив від Батьківщини, хронічно не вистачало кваліфікованих спеціалістів та компетентного керівництва. Тому Асканія-Нова приносила більше клопоту ніж доходів.

Проте наступні власники поселення Фальц-Фейни зробили з Асканії-Нова зразкове господарство, про яке почули на весь світ та куди бажали потрапити провідні вчені Європи, державні діячі, представники культури.

На сьогоднішній день асканійсько-ангальтські відносини знаходяться на дружньому рівні. Так, 2008 року в Асканії-Нова відбулася конференція, на якій німецькі краєзнавці представили унікальне видання «Асканія-Нова в планах та малюнках», познайомили асканійців з раритетними документами, виступили з пропозиціями по створенню спільних проектів. 25 травня 2012 року на кошти краєзнавців з Ангальту у нашому селищі було встановлено пам'ятний знак герцогу Фердинанду Ангальт-Кетенському – засновнику селища.

Постаті герцогів Фердинанда та Генріха Ангальт-Кетенського зіграли визначну роль у долі німецького князівства Кетен та поселення Асканія-Нова. Їх діяльність сприяла зміцненню російсько-німецькій дипломатії та економічно-культурним зв'язкам між країнами. Можна сміливо стверджувати, що Асканія-Нова стала осередком вузлів Центральної та Східноєвропейської історії тому, що німці запровадили на цій землі передові технології того часу, запросили кращих працівників, які виготовляли високоякісну продукцію, що цінувалася по всій Європі. На основі фактів заснування колонії можна простежити сільськогосподарський та етнічний розвиток регіону, а також вивчати європейський досвід серед невиразного залюднення південних земель Російської імперії I пол. XIX ст.

Протягом подальших років Асканія-Нова завжди опинялася у вирі значущих історичних подій. Вона пережила революційні події 1917 року, громадянську війну з відчутними наслідками для господарства нашім білих та червоних військ, махновських банд. Асканія уникнула голодомору, але відчула окупацію гітлерівськими військами та зазнавала тривалу «дружелюбну» радянську політику відносно вчених заповідника та інституту тваринництва, які замість того, щоб розвивати науку були змушені виживати у таборах та засланні.

Асканія-Нова сьогодні – це відомий український бренд світового масштабу. Вона – перлина степу, улюблене місце для цінителів природи. Хотілося, що б держава здійснювала належну допомогу заповіднику, аналогів якому немає в світі, але... сувора реальність демонструє зовсім протилежне.

Історія заснування Асканії-Нова – це яскравий приклад справжнього героїчного вчинку людини, яка підкорила собі природу та пристосувала її для своїх потреб. Сьогодні тема залюднення селища залишається малодослідженою у вітчизняній науці, а тому, вважаю, що події минулого заслуговують на докладне вивчення й широке наукове оприлюднення. Герцоги з Ангальту ніколи не були в своїй Асканії-Нова, але вони зробили найголовніше – дали життя селищу та можливість для розвитку, а тому по праву можуть вважатися почесними асканійцями.

© Терновий І. Ф., 2017

Список джерел та літератури:

1. Аскания–Нова в исторических планах и рисунках, 1828–1856 гг./ сост. Х. Шванн. – СПб; Магдебург; Кетен, 2008. – 52 с.
2. Бушаков В. А. О первоначальном названии Аскании-Нова – Чапли // Советская тюркология. – 1980. – №1. – С. 50-52.
3. Бушаков В. А., Дрогобыч Н. Е. Топонимия биосферного заповедника «Аскания-Нова» / В. А. Бушаков // Вісті біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна: проблеми екомоніторингу та збереження біорізноманіття. – Асканія-Нова, 1998. – С. 15.
4. Бушаков В. А., Дрогобыч Н. Е. Этимология названия Аскания-Нова / Фальц-Фейнівські читання – 2001 / збірник праць Міжнародної наукової конференції (25–27 квітня 2001 р., м. Херсон). – Херсон: Терра, 2001. – С. 31–34
5. Ганкевич В. Ю. Правлячий герцог Фердинанд Фрідріх Ангальт-Кетен-Плесьський – засновник колонії Асканія-Нова / В. Ю. Ганкевич // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2011. – Т. 24 (63), № 2: спецвыпуск «История Украины». – С. 31–45.
6. Ганкевич В. Ю. Ангальт-Кетенский герцог Хайнрих (1830–1847) / В. Ю. Ганкевич // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2012. – Т. 25 (64), № 1.– С. 66–76.
7. Дрогобыч Н. Е. Франц Тецманн – первый исследователь Асканийской степи / Н. Е. Дрогобыч // Актуальні питання збереження і відновлення степових екосистем: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю заповідання асканійського степу (Асканія-Нова, 21–23 травня 1998 р.). – Асканія-Нова, 1998. – С. 114.
8. Данилевич Н. Барон Фальц-Фейн. Жизнь русского аристократа / Н. Данилевич. – М. : Изобразительное искусство, 2000. – С. 17.
9. Задерейчук А. А. Фальц-Фейны в Таврии / А. А. Задерейчук. – Симферополь : Доля, 2010. – 190 с.
10. Задерейчук А. А., Климов В. В. Создавая рай... История рода Фальц-Фейнов / А. А. Задерейчук, В. В. Климов – Херсон: Надднепряночка, 2014. – 208 с.
11. Рябко В. М. Аскания-Нова в решении научных проблем / В. М. Рябко. – Херсон : ПАО «Херсонская городская типография», 2011. – 576 с., 280 ил.
12. Фальц-Фейн В. Э. Аскания-Нова / В. Э. Фальц-Фейн – К.: Аграрна наука, 1997. – 347 с.

НОТАТКИ

**Збірник матеріалів
II Всеукраїнської науково-практичної
краєзнавчої конференції
з міжнародною участю**

МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ: ТАВРІЯ. ХЕРСОНЩИНА. КАХОВКА

14-15 вересня 2017 р.

Упорядник: Гончар М.В.
Комп'ютерна верстка та дизайн: Коуров О.С.

Формат 60x84/8. Друк офсетний. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 24,645. Наклад 300 прим.

видавництво
ГІЛЕЯ **Точка**
друкарня

ФОП Коуров О.С.
+38 (050) 396-43-46
www.dot.ks.ua

До збірника увійшли доповіді учасників II Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції з міжнародною участю «**Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка**», що проходила протягом 14–15 вересня 2017 р. у м. Каховка Херсонської області.

Цьогоріч в роботі конференції узяли участь науковці та краєзнавці зі Словаччини та восьми регіонів України, зокрема Автономної Республіки Крим, Херсонської, Миколаївської, Запорізької, Кіровоградської, Харківської, Донецької, Житомирської областей.

Тематика доповідей охоплює різні аспекти історії, краєзнавства, культури, географії, економіки Каховки, Херсонщини та Півдня України у минулому й сьогодні.

The collection includes reports of the participants of the 2nd All-Ukrainian scientific and practical local history conference with international participation "**Past and present: Tavria. Kherson region. Kakhovka**", which took place on September 14-15, 2017 in the city of Kakhovka, Kherson region (Ukraine).

This year, the conference was attended by researchers from Slovakia and eight regions of Ukraine, in particular the Autonomous Republic of Crimea, Kherson, Mykolayiv, Zaporizhzhya, Kirovograd, Kharkiv, Donetsk, Zhytomyr regions.

The topics of the reports cover various aspects of history, regional studies, culture, geography, economy of Kakhovka, Kherson region and the South of Ukraine in the past and present.

ISBN 978-966-97419-1-2

Дивись матеріали
конференції в Інтернеті

<https://independent.academia.edu/МГончар>